T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

BAŞÖRTÜSÜ GİYMEYİ BIRAKAN 18-40 YAŞ ARASI KADINLARIN DİN EĞİTİMİ DURUMLARININ İNCELENMESİ: KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMASI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Selma ÜNAL BULUT

BURSA – 2025

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

BAŞÖRTÜSÜ GİYMEYİ BIRAKAN 18-40 YAŞ ARASI KADINLARIN DİN EĞİTİMİ DURUMLARININ İNCELENMESİ: KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMASI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Selma ÜNAL BULUT

Danışman:

Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

BURSA – 2025

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı, 702221007 numaralı Selma Ünal Bulut'un hazırladığı **Başörtüsü Giymeyi Bırakan 18-40 Yaş Arası Kadınların Din Eğitimi Durumlarının İncelenmesi: Karma Yöntem Araştırması** konulu Yüksek Lisans Tezi çalışması ile ilgili tez savunma sınavı 27.08.2025 Çarşamba Günü 14:00-15:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Ümmügül Betül KANBUROĞLU ERGÜN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman GÜMÜŞ
Kırklareli Üniversitesi

27 / 08 / 2025

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: "Başörtüsü Giymeyi Bırakan 18-40 Yaş Arası Kadınların Din Eğitimi Durumlarının İncelenmesi: Karma Yöntem Araştırması"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam xiii + 215 sayfalık kısmına ilişkin, 18/07/2025 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı 4'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar dahil
3- 8 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarını inceledim ve bu Uygulama Esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

18.07.2025

Adı Soyadı : Selma ÜNAL BULUT

Öğrenci No : 702221007

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Programı : Tezli Yüksek Lisans Programı

Statüsü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Turgay Gündüz

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "**Başörtüsü Giymeyi Bırakan 18-40 Yaş Arası Kadınların Din Eğitimi Durumlarının İncelenmesi: Karma Yöntem Araştırması**" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

18 / 07 / 2025

İmza

Adı Soyadı : Selma ÜNAL BULUT

Öğrenci No : 702221007

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Programı : Din Eğitimi

Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar adı soyadı	**Selma ÜNAL BULUT**
Üniversite	**Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitü	**Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Anabilim Dalı	**Felsefe ve Din Bilimleri**
Bilim Dalı	**Din Eğitimi**
Tezin Niteliği	**Yüksek Lisans**
Tez Danışmanı	**Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ**

Başörtüsü Giymeyi Bırakan 18-40 Yaş Arası Kadınların Din Eğitimi Durumlarının İncelenmesi: Karma Yöntem Araştırması

Bu çalışma, Türkiye'de başörtüsü giymeyi bırakan 18-40 yaş arası kadınların bu kararlarında bireysel ve çevresel etkenlerinin yanında din eğitiminin rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Karma yöntem yaklaşımı kullanılarak yürütülen çalışmada nitel ve nicel veri toplama tekniklerinden yararlanılmıştır. Nitel veri toplama aşamasında gerçekleştirilen mülakatlarla, kadınların başörtüsünü bırakma kararlarındaki bireysel hikâyeleri, din eğitimi süreçleri ve dinî algılarındaki dönüşümler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu görüşmeler, başörtüsü giymeyi bırakmanın kişisel, toplumsal ve siyasi boyutlarının karmaşık etkileşimini ortaya koymaktadır. Nicel aşamada ise, 223 kadın katılımcıya anket uygulanmış, başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında etkili olan faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler aile ve sosyal çevre, temsil düzeyi, özgürlük arayışı, başörtüsünün dindeki yeri, dinî inanıştaki değişiklikler, siyasi söylemlerin etkisi kategorilerinde incelenmiştir. Katılımcıların yaş, eğitim durumu, ekonomik durum gibi faktörlerle de birlikte değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların çoğunluğu kişisel özgürlük arayışını kararlarında etkili olarak görürken, dinî temsil ed(emey)en kişiler, başörtüsünü temsil edememe düşüncesi ve siyasi partilerin temsil biçimleri başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında önemli rol oynamaktadır. Dinî inançlardaki değişim, aile baskısı, eğitim ve iş hayatının etkisi daha düşük düzeyde de olsa etkili olmuştur. Sosyal medya ve yakın arkadaş çevresi ise daha düşük düzeyde etkili kalmıştır.

Anahtar kelimeler: Din Eğitimi, Dinî Kimlik, Örtünme, Tesettür, Başörtüsü, Başörtüsü Giymeyi Bırakma.

ABSTRACT

Name & surname	**Selma ÜNAL BULUT**
University	**Bursa Uludağ University**
Institute	**Institue of Social Sciences**
Field	**Philosophy and Religious Studies**
Subfield	**Religious Education**
Degree awarded	**Master**
Supervisor	**Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ**

An Investigation into the Religious Educational Backgrounds of Women (Aged 18-40) Who Have Discontinued Wearing the Hijab: A Mixed-Methods Study

This study aims to examine the role of religious education in the decisions of women aged 18-40 in Turkey who have stopped wearing headscarves, in addition to individual and environmental factors. The study was conducted using a mixed-methods approach, employing both qualitative and quantitative data collection techniques. During the qualitative data collection phase, interviews were conducted to examine in detail the individual stories of women who stopped wearing headscarves, their religious education processes, and the transformations in their religious perceptions. These interviews reveal the complex interplay of personal, social, and political dimensions in the decision to stop wearing headscarves. In the quantitative phase, a survey was administered to 223 female participants to identify the factors influencing their decision to stop wearing the headscarf. The data obtained were analyzed under the categories of family and social environment, level of representation, search for freedom, the place of the headscarf in religion, changes in religious beliefs, and the influence of political discourse. The participants were also evaluated in terms of factors such as age, educational status, and economic status. According to the findings, while the majority of participants considered the pursuit of personal freedom to be influential in their decisions, individuals who did not feel represented by religion, the idea of not being able to represent the headscarf, and the representation styles of political parties played an important role in the decision to stop wearing the headscarf. Changes in religious beliefs, family pressure, and the influence of education and work life also had an effect, albeit to a lesser extent. Social media and close friends, on the other hand, had a lesser impact.

Keywords: Religious Education, Religious Identity, Veiling, Hijab, Headscarf, Abandoning the Headscarf.

ÖNSÖZ

Geçmişten günümüze örtünme çeşitli toplumlarda ve inançlarda yerini koruyan önemli bir olgu olmuştur. İnsanın fıtratına uygun olması bir yana dinî bir emir olarak telakki edilmesiyle de insan hayatındaki yerini ve değerini korumaktadır. Ancak son yıllarda artan düzeyde başörtüsü giymeyi bırakma davranışı kadınlar arasında görülmeye devam etmektedir. Bu davranışın ortaya çıkmasında, psikolojik, sosyal, politik vs. pek çok faktörün yanı sıra ülkemizde okullarda ve çeşitli kurumlarda verilen din eğitiminin de etkili olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'de başörtüsü giymeyi bırakan 18-40 yaş arası kadınların din eğitimi durumlarını; sosyal çevre, siyasi atmosfer, sosyal medya, modern yaşam dinamikleri vb. bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Kadınların başörtüsü kararlarını etkileyen çok boyutlu süreçleri anlamaya yönelik yapılan bu araştırma hem bireysel deneyimlerin hem de toplumsal dönüşümlerin din eğitimiyle olan ilişkisini ortaya koymayı hedeflemiştir. Araştırmanın muhatabı olan başörtüsü giymeyi bırakan kadınlardan hem yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat ve anket tekniği ile nitel veriler toplanmış, hem de geliştirilen bir anket aracılığıyla başörtüsü giymeyi bırakma davranışında etkili olan faktörler ve bunlar arasında din eğitiminin yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma verilerinin toplanmasında, tüm içtenlikleriyle deneyimlerini benimle paylaşarak kendilerini en iyi şekilde anlamama katkı sağlayan katılımcı kadınlara en derin teşekkürlerimi iletiyorum. Onların samimiyeti, bu çalışmanın anlamını ve değerini artırmıştır. Anket sorularımın daha geniş katılımcıya ulaşması konusunda desteklerini esirgemeyen, çalışmama katkıda bulunan değerli arkadaşım Beyza Kaya'ya ayrıca teşekkür ederim.

Tez savunmamda jüri olarak bulunan Dr. Öğrt. Üyesi Ümmügül Betül Kanburoğlu Ergün ve şehir dışından gelerek bizzat kurula katılma nezaketini gösteren Dr. Öğrt. Üyesi Süleyman Gümüş hocalarıma yapmış oldukları katkılar ve değerlendirmeler için çok teşekkür ederim.

Aynı zamanda derin bilgi birikimi, bilimsel rehberliği, yapıcı eleştirileri ve destekleyici tutumuyla çalışmamın her aşamasında yanımda olan ve yolumu aydınlatan kıymetli danışmanın Doç. Dr. Turgay Gündüz'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Burada isimlerini tek tek sayamasam da gerek eğitim-öğretim hayatımda gerek akademik olarak kendimi geliştirmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak tüm çalışma sürecimde her türlü desteğini benden esirgemeyen, sabırla her daim arkamda duran başta babam Mümin Ünal ve annem Yeter Ünal olmak üzere tüm aileme ve dostlarıma minnettarım.

Bu çalışmanın, din eğitimi alanındaki literatüre katkı sunması ve benzer sosyal dönüşüm süreçlerinin anlaşılmasına zemin hazırlaması temennisiyle…

Bursa – Ağustos 2025

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
ÖNSÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xii**
GİRİŞ **1**
1. Araştırmanın Konusu ve Problemi 2
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi 3
3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları 4
4. Literatür Değerlendirmesi 5

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Örtünme/ Tesettür ve Başörtüsü 10
1.2. Dinlere Göre Örtünme ve Başörtüsü 16
1.3. Başörtüsü Giymeyi Bırakma ve Din Eğitimi 18

İKİNCİ BÖLÜM
YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Deseni 25
2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi 27
2.3. Katılımcıların Seçimi ve Özellikleri 29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BULGULAR

3.1. Nitel Veriler ile İlgili Bulgular 35
3.1.1. Aile Yapısı ve Yetiştiği Çevre 36
3.1.1.1. Kişisel Özellikler, Yetiştiği Aile ve Sosyal Çevre 37
3.1.1.2. Ailenin Dinî Tutumu/ Yaşantısı 43
3.1.1.3. Ailenin Tesettüre/ Başörtüsüne Bakışı 47
3.1.2. Başörtüsü Giymeye Başlama Süreci 54
3.1.2.1. Başörtüsü Giymeye Başlama Nedenleri 54

3.1.2.1.1. Kendi İstek ve Tercihi 54
3.1.2.1.2. Aile ve Çevre Yönlendirmesi/ Baskısı 57
3.1.2.1.3. Doğal Bir Süreç Olarak Kabullenme 63
3.1.2.1.4. Dinî Bir Sorumluluk Olarak Görmek 65
3.1.2.2. Başörtüsü Giymeye Başladığında Hissedilenler ve Gelen Tepkiler 66
3.1.3. Alınan Din Eğitimi ve Sergilenen Tutumlar 71
3.1.3.1. Ailede Alınan Din Eğitimi ve Başörtüsü 71
3.1.3.2. Çeşitli Kurumlarda Alınan Din Eğitimi ve Başörtüsü 75
3.1.4. Başörtüsünden Vazgeçiş: Karar Süreci 84
3.1.4.1. Sürecin Normalleşmesi / Normalleştirilmesi 84
3.1.4.2. Karar/ Kararsızlık Aşaması 86
3.1.4.3. Başörtüsü Giymesi Bırakma Nedenleri 87
3.1.4.3.1. Eleştiriler/ Baskılar 87
3.1.4.3.2. Başörtüsüne Yüklen(emey)en Anlam 88
3.1.4.3.3. Başörtüsünü Kabullenememek 91
3.1.4.3.4. Sorgulama/ Arayış 93
3.1.4.3.5. Alımlı Görünme Eğilimi ve Dış Görünüş 95
3.1.4.3.6. Rahatlık/ Özgürlük İsteği 97
3.1.4.3.7. Başörtüsüne Bakış Açısı/ Tarihsel Yorumlama 99
3.1.4.3.8. Başörtüsünün Dindeki Yerini ve Anlamını Sorgulama 100
3.1.4.3.9. Temsil Edememe Düşüncesi 102
3.1.4.3.10. Eşin/ Sevgilinin Tutumu 105
3.1.4.3.11. Sosyal Medya ve Kitle İletişim Araçları 106
3.1.4.3.12. Siyasi Söylemlerin Etkileri 110
3.1.5. Başörtüsü Giymeyi Bırakma Kararı Sonrası 115
3.1.5.1. Duygusal Süreç 116
3.1.5.1.1. Utanma/ Tedirginlik 116
3.1.5.1.2. Tereddüt Etme/ Vicdanî Yük 117
3.1.5.1.3. Rahatlama/ Özgürlük 118
3.1.5.1.4. Kimlik Değişimi Olarak Görme 120
3.1.5.2. Gelen Tepkiler 121
3.1.5.2.1. Ailenin Tepkisi 122
3.1.5.2.2. Sosyal Çevrenin Tepkisi 130
3.1.6. Dinî İnanç ve İbadetlerdeki Değişimler 131
3.1.6.1. Dine Bakış Açısının Farklılaşması 132
3.1.6.2. Dinî İnanç ve Pratiklerin Zayıflaması/ Değişmesi 134
3.1.6.3. Dinî İnanç ve Pratiklerin Güçlenmesi 136
3.1.6.4. İnanç ve İbadetlerde Herhangi Bir Değişim Yaşanmaması 138
3.1.7. Din Eğitimi ve Önemi 140
3.1.7.1. Din Eğitiminin Önemi ve Gerekliliği 141
3.1.7.2. Eğitimcinin Önemi 147
3.1.7.3. Ailede Verilen Din Eğitiminin Önemi 153
3.1.7.4. Din Eğitimi Kurumlarına Duyulan İhtiyaç 155
3.1.7.5. Din Eğitiminde Başörtüsünün Yeri 159
3.2. Nicel Veriler İle İlgili Bulgular 163

3.2.1. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Etkili Olan Faktörler....163
3.2.2. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Aile Faktörü Etkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi....168
3.2.3. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Eğitim veya İş Hayatının Etkisinin Yaş Değişkenine Göre İncelenmesi....175
3.2.4. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Eğitim Durumunun Etkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi....175
3.2.5. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Sosyal Medya Etkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi....177
3.2.6. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Dinî İnançtaki Değişiminin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi....178
3.2.7. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Din Eğitiminin Etkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi....180
3.2.8.1. Ailede Alınan Din Eğitimi....180
3.2.8.2. Okulda Alınan Din Eğitimi....184

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE YORUM

4.1. Katılımcıların Yaş ve Eğitim Durumu Değişkenleri....188
4.2. Başörtü Giymeye Başlama ve Bırakma Yaşı....189
4.3. Aile ve Yetişilen Çevrenin Tutumları....190
4.4. Başörtüsü Giymeyi Bırakma Kararına Etki Eden Sebepler....192
4.5. Din Eğitimi ve Başörtüsü Bırakma Kararına Etkisi....194

SONUÇ VE ÖNERİLER....198

KAYNAKÇA....205

EKLER....210

EK-1: Etik Kurul Onayı:....210
EK-2: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu:....211
EK-3: Anket Formu:....213

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Katılımcılara ait bilgiler 29
Tablo 2: Araştırmaya katılanların yaşlarıyla ilgili betimsel istatistikler 32
Tablo 3: Araştırmaya katılanların eğitim durumu 32
Tablo 4: Düzenli olarak başörtüsü giymeye başlama ve giymeyi bırakma yaşı 33
Tablo 5: Araştırmaya katılanların aylık gelir düzeyleri 33
Tablo 6: Ailenin dindarlık düzeyi 34
Tablo 7 : Başörtüsü giymeyi bırakma ile ilgili ana kodlar 36
Tablo 8: Aile ana temasına ait kodlar 37
Tablo 9: Başörtüsü kullanmaya başlama kodu ve alt kodlar 54
Tablo 10. Başörtüsü Giymeyi Bırakma Nedenleri 87
Tablo 11: Başörtüsü giymeyi bırakma kararı sonrası duygusal sürece ait alt kodlar ... 116
Tablo 12: Dinî inanç ve ibadetlerdeki değişimlere ait alt kodlar 132
Tablo 13: Başörtüsünü bırakma kararıyla ilgili maddelere verilen cevaplarla ilgili betimsel istatistikler 164
Tablo 14: Başörtüsü giymeyi bırakmada dinî inançtaki değişimin etkisi 164
Tablo 15: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında kişisel özgürlük arayışının etkisi 165
T**ablo 16:** Başörtüsü giymeyi bırakma kararında başörtüsünün dinî bir emir olmadığını düşünmenin etkisi 165
Tablo 17: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında eğitim veya iş hayatının etkisi 165
Tablo 18: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında aileyle yaşanan çatışmaların etkisi . 166
Tablo 19: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında sosyal medyanın etkisi 166
Tablo 20: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında yakın arkadaş çevresinin etkisi 166
Tablo 21: Başörtüsü giymeyi bırakma kararına politik olayların etkisi 167
Tablo 22: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında politik liderlerin söylemlerinin etkisi 167
Tablo 23: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında politik partilerin politikalarının etkisi 167
Tablo 24: Başörtüsü giymeyi bırakma kararına siyasi partilerin dinî değerleri temsil etme biçiminin etkisi 168
Tablo 25: Başörtüsü giymeyi bırakma yaşı ile aile tutumu arasındaki ilişki 168
Tablo 26: Kişisel özgürlük arayışı ile aile tutumu arasındaki ilişkisi 169
Tablo 27: Kişisel özgürlük arayışı ile bireyin yetiştiği aile ortamındaki tutumların ilişkisi 171
Tablo 28: Başörtüsünü bırakma kararı ile aile ortamı arasındaki ilişki 174
Tablo 29: Başörtü giymeyi bırakma yaşı ile eğitim veya iş durumu ilişkisi 175
Tablo 30: Başörtüsü giymeyi bırakma yaşı ile eğitim durumu arasındaki ilişki 176
Tablo 31: "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî inancımdaki değişim etkili oldu" ifadesi ile katılımcıların eğitim durumu arasındaki ilişki 176
Tablo 32: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında sosyal medyanın etkisi 177
Tablo 33: Başörtüsünü giymeyi bırakma yaşı ile dinî inanç değişimi arasındaki ilişki 178
Tablo 34: Dinî inanç değişimi ile başörtüsünün dinî gereklilik olmadığını düşünme durumu arasındaki ilişki 179

Tablo 35: Kişisel özgürlük arayışı ile ailenin din eğitimi tutumu arasındaki ilişki 180
Tablo 36: "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu" ifadesi ile ailenin din eğitimi tutumları arasındaki ilişki 182
Tablo 37: Aileyle yaşanan çatışmaların başörtüsü giymeyi bırakma kararına etkisi ile ailenin din eğitimindeki tutumlarının ilişkisi 183
Tablo 38: Ailede sevgi temelli din eğitimi alma durumu ile aileyle yaşayan çatışma ilişkisi 184
Tablo 39: Okulda din eğitimi alma durumuna dair betimsel istatistikler 185
Tablo 40: Başörtüsünün farz olmadığını düşünme durumu ile okulda alınan din derslerinin dini öğrenmeye katkı sağlaması arasındaki ilişki 187

GİRİŞ

Başörtüsü konusu yıllardır sosyolojiden psikolojiye, modadan feminizme kadar birçok alanda tartışma konusu olmuştur. Birçok çalışma sahasının konusu haline gelmiş ve araştırılmıştır. İslam ve mahremiyet konulu tartışmaların önemli bir kısmı İslam'da kadının konumu, kadınınla ilgili dinî hükümler, tesettür, başörtüsü vb. konularında olmuştur. Ülkemizde 80'li yıllarda başlayıp 90'lı yıllarda zirve yapan en gözde tartışma konularından biri de kadının özgürlüğü, bireyselliği etrafında gelişmiş ve sonunda yine konu kadının özgürlüğünü kısıtlayıcı olduğu iddia edilen bir pratik olarak başörtüsüne gelmiştir. Başörtüsünün bir kısım çevrelerce, dinî bir emir gereği başvurulan bir uygulama biçimi olarak görülmekten ziyade siyasal bir simge olarak kullanıldığı iddiaları da başörtüsünün sürekli tartışılan bir mevzu olarak kalmasına neden olmuştur.

Tarihsel arkaplanda Fransız devriminin de etkisiyle "bireyselleşme" ve "özgürleşme" kavramları tüm dünyada büyük yankı uyandırmış ve ülkemizde de batılılaşma hareketlerinin hız ve önem kazanmasıyla, kadının toplumda görünür hale gelmesi konusu öne çıkmıştır. Bu görünürlük olgusu kadının başörtüsü üzerinden tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Zira başörtüsü kadının kimliğini baskılayan, özgürlüğünü kısıtlayan önemli bir etken olarak algılanmaktaydı. Kadının özgür bir seçimle başörtüsü kullanmasının bile akla aykırı olduğuna, kadının özgürlüğünü kısıtlayan bu objenin özgür bir seçimle kabul edilmesinin mümkün olmayacağına dair iddialar dahi dile getirilmiştir. Ancak başörtüsü kullananlar ise bu özgür seçimlerinin kısıtlanmasının ve engellenmesinin insan hak ve özgürlüklerine aykırı olduğunu savunarak bu engellemelerin karşısında durmuşlar ve haklarını aramak için her yola başvurmuşlardır. Başörtüsüyle eğitim gören kadınlarımız aradıkları hak ve özgürlüğü kendi ülkelerinde bulamadıkları için eğitimlerini yarıda bırakarak yurt dışında eğitim imkanlarından faydalanmaya çalışmışlardır. Farklı perspektiflerden bakıldığında başörtüsü dinî bir olgu olmanın yanında kullanılmaya başlanması, kullanılmaması ya da kullanılmasının bırakılması kişinin özgür seçimlerinin bir sonucu olduğu muhakkaktır.

1990'lı yılların başları, hususen ortalarından itibaren Türkiye'de siyasi iklimde genel olarak özgürlüklerin siyasetin ana gündem konusu olarak tartışılır hale gelmesiyle birlikte ortaya çıkan ve 28 Şubat 1997 post modern darbesine kadar yaşanan başörtüsü tartışmalarına ilişkin kısa süreli yumuşama, 2002 seçimleriyle birlikte daha güçlü bir halk

desteği ile iktidara gelen hükümetin destek verdiği bir olgu haline gelmiştir. Bu döneme kadar, özellikle 1997-2002 arası başörtülü kesim genel olarak sürekli dışlanan ve mağdur edilen, devletin gücü kullanılarak kamusal hayatın dışına atılmak istenen kesim olmuştur. Yasağa maruz kalan kadınların hikayeleri muhafazakâr tabanda "mağduriyet hissi"ni güçlendirmiş ve bu daha sonraki siyasi gelişmelere etki etmiştir. 2012 sonrasında ise, genel olarak temel hak ve özgürlükler yeni hükümetin önemli bir gündem maddesi olmuş, bu süreçte önceden kısıtlanan, dışlanan, kamusal alanın dışına atılmaya çalışılan başörtüsü ve başörtülü bireyler için yeni bir alan genişlemesi yaşanmaya başlamıştır. Takip eden yıllarda bu serbestiyet toplumda "kapanma", başörtüsü takma yönünde bir hareketlenmeyi beraberinde getirmiştir.[1]

Son 3-5 yıldır ise, çoğu gözleme dayalı, özellikle sosyal medya ve basında yayılmak suretiyle gelişen tersine bir değişim, yani daha önceden başörtülü olan kadınların başlarını açmaları dikkati çekmektedir. Bu durum, daha çok az sayıda örnekten oluşan katılımcı grubu ile yapılan bilimsel çalışmaların da konusu olmaya başlamıştır. Ancak şimdiye kadar nicel boyutta istenilen düzeyde bir inceleme konusu yapılmadığından bu çalışma ile başörtüsü giymeyi bırakan 18-40 yaş arası kadınlar din eğitimi bağlamında inceleme konusu yapılmıştır.

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

İnsanlık tarihi kadar eski bir yeri olan örtünme hem kadim medeniyetlerde hem de dinlerde kendisine yer bulmuş önemli bir olgudur. Bazen toplumsal sınıflaşmanın bir gerekçesi olarak gösterilen örtünme/ tesettür, bazen dinî bir gerekçe olarak kabul edilmiştir. Dinî olarak genelde tesettür emri özelde kadınların başörtüsü kullanmasını beraberinde getirmiştir. Ancak tarihimize baktığımızda örtünme özelinde başörtüsü hem insan fıtratına uygun olması sebebiyle bir ihtiyaç olarak görülürken aynı zamanda kimi zaman siyasi tartışmaların kimi zaman insanın bireyselleşme ve özgürleşmesi söylemlerinin ana tartışma konusu olmuştur. Fransız ihtilali ile yaygınlaşmaya başlayan özgürlük ve bireyselleşme sesleri giderek artmış, 80'li yıllardan itibaren kadının

[1] KONDA araştırma şirketinin rapor ettiği sonuçlara göre, Örtünme durumunda yıllar içindeki değişime bakıldığında, başı açıkların oranı yüzde 35,8 iken 2007'de yüzde 30,6'ya 2010'da ise %28,8'e düşmüştür. Bir başka ifadeyle nasıl örtündüğü veya örtüsünü nasıl tanımladığına bakmaksızın 2003'de yüzde 64,2 olan başörtülü oranı 2007'de yüzde 69,4'e 2010'da yüzde 71,2'ye yükselmiştir." Bknz: Konda Barometresi, *Temalar: Başını Örtme ve Türban Araştırması* (Kasım 2010), 5,7.

başörtüsü üzerinde yoğunlaşmıştır. Başörtüsünün dinî bir gerekçe olmasından çok kadının özgürlüğünü din kisvesi altında kısıtlayan bir argüman olarak değerlendirilmiştir. Bu durum başörtüsünü başında dinî bir sembol olarak taşıyan kadını farklı sorgulamalara itmiştir. Buna eşlik eden başka faktörlerin de etkisiyle son yıllarda daha önce başörtüsü kullandığı halde başörtüsü giymeyi bırakan kadınlar arasında dikkat çekici bir artış gözlenmeye başlamıştır.

Başörtüsü giymeyi bırakan kadınların sayısındaki artış birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, sosyolojik ve psikolojik açıdan araştırılması gereken bir alan olarak değerlendirilmiştir. Özellikle din ile bağlantılı noktaları üzerinde oldukça durulmuş, bu bağlamda psikolojik ve sosyolojik arka planları anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın konusu başörtüsü giymeyi bırakmış 18-40 yaş arası kadınların din eğitimi durumlarının incelenmesidir. Bu yaş grubuna dahil olan kadınların başörtüsü kullanmayı bırakma kararlarında etkili olan psikolojik ve sosyolojik etkilerle beraber, almış oldukları din eğitiminin de etkisi araştırmamızda analiz edilecektir. Bu çerçevede yapılan görüşmelerde, katılımcıların bu kararı almalarının öncesi, süreci ve sonrası kapsamlı sorular sorularak alınan cevaplar din eğitimi açısından değerlendirilecektir. Araştırmamızın temel problemi "**başörtüsü giymeyi bırakmada etkili olan faktörler nelerdir? Bu faktörler ile ailede ve okulda alınan din eğitimine yönelik algılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki var mıdır**?" şeklindedir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamızın temel amacı, konu ile uyumlu olarak, hayatlarının belirli bir döneminde başörtüsünü kullanmış ancak çeşitli sebeplerle kullanmayı bırakmış 18-40 yaş arası kadınlar ile görüşmeler yaparak bu kararlarının sebeplerini anlamaya çalışmak ve bu durumu din eğitimi açısından değerlendirmektir. Araştırmamızda temelde "başörtüsünü bırakma kararında kişilerin almış oldukları din eğitiminin etkisi olmuş mudur?" sorusuna cevap aranmıştır. Temel soruya ek olarak bazı alt sorulara da cevap aranmıştır:

- Başörtüsü giymeyi bırakan kadınların bu kararları almalarındaki sebep ya da sebepler nelerdir?

- Başörtüsü giymeyi bırakan kadınların ailede ve diğer kurumlarda almış oldukları din eğitimi biçimi ve yoğunluk durumu nedir? Katılımcıların ailede ve okulda aldıkları din eğitime yönelik algıları nasıldır?

- Başörtüsü giymeyi bırakma kararına ailenin ve sosyal çevrenin nasıl bir etkisi olmuştur?

Başörtüsü giymeye karar vermek de giymeyi bırakmak da arka planında muhakkak ki birçok psikolojik, sosyolojik ve dinî sebepler barındırmaktadır. Yapılan araştırmalar incelendiğinde psikolojik ve sosyolojik arka planına farklı açılardan ışık tutularak anlaşılmaya çalışılmıştır. Ancak kişilerin ailede, yaygın ve örgün din eğitimi kurumlarında aldıkları din eğitimi, din eğitimcinin tutumu gibi değişkenler çoğunlukla görmezden gelinmiş, az sayıda çalışmada da kısaca değinilerek geçilmiştir. Ancak kişilerin çocukluk ve gençlik dönemlerinde aldıkları din eğitimlerinin, dinî emirleri benimseme ve kabullenme konusundaki etkisi yadsınamaz. Bu açıdan dinî bir emir olarak telakki edilen başörtüsünü kullanmaya başlama ya da bırakma kararının din eğitimi açısından farklı paradigmaları barındırdığı düşünülmektedir. Bu paradigmaların ele alınması ve incelenmesi önem arz etmektedir.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Tezin kapsamını, temelde başörtüsünü bırakma olgusu olmakla birlikte yukarıda belirtilen alt sorular oluşturmaktadır. Araştırma sorularına aranan cevaplar, yapılan analizler ve değerlendirmeler bu tezin örneklemini oluşturan 18-40 yaş arası başörtüsü kullanmayı bırakmış kadınlar ile sınırlıdır. Hayatlarının belirli dönemlerinde başörtüsü kullanmış ve çeşitli sebeplerle başörtüsü giymeyi bırakmış 18-40 yaş arası kadınların sahip oldukları din eğitiminin başörtüsünü bırakma kararlarındaki rolünü araştırmakla birlikte, bu konuyla ilişkili olarak psikolojik, sosyolojik ve bireysel sebeplere de yer verilmiştir.

Çalışmamız karma yöntem araştırması olması sebebiyle nitel araştırma boyutu için tasarlanan yarı yapılandırılmış görüşmeler, ulaşım imkanları da göz önünde bulundurularak yakın illeri (Kocaeli, Bursa, İstanbul, Edirne) içine alacak şekilde sınırlandırılmıştır. Nicel araştırma boyutu için belirlenen anket çalışması ise çeşitli eğitim düzeylerinden ve şehirlerden 18-40 yaş arası kadınlar ile sınırlandırılırmıştır.

4. Literatür Değerlendirmesi

Son yıllarda Müslüman kimliğe sahip kadınlar arasında başörtüsünü bırakma davranışının artması dikkat çekmektedir. Bu sebeple buna dikkat çeken birçok araştırmacı bu konuyu ele alan araştırmalarda bulunmuşlardır. YÖK Ulusal Tez Merkezi katalog sayfasında "başörtüsü", "örtünme", "tesettür", "başörtüsünü bırakma" anahtar kavramlarıyla yaptığımız tarama neticesinde toplamda 87 tez çalışması karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu tezler incelendiğinde yoğunluk olarak psikoloji ve sosyoloji alanlarında konunun ilgi çektiği görülmektedir. Kadınların başörtülerini çıkarmalarını psikolojik ve sosyolojik açıdan irdeleyen çalışmalar, bu davranışın ortaya çıkmasında etkili olan faktörlere dair bazı tespitler yapmışlardır. Bu çerçevede toplamda 13 tez çalışması yapıldığı tespit edilmiştir.[2] Ancak söz konusu çalışmalarda, başörtüsü giymeyi bırakma davranışı din eğitimi ile ilişkili olarak ve detaylı bir şekilde incelenmemiştir. M. Numan Sağırlı tarafından 2021 yılında hazırlanan "Başörtüsü Giymeyi Bırakan Üniversite Mezunu ve Çalışan Kadınlar Üzerine Nitel Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinde daha önce hayatlarının bir döneminde başörtüsü kullanmış ve çeşitli sebeplerle başörtüsü kullanmayı bırakmış üniversite mezunu ve çalışan kadınlar inceleme konusu yapılmıştır. Bu çalışmasını gerçekleştirirken Max Weber'in anlayıcı-yorumlayıcı sosyolojik geleneğini esas alarak, sosyolojik bir bakış açısıyla incelemiştir. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniğini kullanarak kişilerle görüşmeler yapmış, kişilerin aldıkları bu kararların

[2] Zeynep Gül Parla, *2015 Sonrası Kadınların Başörtüsünü Çıkarma Pratikleri Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Hatice Kübra Kara, *Başörtüsü Çıkarma Deneyimi: Nitel Bir Çalışma* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022); M. Numan Sağırlı, *Başörtüsü Giymeyi Bırakan Üniversite Mezun Ve Çalışan Kadınlar Üzerine Nitel Bir Araştırma* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Teşrife Ümmühan Aksaray, *Başörtüsü Kullanmayı Bırakan Kadınlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Gökçe Mine Olgun, *Bireysel Bir Tercih Olarak Örtünme ve Açılma* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Abdurrahman Yalçi, *Gündelik Hayat, Bireysel-Kimlik Ve Din: Türkiye'de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar Örneği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021); Edanur Türkan, *Öznelik Kapasitesinin Oluşumunda Çevresel Faktörler ve Tesettür İlişkisi: Kadınların "Örtünme" ve "Açılma" Deneyimi* (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Sümeyye Koca, *The Changing Dynamics of the Headscarf Question in Turkey: The Women's Struggle to Take Off the Headscarf* (İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Sena Özcanlı, *Türkiye'de Başörtüsünü Çıkaran Kadınların Direniş Motivasyonları Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Rukiye Kardaş Yalçın, *Başörtüsünden Vazgeçme Deneyimi* (Ankara: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024); Burcu Sena Tosun, *Başörtüsü Yasağı ve Serbestleştirme Dönemlerinde Örtünmeden Çıkma Deneyimi: Fenomenolojik Bir Araştırma* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024); İpek Boldağ, *Taking Off Headscarves: Religion and Diverse Subjectivities in Turkey* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024); Beyza Okumuş, *Kadınların Başörtüsüne Yönelik Tutumlarının Değişmesinde Psikososyal Süreçler: Başörtüsünü Çıkarma Tecrübesi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024).

öncesini ve sonrasını irdeleyerek kişisel ve çevresel etkenleri ortaya çıkarmış, bu mülakatları fenomenolojik yöntemle değerlendirmiştir. Kişinin başörtüsünü kullanmaya başlamasında takdir ve kabul görme, dinî yükümlülüğün rutin olarak kabullenilmesi gerekçe gösterilirken, bırakma sebeplerinde yoğunluk olarak kişinin temsil ettiği bu dinî simgeyi taşımasının ağır gelmesi sonucuna ulaşılmıştır.[3] Ayrıca kişilerin aldıkları bu kararlarında kişisel tercihlerin etkilerinden ziyade ailenin, arkadaş ve iş çevresinin etkisinin daha fazla olduğu belirtilmiştir. Çalışmada katılımcılar hakkında bilgi verilirken ailede ve yaz Kur'an Kurslarında din eğitimi aldıklarına da değinilmiştir. Ancak söz konusu çalışmanın ana konusu olmadığından, alınan bu din eğitiminin niteliği ve rolü üzerinde ayrıntılı inceleme yapılmamıştır.

2022 yılında Teşrife Ümmühan Aksaray tarafından Necmettin Erbakan Üniversitesi Din Sosyolojisi alanında yazılan "Başörtüsü Kullanmayı Bırakan Kadınlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında konuyu din eğitimi ile ilişkili olarak da ele almıştır; ancak Aksaray bu başlık altında Türkiye'de din eğitiminin ve müfredatın etkinliğini genel olarak ele almış, katılımcılara Türkiye'de din eğitimini etkili ve doğru bulup bulmadıklarını sorarak değerlendirmiştir.[4] Ancak bu çalışmada, din sosyolojisi odaklı bir araştırma olmasından dolayı, bireysel olarak alınan din eğitiminin detayları hakkında bilgi verilmemiş ve başörtüsünü giymeyi bırakma kararlarında din eğitiminin rolü yeterince incelenmemiştir.

2024 yılında Beyza Okumuş tarafından Bursa Uludağ Üniversitesi Din Psikolojisi alanından yazılan "Kadınların Başörtüsüne Yönelik Tutumlarının Değişmesinde Psikososyal Süreçler: Başörtüsünü Çıkarma Tecrübesi" başlıklı doktora çalışması daha önce bir dönem başörtüsü kullanmış ancak farklı sebeplerle başörtüsü giymeyi bırakan kadınların bu süreçlerini psikolojik olarak ele alması açısından önemlidir. Okumuş bu çalışmasında 22 kadınla mülakat yaparak başörtüsü giymeyi bırakma kararlarının öncesi-süreç-sonrası aşamalarını incelemiştir. Ancak çalışmada dinî eğitim durumları yalnızca din eğitimi alıp almadıkları ve nerede aldıkları konusu ile sınırlı kalmıştır. Alınan din

[3] Sağırlı, *Başörtüsü Giymeyi Bırakan Üniversite Mezun Ve Çalışan Kadınlar Üzerine Nitel Bir Araştırma*, 169.

[4] Aksaray, *Başörtüsü Kullanmayı Bırakan Kadınlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma*, 125-128.

eğitimin yoğunluğu, derinliği, niteliği ve katılımcıların bu kararlarındaki rolü ayrıntılı olarak değerlendirilmemiştir.[5]

2007 yılında Gökçe Mine Olgun tarafından İstanbul Bilgi Üniversitesi Kültürel İncelemeler alanında hazırlanan "Bireysel Bir Tercih Olarak Örtünme ve Açılma" başlıklı yüksek lisans tezinde örtünme ve açılma eylemlerinin arka planındaki kişisel ve toplumsal sebepler psikolojik ve sosyolojik temelde irdelenmiştir. Araştırma sonucunda kişilerin örtünme ve açılma kararlarında kişisel tercihlerden ziyade çevresel etmenlerin, özellikle ailenin etkili olduğu sonucuna varılmıştır.[6]

2022 yılında Hatice Kübra Kara tarafından İstanbul Bilgi Üniversitesi Travma ve Afet Çalışmaları Uygulamalı Ruh Sağlığı alanında hazırlanan "Başörtüsü Çıkarma Deneyimi: Nitel Bir Çalışma"[7] başlıklı yüksek lisans tezi belirli bir dönem başörtüsü kullanmış ancak çeşitli sebeplerle başörtüsü giymeyi bırakmış kadınların bu kararlarının arka planındaki kişisel ve çevresel sebepleri araştırmıştır. Bu çalışmada kişilerin aldıkları kararların sebepleri irdelense de sonuç kısmında kişinin bu süreçlerde yaşadıkları ruhsal değişikliklere odaklanılmış, kişilerin bu kararlarını ailelerine ve yakınlarına açıklarken stres bozukluğu belirtileri yaşadıkları çıkarımı yapılmış; konunun, din eğitimi bağlamında detaylı incelemesi yapılmamıştır.

2020 yılında Sümeyye Koca tarafından Sabancı Üniversitesi Siyaset Bilimi alanında "Türkiye'de Başörtüsü Sorununun Değişen Dinamikleri: Kadınların Başörtüsünü Çıkarma Mücadelesi" başlıklı yüksek lisans tezi, başörtüsünü çıkaran kadınların aldıkları bu kararların arka planındaki sebepleri kişisel, toplumsal ve siyasi boyutta incelemektedir. Özellikle İslami çevrede yetişen kadınların neden bu kararı aldıkları hususunu nitel analiz yoluyla irdelemektedir. Çalışma, başörtüsünün sembolik anlamları, mevcut sosyal ve siyasi koşulların örtünme veya açılma kararlarındaki etkisi, örtünme veya açılma olgularının Türkiye'de laiklik altında nasıl değerlendirildiği konuları tezin odağını oluşturmaktadır.[8]

---

5 Okumuş, *Kadınların Başörtüsüne Yönelik Tutumlarının Değişmesinde Psikososyal Süreçler: Başörtüsünü Çıkarma Tecrübesi*, 79.

6 Olgun, *Bireysel Bir Tercih Olarak Örtünme ve Açılma*, 78.

7 Kara, *Başörtüsü Çıkarma Deneyimi: Nitel Bir Çalışma*, 89.

8 Koca, *The Changing Dynamics of the Headscarf Question in Turkey: The Women's Struggle to Take Off the Headscarf*, 125.

2022 yılında Sena Özcanlı tarafından İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları alanında "Türkiye'de Başörtüsünü Çıkaran Kadınların Direniş Motivasyonları Üzerine Bir İnceleme" başlıklı yüksek lisans tezi, hayatlarının bir bölümünde başörtüsü kullanmış ve ilerleyen süreçlerde başörtüsünü bırakmış kadınların bu kararlarını alma süreçlerindeki direniş motivasyonları incelenmiştir. Bu çalışmada başörtüsü kullanmayı bırakan 37 kadınla yapılan yapılandırılmamış mülakat tekniğiyle veri toplanmıştır. Çalışma Türkiye'nin politik süreçlerinin örtünme ve açılma kararlarını etkilediği düşüncesi feminist bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bunun yanında örtünme sebepleri, başörtülü oldukları dönemdeki hisleri, başörtüsünü bırakma sebepleri ve sonraki süreçte yaşadıkları da feminist bir bakış açısıyla ele alınmıştır.[9] Bu çalışmada araştırmaya katılanların ailelerinin dindar olup olmadıkları tespiti ile yetinilmiş, din eğitimi durumları hakkında detaylı bir inceleme yapılmamıştır.

Tez çalışmalarına ek olarak 2023 yılında Doç. Dr. Ümit Horozcu tarafından Kayıp Giden Başörtüsü adıyla yazılan kitap, içerik olarak çalışmamızla benzerlik içermektedir. Bu çalışma, başörtüsünü bırakan kadınlarla yapılan mülakatlarla toplanan verilerin psikolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmesini içermektedir. Başörtüsünü kullanmaya karar verme sebepleri, örtünme süreçleri, açılma sebepleri, bu süreçlerde yaşadıkları, ailelerine ve sosyal çevrelerine bu kararlarını açıklama süreçleri ve aldıkları tepkilerin kişiler üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Aldıkları bu kararların sonucunda dinden uzaklaşma durumları da değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda başörtüsünü kullanmayı bırakmış kadınların ebeveynlerinden en az birinin dindarlığının sorunlu olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kişilik özelliklerinin, kişinin inatçı olmasının, kişinin dış görünüşe önem vermesinin, ebeveynlerinin baskıcı, otoriter olması gibi kişilik yapılarının bu kararlarında etkili olduğu sonucuna varılmıştır.[10] Söz konusu çalışmada örneklem olarak 111 kadının seçilmesi geniş bir değerlendirme imkânı sağlarken, değerlendirmelerde genel olarak psikolojik süreçlere değinilmesi, ailelerin dindarlık durumlarının sorgulanmasına rağmen aldıkları din eğitimi arka planı hakkında bir tespit yapılmamış olması dolayısıyla çalışmamızdan çalışmamızdan farklılık göstermektedir.

---

[9] Özcanlı, *Türkiye'de Başörtüsünü Çıkaran Kadınların Direniş Motivasyonları Üzerine Bir İnceleme*, 166.

[10] Ümit Horozcu, *Kayıp Giden Başörtüsü* (Eskiyeni Yayınları, 2023), 307-315.

Bunların dışında, söz konusu anahtar kelimelerle makalelerde yaptığımız arama sonucunda konumuzla ilgili olarak 10 makale ve bir sempozyum bildirisine ulaşılmıştır.[11] Yapılan çalışmalar incelendiğinde dindarlık seviyesi ile başörtüsü kullanma ya da bırakma arasındaki ilişkinin değerlendirildiği, *yalnızyurumeyceksin.com* sitesinde yayınlanan mektupların incelendiği, farklı nesillerde tesettür algısının değişmesi gibi farklı konuların incelendiği görülmektedir. Ancak yapılan çalışmalarda din eğitimi konusunda herhangi bir değerlendirme yapılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, konunun din eğitimi bağlamında incelelenmesi hala önemini koruyan bir problem alanı olarak karşımızda durmaktadır.

[11] Shuaizhen Li, "Analysis of the Wearing or Revealing of the Hijab", *BCP Education & Psychology* 9 (2023), 187-191; Beyza Okumuş, "Bilişsel Çelişki Teorisi Bağlamında Başörtüsünü Çıkarma Davranışının İncelenmesi", *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (30 Haziran 2022), 281-308; Aatika Khan vd., "Effect of Donning Headscarf on Dynamic Balance in Young Females", *Annals of International Medical and Dental Research* 9/1 (Şubat 2023), 11-18; Nurten Kimter, "İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine", *Dini Araştırmalar* 18/46 (15-06-2015) (15 Haziran 2015), 9-44; Mustafa Aydin, "Mahremiyet ve Örtünmenin Dönüşümü", *Eskiyeni* 12 (30 Mart 2009), 61-67; Cahit Aslan, "Religiousness in Turkey: A Research on Covering Styles of Women", *Sosyoloji Dergisi* 40 (29 Kasım 2019), 151-178; Abdullah Özbolat - M.Ertuğrul Evyapar, "Sekülerleşerek Özneleşen Başörtülü Kadınlar: Yalnız Yürümeyeceksin Platformu Örneği" (2. Uluslararası Mersin Sempozyumu, Mersin, 2019), 324-343; Büşra Özüdoğru, "Tesettür Algısının Değişimi: Üç Nesil İncelemesi" 13 (2019), 109-131; Ayşe Karakaya Elmalı, "The Practice of Headscarf Among Veiled University Students in the United States: Why They Wear The Headscarf? And What Does The Headscarf Mean to Them?", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (15 Ocak 2022), 1-29; Ceren İrem Kaya, "Türkiye'de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikleri", *International Journal of Social And Humanities Sciences* 3/2 (30 Eylül 2019), 61-84; Alparslan Nas, "'You Won't Walk Alone': Online Feminist Testimony and Transforming Subjectivities of Veiling", *Fe Dergi* 15/1 (27 Haziran 2023), 185-209.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde örtünme / tesettür ve başörtüsü hem kavramsal olarak hem de dinlere göre ne anlama geldiği irdelenecek, ardından başörtüsü giymeyi bırakma davranışı din eğitimi bağlamında teorik olarak incelenecektir.

1.1. Örtünme/ Tesettür ve Başörtüsü

İnsan bedeni, doğada var olan diğer canlılardan farklı olarak herhangi bir doğal ortama uyum sağlayacak şekilde yaratılmamıştır. Bu durum, insanın hem doğa şartlarından korunmak hem de sosyal sebeplerle örtünme ihtiyacı duymasına sebep olmaktadır.[12] Örtünme eyleminin insanlık tarihi kadar eski bir gelenek olduğu farklı tarihi kaynaklar tarafından da desteklenmektedir. Yaratılan ilk insan olan Hz. Âdem ve Hz. Havva, dünyaya gönderildiklerinde birbirlerinin ayıp yerlerini gördükleri, herhangi bir dış müdahaleye gerek duymadan hızlıca etraflarında buldukları malzemelerle üstlerini başlarını örtmeye çalıştıklarının anlatıldığı ayetlerden anlaşıldığı üzere örtünme sadece soğuktan veya sıcaktan korumasından ziyade insanın fıtratından doğan utanma duygusunun bir yansıması ve insanlığın varoluşundan beri bir ihtiyaçtır.[13] Çeşitli materyallerle gerçekleştirilen örtünme zamanla giysi formunda şekillenmiştir. Bir arkeolog olarak örtünmeyi tarihsel bağlamında ele alan Eyüp Ay'a göre örtünme başlangıçta coğrafi koşullardan korunma amacıyla ortaya çıkmış ancak zamanla sosyal statüleri ve toplumsal hiyerarşiyi simgeleyen bir işleve dönüşmüştür.[14]

Zamana ve mekâna göre örtünme şekillerinde farklılıklar kendisini gösterse de İslam örtünmeyi soğuk ve sıcaktan koruyan bir ihtiyaç olmanın ötesinde tesettür formuna sokarak dinî bir gereklilik saymıştır. Bu açıdan İslamî yaşantının bir simgesi/ göstergesi

---

12 Sinan Canan, *İFA - İnsanın Fabrika Ayarları (Genişletilmiş Yeni Baskı)* (Tuti Kitap, 2022), 32.
13 Yunus Apaydın, "Tesettür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Haziran 2023).
14 Eyüp Ay, "Örtünmenin Tarihsel Görünümleri ve Sembolik Anlam(lar)ı", *İslamiyât: Üç Aylık Araştırma Dergisi* 4/2 (2001), 12.

ve bir kimlik olarak değerlendirilmiştir.[15] Örtünme/ tesettür insanda bir kimliğin oluşumuna ve bir duruş göstermelerine katkı sağlamaktadır. İnsanlar arasında iletişimin boyutunu da etkileyen ve yönlendiren bir öneme sahiptir. İnsanlar arası iletişimde kişinin iletişime geçme şeklini, arada kurulacak mesafeyi etkilemektedir. Söz gelimi; başörtüsü kullanan bir kadın ile iletişime geçen erkeğin tokalaşmaktan çekinmesi ya da bu teklifine kadının olumsuz yanıt vermesi olağan karşılanır. Çünkü tesettür kişinin Allah'ın (cc) haram saydığı sınırları çiğnemeyeceğinin bir ifadesidir ve kişiyi kötü bakış ve düşüncelerden korumaktadır. Nazife Şişman kitabında, sınav öncesi yanına oturduğu arkadaşının kendisini gördüğünde "sen kopya çekmezsin değil mi?" diyerek yönelttiği sorusu ve matematik bölüm başkanı hocasının kızının kendisine hitaben onun gibi dindar birisinin ikramını almaktan mutluluk duyduğunu ifade etmesi de başörtüsünün dışa yansıyan bir kimlik göstergesi olduğunun en somut örneğidir.[16]

Allah'ın (cc) yaratmış olduğu mükemmel düzen içinde bir korunum söz konusudur. Ağaçların tohumlarının ekildiği toprak onu gizleyerek daha muhteşem bir ürün ortaya koyar. Aynı şekilde Allah'ın yarattığı "eşref-i mahlukat" olan insan da korunaklı bir yer olan anne rahmine yerleştirilerek korunmaya alınmış, bunun merkezi olan kadın da öncelikli mahremiyet alanı olarak görülmüş, muhafaza edilmiştir. İslam'ın bu korumacı tavrı farklı çevrelerce değişik yorumların, hatta yer yer sert eleştirilerin hedefi olmuştur. Bu tutumun değerlendirilmesi yapılırken bunun dinin getirdiği ataerkil tutum ve kadının ikinci plana atılması olarak değerlendirmek yerine kadının toplumda özel yani mahrem bir alana çekildiğini görmek, aslında feminist kesimlerce de istenen kadının hak ettiği değeri vermek, şeklinde yorumlamak daha isabetli olacaktır.[17]

Modernizm ise; özel alana çekilen ve koruma altına alınan kadının görünür alanda olmasını desteklemekte, kadının bedenini ve cinselliğini her zaman ön planda tutmaya önem vermektedir. Örtünmenin kadın üzerindeki ataerkil tutumun etkisi olduğunu ileri sürerek kadının bireyselliği ve özgürlüğünü öne çıkarmaktadır. Buna karşın Batının empoze kadın algısını gerek medya araçları gerek sosyal medya kanallarıyla topluma yaymakta, adeta Batı menşeili bir kadın olgusunu dayatmaktadır. Reklamlar ve kitle

---

[15] Fatih Tok - Merve Müftüoğlu, "Nur Suresi 31. Ayetin Tesettür Bağlamında İncelenmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (30 Aralık 2018), 80.

[16] Nazife Şişman, *Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü* (İnsan Yayınları, 2019).

[17] Aydin, "Mahremiyet ve Örtünmenin Dönüşümü", 62.

iletişim araçlarıyla kadın bedenini metalaştırmakta, kadını bir ölçü ve kalıp içine sokmaktadır. Kadını toplumsal ve dinî baskıdan kurtararak özgürleştirdiğini iddia ederken Batının dayattığı kadın algısına göre şekillendirmeye çalışmaktadır. Sosyolojik boyutta toplumun değişen yapısı dikkate alındığında toplumsal cinsiyet söylemlerinde de değişiklikler oluşmuş, kadın haklarının ifade edildiği söylemlerle daha fazla sesler yükselmeye başlamıştır. Rönesansla birlikte mutlak öznellik düşüncesi ikinci plana alınarak kadının bireysel öznelliği ve özgürlüğü daha da güçlendirilmeye çalışılmış ve önemli hale getirilmiştir.[18]

Özellikle Türkiye özelinde yakın tarihe bakıldığında kadının mahrem alanda tutulmasındaki hassasiyet ve örtünmesi toplumsal olarak ilerlemenin ve Batılılaşmanın önündeki en büyük engel olarak dile getirilmiştir. Toplumdaki geriliğin ortadan kalkması için kadının mahrem alandan çıkarılması ve örtüsünün atılması oldukça önemli bir hedef haline gelmiştir. Aslen dinî bir alt yapıda kendisini gösteren başörtüsünün, din açısından kadının sosyal hayata karışmasına herhangi bir engel teşkil etmediği bilinmekteyken yine de ilerlemenin önündeki engel olarak görülmesi, bu arzunun siyasi bir arka plana sahip olduğunu göstermektedir. Zira fıkhî olarak kadın erkeğin bulunduğu ortamlarda bulunabilir, birçok işi de yapabilir sınırlara sahiptir.[19] Devrimsel süreçler incelendiğinde her devrimde ideal erkek tasvirleriyle erkek figürler ön planda tutulmuştur. Ancak modernist ideolojide bu durum farklılaşmaya doğru evrilmiş, kadının Batılı yaşam tarzına uyan bir tasviri oluşturularak ve ön plana çıkarılmış ve "Batıya uygun kadın" figürü oluşturularak kadının görünürlüğünün arttırılması önemsenmiştir. Göle; başörtüsünün kaldırılması, seçme ve seçilme hakları, eğitimin kadın erkek karışık yapılması ile İslam aile hukukunun kaldırılmasını ve kadınların hukuki haklar elde etmesinin kadının toplumdaki görünürlüğünü artırdığına dikkat çekmiştir.[20]

Görünürlük üzerinden var olma anlayışı geleneksel dünyadan kopuşun en belirgin göstergelerinden biridir. Geleneksel düşünce sistemine göre esas olan "görünen" değil "gören" olabilmektir.[21] Ancak günümüzde sosyal medya kullanımının yaygınlaşması ve

---

[18] Elife Yeter, "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Özneliği ve Din", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 15/2 (30 Aralık 2015), 200.

[19] Aydin, "Mahremiyet ve Örtünmenin Dönüşümü", 66.

[20] Nilüfer Göle (ed.), *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması* (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 24.

[21] Fatma Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem* (Cağaloğlu, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2023), 10.

tüketim kültürünün yaşam biçimine dönüşmesi, kişilerin görünürlüğünü artırmış, göz önünde bulunmayı önemli hale getirmiştir. Reklamlarda kadının kullanılması üzerine yapılan araştırmalarda, kadının reklamda simgesel olarak kullanılması hem hedef kitlesi kadın olan ürünlerin kadınlar tarafından dikkat çekilmesini sağlarken, kadının görünürlüğünü artırarak karşı cinsin de dikkati çekilmeye çalışıldığı ortaya konmuştur. Kadının güzelliğinin ön planda tutulduğu reklamlarda, hedef kitle olan kadınlar reklamdakiler gibi olmak adına etkilenirken, erkeklere ise cinsel bir obje olarak sunularak dikkatleri çekmektedir.[22] Moda kavramı, modernizmin sınıfsal ayrımları ve toplumsal statüyü ifade erme aracı olarak gelişmiş ve tesettür pratiklerini de etkileyerek, başörtüsünün görünürlük ve moda ekseninde yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Moda, alt tabaka ile üst tabakayı birbirinden ayırmanın modern bir ifadesi olarak yorumlanmaktadır. Fransız İhtilali ile yayılan özgürlük fikirleri kendisini giyim kuşam noktasında da göstermiş, alt tabaka ve üst tabakanın aynı kıyafeti giymesinin toplumsal olarak bir sorun olması ortadan kalkmıştır. Ancak sınıfsal farklılıkların var olmasını destekleyen üst tabaka insanının "sıradan biri" olmadığını ortaya koyması / göstermesi gerekiyordu. Bu sebeple moda, onlar için bulunmaz bir nimet olmuştur.[23] Ancak moda söylemleri tesettüre de sirayet etmiş, İslam'ın emrettiği örtünme şekillerini de etkilemiştir. Çünkü moda bedenin örtünmesini değil gösterilmesini istemektedir. Cihan Aktaş kadının cinselliğini gizleyen, onu mahrem alana çeken tesettürün aynı zamanda onun "bacı" olarak isimlendirilmesini de sağladığını ve tesettürlü kadının bu şekilde kamusal alanda varlığını sürdürebildiğini ileri sürmektedir. Cinselliğin gizlenmesini istemeyen ve kadını ön plana çıkaran modanın aksine tesettür kadının bir kimlik olarak öne çıkmasını sağlamıştır.[24]

80'li yıllarda ülkemizde gerek dinî söylemlerde gerek dinle bağlantılı olarak örtünme üzerinde ciddi değişmeler gözlenmeye başlamıştır. Dinin ve dinden olanın ideolojik semboller içerdiğinin ileri sürüldüğü, ayrıca dinsel olanın da modernleşme karşısında önemli bir set olduğuna dair düşüncelerin yaygınlaşmaya başladığı bir dönem haline gelmiştir. Örtünme söz konusu olduğunda ilk akla gelen kadın ve kadın hakları söylemleri

---

22 Duygu Dumanlı, "Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Kadın İmgesinin Kullanımı; Bir İçerik Analizi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (27 Aralık 2013), 135.

23 Fatma Barbarosoğlu, *Modernleşme Sürecinde Moda Ve Zihniyet* (İstanbul: Profil Kitap, 2023), 54.

24 Cihan Aktaş, *Bacıdan Bayana* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 63.

de artmaya başlamıştır.[25] 70'li ve 80'li yıllarda ayet ve hadislerle anlatılmaya, temellendirilmeye çalışılan tesettür kavramı, bu dönemin sonları ve 90'lı yıllarda kadın hakları söylemleriyle kendisini göstermiştir.[26] Feminizm ve kadının özgürlüğü gibi söylemlerin artması ile tesettür dinî temelden koparılarak insan hakları söylemleri üzerine oturtulmuştur. Başörtüsü kullanan kadınlar da bu tercihlerine bir gerekçe sunmak zorunda bırakıldığında "Allah'ın emri" olması yeterli bir gerekçe olmasına rağmen yine kişisel tercihler ve özgürlükler üzerinden açıklama yapmak zorunda hissetmişlerdir.[27] Dayatılan bu seküler ifadelerle bu dinî emrin içi boşaltılarak topluma sunulmuştur. Cumhuriyet tarihimizde yaşanmış ve döneminde büyük ses getiren Merve Kavakçı'nın mecliste başörtülü bir milletvekili olarak bulunmasının engellenmesi ve tepkili alkışlar eşliğinde meclisten çıkmaya zorlanması olayı da yine aynı özgürlük savunucularının bir müdahalesiydi.[28] Aynı şekilde ödülünü almak isteyen başörtülü bir lise öğrencisinin sahneden indirilmesi ve o kılıkla ödülünü alamayacağının söylenmesi de özgürlük fikrini savunanların tepkisiydi.

Başörtüsü tartışmaları, Türkiye'de uzun yıllar boyunca toplumsal ve siyasal gündemin önemli bir konusu olmuştur. Bu durumun temel nedeni, başörtüsünün dinî bir simge olarak değerlendirilmesidir. Başörtüsü, Müslüman kimliğin bir göstergesi olarak kabul edilmekte ve Müslüman kadınlar inançlarını bu şekilde ifade etmektedir. Bu durum, kadına toplumsal bir kimlik kazandırmakta ve çevresine karşı belli bir duruş kazanmasını sağlamaktadır. Doğu-Batı, geleneksel-modern tartışmalarının odağına oturtulan başörtüsü, bazı kesimlerce Batı karşısında geri kalmışlığın bir sembolü olarak yorumlanmıştır. Batılı kadınlara benzer biçimde giyinmeyen kadınlar, ıslah edilmesi gereken fitne kaynakları olarak tanımlanmış, dinî inancın bir göstergesi olmaktan ziyade gericiliğin bir simgesi gibi görülmeye başlanmıştır.[29]

Seküler kesimde, bedeni kısıtlayıcı olarak yorumlanan her türlü durum ve olgudan kurtulmak özgürlük olarak tanımlanmasından kaynaklı başörtülülere dair en ağır eleştiriler seküler ve laik zihniyete sahip kimselerden gelmektedir. Başörtüsünün geçmişe

---

25 Necdet Subaşı, "80'li Yıllarda Örtünmenin Anlamı", *İslamiyât III* 2 (2000), 61.
26 Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, 42.
27 Şişman, *Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü*, 172.
28 Aktaş, *Bacıdan Bayana*, 32.
29 Cihan Aktaş, "Bir İktidar Alanı Aracı ve Bir Özgürlük Sembolü Olarak Başörtüsü", *Dünü, Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü* (İstanbul, 2004), 92.

ait bir uygulama olduğunu ve çağdaş Türk kadınını temsil etmediğini savunan bu bakış açısı, başörtüsünü kişisel bir tercih veya bireysel özgürlük alanı olarak değerlendirmeyi kimi zaman ihmal etmektedir. Başörtüsü kullanan kadınların kandırılmış, baskı altında veya edilgen bireyler olduğu yönündeki yaklaşımlar, bu kadınların başörtülerini çıkarmadıkları sürece eğitim hakkına erişimlerinin kısıtlanmasını da meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Bu isteklerine gerekçe olarak da başörtülü okula giren kızların, başörtüsü kullanmayanlar üzerinde baskı unsuru olacaklarını düşünmeleridir. Bu düşünceye bakıldığında başörtüsü kullananın mı yoksa başörtüsü kullanmayanın mı daha etkilenmeye ve yönlendirmelere açık oldukları konusunda görüş ileri sürdükleri net bir şekilde anlaşılamamaktadır. Cumhuriyet dönemi söylemlerinde "okuyan, kendini geliştiren, modern kıyafetler giyen ve güçlü Türk kadını" tanımı öne çıkarken, bu yaklaşımı benimseyen laik çevreler yine kendi nitelemelerini karşılayan bu kadınların karşı zihniyette bulunan kimselerden etkilenmesinden korkmaktadır.[30]

1830 yıllarından ABD'de ortaya çıkan kitle iletişim araçları zamanla yaygınlaşarak modanın evrensel bir yaşam tarzına dönüşmesine zemin hazırlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Amerikan yaşam biçimi ve giyim tarzı, kitle iletişim araçları aracılığıyla farklı toplumlara aktarılmış ve bunun sonucunda çeşitli toplumsal sınıflandırmalar ve kimlik tartışmaları ortaya çıkmıştır.[31] Türkiye'de başörtüsü de bu bağlamda bir dönem hem toplumsal hem de siyasal tartışmaların altındaki ateşleyici konumunda yer almıştır. Başörtüsü kullanan kadın toplumda gerici olarak görülmüş, modern Cumhuriyet kadınını simgelemediği yönünde ithamlara maruz kalmıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde kabinede bulunan bakan eşlerinin birçoğunun başörtülü olması zamanın en ateşli tartışma konuları arasında yer almıştır. Bu kadınların resmî törenlerde yer almış / alacak olması ülkenin imajı üzerinde olumsuz etkilere sebep olacağı üzerine eleştirmenlerin ve köşe yazarlarının ana konusu haline gelmiştir. Başörtüsü kullanması sebebiyle seküler ortamlarda bulunmaları bile bir haber niteliği taşıyan kadınların aksine seküler görünüm sağlayan siyasi eşlerinin yapmış oldukları birtakım davranışlar görmezden gelinmiştir. Fatma Barbarosoğlu bu konuda 2002 yılında TBMM başkanı Bülent Arınç ile başörtülü eşi Münevver Arınç'ın, dönemin

[30] Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, 170, 189.
[31] Barbarosoğlu, *Modernleşme Sürecinde Moda Ve Zihniyet*, 93.

Cumhurbaşkanı Ahmet Nejdet Sezer ve eşi Semra Sezer'i yurt dışına uğurlamak için protokol gereği eşi ile gelen TBMM başkanının bu durumunun haber niteliği taşımasına karşılık Başbakan Bülent Ecevit'in eşi Rahşan Ecevit'in resmi bir törende tepkisel bir davranış olarak Cumhurbaşkanı Ahmet Nejdet Sezer'in elini sıkmamış olması siyasi bir krize dahi sebep olabilecekken herhangi bir şekilde haber değerinde bile görülmediğine dikkat çekmiştir. Siyasetçilerin başörtülü eşlerinin yapmış oldukları her hal ve hareket sırf kullandıkları başörtüsü sebebiyle ağır eleştirilere maruz kalmış, modacılar tarafından "rüküş" olarak değerlendirilerek ülke imajı açısından kötü bir görüntü hatta utanç kaynağı olarak değerlendirilmiştir.[32]

1.2. Dinlere Göre Örtünme ve Başörtüsü

Örtünme uygulamaları, insanlık tarihi boyunca farklı kültürlerde ve dinlerde çeşitli biçimlerde ortaya çıkmış ve toplumsal düzeni, cinsiyet rollerini, ahlaki idealleri şekillendiren bir unsur olarak varlık göstermiştir. Arkeolojik ve tarihsel kaynaklar, Hitit, Frigya ve Süryani kültürlerinde kadınların başlarını örttüğüne dair tasvirler yer vermektedir. Eski Yunan kültüründe başörtüsü, özellikle bereket tanrıçası Demeter'in sembolü olarak ön plana çıkmıştır. Mezopotamya'da Asur medeniyetinin orta döneminde hazırlanmış, katı cezalar içeren ve kadının örtünmesiyle ilgili maddeler içeren Orta Asur kanunlarında örtünme, özgür kadınların toplumsal statüsünü vurgulayan bir unsur olarak yer almıştır.[33]

Dinler tarihinde de örtünme yalnızca fiziksel bir uygulama değil, aynı zamanda simgesel ve ritüel bir anlam taşımaktadır. Hint dinlerinde dünyanın geçiciliğini anlatmak için kullanılan "Maja örtüsü" kavramı, Mezopotamya geleneğinde güneş ışığının tanrının giysisi olarak tasvir edilmesi ve gecenin örtünmüş bir tanrıça olarak yorumlanması gibi örnekler, örtünmenin sembolik boyutuna işaret etmektedir.[34]

Yahudi geleneğinde başörtüsü dinî bir emir olarak doğrudan zikredilmese de, Tevrat ve sözlü gelenekte çeşitli örnekler üzerinden vurgulanmıştır. Örneğin Hz. Musa'nın Sina'dan döndüğünde yüzünü örtmesi ya da Hz. İshak ile evlenmeye gelen Rebekka'nın

---

[32] Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, 177-179.

[33] Bedriye Yılmaz, *Tarihten Günümüze Örtünmenin Anlamları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 24,25; Meral Akkent - Gaby Franger, *Das Kopftuch: ein Stückchen Stoff in Geschichte und Gegenwart = Başörtü: Geçmişte ve Günümüzde Bir Parça Kumaş* (Frankfurt am Main : Dağyeli Verlag, 1987), 65.

[34] Akkent - Franger, *Das Kopftuch*, 62.

peçe örtmesi gibi rivayetler, örtünmenin Yahudi kültüründe yerleşik olduğunu göstermektedir. Ayrıca başörtüsü evlilik ve toplumsal statü göstergesi olarak da kullanılmıştır. Günümüzde de bazı Ortodoks Yahudi kadınlarının peruk (sheitel) kullanarak saçlarını örtmeye devam ettikleri bilinmektedir.[35]

Hristiyanlıkta ise başörtüsü, toplumsal bir gelenekten ziyade dinî bir yükümlülük olarak benimsenmiştir. Reform öncesi dönemde kadınların başörtüsüz ayinlere katılması yaygın değildi. İncil'de Korintlilere Mektup'ta Pavlus, kadınların başlarını örtmelerini yaratılış düzeni ve toplumsal roller bağlamında gerekçelendirmiştir. Bu bağlam, Batı düşüncesinde başörtüsünün kadınların ikincil konumlandırılması ve toplumsal cinsiyet rollerinin meşrulaştırılması tartışmalarına kaynaklık etmiştir. Kadının erkekten sonra yaratılması onun erkek için yaratıldığı iddiasına götürmüş ve bu durum kadının örtünmesinin gerekliliği konusunda bir gerekçe olarak sunulmuştur. Batı düşüncesinde örtünmenin kadını ikinci planda bıraktığı ve bunun insan haklarına aykırı olduğu iddialarının İncil'in bu yorumundan kaynaklandığı görülmektedir.[36]

İslamiyet'ten önceki Arap toplumlarına baktığımızda ise başörtüsünün bu dönemlerde de varlık gösterdiğini görmekteyiz. Cahiliye Arap toplumlarında da kadınların erkeklerin yanında örtündükleri bilinmektedir.[37] Kimi görüşe göre başörtüsü bu dönemde çoğunlukla asaletin ve hür olmanın sembolü olarak görülmüştür. Hür ve özgür kadınların aralarında toplumsal açıdan bir fark ifade etmesi için başörtüsü kullanıldığı iddia edilmektedir. Bu sebeple başörtüsünün hür kadınların hür olduklarını ifade etmek adına kullandığı ve bunun bir asalet sembolü olduğu, cariyelerin ise başörtüsünü kullanmadıkları, dahası hür olmadıkları belli olması için örtünmelerinin yasaklandığı ileri sürülmektedir.[38] Söz konusu uygulamanın Peygamber döneminde de devam ettiği ileri sürülmüş olsa da Hz. Peygamber'in böyle bir ayrım yaptığına dair bir örnek bulunmamaktadır.

İslamiyet'in gelmesi ile örtünme olgusu Kur'an-ı Kerim'in genel çerçevesi içerisinde erkek ve kadın için farz kılınmış ve sınırları belirlenmiştir. Nur suresi 30.ayette erkeklerin

---

35 Mehmet Görmez, "İlahi Dinlere Göre Başörtüsü", *İslamiyât* IV/2 (2001), 19-23.
36 Akkent - Franger, *Das Kopftuch*, 67; Yılmaz, *Tarihten Günümüze Örtünmenin Anlamları*, 30,31.
37 Görmez, "İlahi Dinlere Göre Başörtüsü", 28.
38 Akkent - Franger, *Das Kopftuch*, 69.

haramdan korunmaları ve iffetli olmaları emredildikten sonra Nur Suresi 31. ayet ile yalnızca kadının örtünmesinden bahsedilerek örtünmenin şekline değinilmiştir:

> Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler. Baş örtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (mümin kadınlar), ellerinin altında bulunanlar (köleleri), erkeklerden, ailenin kadınına şehvet duymayan hizmetçi vb. tâbi kimseler yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına zinetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları zinetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmasınlar (Dikkatleri üzerine çekecek tarzda yürümesinler). Ey müminler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.

İslam dini bu ayetle daha önce de kadınlar arasında var olan örtünmeye sadece bir biçim kazandırmış, daha önceki örtünme biçimlerindeki eksiklikleri tamamlamış, örtünme olgusunu kadının yaratılışına, erkeğe boyun eğişine ya da statüsüne bağlamamıştır. Söz konusu surenin genel bağlamına bakıldığında böyle bir düşüncenin söz konusu olmasının bile mümkün olmadığı, surede ailenin ve kişinin mahremiyetinin korunması üzerinde durulduğu görülmektedir. Bununla bağlantılı olarak kadının mahremiyetini ve özel alanını esas almıştır. İslamiyet'in başörtüsüne yüklediği anlam dinî bir olgu olmanın ötesinde daha çok ahlaki boyutta olmuş ve bir bilinç kazandırmayı hedeflemiştir.[39] Ancak çok az sayıda olmakla birlikte söz konusu ayetlere ahlaki açıdan bakarak örtünmenin fiziki bir düzenleme şeklinde değil iç temizlik, iffet gibi değerleri ifade ettiğine dair görüş bildirenler de mevcuttur.[40]

1.3. Başörtüsü Giymeyi Bırakma ve Din Eğitimi

Son yıllarda başörtüsünü bırakma davranışının arttığına dair sosyal medyada ve gündelik hayatta çok sayıda örnekle karşılaşılmaktadır. Bu konu çok sayıda araştırmacının da dikkatini çekmiş, başörtüsünü bırakma davranışının nedenleri psikolojik ve sosyolojik açılardan ele alınmıştır. Son zamanlarda sosyal medya fenomenleri arasında da sıklıkla karşılaşılan başörtüsünü bırakma davranışı ön plana çıkarılmakta ve bu kimseler aldıkları kararın gerekçelerini açıkladıkları videolarla ve yazılarla dikkat çekmektedirler. Tarihsel süreç içerisinde ülkemizde bir dönem din eğitimi verilmesi yasaklanmış, bir süreç olarak başörtüsü kullanımına birçok ortamda sınırlama ve yasak getirilmiştir. Ancak günümüzde buna dair herhangi bir yasaklama ya da engelleme söz konusu olmadığı halde başörtüsü

[39] Tok - Müftüoğlu, "Nur Suresi 31. Ayetin Tesettür Bağlamında İncelenmesi", 86.
[40] Mehmet Dağ, "İslam'da Örtünme Üzerine", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 5 (1982), 189.

kullanmayı bırakan kadınların sayısındaki artışın sebepleri merak konusu olmaktadır. Özellikle ailede ve çeşitli eğitim kurumlarında din eğitimi alan, bu alanda görev yapan kimselerin böyle bir tercihte bulunmalarının temelinde yatan sebepler nelerdir?

Batı karşısında geri kalınmasının sembolü olarak görülen başörtüsünden kurtulmanın ve Türkiye'nin Batı karşısındaki duruşuna yakışmadığı iddia edilen başörtülü kadının "uygun" bir şekle sokulabilmesi adına dönemsel olarak başörtüsüne yönelik farklı tepkiler gösterildiğinden daha önce bahsedilmişti. Zamanla siyasi bir simge, gericilik gibi adlandırılan başörtüsü ve onu kullanan kadın dışlanırken günümüzde başörtüsünün özgürlük ve bireyselliğe vurduğu darbeden yola çıkarak kadın haklarına ve özgürlüğüne dair söylemlerin ve kadını boyun eğmek zorunda bırakan(!) bu parçadan kurtarmayı amaçlayan söylemlerin ve çalışmaların da arttığı gözlemlenmektedir. Özgürlük, eşitlik gibi kavramlar öne çıkarılarak tamamen toplumsal boyutta ele alınmaya çalışılmıştır.[41] Bu çalışmalar kitle iletişim araçları üzerinden hızlı bir şekilde yürütülmektedir. Başörtüsü giymeyi bırakan kadınlara destek olmak amacıyla kurulan bir web sayfasında [42] günümüzde yürütülmeye çalışılan çalışmaların en somut örneklerindendir. Başörtüsünü giymeyi bırakan kadınların deneyimlerini dile getirdikleri mektupların anonim olarak yayınlandığı, ancak gerçek mi yoksa kurgu mu olduğu bilinmeyen bu sitede, bu kararı almış kadınlara destek olmak amaçlanmıştır. Başörtüsünü bırakma kararının yanında cinsel kimlik bunalımı yaşayan kişilere de aynı yolla destek olunmaktadır. Kurucuları ve mektup sahipleri kesinlikle açıklanmayan sayfa ile başörtüsünü bırakma kararı alan kadınlara ya da cinsiyet kimlik bunalımı yaşayıp bunu çevrelerine açıklamak isteyen kimselere hem yol göstermekte hem de cesaret vermektedir.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde, başörtüsü giymeyi bırakma davranışının gerekçesi olarak özgürlük ve rahatlık arayışının önemli bir sebep olarak kişileri etkilediğini görmekteyiz. Bunun yanında başörtüsünü taşıma noktasında kendilerini yeterli görmedikleri gerekçesiyle başörtüsünü bırakanların sayısı da az değildir.

Tüm bu psikolojik ve sosyolojik sebepler bir yana din eğitimi açısından da söz konusu durumu incelemek önem arz etmektedir. Yapılan araştırmaların birçoğu, bireyin çocukluk

[41] Şişman, *Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü*, 96-97.
[42] yalnizyurumeyeceksin.com

çağında aile ve din eğitimi veren kurumlarda aldıkları eğitimin, bu eğitimi alırken karşılaştıkları durumların, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerindeki dinî tutum ve davranışları üzerindeki etkilerinden bahsetmektedir. Çocukluk çağlarından itibaren gerek ailede gerek çeşitli kurumlarda alınan din eğitimi, bireyin hayatının tüm aşamasında üzerine düşen dinî sorumlulukları içselleştirmesinde ve yerine getirmesinde etkili olmaktadır.

Aile bireyin yetiştiği, şekillendiği, hayata hazırlandığı ilk eğitim kurumudur. Belli bir karakterle dünyaya gelen çocuk, ailesinde aldığı eğitimle bu karakterini şekillendirmektedir. Ailenin çocuğunu, kişilik özelliklerini bilmesi, yeteneklerini keşfetmesi onun eğitimi açısından oldukça önemli bir alt yapı oluşturmaktadır. Bu nedenle ailenin çocuğuyla daha yakından ilgilenmesi, zaman geçirmesi çocuğun ebeveynleriyle bağını güçlendirmektedir. Din ve ahlak eğitiminde bilhassa ilkokul çağı öncesi oldukça önem arz etmektedir. Çocuğun karakterinin şekillendiği bir dönem olan 2-7 yaş arası dönemde çocuk ailesinden gördüğü şekilde dinî ve ahlaki alt yapısını oluşturmaktadır. Ailenin yanında geçirilen bu dönemde ebeveynlerin çocuğun hazır bulunuşluk durumunu göz önünde bulundurarak çocuğa dinî bilgileri vermesi oldukça önem arz etmektedir. Ailenin dinî yaşantısı, dinî pratikleri yerine getirmesi çocuğun din eğitimindeki hazır bulunuşluğunu desteklemektedir. Ailenin dinî törenlere gösterdiği özen, dinî inanışını gösterme şekli ve yaşanan aile ortamının da dini hatırlatacak şekilde düzenlenmesi, çocukta dinî uyanışın daha erken olmasını sağlamakta, bu da hazır bulunuşluk düzeyini uygun hale getirmektedir.[43] Bu nedenle ailede başta dinî pratiklerin titizlikle ebeveynler tarafından yerine getirilmesi çocuğun zihin dünyasında bu pratiklere karşı bir merak uyandırırken, aynı zamanda ailesini dinî konuda bir otorite kabul ederek bu pratikleri kabullenmesini de kolaylaştırmaktadır. Ancak ebeveynler arasında birlik olmaması, dinî yaşantı konusunda ebeveynlerden birinin dikkatli olmaması çocuğu ilerleyen dönemlerde sorgulamalara itmekte, ailenin dinî yaşantısına ve söylemlerine olan güvenini zedelemektedir. Bu da bireyin dinin emirlerini kabullenmesini ve içselleştirmesini zorlaştırmakta, bilhassa ergenlik dönemi ve sonrasında sorgulamalar yaşanmasına sebep olmaktadır. Uyum gücünün yüksek, çocuğun taklit yoluyla her şeyi

[43] Muallâ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990), 70.

öğrendiği okul öncesi dönemler asla gözden kaçırılmaması gereken "altın yaş"lardır.[44] Bu yaşların sonralarına doğru artık çocuk basit kararlar alma, kendini doğru ifade etme ve bazı sorumluluklarını yerine getirebilme becerisini kazanmaktadır. Artık 10-12 yaşlarına gelindiğinde çocuğun dinî alt yapısının ve ahlaki eğitiminin tamamlanmış olması gerekir. Bu dönem öncesinde ailede verilmeyen ve farklı kurumlardan verilmesi beklenen din eğitimi, okulda verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleriyle karşılaşan çocukta şaşkınlık ve bocalama meydana getirebilmektedir. Bu yaşa kadar din eğitimi konusunda ailede belirli bir mesafe kat edilmediğinde ilerleyen süreçlerde din eğitimi açısından olumsuz tablolarla karşılaşılabilmektedir.[45]

Çocuğun anne baba ile kurduğu bağ ve aralarındaki ilişki, çocuğun dinî tutumunu, dinî değerleri benimseme durumunu etkilemektedir. Çocuğunu seven ilgili anne babaların, çocuğun dinî tutumunu pozitif yönde etkilediğine dair bulgular mevcuttur. Ancak çocuklarına karşı yeterli ilgi ve sevgiyi göstermeyen anne babalar, çocuklarına din eğitimi verirken baskı ve zorlama yolunu seçmeyi tercih edebilmektedirler. Bu durumda kişi ilerleyen dönemlerinde dinî sorumluluklarına karşı bir tepki geliştirebilmektedir. Sevgi ve ilgi yoluyla öğretilenler kişide dinî değerleri içselleştirmeyi sağlarken; sağlıksız, baskıcı, huzursuz aile ortamında değer görmeden büyütülen çocuklara korku ve baskı yoluyla öğretilenler de özellikle ergenlik döneminde uzaklaşmaya, dahası din değiştirmeye bile sebep olabilmektedir.[46] Çocuğun ilk ve en önemli eğitim yuvası olan ailedeki tutum ve davranışların yanı sıra çocuğa örneklik teşkil etmeleri, bir nevi inandıkları dini temsil etmeleri çocuğun inanç boyutunda hayatında önemli bir yer edinmektedir. Anne babasıyla güvenli bir bağ geliştiren çocuk onlara duyduğu ve sevgi ve güvenle onları kendisine örnek almakta ve yaşantılarını taklit yoluyla hayatına geçirmektedir. Çocukluk dönemlerinde öğrenmenin yolu taklittir. Taklit yoluyla öğrenilen bilgiler sevgi ve ilgi ortamında zamanla yerini içselleştirmeye bırakacak ve kişinin kendi isteğiyle devamlılığa ortam hazırlayacaktır.[47] Bu sebeple çocukluk çağlarından itibaren ona din eğitimi verecek kişi oldukça önem arz etmektedir. Eğitimi verecek kişinin karakteri, tahsil seviyesi, dinî vecibeleri yaşama durumları örneklikleri üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Aynı zamanda din eğitimi verilirken uygulanan

[44] Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım* (Timaş Yayınları, 2019), 35.
[45] Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2005), 19,20.
[46] Kimter, "İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine", 35-39.
[47] Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, 127-129.

mükafat ve cezaların niteliğinin de kişinin bu olguyu içselleştirmesinde önemli rol oynadığı ve eğitimcinin tavrının ileriki dönemlerde çocuğun dinî yaşantısının üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir.[48]

Namaz kılmak, oruç tutmak gibi dinin emirlerinden biri olan başörtüsünü kullanmaya başlamak da çocukluk dönemlerinden itibaren öğretilmesi, sevdirilmesi ve alıştırılması gereken dinî pratiklerdendir. Tüm dinî sorumluluklar çocuğa anlatılırken yapılması gereken en önemli şey örneklik oluşturmaktır. Ailede ya da din eğitimi veren kurumlarda başörtüsü kullanan kimsenin bu sorumluluğu nasıl taşıdıkları, bundan duydukları memnuniyet ve bu konuya verdikleri önem çocuğun tesettüre/ başörtüsüne bakışında olumlu bir etki yapacaktır.

Son yıllarda teknolojinin gelişmesi ve hayat şartlarının zorlaşması ve yoğunlaşmasıyla aile içi iletişim sekteye uğramakta, bu da aile içi kopmalara sebep olmaktadır. Özellikle ebeveynlerin ikisinin de çalıştığı ailelerde çocuk ile kurulan iletişim azalmakta, çocuğun eğitimi eğitim kurumlarıyla tamamlanmaya çalışılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi ailede alt yapısı oluşturulmayan din ve ahlak eğitimiyle okulda karşılaşan bireyler ciddi bir bocalama yaşayabilmektedirler. Din eğitimini ailede veremeyen ebeveynler bunu okul öncesi din eğitimi veren kurumlarla, İmam Hatip okulları ya da Kur'an kurslarıyla tamamlamaya çalışmaktadır. Her ne kadar ailede alınan eğitim tüm bu eğitimlerin alt yapısı için oldukça önemli bir yer tutsa da mevcut kurumların varlığı da din eğitimi açısından oldukça kıymetlidir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilk olarak 2013-2014 eğitim öğretim yılında başlatmış olduğu 4-6 yaş grubu Kur'an kursları din eğitimi temelinin atılması açısından önemli bir adımdır. Bununla birlikte gerek okullarda verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri gerekse yaygın eğitim kurumlarında verilen din derslerinin kapsamı ve eğitimcinin durumu dinî kimliğin gelişimi açısından bireyde kalıcı etkiler bırakmaktadır. Özellikle okul öncesi dönem çocuğun dinen sorumlu olmadığı dönemdir. Bu nedenle çocuğun dinî sorumluluklar altına sokmak, onu korkutacak ve kaçmasına sebep olacaktır. Bu dönemde yapılacak en önemli adım ise sevdirmek olmalıdır. Ayrıca okul öncesi dönem, dinî soruların yoğunlaştığı, merak ve ilginin arttığı bir dönemdir. Bu soruların dikkatli bir şekilde cevaplanması ve yönetilmesi oldukça

[48] Mehmet Emin Ay, *Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza* (Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2021), 100-106.

önemlidir. Bu dönem dinî pratiklerin tanıtılması ve sevdirilmesi din eğitimi açısından gereklidir. Mahremiyet eğitimiyle birlikte bedenin korunmasının anlatılması ve sonrasında tesettür konusunun sevdirilmesi, insanlar için öneminin anlatılması konuya giriş bağlamında ele alınmalıdır. İlerleyen süreçlerde başörtüsü konusunun da mahremiyet ve tesettürle bağlantılı bir şekilde sevdirilmesi, çocuğun sorumluluk çağı geldiğinde kabullenmesini kolaylaştırır. Bunun için oyunlarda ya da verilen hediyelerde başörtüsü temalarının hissettirildiği seçenekleri tercih etmek bu yaş grubu çocuk için ilgi çekici, yerinde ve anlamlı olacaktır.

Okul öncesi dönemde sevdirilen dinî pratikler 7 yaş sonrası Yaratıcı ile bağ kurmanın bir yolu olarak görülmekte ve uygulamayı kolaylaşmaktadır.[49] Bu dönemlerde yaz aylarında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından açılan Kur'an kurslarında ve çeşitli din eğitimi kurumlarında çocuğun bu gelişim özelliği dikkate alınarak teşvik edici çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu dönemde verilen dinî emirleri bir zorunluluk olarak verilmesi ve ödül-ceza mekanizması içerisinde anlatılması çocukta bir baskı oluşturabilmektedir. Bu süreçte de sevgi temelli bir eğitimin verilmesi ve teşvik edilmesi gereklidir. Bu yaş dönemi itibariyle muhakeme yeteneği gelişmeye başlayan çocuk, eğitim aldığı kimseyi bir otorite olarak kabul eder ve örnek alır. Bu açıdan din eğitimcisi kılık kıyafet, duruş, iletişim dili, söz ve davranışlarının tutarlılığı açısından bir örneklik oluştururken aynı zamanda eğitim konusunda donanımlı olmalıdır. Başörtüsü konusu da bu noktalar dikkate alınarak ve örneklik oluşturularak din eğitimi içerisine dahil edilmelidir.

Türkiye'de dinî eğitimi denildiğinde Kur'an okumak, namaz, oruç gibi ibadetlerin öğretilmesi ve öğrenilmesi akla gelmektedir. Tüm pratikleriyle birlikte ahlak eğitimini de temel alan bir bütün olan dinin bir yönünü ele alarak verilen eğitim eksik kalmaktadır. Türkiye'de din eğitimi kurumlarında verilen eğitimlerde başörtüsü konusunda yeterli bilgilendirmenin ve sevdirmenin yapılmadığı gözlenmektedir. Bu da özellikle modernleşmenin, bireyselleşmenin ve özerkleşmenin arttığı son günlerde, ergenlik dönemine gelen bir genç kıza Müslümanlığın bir gereği ve zorunluğu olarak başörtüsü giymesi gerektiğini söylemek, bu pratiğin kabullenilmesini zorlaştırmaktadır. Gündüz; dinin emirlerini tebliğ eden din eğitimcisinin davranışları, duruşu, ses tonu gibi birçok

[49] Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, 102.

etkenin önemli olduğundan bahsetmektedir. Din eğitimcisinin dinin emirleri konusunda muhatabını uyarırken öfkeli bir ses tonu kullanmasından ziyade daha şefkatli olmasının Kur'an-ı Kerim'in inzar metoduna da daha uygun olduğunu belirtmektedir.[50] Tesettürün ve özelde başörtüsünün öneminden ve değerinden bahsetmeksizin, başörtüsünün bir zorunluluk, yerine getirilmesi zor bir görev ve yük gibi anlatılması çocukta baskı oluşturacak, yeterli bir bilinç oluşturulmadığı için bu durumun samimiyetle kabul edilmesi zorlaşacaktır. Bu da kişiyi ergenlik ya da yetişkinlik döneminde başörtüsü emrini sorgulama yoluna götürebilmekte ve başörtüsü bırakma davranışıyla sonuçlanmasına sebep olabilmektedir.

Sonuç olarak son yıllarda artan başörtü giymeyi bırakma davranışlarının altında yatan ailenin ve çevrenin tutumu, zorlamalar, sosyal medya gibi birçok sebebin yanında din eğitiminde başörtü konusundaki anlatım yetersizliklerinin, eğitimcinin yanlış yönlendirmesinin de etkilerinin olabileceği ve bu noktada başta ailelere ve din eğitimcisine çok büyük sorumluluk düştüğü söylenebilir.

[50] Turgay Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım* (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2004), 158.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Deseni

Doğru ya da gerçeğin aranması amacıyla, sistematik olarak verilerin toplanması ve işlenmesi süreci olarak tarif edebileceğimiz bilimsel araştırmalar bilimsel yöntemler kullanılarak ortaya konmaktadır.[51] Bilimsel yöntem; bir konu hakkındaki sistemli bir çalışmada elde edilen bilgilerin açıklanmasını ve betimlenmesini sağlayan düşünsel ve eylemsel bir süreçtir.[52] Çalışmamız, karma yöntem araştırması olarak tasarlanmıştır. Bu yöntem araştırmacının istatistiki veriler ile kişisel öykü ve deneyimlerin ele alınarak birlikte değerlendirilmesini ve araştırma probleminin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Nitel ve nicel yöntemlerden herhangi birinin tek başına kullanılmasından daha avantajlıdır. Nicel veriler daha çok sayısal olarak ifade edilerek genellenebilir sonuçlar ortaya koyarken, nitel veriler daha derinlemesine bir anlama ve değerlendirme sağlar. Karma yöntemde ise bu yöntemlerin ikisi de kullanılarak iki yöntemin de güçlü yönlerinden yararlanılmış, bütüncül bir anlayışla karmaşık bir yapıya sahip olan insanın daha iyi anlaşılması ve olguların daha iyi değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Tercih edilen desen, birleştirme (çeşitleme) desenidir. Bu desen, iki veri setini bir araya getirmeyi hedefler. Araştırma sorularının daha geniş çerçevede cevaplanmasını sağlayarak, zengin bir veri seti sunar. Veriler aynı anda toplanarak sonuçlar analiz edilir ve elde edilen sonuçlar eşzamanlı olarak değerlendirilir. Nitel ve nicel veriler karşılaştırılarak elde edilen sonuçların tutarlılıkları ya da çelişkileri ortaya konur.[53]

Nitel araştırmalar; sosyal olguların kendi içerisinde ve doğal ortamında gözlem, görüşme ya da belge analizi yoluyla anlamayı, bilgi edinmeyi ve analiz ederek çıkarımlarda

---

[51] Abdullah Can, *SPSS İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi* (Ankara: Pegem Akademi, 2023), 7.

[52] Ahmet Hamdi İslamoğlu - Ümit Alnıaçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)* (Cağaloğlu, İstanbul: Beta Kitap, 2019), 22.

[53] John W. Creswell, *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*, çev. Mustafa Sözbilir (Ankara: Pegem Akademi, 2021), 36; Fatma Saçlı Uzunöz, "Karma Desen", *Bilimsel Araştırma Becerileri Ve Araştırmada Güncel Desenler*, ed. Abdülkadir Uzunöz (Ankara: Pegem Akademi, 2021), 295.

bulunmayı ve kuram geliştirmeyi sağlamak olarak tanımlanabilir.[54] Sosyal bilimler alanında yapılan psikolojik ve sosyolojik araştırmalarda konunun daha derinlemesine analiz edilmesi adına doyurucu bilgi elde edilmesini sağlar.[55] Araştırmacının bilgi ve deneyimlerinin de etkin olduğu bu yöntem ile örneklemde bulunan kişilerin araştırmacı tarafından daha yakından tanınması ve konu bağlamında daha iyi değerlendirilmesi sağlanır. Durum ve olaylar katılımcıların bakış açılarından ele alınarak katılımcının psikolojik süreçleri de daha iyi anlaşılmaktadır. Nitel araştırmalarda görüşme, odak grup görüşmesi, gözlem, arşiv ve doküman yöntemi gibi farklı veri toplama yöntemleri yer almaktadır. Çalışmamızda nitel araştırma kısmında görüşme tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu tekniğin görüşme sırasında sorulan sorulara verilen cevaplara netlik kazandırmak adına soruların çerçevesinin genişletilmesine olanak sağlayan esnek bir yapı da olması önemli bir katkı sağlamaktadır. Nitel araştırmalarda veriler toplanırken analiz yapılmaya başlanmaktadır. Analiz süreci için görüşmelerin bitmesini beklemeye her zaman gerek duyulmayabilir. Araştırmacı yaptığı görüşmelerde sorularına aldığı cevaplar karşısında zihinsel olarak kodlamalar yapar, başlıklar oluşturur. Bu açıdan süreç içerisinde sonucu da barındıran bir yöntemdir.[56]

Çalışmamızın nitel boyutunda olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Bu desen katılımcıların belirli bir olguya kendi iç dünyalarında nasıl bir anlam verdiklerini değerlendirmeyi ve anlamaya çalışmayı hedeflemektedir. Araştırmacı olayları sadece katılımcıdan dinleyerek herhangi bir yorum yapmadan katılımcının verdiği her bilgiyi veri olarak kullanır. Elde edilen tüm sonuçları bu bağlamda ele alarak değerlendirir.[57] Nicel araştırmalar ise; bir konuda sayısal verilere dayanarak, ölçülebilir olguları incelemeye dayalı ve genellenebilir sonuçlara ulaşmaya çalışmaktadır. Bir teorinin test edilmesi ya da sosyal bir olgunun betimlenmesinde kullanılan bir yöntemdir. Bu yaklaşımda değişkenlerin ölçümlerinde sayısal değerler kullanılmaktadır. Elde edilen veriler analiz edilerek sayısal ifadeler, tablo ve grafiklerle özetlenir.[58] Çalışmamızın nicel

[54] İslamoğlu - Alnıaçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*, 220.
[55] Şener Büyüköztürk vd., *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem A Akademi, 2022), 252.
[56] İdris Güçlü, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Nika Yayınevi, 2021), 180.
[57] Güçlü, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 290.
[58] İdris Güçlü, *Sosyal Bilimlerde Nicel Veri Analizi* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 2.

boyutunda ise betimsel ve ilişkisel (korelasyonel) araştırma deseni kullanılmıştır. Bu desende incelenen değişkenlerle ilgili bilgiler betimlenmekte ve en az iki değişken arasındaki ilişkiyi araştırmak ve anlamak amaçlanmaktadır.[59] Çalışmamızda başörtüsü giymeyi bırakma davranışı ile temelde alınan din eğitimi olmak üzere ailenin tutumu, sosyal medya, siyasi tutumlar vb. gibi değişkenler arasındaki ilişkinin boyutu araştırılmaktadır.

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Nitel verilerin toplanmasında, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt temelli örnekleme, benzeşik örnekleme ve kartopu örnekleme teknikleri kullanılmıştır. Ölçüt temelli örnekleme yöntemi, belirli niteliklere sahip kişiler, olaylar ve nesneler ya da durumlardan evreni karşılayacak bir örneklem belirlenmesidir. Çalışmamızda daha önce başörtüsü kullanmış ancak çeşitli sebeplerle artık başörtüsü giymeyi bırakmış 18-40 yaş arası kadınlar örnekleme dahil edilmiştir. Benzeşik örnekleme evrenden araştırmanın problemi ile ilgili bir grup ya da alt grubun seçilmesidir.[60] Kartopu örnekleme ise araştırma konusu ile ilgili kişilerin tespit edilmesi ve bu kişilerle yapılan görüşme sonrasında onların yönlendirme ve bağlantılarıyla yeni kişilere ulaşılmasıdır.[61] Çalışmamızda yeterli sayıya ulaşılması adına bu yöntem oldukça fayda sağlamıştır. Araştırma konumuzun kişilerin kendi iç dünyalarını rahatça açabilecekleri ve güven sağlanmadan anlatabilecekleri bir konu olmaması görüşme için yeterli sayıya ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Ancak katılımcıların yönlendirmeleriyle bu sayı daha rahat toparlanabilmiştir. Çalışmamızın konusunu kapsayan kadınlar içerisinden toplamda 14 kadınla görüşme yapılmıştır. Çalışmamıza katılan kadınlardan biri görüşmemizden çok kısa bir süre önce tekrar örtünmeye karar verdiğini belirtmesine rağmen çalışmamıza katılmak istediğini ısrarla belirtmesi ve çalışmamıza katkı sağlayacağı düşüncesiyle kendisiyle görüşülmüştür. Bir katılımcının da belirlenen yaş aralığında olmadığı görüşme esnasında ortaya çıkmış ancak görüşme sonlandırılmamış, kendisine araştırma soruları yöneltilerek görüşme yapılmış, veri toplanmıştır. Katılımcılarla alakalı bilgiler ilgili bölümde belirtilmiştir. Katılımcılara ait ifadelerde herhangi bir şekilde kişisel bilgilere yer verilmemiştir. İfadeler içerisinde

---

[59] Sait Gürbüz - Faruk Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (Çankaya, Ankara: Seçkin, 2018), 108.

[60] Büyüköztürk vd., *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 94.

[61] Güçlü, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 119.

yer alan isimler araştırmacı tarafından belirlenmiş, gerçek kişileri yansıtmayan takma isimlerdir. İfadelerin sonlarında parantez içinde belirtilen kısımdaki bilgiler ise sırasıyla katılımcı numarası, yaşı, bulunduğu şehir ve meslek bilgileridir. Katılımcıların samimi cevapları ve ayrıntılı anlatımları sebebiyle yer alan uzun ifadelerin bazı kısımları araştırma konusu bağlamından koparılmadan çıkarılmış, konuyu açıklayacak direk ifadelere yer verilmiştir. Çıkarılan kısımlar üç nokta(…) ile belirtilmiştir.

Erikson'un psikososyal gelişim aşamalarında gençlik ve genç yetişkinlik dönemine denk gelen 19-40 yaş aralığı yakın ilişkilerin geliştirildiği, bu ilişkilere ihtiyaç duyulduğu, bununla birlikte üreticiliğin arttığı, bireyin kendini ortaya koyduğu bir dönem olarak tarif edilir.[62] Örneklemimizde de 18-40 yaş aralığının seçilmesi; gençlik ve genç yetişkinlik döneminde olan kadınların ergenliğin çalkantılı döneminden çıkıp yakın ilişkilerini düzenleyecek düzeyde olup kişisel kararlarını alma olgunluğuna ulaştıkları yaşlar olması sebebiyle tercih edilmiştir. Bu aralıkta farklı yaş grupları ve eğitim seviyelerinden kadınlarla görüşülmeye çalışılmış ve söz konusu durumlarının da başörtüsü giymeyi bırakma davranışını anlama ve anlamlandırma konusundaki ifadeleri değerlendirilmiştir. Başörtüsünü bırakma sebepleri ve bu duruma din eğitiminin etkisinin anlaşılması adına daha doyurucu bilgiler elde edilmiştir. Örneklemin büyüklüğü veri doyumu esasına göre belirlenmiştir.

Nitel veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlamak suretiyle derinlemesine görüşmeler yapılarak toplanmıştır. Katılımcılara toplamda 10 ana soru ve bağlantılı sorular yöneltilmiş, verilen cevaplar doğrultusunda anlaşılamayan kısımlarla ile ilgili ayrıntılı sorular sorularak konu anlaşılmaya çalışılmıştır. Ortalama 50-60 dakika aralığında süren görüşmeler katılımcıların onayı alınarak ve sesli kayıt alınarak yapılmış, mevcut kayıtlar çözümlenerek analize hazır hale getirilmiştir. Nitel verilerin analizinde betimsel ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır.

Çalışmamızın nicel araştırma boyutu, betimsel ve ilişkisel tarama deseninde tasarlanmıştır. Araştırma kapsamına giren bireylere ulaşma zorluğu göz önünde bulundurularak, örneklem seçiminde kolaydan örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

---

[62] Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), 337.

Öncelikli olarak, ilgili bireylere doğrudan ulaşılması, bunun mümkün olamaması durumunda ise hazırlanan anket bağlantısını internet üzerinden ilgili kişilerle paylaşmak suretiyle veri toplanması sağlanmıştır. Araştırma evreninin büyüklüğüne dair herhangi bir tahminde bulunmak güç olduğundan örneklem sayısı; etki büyüklüğü 0,5, birinci tip hata (α) düzeyi 0,05, testin gücü (1-β) 0,95 temel alınarak GPower analizi yapılmak suretiyle hesaplanmış ve asgari 205 olarak belirlenmiştir.

Nicel veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan anket soruları kullanılmıştır. Veri toplama öncesinde, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır.

Nitel verilerin analizinde Maxqda 22 Nitel Analiz Programından yararlanılmıştır. Kayıt altına alınan görüşmeler deşifre edilmiş, programda kodlamalar yapılarak sınıflandırılmıştır. Bu sayede başörtüsünü giymeyi bırakma kararı üzerinde etkili olan faktörlerin başlıklara ayrılması sağlanmıştır. Ayrıca görüşmelerde elde edilen bilgiler tablolar halinde de sunulmaya çalışılmıştır.

Nicel verilerin analizinde ise SPSS 29 paket programından yararlanılmıştır.

2.3. Katılımcıların Seçimi ve Özellikleri

Araştırmamızın nitel kısmında 14 katılımcıyla derinlemesine mülakat yapılarak veri toplanmıştır. Katılımcıların seçimi için görüşmelerin öncesinde kişilere yaş, eğitim durumu, medeni durum, meslek, gelir düzeyi, ailenin gelir düzeyi gibi bazı kişisel bilgiler sorulmuştur. Katılımcılara ait bazı kişisel bilgiler aşağıda tablo olarak sunulmuştur:

Tablo 1: Katılımcılara ait bilgiler

Katılımcı No	Yaş	Yaşadığı Şehir	Eğitim Durumu	Meslek	Medeni Durum	Gelir Düzeyi
K-01	33	Kocaeli	Lise	Kuaför	Boşanmış	Orta
K-02	31	Kocaeli	Lise	Ev Hanımı	Evli	Orta
K-03	32	Kocaeli	Lisans	Tercüman	Bekar	Orta
K-04	38	İstanbul	Lisans	Öğretmen	Bekar	Orta
K-05	42	Kocaeli	Lise	Satış Elemanı	Boşanmış	Orta
K-06	35	Kocaeli	Ön Lisans	Restorasyon Teknikeri	Evli	Orta
K-07	40	Bursa	Lise	Ev Hanımı	Evli	Orta

K-08	40	Kocaeli	Lisans	Sigortacı	Evli	Orta
K-09	34	Edirne	Lisans	Öğretmen	Boşanmış	Orta
K-10	19	Tokat	Lisans (Devam ediyor)	Öğrenci	Bekar	Orta
K-11	28	İstanbul	Lise	Emlakçı	Bekar	Alt
K-12	29	Karabük	Lisans	Bankacı	Evli	Orta
K-13	21	Ankara	Lisans (Devam ediyor)	Öğrenci	Bekar	Üst
K-14	33	Kocaeli	Lise	Kasiyer	Boşanmış	Alt

Katılımcıların yaşları 19-42 arasında değişiklik göstermektedir. Örneklemi oluşturan katılımcılardan 14 katılımcı arasından 2 katılımcı 25 yaşından küçük, 25-29 yaş aralığında 2 katılımcı, 30-34 yaş aralığında 5 katılımcı, 35-40 yaş aralığında ise 3 katılımcı bulunmaktadır. Bir katılımcımız yaş kıstasımızı dikkate almadan çalışmaya katılmak istediğini bildirmiş, 42 yaşında olduğu görüşme esnasında ortaya çıkmıştır. Ancak hem çalışmaya katkı yapmak istemesi hem de veri toplamak adına çalışmamızda yer almıştır. Çalışmamızın çoğunluğunu tabloda da belirtildiği üzere 30 yaş üstü kadınlar oluşturmakla birlikte çeşitli yaş gruplarıyla görüşmeler sağlanmaya çalışılmıştır. Farklı yaş gruplarının çalışmaya dahil edilmesi hem başörtüsünün farklı yaş düzeylerinde ne anlam ifade ettiğini ortaya koymak adına önemli görülmüş hem de farklı yaş gruplarının mevcut durumu anlamlandırması arasındaki fark gözlemlenebilmiştir.

Katılımcıların yaşadıkları şehirler ele alındığında görüşmelerin yüz yüze yapılmasına hassasiyet gösterilmesi sebebiyle Kocaeli ve çevre illerde yoğunluk oluşmuştur. Katılımcılardan 8'i Kocaeli, 2'si İstanbul illerinde ikamet etmekte, Bursa, Edirne, Karabük ve Tokat illerinde de yaşayan birer katılımcı yer almaktadır. Bu katılımcıların Edirne, Karabük, Tokat gibi uzak mesafe illerde yaşaması ve yine katılımcıların kendi yoğunlukları ve talepleri sebebiyle çevrimiçi ortamda görüşmeler yapılması durumunda kalınmıştır. Ayrıca katılımcıların eğitim düzeyleri de farklılık göstermektedir. Katılımcılardan 6'sı lise mezunu olup kimisi mesleki anlamda kimisi bazı kurslara katılarak kendilerini geliştirmeye çalışmaktalar. Katılımcılardan 1'i ön lisans olmak üzere 8'i üniversite mezunu ya da halen devam etmektedir.

Katılımcıların meslek durumlarıyla alakalı yine bir dengeli dağılım söz konusudur. Katılımcılar içerisinde 2 öğretmen, 2 öğrenci, 2 ev hanımının yanında kuaför, tercüman, satış elemanı, restorasyon teknikeri, bankacı, sigortacı, emlakçı, kasiyer gibi çeşitli meslek gruplarından da birer katılımcı bulunmaktadır. Bu meslek gruplarından bankacı olan katılımcı iş bulamaması sebebiyle şu an işini yapamamakta, sigortacı olan katılımcı ise kendi tercihiyle çalışmaya ara vermiştir.

Örneklemde yer alan katılımcılara gelir düzeyleri sorulduğunda çoğunluğu orta düzeyde gelire sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan 2'si ise orta alt seviyede bir gelir düzeyine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu kişiler alt gelir grubu olarak kodlanmıştır. Ev hanımı olan ve halihazırda çalışmayan katılımcıların ekonomik durumları eşlerinin gelir düzeyleri baz alınarak değerlendirilmiştir. Öğrenci olarak 2 katılımcının gelir düzeyi ile ilgili soruda da ailelerinin gelir düzeyleri baz alınmıştır. Bu şekilde 2 katılımcı alt, 11 katılımcı orta, 1 katılımcı da üst gelir düzeyine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların yetiştikleri ortamdaki sosyoekonomik koşullarını da anlamak adına ailelerinin gelir düzeylerine yönelik de soruldu. Katılımcılardan 6'sının ailelerinin üst,7'sinin orta ve birinin de alt gelir düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında 14 katılımcıdan 5'inin evli, 5'inin bekar ve 4'ünün de boşanmış olduğunu görülmektedir. Tezin örneklemiyle sınırlı tutmak koşuluyla başörtüsü giymeyi bırakma kararı ile medeni durum arasında belirgin bir ilişki olmadığı gözlenmektedir. Ancak ilerleyen kısımlarda da gözlemleneceği üzere eşin kişisel düşüncelerinin ve tutumlarının bu kararı almada katılımcıya kapı açtığı gözlenmektedir. Evlenip boşanmış kadınlardan birinin eşinin bazı tutumlarının bu kararı almasında önemli bir etken olduğu gözlenmiştir. Ancak bu genele yayılabilecek bir durum olmamaktadır.

Araştırmanın nicel verilerinin toplandığı evreni Türkiye'de başörtüsü giymeyi bırakan 18-40 yaş arası kadın bireylerdir. Araştırmanın örneklemi ise, 27 Ocak-14 Mayıs 2025 tarihleri arasında yüzyüze veya Google üzerinden oluşturulan ölçeklerin ulaştırılabildiği, uygun örnekleme yoluyla araştırmaya dahil edilen toplam 223 kadın bireyden oluşmaktadır.

Nicel verilerin toplandığı bireylerin yaşlarına ilişkin tanımlayıcı istatistikler aşağıda sunulmuştur:

Tablo 2: Araştırmaya katılanların yaşlarıyla ilgili betimsel istatistikler

Yaş İstatistikleri		
N	Geçerli	223
	Kayıp veri	0
Ortalama		27,80
Ortanca		27,00
Standart sapma		6,074
Ranj		22
Minimum değer		18
Maksimum değer		40

Araştırmaya katılan 223 katılımcının verileri analiz edilmiştir, herhangi bir kayıp değer yoktur. Katılımcıların yaşlarına ilişkin ortalama (mean) değer 27,80, ortanca (median) değer ise 27,00 olarak hesaplanmıştır. Bu da katılımcıların çoğunluğunun 20'li yaşların sonunda olduğunu göstermektedir.

Standart sapma 6,074 olarak hesaplanmıştır. Bu değer katılımcıların yaş ortalaması olan 27,80 etrafında makul bir dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Örneklemi oluşturan bireylerin büyük çoğunluğu genç yetişkin kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaş aralığı, çalışmanın hedef kitlesi olan 18-40 yaş grubunu genel anlamda temsil etmektedir.

Tablo 3: Araştırmaya katılanların eğitim durumu

Eğitim durumu			
	Frekans	%	Kümülatif %
İlköğretim	4	1,8	1,8
Ortaoğretim	67	30,0	31,8
Üniversite	122	54,7	86,5
Lisansüstü	30	13,5	100,0
Total	223	100,0	

Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, üniversite mezunu 122 (%54,7) katılımcı olup çoğunluğu oluşturmaktadır. Onu sırasıyla 67 (%30,0) katılımcı ile ortaöğretim mezunları, 30 (%13,5) katılımcı ile lisansüstü mezunları ve 4 (%1,8) katılımcı ile ilköğretim mezunları takip etmektedir. TÜİK 2024 verileriyle karşılaştırıldığında, örneklemin eğitim düzeyi evrenin biraz üzerinde seyretmektedir.[63]

[63] Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), "Ulusal Eğitim İstatistikleri 2024" (2024).

Tablo 4: Düzenli olarak başörtüsü giymeye başlama ve giymeyi bırakma yaşı

Düzenli Olarak Başörtüsü Giymeye Başlama Yaşı					
	Ortalama	Ortanca	Standart Sapma	Minimum	Maksimun
Düzenli olarak başörtüsü giymeye başlama yaşı	15,86	15,00	4,460	8	33
Başörtüsü giymeyi bırakma kararının verildiği yaş	23,36	22,00	5,712	12	39

Katılımcıların düzenli başörtüsü giymeye başlama yaşı incelendiğinde ortalama (mean) 15,86, ortanca (median) 15,00 olarak hesaplanmıştır. Başörtüsü giymeye başlama yaşı en az 8, en çok ise 33 olarak belirlenmiştir. Standart sapma 4,460 olarak hesaplanmıştır, bu da yaşların oldukça değişken olduğunu ifade etmektedir. Elde edilen veriler katılımcıların çoğunluğunun ergenlik döneminin başlangıç dönemlerine denk gelen 14-15 yaşlarında başörtü giymeye başladığını göstermektedir.

Katılımcıların başörtü giymeyi bırakma kararını verdikleri yaşa dair istatistikler incelendiğinde, başörtüsünü bırakma yaşı ortalaması (mean) 23,36 (yaklaşık 24), ortanca (median) ise 22 olarak belirlenmiştir. Ortalama yaşın ortancadan büyük olması, dağılımın sağa doğru hafif çarpık olduğunu, yani katılımcıların bu kararı daha genç yaşlarda vermiş olduklarını göstermektedir. Katılımcıların başörtüsü giymeyi bırakma yaşları en düşük 12, en yüksek 39 olarak belirlenmiştir. Yaşlar arasındaki standart sapma 5,712 olarak hesaplanmış, 27 yıllık geniş bir aralık söz konusudur. Başörtüsü giymeyi bırakma yaşının ise çoğunlukla 20'li yaşlarda yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 5: Araştırmaya katılanların aylık gelir düzeyleri

Algılanan gelir düzeyi				
	Frekans	%	Geçerli %	Kümülatif %
Alt	20	9,0	9,0	9,0
Orta	189	84,8	84,8	93,7
Üst	14	6,3	6,3	100,0
Total	223	100,0	100,0	

Araştırmaya katılanların gelir düzeyleri incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğu (%84,8) kendisini orta gelir düzeyinde tanımlamıştır. Alt ve üst gelir düzeyine ait katılımcıların oranları sırasıyla %9,0 ve %6,3 olup, bu durum araştırma örnekleminin daha çok ekonomik anlamda orta sınıf bireylerden oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6: Ailenin dindarlık düzeyi

İçinde doğup büyüdüğünüz ailenizi dinî bakımdan nasıl tanımlarsınız?				
	Frekans	%	Geçerli %	Kümülatif %
Dindar değil	2	,9	,9	,9
Az dindar (günlük ibadetlerini nadiren yerine getiren)	17	7,6	7,6	8,5
Orta düzeyde dindar (günlük ibadetlerini ara sıra yerine getiren)	86	38,6	38,6	47,1
Çok dindar (günlük ibadetlerini düzenli olarak yerine getiren)	118	52,9	52,9	100,0
Total	223	100,0	100,0	

Katılımcıların içinde doğup büyüdükleri ailelerinin dindarlık düzeylerine dair istatistikler incelendiğinde, bireylerin çoğunluğu (%52,9) ailesini "çok dindar" olarak tanımlamaktadır. Bu orana göre dinî pratiklerini düzenli olarak yerine getiren ailelerde büyüyen bireylerin sayısı çoğunluktadır. Katılımcıların %38,6'sı ise orta düzeyde dindar bir ailede büyüdüklerini ifade etmektedirler. Bu katılımcıların ailelerinin dinî pratiklerini ara sıra yerine getirmekte, ancak düzenli olmadıkları anlamına gelmektedir. "Az dindar" (%7,6) ve "dindar değil" kategorilerinin toplamı ise %8,5'tir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Çalışmamızda başörtüsü giymeyi bırakma davranışının arka planında yatan sebepleri anlamak ve din eğitiminin bu durumdaki rolünü incelemek adına gönüllü katılımcılarla yapmış olduğumuz derinlemesine mülakat ve anket sonuçlarına dair değerlendirmelere ve yorumlara bu kısımda yer verilmiştir. Katılımcıların yetiştiği aile yapısı, sosyal çevresi, ailede ve çeşitli kurumlarda aldıkları din eğitimi, ailenin dine yönelik tutumu vs. ile ilgili tespitler de bu bölümde sunulacaktır.

Başörtüsü giymeye karar vermesindeki etkenler ve hissedilenler ile başörtüsü giymeyi bırakma kararının nedenleri, aldıkları tepkiler ele alınacak ve çalışmamızın esas konusunu teşkil eden kısım olarak aldıkları din eğitiminin bu süreçte nerede olduğu değerlendirilecektir. Bu aşamada (gerek ailede gerek farklı kurumlarda) din eğitimi veren kimselerin tutumları ve başörtüsüne yükledikleri anlamın kişide uyandırdığı etki odak noktamızı oluşturacaktır.

Başörtüsü giymeyi bırakma kararındaki etkenlere değinilerek bu süreç incelenecektir. Bu kararın alınması ve uygulanması sırasında gerek aileden gerek çevreden gelen tepkiler ele alınarak hangi faktörlerin başörtüsünü bırakma davranışı konusunda etkili olduğuna dair değerlendirme yapılacaktır.

Son olarak kişilerin din eğitimine duyulan ihtiyaç ve gerekliliği konusunda vermiş oldukları bilgiler ele alınarak din eğitiminin önemi ve eğitimcinin rolü konularında bir çıkarım yapılacaktır. Ayrıca ailede ve çeşitli kurumlarda alınan din eğitiminin etkinliği de ayrıca değerlendirilecektir.

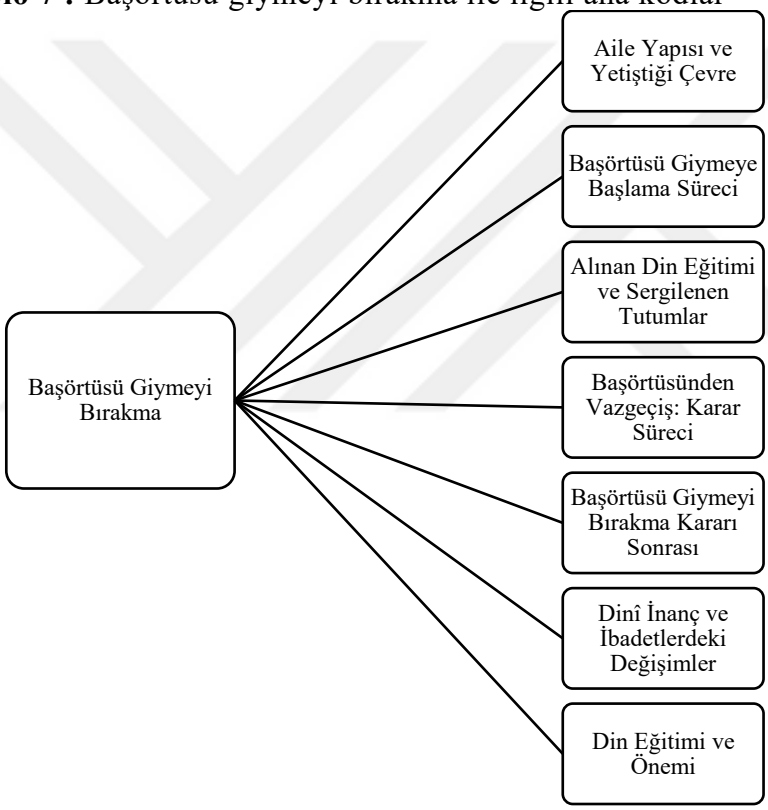
3.1. Nitel Veriler ile İlgili Bulgular

Karma yöntem çalışmamızın ilk araştırma kısmı olan nitel verilerin toplanması için mülakat tekniği kullanılarak derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde konuya dair sorular katılımcılara iletilmiş, eksik kalan ya da yeterince anlaşılmadığı

düşünülen kısımlar ayrıntılı şekilde sorularak konu derinlemesine analiz edilmiştir. Ortalama 60 dakika süren görüşmeler, katılımcıların da onayıyla ses kaydı alınarak daha sonra deşifre edilmiştir. Toplanan veriler Maxqda Nitel Analiz Programına aktarılarak, gerekli kodlamalar yapılmış, kategoriler oluşturularak katılımcıların konu hakkındaki değerlendirmeleri analiz edilmiştir.

Yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen veriler 7 ana başlıkta kodlanmıştır. Bu kodlara alt kategoriler de eklenerek değerlendirilmiştir. Kodlanan ana başlıklar aşağıda tablo olarak sunulmuştur:

Tablo 7 : Başörtüsü giymeyi bırakma ile ilgili ana kodlar

3.1.1. Aile Yapısı ve Yetiştiği Çevre

Toplumun yapı taşı olarak nitelendirilen aile; ilk eğitim yuvası ve kişinin karakterinin eğitildiği, şekillendiği yerdir. Ailenin yapısı, yetiştirme tarzı, sergilediği tutum bireyin aldığı tüm kararlarda az ya da çok etki sahibi olabilmekte, hayata bakış açısını etkileyebilmektedir. Ebeveynler çocuğun yetişmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Anne babanın hem sözleri hem de davranışları kişinin zihin dünyasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Hangi davranışa nasıl bir tutum sergiledikleri ya da nasıl tepki verdikleri o

davranışın içselleştirilmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Sözlerden çok ailenin davranışları ve bu davranışı içselleştirerek yaşaması, o ailede yetişen kişiler üzerinde daha etkili olduğu bilinen bir gerçektir.

Her ne kadar gelişen ve değişen dünyamızda geniş aile kavramını sıkça duymuyor olsak da bu aile yapısına sahip ortamlarda yetişen bireyler de yok değildir. Böyle bir aile yapısında yetişen kişinin yaşantısına anne baba dışında geniş aile içerisinde sayabileceğimiz aile bireyleri de müdahil olabilmekte ve kararlarında etkili olabilmektedir. Bu bakımdan kişinin bugünkü tavırlarında sadece ailenin değil yetiştiği çevrenin de etkisi olması kuvvetle muhtemeldir.

Başörtüsü giymeye başlamak ya da bırakmak gibi önemli bir kararın alınmasında da aile ve yetişilen çevrenin etkisi yadsınamaz. Böyle önemli bir kararda aile ve yetişilen çevrenin etkisinin irdelenmesi önem arz etmektedir. Bu sebeple aile yapısına ait alt kodlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 8: Aile ana temasına ait kodlar

Aile Yapısı
Kişisel Özellikler, Yetiştiği Aile ve Sosyal Çevre
Ailenin Dinî Tutumu/ Yaşantısı
Ailenin Tesettüre/Başörtüsüne Bakışı

3.1.1.1. Kişisel Özellikler, Yetiştiği Aile ve Sosyal Çevre

Başörtüsü giymeyi bırakma kararında kişisel özellikler en temeldeki etken olmakla birlikte aile ve yetiştiği sosyal çevrenin etkisi önemlidir. Bu sebeple katılımcıların bu konuda öncelikle kişisel özelliklerine dair örneklere yer verilecektir:

> …çok fazla lafımı, sözümü esirgemiyorum. O yüzden beni çok geniş görüyorlar. Hani öyle diyorum ki hayır benim de bir sınır çizgim var. Sizinkini aşmış olabilirim ama benim de bir çizgim var. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

> …millet konuşur diye de bana söylediği zaman ben zaten çok inat bir insanım, yani terslikle olmuyor. O şekilde yaptığı zaman da sinirlerim bozuluyordu yani hani milleti örnek gösteriyor... (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

> Yani ben çok şeydim yani konuşkan bir insandım, lafını pat diye söyleyen bir insandım. O yüzden hep şeydi, eee sivri dilli işte patavatsız hep böyleydi ama söyleyeceğimden de geri kalmazdım. Hani sessiz bir çocuk değildim…(K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

> …ben bir şey yapma deyince daha da yapasım geliyor. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

Katılımcıların büyük çoğunluğu kendilerinin inatçı ve kendilerine dayatılanları yapmak istemedikleri bir yapıda olduklarını ifade etmişlerdir. Yetiştikleri aile ve sosyal çevreyi incelediğimizde ise birbirlerinden farklı aile yapılarının olduğunu görmekteyiz. Başörtüsü giymeyi bırakma gibi önemli bir kararı almanın altında yatan sebeplerin irdelenebilmesi için özellikle kişinin yetiştiği çevrenin nasıl olduğu ile ilgili sorular akla gelmektedir. Bu durumda da ilk akla gelen baskıcı bir aile tutumundan dolayı bu kararın alındığı olmaktadır. Ancak başörtüsü giymeyi bırakma kararı almış ve bunu uygulamış olan katılımcıların kimisinin ailelerinde baskıcı bir tutum söz konusu iken kimisinin daha rahat bir aile ortamı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumda ailenin baskıcı olmasının en önemli sebep olarak ileri sürülmesi isabetli görülmemektedir. Katılımcılardan K-02, K-04, K-05, K-07 baskıcı bir aile ortamında büyüdüğünü şu şekilde ifade etmektedir:

> … Baskıcı bir ortamda büyüdüm. Köy ortamları zaten genelde bu şekilde oluyor maalesef ki… Çok, annem çok dinine düşkün bir insan ama baskıcı. Babam o şekilde değil. Eee sonradan açılmamın bir rahatlığı da babamdan kaynaklı bir de eşimden kaynaklı, ama baskılı bir ortamda büyüdüm… 31 yaşındayım, evliyim, 2 çocuğum var. Şu anda kötü bir tabiri caizse kedi köpek gibiyiz hala, çok zıt insanlarız annemle. Düşünce yapımız çok farklı annemle. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

> …babam baskın bir tiptir. Yani böyle şey olarak hem kararlarında falan böyle her şeyde benim dediğim olsun ister. Bu hani, bunu neden söylüyorum çünkü şeyle de böyle oldu. Hani bu din eğitiminde falan da böyle oldu, bir insan nasılsa hep öyledir yani gidişi... (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

> O da babama göre baskın karakter değildi şey olarak. Hani evde babam ne derse o olurdu yani. (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

> Babam memur cezaevinde muhasebeci, annem ev hanımı yine. Eee, çok böyle haşır neşir bir ilişkimiz yoktu. Babam biraz sert bir insandı, ha sevgisini de gösteriyordu ama yapısal olarak bir sinirsel şeyi var babamın. Annemle iyiydik, büyüdükçe daha da iyi olduk. Annem sevgisini çok böyle belli eden bir insan değil. Sever ama çok belli etmez. Babam mesela daha çok sinirliydi ama babam daha çok belli ederdi sevgisini. Öyle yetiştik. Biraz otoriterlerdi de. Çevreden dolayı o da yani. Herkes birbirini tanıyor, aman …'nün kızı şöyle demesinler, aman …'nın kızı böyle demesinler. Öyle yetiştik ya iyiki de öyle yetiştik çok memnunum. Yani şu çağda görüyoruz, yaşıyoruz, bizim de var bir tane evladımız. Yani iyiydi kendimce. Yani tekrar yaşamak ister misin deseler isterim. (K-07, 40, EV HANIMI, BURSA)

Görüldüğü üzere 14 katılımcıdan yalnızca dördü ailesini baskıcı olarak ifade etmektedir. Bu katılımcılardan da ikisi gördükleri baskıyı olumsuz olarak

yorumlamamakta, yetiştikleri ortamın bugünle de karşılaştırıldığında olması gerekli olan bir ortam olduğu şeklinde değerlendirmektedir. Ailenin baskın olması da ebeveynlerin her ikisinin ya da en az birinin sürekli hayatın her alanına karışması ve hayatı üzerinde çok söz sahibi olması olarak değerlendirilmektedirler. Ancak ailesini baskıcı bir aile olarak nitelendiren K-04 ailesinin kendisine birçok konuda da tolerans tanıdığını ve bu açıdan aşırı baskıcı olarak nitelendirmenin fazla olabileceğini de ifade etmiştir. K-07 ise ailesinin yetiştirme tarzının "elalem ne der" anlayışı üzerine kurulduğunu belirtmekle birlikte bu yetiştirme tarzını takdir ettiğini, onayladığını "tekrar yaşamak ister misin deseler isterim" ifadeleriyle dile getirmiştir.

Katılımcılardan K-03 ve K-13 ise ailelerini baskıcı olarak değil de daha çok kuralcı olarak tarif etmektedir. Ancak katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu kuralcı yapı ailenin dinî konularda kuralcılığını değil daha çok toplumsal ve ailevî değerlerdeki kuralcılığını ifade etmektedir. Bu durum katılımcının gözünde ailenin dinî değerlere olan hassasiyetini sorgulamasına sebep olmuştur. Eğitimde de yer alan söz ve davranışların birbirini desteklemesi konusunun önemi burada da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu kuralcı yapıların ailelerin kendi doğrularıyla hareket ederek çocuklarını o şekilde yetiştirmesi, o kalıp içerisinde eğitmesi olarak görmekteyiz. Katılımcılar ailelerinin "elalem ne der" düşüncesinde olmasıyla ailelerinde toplumsal normların dinî normların önüne geçtiğini düşünmektedirler. Katılımcılar tarafından eleştirilen noktalar da genelde bu kısımda olmaktadır:

> …en basitinden, mütevazi bir ailem var. Tanındık, bilindik … hani kim ne dere çok bakarlar. Çok kuralcıdırlar. Genel olarak hani dinimize bağlıyız elhamdülillah. Ve hani onlar için saygı çok önemlidir. Hani onların kuralları çok önemlidir. Bu kuralların dışına çıktığında asi, yine şey sayılırsın. Hani vurdum duymaz sayılırsın. Ben mesela ailemle bu konuda çok fazla birbirimize girmişliğimiz var… Ama genel olarak hani ailem at bakışlı diyebilirim. Özellikle babam. (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

> Şimdi aslında benim annem ve babam ikisi de üniversite mezunu, okumuş etmiş insanlar yani, böyle bir tavır beklemezsiniz mesela. Annem 28 Şubat mağduru, babam avukat, o zamanlar işte 28 Şubat için mesela bedava avukatlık yapmış hiçbirinden para almamış o dönem ki mağdurlardan. Biraz da bu babamın kendi davası olduğu için aslında… Onun için muhafazakâr bir ailem var tabi ki. Bizim akrabalardan yani böyle şey yoktur, açık hiç yoktur mesela… Aynen aslında aşırı dindar da değil hani mesela yurtlara yolladılar beni falan gibi bir olay olmadı. Olmadı ama başörtüsüyle ilgili bir dindarlık var. Yani nedense. Bir de babam benim siyasetle de ilgileniyor. O şeyin getirdiği de bir baskı var yani, o çevrenin

> getirdiği. Öyle yani aslında güzel bir hayatım oldu bugüne kadar diyebiliriz. O şey baskısı, onların çerçevesinde yaşarsan, anne babamın söylediklerinin içinde yaşarsan hayatın çok güzel ilerliyor ama dışına çıkarsam yok, çıkamazsın yani… Valla annem biraz şey, mükemmeliyetçi bir kadın yani çocuklarını çok karşılaştırır mesela. Hani böyle şeydir, başarılı olmamızı ister yani o yönde çok baskısı vardır ders yönünde. Onun dışında sürekli namaz kıl der, Instagram'dan sürekli namaz videosu atar. Ne bileyim annem öyle tatlı kadın aslında ama işte dediğim gibi istediği gibi biri olursan. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

Katılımcılardan K-01 ve K-14 ise iletişim sorunlarının yaşandığı ve ebeveynler ile sürekli çatışma yaşandığı bir aile ortamından bahsetmektedir. Yaşanan çatışma ortamları birbirleriyle karşılaştırma yapılamayacak kadar farklıdır. K-01 daha çok ailenin değer yargılarının ve kalıplarının dışında bir düşünce yapısına sahip olması ve bu kalıpları kırmak istemesi sebebiyle bir çatışma yaşamaktadır. Ancak bununla birlikte "baba bereket kapısıdır" düşüncesiyle ailesine olan manevi bağını da ifade etmiştir. Geleneksel yetişme tarzı ile yeni yaşantısı arasında bir davranış biçimi geliştirmeye çalışmaktadır. Ancak K-14 ise sağlıksız bir aile ortamında büyümenin vermiş olduğu bir çatışma ortamından bahsetmektedir. Psikolojik sorunlar yaşayan bir babadan kaynaklı sağlıksız bir aile ortamında yetişmiş, anneden şiddet görmüş bir kişi olan K-14, babasının annesini katletmesi sebebiyle Türkiye'deki vasilerinin yanına gelmiş ancak burada da farklı çatışmalar yaşamıştır. Bununla birlikte ailesinden sevgi gördüğünü de ifade eden sözlere yer vermektedir. Akrabalarının yanına gelmesinin ardından destek gördüğünü ifade etmesine rağmen yaşanılan bir sıkıntı durumunda "katilin kızı" yaftalamasına maruz kalması ve kardeşler arasında adaletli davranılmaması bedensel olarak babasına benzemesinden kaynaklı içten içe suçluluk duygusuyla bastırılmasına sebep olmuştur.

> …ailem böyle orta düzeyde, babam küçük yaşta yetim kalmış, kendi çabalarıyla büyümüş, işte gerek dinini gerek sosyal hayatını kendi başına öğrenmiş bir adam. Annem de işte eee bildiğiniz tipik ev kadını, anaç bir kadın, merhametli de bir kadın… Aslında sürekli bir kaos içerisindeydik ama mesela ben hep babama şey derim, babamla çok çatıştığım dönemler oldu benim, eee bekarken özellikle, eee yani hiç görmek istemiyorum da diyebilirim. İşte biraz biraz büyüyünce, bir şeyleri de yaşadıktan sonra, işte hani bir de derler ya "baba bereket kapısıdır" falan, biraz kendi içimdeki muhasebeler, işte ne kadar kötü olursa olsun en kötü ailenin bile dışarıdaki insanlardan bile daha iyi olduğunu anladığım zamanda kendim çok yaklaşmaya çalıştım aileme. Ama gerek ablamlar olsun gerek annem, babam, abim olsun, beni ben olduğumla kabul etmeyip evirmeye çalıştıkları zaman ben tekrardan onlardan uzaklaştım. Hani böyle bir kalıpta yaşamayı ben böyle çocukluktan beri kabul edebilen bir insan değilim. Bu kesinlikle bilinçli yapılan bir şey değil. Sen beyazı seviyor olabilirsin, ben beyazı sevmiyorum ama ben siyahı seviyorum diye sana siyahı dayatamam. Eee ama senin sevdiğin beyaza saygısızlık etme hakkım da yok. Ama ben bu aynı saygıyı kendime de bekliyorum. Onlarda onu göremediğim zaman mesela, annemde babamda değil ama kardeşlerle

> falan baya bir uzaklaştık. Abimle çok uzun zamandır konuşmuyorum zaten. Ablamın bir tanesi, gene o çarşaflı dediğim, yıllar sonra tekrar çarşaf giymişti, onla bir merhaba merhaba. Diğeriyle ama çok kötüyüz. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

> Ben Fransa'da doğdum büyüdüm. Aslında 2 ülkenin kültürünü almış biriyim. Fransa'da doğdum, büyüdüm oradaki bir yaşam tarzıyla. Orada Türk kültürü, Fransızların kültürü, Arap kültürü çok karışmış birbirine. Türkiye'ye de geldim tabii kültür şoku yaşadım annem babamı kaybettikten sonra…Ya babam hapse girerdi çıkardı. Annem evi geçindirirdi, tek hatırladığım net kare odur yani ve sinir hastasıydı bizi döverdi. Annem sinir hastasıydı bizi döverdi. O dönemde de baktığında çok az şefkatli büyümüş biriyim aslında, şöyle bir değerlendirdiğimde… Zaten Türkiye'ye de geldiğimde bir kültür şoku. …Anneannem dedem sağ olsun çok yardımcı oldular, hani şefkatlerini sevgilerini üzerimden eksik etmediler. Ama bir nokta vardı, bir damar vardı ki orada belli bir anneannem o damarın üzerine basınca çocuğuz yani hani ne yapacağız, yaramazlık yapacağız… Katilin çocuğu diye beni dışlıyordu. Mesela kardeşimde o yok. Kardeşim sevgi ve şefkatle büyüdü. Hep bana oluyordu. Çünkü ben yapı olarak, kaş boy pos olarak babama benziyordum. Hani babama benzemem benim için suç değildi ki yani ama suçluymuşum gibi hep yıllardır baskılandım. Velhasıl kelam çocukluğum biraz kötü geçti. O dönemden de çok şey taşıyorum, izler taşıyorum. Hala da taşıyorum yani. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

Katılımcılardan K-09, K-10 ve K-12 aile yapılarını baskıcı ve kuralcı olmanın aksine gayet ılımlı, kararında bir aile olarak tanımlamışlardır. Özellikle K-12 aile ilişkilerinin gayet iyi olduğu, iletişimin güçlü olduğu bir ailede yetiştiğini belirtmiştir:

> Yani genel olarak iletişimimiz var. Hani öyle bir kopuk bir aile yapısına sahip değiliz. Dinî yönden de soruyorsan hani muhafazakâr diyebilirim. Dindar, dindar muhafazakâr ama aşırı bir tarz değil ya da aşırı, eee ne diyelim, radikal solcu bir yapısı yok. Hani kapanırken de zaten hani başlarken de herhangi bir sıkıntı yaşamadım... (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

> Aile çevrem, eee gayet ılımlı insanlar. Yani normal bir aile bizimkisi. Baskıcı vesaire bir ailem yok. Kararında bir aile çevresi. (K-10, 19, ÖĞRENCİ, TOKAT)

> …Birbirine çok bağlı bir ailede büyüdüm. Muhafazakâr denemez aile yapıma çok fazla ama hani dinî yönleri kuvvetli bir ailede büyüdüm. Annem özellikle inancı çok yüksek bir insandı. Kanser hastalığı geçirdiği süreçte bile sürekli şey diyordu; "benim vücudum şu anda yaşadığı sağlıklı günlerin mükafatını ödüyor" diyen bir insandı. Yani o kadar inancı yüksekti. Yani babam da beş vakit namazını kılan bir insandı ama hiçbir şekilde beni zorlayabilecek, baskı kurabilecek bir muhafazakarlıkları yoktu. Kapanmak istiyorum dediğimde de bir baskı kurmadılar, açılmak istediğimde de annem zaten vefatından sonra olan bir buhran döneminde oldu bu karar…(K-12, 29, BANKACI, KARABÜK)

Katılımcılardan kardeş olan K-06 ve K-08 kalabalık bir ailede yetişmişlerdir. Her ikisi de ailelerinde büyüklere saygının önemli görüldüğünü ve büyüklerin (anne-baba, amcalar, yengeler) hemen her konuda söz sahibi olduğunu ifade etmekle birlikte tüm aile

bireylerinin fikirlerinin alındığı, değerlendirildiği, özellikle dinî konularda sürekli bir sohbet ortamı olan bir aile yapısına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu açıdan ailelerini çatışmaların olmadığı uyumlu, renkli ve güzel bir aile olarak tanımlamışlardır. Ailelerinin araştırmaya teşvik eden bir yapıya sahip olmaları sebebiyle kendilerinin de sorgulayan kişiler olmalarına katkı sağladıklarını ifade etmişlerdir:

> Kalabalık, birbirine bağlı bir aileydik. Eeee az çok biliyorsundur zaten 6 kardeşiz. Amcalar falan hep bir arada yaşarız. Muhafazakâr bir aileden geliyorum zaten… Daha çok uyumlu, ahenkli. Karşıt görüşler olduğunda mesafe konulabilen o tarz bir aile. Hani böyle çok kavga dövüşün gürültünün olduğu bir aile değil. Ki işte babam kardeşlerine düşkündür, o yüzden hep birlikte büyüdük gibi bir şey aynı bahçenin içindeydik zaten. Kuzenlerle de aynı şekilde o şekilde… Bizde sorgulamayı da işte o çocukluk sohbetlerinde hani o süreç içerisinde büyüdüğüm ailede dinî sohbetler hep sorgulama üzerine, işte Kur'an üzerine olurdu. Kur'an ayetleri üzerine olurdu. O şekilde bu sefer çocuk olarak sen de merak ediyorsun. Zaten İmam Hatipte okuyordum. Daha çok biraz işin içine girince hani ben de okuyayım, biraz ben de konuşayım falan diye. Şey de vardı hani söz hakkı da veriyorlardı. Bir ailenin sohbet ortamında ben de oturup çok rahat fikirlerimi dile getirebiliyordum, sorgulayabiliyordum. Kimse "günah, sen ne diyorsun falan demiyorlardı. Hani yanlışsa doğrusunu anlatmaya çalışıyorlardı, doğruysa destekliyorlardı. O şekilde. Dinî anlamda ailede sohbet ortamımız çok güzel. Hala da devam ediyor. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ)

> Bizim aile çok renkli bir aile, çocukluğumun ailesi. Hem renkli hem böyle çok katı kuralları olan ama kendi içinde de her türlü işine geleni, iki ucu açık yapabilme şey toleransı tanıyan bir ailemiz vardı… Biz her akşam, eee aile apartmanımız vardı. İşte birlikte cemaatle namaz kılardık, işte her akşam toplanıp dinî sohbet dinlerdik… Şöyle, eee bir kere baskıcı bir tutum vardı, yapılması gereken. Çünkü biz topluma örnektik. Sonuçta din eğitimi veren amcam, işte yengem, işte annemler gittikleri sohbetlerde hep hocalık yapıyorlardı. Onun vermiş olduğu baskıdan dolayı biz hep bir örnek teşkil ediyorduk topluma. Hani mesela sohbette birinin işte "bak kızın kapanmamış kapanması gerekiyor" derken sen de kapanmak zorundasın. Çünkü sen topluma örnek oluyorsun. Ya benim bağdaştırdığım, çocukken bağdaştırdığım konu buydu. Yani baskıcıydı, sınırları olandı. Ama şöyle güzel bir yanı vardı, herkes fikrini söyleyebiliyordu. Mesela bize konu bile veriyorlardı, haftaya sen çalış sen anlat. …Kararları olan, sınırları olan, kendilerini araştırdığı kadar doğru olduğunu söyleyen, sana fikrini sorar ama yapmazlardı yani. Hayır gene de böyle yapacaksın. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

Buraya kadar konuşmalarına yer verdiğimiz katılımcılar ailelerini muhafazakâr olarak nitelendirirken, katılımcılar arasında K-11 bu açıdan en farklı aileye sahip olandır. Kendisi ailesini "seküler" olarak tanımlamakla birlikte "töreye çok önem verirler" diyerek dinin töreye göre şekillendiği bir aile portresi çizmektedir. Ailenin dinî değerlere uzak bir tavır sergilemesine rağmen kendisinin başörtüsü giyme kararı aile açısından büyük bir darbe etkisi yaratmıştır. Ayrıca katılımcı daha çok anne ve anneanneyle

yetişmesine rağmen akraba çevresinde farklı inanışlara sahip kimselerin olduğunu da belirtmektedir:

> Tabi, benim seküler bir ailem vardı. Hani ben tabii belli dinî şeyleri almıştım ama çok yoğun bir din eğitimi almadım. …Kur'an Kursuna gittim 21 yaşında. Zaten Kur'an Kursuna gittiğim zaman kapanmaya karar verdim… Hani sekületiz ama içimizde de muhafazakâr bir tarafımız var yani öyle. …Ataerkil toplumun aslında İslam medeniyetiyle buluşup kendine kattığı özellikleri töre olarak benimsemişiz yani. Yani mesela ben Çerkez'im ve töreye çok önem verirler. O yüzden aslında töreden gelen bir dinî şey var, "hayır, bunu da yapamazsın" gibi bir duruş var yani. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

3.1.1.2. Ailenin Dinî Tutumu/ Yaşantısı

İlk eğitim yuvası olan ailenin dinî tutum ve yaşantısı ailede yetişen bireylerin dinî yaşantısını etkilemektedir. Çocuğun taklit yoluyla öğrendiğini ve anne babanın davranışlarını taklit ettiğini belirtmiştik. Ailenin dinî değerlere karşı tutumu ve hayatına geçirmesi/ içselleştirmesi bunu gören çocuk tarafından başlarda taklit edilerek öğrenilir. Ancak çocuk anlamaya ve algılamaya başladıktan sonra bu davranışların altı doldurularak içselleştirmesi beklenir. Söz gelimi namaz kılan aile ortamında büyüyen çocuğun küçük yaşlarda ağız hareketleri ve bedensel hareketler ile bu ibadeti taklit ettiğine şahit olmuşuzdur. Bu yaşlarda sevgi ile yaklaşılan çocuğa ilerleyen yaşlarda namazın önemi ve anlamı üzerine bir anlatım da yapılırsa küçük yaşlardan itibaren bu ibadeti görerek büyüyen çocuk daha çabuk kabul edecek ve içselleştirecektir. Aynı durum başörtüsü için de geçerlidir.

Katılımcılar ailenin dinî tutum ve davranışlarını ele alırken kendilerine dinî konularda baskı yapan ailelerin büyük çoğunlukla dinî yaşantı konusunda hassas olmadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan K-11 hariç tüm katılımcılar ailelerini dindar/ muhafazakâr olarak nitelendirmişlerdir. Ancak dindarlığın bir göstergesi olan dinî yaşantı konusunda ise her ailenin aynı hassasiyeti güttüğünü söyleyemeyiz. Ebeveynlerin sözleri ile yaptıklarının çelişmesi, anne babanın bilgisine olan güveni zedeleyen bir durum olarak kendisini göstermekte ve bu da o ailede yetişen bireylerin dinî duygu ve tutumlarını etkilemektedir.

K-01 ailesinin dinî tutum ve yaşantısını anlatmak için namaz ibadetini kıstas olarak kullanmış, babasının namazlarını düzenli kılan dindar biri olduğunu söylemiştir. Ancak o zamanlar dindar olarak adlandırabileceği ailesini şu an dini yüzeysel yaşayan kişiler

olarak nitelendirmektedir. Ailesini "yozlaşmış ve öğretilmiş bir din" ile yaşadıklarını ifade ederek dinin aslına uygun yaşamadıklarını düşünmektedir. Bu da katılımcının ailesinin inacını ve değerlerini sorgulama yoluna götürmüş ve ailesinin dinî değerleri konusundaki söylemleri katılımcı üzerindeki etkisini kaybetmiştir. Dinin aslını öğrenme ve Kur'an'ı anlama üzerine ailesiyle düşüncelerini paylaştığı için ailesiyle tartışma içine girmesini "yaftalanmak" olarak adlandırmıştır. Bu da ailesi tarafından düşünsel olarak dışlandığı hissini yaşadığını göstermektedir. Dinin ahlak boyutuna vurgu yaparak bunların ailesinde ikinci planda kaldığını, ibadetler sınırında giden bir dinî anlayışları olduğunu belirtmiştir. K-06 da ailesinin dinî tutumu hakkında bilgi verirken namaz, oruç gibi ibadetleri kıstas olarak kullanarak dindar bir ailesinin olduğundan bahsetmiştir. K-09 ise ailesinin muhafazakâr bir aile yapısına sahip olduğunu ancak "radikal solcu değil" ifadeleriyle aşırılık olmadığı üzerinde durmuştur:

> …babam da ben 33- 34 yaşındayım kendimi bildim bileli babam her sabah namazında dahi camiye giden bir adam, yaz kış, beş vakit namazında bir adam… İki tane ablam. Onlar mesela Kur'an Kursunda yatılı okudular. Bir ablam mesela o dönemde çok küçük yaşta çarşaf falan giymişti sonra çıkardı. Sonra tekrar çarşaf giydi falan çok küçük yaşta evlendi zaten. Onları dindar insan olarak şu anki aklımla, şu anki kendi dinî görüşümle yani din diye mi adlandırmalıyım bilmiyorum ama, Yaratıcının bize ahlaki değerlerle yaşamamız için kural koyduğu diyeyim ben sana, eee çok görmüyorum biraz böyle yozlaşmış, biraz öğretilmiş dinle yaşadıklarına inanıyorum. Yani bu şey gibi hani, televizyonunuzda iki tane kanal vardır, sadece iki kanal izlersiniz, hayatı ondan ibaret zannedersiniz gibi. Biraz öyle. …babam işte her bu üç aylara her girdiğimizde işte kendine bir hatim şey yapmıştır, baba diyorum mesela burada ne söylüyor, öyle bakıyor. Okuyorsun ama ne okuyorsun, mesela hani, bunun tartışmasına çok girerim ailemle. O yüzden ailemde bu konularda biraz yaftalanıyorum (gülüyor). Beni biraz aykırı ilan ediyorlar ama ben doğru olduğunu düşünüyorum yani. Hani Kuran okumak kadar Kur'an'ın ne söylediğini öğrenmek de, sana ne vermek istediğini anlamak istemek de önemli diye düşünüyorum. Onlar biraz öğretilmişi yaşıyorlar. He bunu kötü olarak mı yapıyorlar, hayır, işte ne bileyim kadının tesettürlü olması gerek, zina alkol haramdır gibi. Bu sınırda gidiyorlar. Mesela dinin verdiği ahlaki değerlerin ya da işte ne bileyim eee seçilmiş peygamberin işte sünnet diye bugüne kadar gelen şeylerin o ince çizgilerini çok yaşadıklarını düşünmüyorum açıkçası. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

> İbadetlerini yerine getiren bir ailem var. Eeee örnek anlamında 5 vakit namaz kılar, orucunu tutan o şekilde yani öyle büyüdük yani aksi olan yoktu diyebilirim. Yani herkes bu şekilde yaşıyordu. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ)

> Dinî yönden de soruyorsan hani muhafazakâr diyebilirim. Dindar, dindar muhafazakâr ama aşırı bir tarz değil ya da aşırı, eee ne diyelim, radikal solcu bir yapısı yok. Hani kapanırken de zaten hani başlarken de herhangi bir sıkıntı yaşamadım. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

Katılımcılardan K-02, K-05, K-03 ve K-07 ebeveynlerinin dindar olduklarını iddia etseler de aslında dinî hassasiyetlerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Bunu anlatmak için de yine namaz, oruç gibi imanın dışarı yansıyan göstergelerini kıstas olarak kullanmışlardır. K-02 , K-05 ve K-07 annelerinin daha dindar olduklarından, babalarının ise dindarlıklarının zayıf olduklarından bahsederken babalarının namazları sadece cumadan cumaya kılmaları üzerinden değerlendirmişlerdir. K-03 ise babasının Allah korkusu olduğunu ancak bunun ahlaki değerler sınırında kaldığını, namazlarını kılma ve alkol alma konusunda etkilemediğini dile getirmiştir. Ebeveynlerden birinin dinin emirleri konusunda hassas olmaması, başörtüsü giymeyi bırakma kararında bir dayanak gibi olmuştur. K-13 ise babasının biraz daha geçmiş yaşantısına atıf yaparak çok da dindar biri olmadığını belirtirken annesinin namaz kılmak konusunda zorladığını ifade etmiştir. Ancak K-13 babasının üniversite yıllarında ateist olduğunu iddia ederek şuan ki dindar halini dikkate almamaktadır. Katılımcı babası için "üniversitede solcuymuş hatta bayağı ateist olmuş" ifadeleriyle bu durumu kendine referans almakta, babasının ilerleyen yıllarda başörtüsü için verdiği mücadeleyi görmezden gelerek kendi kararına bir yol bulmaya çalışmaktadır.

> Benim açımdan, yani ortam olarak yani ortamından bahsedersem aslında çok dindar gözüküp de aslında her şeyi yapan tipler benim için. Eee ama annem için bu konuda o şekilde söyleyemem. Aslında annemde de var. Çok, annem çok dinine düşkün bir insan ama baskıcı. Babam o şekilde değil… Babamın yok ama annemin işte küçüklüğünden beri hani öğrendiği dinî bilgiler sonra evlendikten sonra annem köye geldi. Oradaki köy ortamında işte derslere katıldı. Oradaki işte vaazlara gitti, o şekilde. Kendisini bireyselde de geliştirirdi, tabiki. Sohbetlere falan katıldı. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

> Biz aile zoruyla kapatıldık yani babamın zoruyla, hani ailem çok şey değil sofilikten değil. Dinine çok hani dersin çarşaf falan asla öyle bir şey yok. Toplum baskısı diyelim… Hani babam namaz kılmayan birisiydi, hâlâ da kılmaz. Annem şurada 10 seneden beri namaza başladı mesela. Hani onun için olsa amenna, ama öyle bir şey de yoktu. (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

> Babamın Allah korkusu var, ölümden korkuyor, işte Allah çarpar diyor ya da işte bak baba günaha giriyorsun, Allah'ın sevmediği hareketler bunlar diyoruz, hemen kendine bir çeki düzen veriyor, susuyor en basitinden ya da kalp kırıyorsa hemen böyle bir pısıyor falan ama hani alkolünü de içiyordu, sigarasını içiyordu zamanında hani. Bir cumadan cumaya gidiyor o da zaten Allah kabul etsin yani, bayramda… (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

> Annem ben kendimi bildim bileli namazlı abdestli, anne tarafım. Yani babam kılmıyor, orucunu tutardı kalpten rahatsızlanana kadar. Orucunu tutardı ama namazı cumadan cumaya, o şekilde. Ama annem dediğim gibi bildim bileli vaktine vakit katar öyle kılardı yani. Hala da öyle. (K-07, 40, EV HANIMI, BURSA)

> ..Babam çünkü bunu dert etmezdi yani çünkü dediğim gibi o kadar dindar bir adam değil zaten. Adamın o kadar dindar olsa diyeceğim tamam dindar bir adam. Ama yok okumuş etmiş üniversitede solcuymuş hatta yani bayağı ateist falan olmuş bir ara. Yani öyle şey bir adam beni çok şaşırtıyor gerçekten. …namaza kaldırır annem yani zorla, kalkmak zorundasındır. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

Seküler bir aile yapısına sahip olan K-11 ise ailenin dinî tutumuyla ilgili yönelttiğimiz soruda anneannesinden bahsetmiştir. Babasını erken yaşta kaybeden, annesi ile yaşayan bu sebeple anneanne faktörü hayatında fazla olan katılımcı, anneannesinin dinî yönden kendisini etkilediğinden bahsetmektedir. İlerleyen bölümlerde de bahsedeceğimiz gibi katılımcının ailesi İslami değerlere karşı oldukça mesafeli ve tepkili olmasına rağmen diğer inanç ve düşüncelere karşı oldukça hoşgörülü bir duruş sergilemektedir. Bu sebeple annenin dinî değerlere sert ve tutucu duruşuna karşılık anneannenin teşvik edici ve yönlendirici tavrı katılımcının hoşuna gitmiş ve ilerleyen dönemlerde katılımcının kendi isteğiyle başörtü giymesinde etkili olmuştur:

> Ben idrak edemiyordum falan böyle ve gerçekten o farklıydı, anneannem farklıydı, anneannemi çok severdim. Allah rahmet eylesin ikinci annem gibiydi yani. O ölünce, rahmetli olunca çok sarsılmıştım. Mesela o şey derdi, o benim ilahiyat okumamdan, o onun hoşuna giderdi, o hep Didem hocam derdi çok hoşuma gidiyordu. Hoca olmayı hiç düşünmedim aslında ama onu demesi çok hoşuma giderdi. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

K-14 gerek yaşadığı zor hayat şartları gerek farklı kişiler tarafından büyütülmüş olması sebebiyle hem kendi ailesinden hatırladığı kadarını hem de kendisini büyüten yakınlarıyla ilgili sorduğumuz dinî tutum ve davranışlarla ilgili sorumuza dedesi ve anneannesinin dinî değerlere dikkat ettiği üzerinde durarak cevap vermiştir. Anne ve babasını kaybettikten sonra dede ve anneannesiyle hayatına devam eden ve yer yer teyzesinin de hayatında etkin olduğu katılımcımız dede ve anneannesinin dindarlık düzeyini de yine hacca gitmiş olmaları, namaz kılmaları üzerinden açıklamıştır. Bunun dışında kendi kök ailesi de dahil dindar bir aile yapısı olmadığından bahsetmiştir. Yine kendisini yetiştiren dede ve anneannesinin de dini yüzeysel, geleneksel olarak bildiklerini, yaşadıklarını ifade etmektedir:

> He benim anneannem ve dedem hacıydı zaten, hacca gitmişlerdi. Din olarak çok dindarlardı diyemem, namazında niyazında insanlardı, harama dikkat ederlerdi. Ben de hani onlardan değil de ben daha çok İmam Hatip'te öğrendim pek çok şeyi. Yani onların öğrenmesiyle hiçbir şey öğrenmişim aslında. Ama onlar da zaten çok yüzeysel biliyormuş bir şeyleri… (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

3.1.1.3. Ailenin Tesettüre/ Başörtüsüne Bakışı

Dinî bir olgu olan başörtüsünün ailede yer alması ve özellikle de simgesel bir göstergeden ibaret olmayarak anlamlı bir şekilde ele alınması o ailede yetişen çocukların duygu dünyalarında etkili olacaktır. Ailede başörtüsünün dinin en temel emri gibi anlatılarak dinin diğer emirlerinde rehavete düşülmesi katılımcıların birçoğunun dile getirdiği bir durum ve bu durumun yine katılımcılar nezdinde ailesinin dinî inancına olan güvenini de azalttığını görmekteyiz. Başörtüsünü sadece bir zorunluluk, mecburiyet gibi anlatılması çocuklarda bir baskı unsuru olarak görülebilmekte ve bazısında dinin yalnızca kadınlar üzerindeki bir baskısı, kadın erkek ayrımcılığı olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda ailenin tesettür ve başörtüsüne olan bakışı ve tutumu önem arz etmektedir. Ailelerin başörtüsünü dinî bir gereklilik ve dinin en önemli simgesi olarak anlatmasının yanında birey için önemine de değinmediklerinde bu durum bir şeklin ötesine geçmiyor. Özellikle korkutma ve hurafeler yoluyla yapılan anlatımlar ya da baskılar ilerleyen süreçlerde kişinin zihin dünyasında anlamsız bir yere oturmakta, dini sorgulamaya kadar götürmektedir. Biri hariç diğerleri ailelerini dindar/muhafazakâr olarak nitelendirmişlerdir.

K-01 ve K-04 yetiştikleri ailelerin başörtüsü tutumunda korkutucu tavrına dikkat çekmişlerdir. K-01 başörtülü anne ve ablalar içinde yetiştiği ve çevresindeki kadınların da hep kapalı olması sebebiyle başörtüsünün olağan bir durum olduğunu kabullenerek büyüdüğünü ifade etmektedir. Ancak kendisine başörtüsü konusundan bahsedildiğinde korkutucu bir dil kullanılmasından rahatsız olmuş, hatta bu korkutucu ifadeleri saçma bulmuştur. Bu korkutma tarzını başörtüsü konusunda bilinç olmaması şeklinde yorumlamıştır. Aile başörtüsünü dinî bir değer olarak önemsiyor ancak çocuğun bilincinde sağlam bir yere oturması adına herhangi bir açıklamada bulunmuyor, bunu korkutarak yapmaya çalışıyor. K-04 tesettürü önemseyen ancak çarşaf giymeyi de aşırı bulan, orta yolda kalmayı daha doğru bulan bir aile yapısında yetişmiştir. Anne babasından herhangi bir şekilde başörtüsü ile ilgili bir dayatma ya da bir baskı görmediğini ifade ediyor. Ancak geniş aile içerisinde büyüyen K-04 babaannesinin baskıcı ve korkutucu bir dil kullandığından, bu dil ile babasına baskı yaptığı için babasının etki altında kalarak uyarıda bulunduğundan bahsetmektedir. Anne ve babası hiç baskı yapmamış olmasına rağmen katılımcı hep başörtüsü kullanmak zorunda olduğunu bilerek yetişmiştir. Ayrıca ailenin ve çevrenin söylemlerinden yola çıkarak

katılımcının zihninde başörtüsünün dinin en önemli emri olduğu gibi bir çıkarım oluşmuştur:

> Zaten dediğim gibi bu bilinçaltına yerleşmiş, ben böyle bir ailede büyüdüm, benim ailem bu, işte benim kapanmam gerekiyor. Ama şöyle işte; kadının saçının bir teli bile görünse işte yetmiş bin akrep falan filan. O çocuk aklımızla bile işte yetmiş bin akrep bir tele nasıl sığar, kafa kocaman olur esprisini falan kendi kafamda güldüm. Sonra tövbe tövbe tövbe tövbe Allah'ım günah yazma falan diyorum ama yok, bilinç yok yani. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

> …Hani mesela ben şöyle düşünüyordum hani küçükken; dindarsan kapanırsın. Yani benim için, eee kalıp gibi. Mesela dinin en önemli önceliğinin kapanmak olduğunu düşünürdüm çünkü hep oradan yürüdüler bana. Babam hiç yürümedi işin garibi… Bir tek annemle babam hiç karışmıyordu…Böyle şeylere hiç bakmazdı yani karışmazdı babam… Babaannem derse ki senin kızın işte böyle yapıyor, kapanmadı işte bak nasıl açık geziyor falan derse babam döner kızardı. Öyleydi yani, manipülasyona geliyordu. Yani mesela babaannem diyordu ki hepiniz cehennemde yanacaksınız bu kızın yüzünden sen de cehennemde yanacaksın falan babama böyle söylüyordu. Bu kıza böyle yaptığın için sen de şöyle böyle, mesela babam o zamanlarda kızıyordu ama onun dışında hiç karışmıyordu yani. Bu şekilde. Ama tabi o da kapanayım istiyordu. İstiyordu ama illa kapan diye hiç baskı yapmadı babam bana. (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

K-13 ailesinde başörtüsünün çok önemsendiğinden ancak başörtüsünün dinin diğer emirlerinin çok önüne geçtiğinden bahsetmektedir. Anne ve babasının başörtüsü yasaklarının olduğu dönemleri görmüş kimseler olması sebebiyle başörtüsünü bir dava simgesi, dinin simgesi olarak adlandırdığını gözlemlemiştir. Katılımcı babasının namazların sünnetlerini kılmadığı delil göstererek aslında dinin her emrine bağlı olmadığını, başörtüsü çerçevesinde dindarlıkları olduğu kanaatine varmıştır. Bu düşüncesini delillendirmek adına, önemli görevlere gelen kadınların başörtülü olup olmadıklarıyla yakından ilgilenmiş olduklarını belirtmiştir.

> Yani şöyle, aslında bizim bence benim tutum özet; namaz kılma, oruç tutma istediğin günaha gir de başın kapalı olsun. Yani hani onlar için nedense namazdan da ön planda. Mesela benim şöyle, bence şöyle açıkta olsam cennete gidebilirim ama onlara göre öyle bir şey yok, kapalı ol da… O anlamda belki de bu kadar önem gösteriyorlar ama biraz başörtüsü konusunda açıkçası çok sıkılar. Yani mesela babam atıyorum mesela öğlenin sünnetini terk eder. Hani mesela ben terk etmem yani mesela annem terk etmez yani ama babam mesela öğlenin sünneti zaten sadece farz kılayım yapar yani öyle aşırı dindar bir adam değildir. Onun dışında yani oruçları tutarız, namazları kılarız ama dediğim gibi öyle cemaate bağlılık, işte sohbete gitme falan öyle rutinlerimiz yoktur yani. Ama dindarız, aşırı değiliz ama dindarız yani. … Ama hani babamda da şey vardır mesela bir yerde bir kadın bir yere gelecekse, bir üst konuma gelecekse o kapalı olsun. Hani dindarlığı çok önemli değil de kapalılığı önemlidir onun için. Yani arkasının dolu olup olmaması, altının dolu olup olması çok umurunda değildir. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

K-14 ailesinde annesi de dahil başörtülü kimselerin sayısının az olduğunu ifade etmektedir. Annesini kaybettikten sonra anneanne ve teyzesiyle yaşamaya başlamış ancak teyzesi de başörtülü olmadığı halde kendisinin gittiği kurs ve İmam Hatip Lisesi vasıtasıyla kapandığını ancak ilerleyen zamanlarda çeşitli sebeplerle başörtüsünü bırakmayı istediğinde teyzesinin "elalem ne der" düşüncesiyle karşı çıktığını görmekteyiz. Toplumsal normlardan hareketle bir yön belirlenmesine karşılık dinî ve manevi anlamda başörtüsüne yönelik bir çalışma ya da anlatım bulunmamaktadır:

> Tesettüre bakış açıları… biliyorsunuz başörtü kavgası vardı. Hani dışarıda işte açtırıyorlardı vesaire. O döneme denk geldim ben tam liseyi bitirdiğimde, İmam Hatip'i bitirdiğimde. Konak hastanesinde çalışıyorum, orda da açtırıyorlar başımı, tamam şapka takıyorum ama hani açıyorum neticede. …He ben teyzeme dedim ki ben açılmak istiyorum dedim. Çünkü ben başörtüsünü öylesine taktığımı hissediyorum hani dışarıdaki hayatta, iş yerinde açıyorum. Başımı yani saçımı gösteriyorum. Hani bu bana ters düşüyor, benim değerime ters düşüyor demiştim. O zamanda bunu sorduğumda 21 yaşındaydım. Teyzem hayır elalem neler demişti. …Yine kendi ailemin içerisinde yoktu o kadar, diyorum ya teyzem açık, kız kardeşim açık, herkes açık. Fransa'daki teyzem kapalı, o da hani tokayla böyle takarlar ya (bone tarzı eşarbı kastediyor). Yani yeri geldiğinde mesela hani çıkartırdı. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

Kırsal kesimde yetişen K-02'de de toplumsal normların baskın olduğu bir yapı ortaya çıkmaktadır. Ancak ailede baba herhangi bir şekilde başörtüsü konusunda anlatım, yönlendirme ve baskıda bulunmazken anne tam aksine gittiği sohbetlerden de etkilenerek dinî hassasiyetle yaşamaya çalışmakta ancak "elalem ne der" dürtüsüyle hareket ederek katılımcı gözünde bir baskı ve zorlama unsuru olmaktadır. Anne baba arasındaki bu tutum farkı katılımcıda anneye karşı tepkisel bir duruş sergilemesine sebep olmuştur. Ayrıca annenin etkilendiği hocaların aile yaşantısında söylediklerini görmemek katılımcı açısından bir tutarsızlık ve ikiyüzlülük olarak görülmüş, zaten çok da istemediği başörtüsüne karşı annesine sunacağı bir argüman sağlamıştır. K-05 ise yaşadığı toplumdan etkilenen ailesinin topşumda edep, namus gibi kavramlarla kabul edilmesini benimsemiş ve başörtüsü konusundaki duruşu bu çerçevede olmuştur. Katılımcı bu düşünce tarzını hem yanlış hem de bilinçsizlik olarak adlandırmaktadır. Her iki katılımcının ailesinde de toplumun bakış açısının kişilerin üzerindeki etkisini görmekteyiz:

> Babamın ilk başta kapanmasaydım bana kapan kapan diye direteceğini düşünmüyorum. Bunu konuyu annem zaten kapattırdı beni zorla. Tabii ki yine çevre faktörü denilen bir şeyden dolayı maalesef. Köydeyken mesela hoca, eee işte hocalar olur, yani kadın hocalar. Orada kendi çocuklarını mesela bize söylüyordu

> atıyorum pantolon giymeyin, kadınlar pantolon giymez. Sonra bir zaman sonra annem bana bunu tabii ki de giydirmiyor ama kendi çocukları giymeye başlıyor. Yani bu konuda mesela yine annemin çok yine örnekler gösteriyorum işte, yapma etme bak bana diyorsun hocanın kendi çocukları giyiyor hani o şekilde. Elalem ne der kafasından çık. Ama hiçbir zaman öyle olmadı. Tabii ki de kendi de giymemi istemediği için bu şekilde davranıyordu ama (gülerek). Yani millet konuşur diye de bana söylediği zaman ben zaten çok inat bir insanım, yani terslikle olmuyor. O şekilde yaptığı zaman da sinirlerim bozuluyordu yani hani milleti örnek gösteriyor. Sonra millet yapınca da banane diyor. Ama sen bana onları örnek göstermiştin anneciğim. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

> Hani eskiden yani tabiri caizse affedersin ama açıklara daha farklı gözle bakıyorlardı. Ya ben kaç yaşında, kaç sene önce düşün yani açıkları ayıplarlardı. Yani bizim babamın yetiştiği kültürde diyeyim ben. Hani o zaman çok sığdık yani, öyle düşünelim yani. Ayıplar, halbuki açık kapalı yani ne alakası var? O karakter meselesiydi bana göre. Tabii o zaman bunları kafam basmıyor. (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

K-07 ve K-09 annelerinin geleneksel olarak bir tesettür anlayışıyla örtülü olduklarını, eskiden kısa etek giyme ya da normalde başörtülü iken düğününde başörtüsünü çıkarma gibi toplumun örtünme tarzını benimsediklerini ifade etmiş, bu durum katılımcının zihninde başörtüsünü dinî zemininden koparark toplumsal bir olgu olarak kodlamasına neden olmuştur. Kırsal kesimde yetişmiş olan K-07 annesinin şehre taşındığında oranın da giyim tarzına ayak uydurduğunu ifade etmesi başörtüsünün dinî olarak değil toplumsal norm olarak algılandığını göstermektedir. Ancak K-09 ise baba tarafının dinî hassasiyetlerinin daha fazla olması sebebiyle annesinin ilerleyen dönemlerde onlardan da etkilenerek daha çok dikkat ettiğini ancak belirli bir noktada kaldığını, çarşafa giymeye kaymadığını belirterek bunun "aşırı" bir yönelim olacağını kastetmiştir. Kısmen daha rahat bir ailede ve çevrede yetişen K-12 ise ailesinde başörtüsüne yönelik herhangi bir baskı görmemiş, kendi tercihlerine bırakılmıştır. Her ne kadar başörtüsü giymeye başladığında çevresinin tepki gösterip anne babasının bundan memnun olduğundan bahsetse de ilerleyen bölümlerde tekrar bahsedeceğimiz üzere ailede katılımcıya yönelik başörtüsü ile ilgili yeterli bir dinî yönlendirme söz konusu değildir:

> Yani annem tam tesettürlü değil ama kapalı bir bayandı. Hani sonradan çıktı bu tesettür zaten önceden böyle ara boy etekler falan buradan bağlardı (başörtüsünün önden ilmek şeklinde bağlanmasını işaret ederek). Annem öyle kapalıydı aslında annem de köyde yetişmiş o şekilde. Şehre gelince o da şehrin tabii giyim tarzına ayak uydurdu. Halamlar falan hepsi kapalılar aslında. Biz sonraki nesil açıktık. (K-07, 40, EV HANIMI, BURSA)

> …zaten başörtüler öyle söyleyeyim. Ama ben mesela şey biliyorum eski resimlerinde mesela evlenirken başı açık. Daha sonra daha böyle hani türban şeklinde hani bağlanmış. Sonrasında işte belki hani baba tarafıyla bir kaynaşmadan

> sonra (gülerek), anne tarafıyla kaynaşma olsaydı olmazdı, baba tarafı kaynaşmasından sonra şey olmuş, yani kapalılık falan, ama hani pardösü ferace şeklinde hani o nasıl diyeyim, çarşafa kayma hiç olmadı ya da ondan çıkıp daha böyle pantolon tunik tarzına da geçiş olmadı hiç. Hani o arada kalan, hani ne o tarafa tam geçiş radikal ya da ne işte bir tık daha taviz verme modunda değiller yani, ablamlar da aynı şekilde. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

> Benim birinci çekirdek ailemin hani taksam ya da takmasam da onlar için bir şey değişmezdi. Çünkü onlar birey olarak daha çok değer veriyorlardı. Taktığımda çok mutlu olur, özellikle annem. Ama benim mesela bir tık uzaklaştığımda teyzelerim olsun işte dayımlar olsun hepsi çok açıklar, fazla açıklar ve kapanmamı mesela çok yadırgamışlar ve çok tepki bile almıştım ben yakın çevremden bu konuda. Ama hiçbirini umursamamıştım. Çünkü önemli olan benim fikrim diyordum. Yani ailenin tutumu bu konuda gayet şeydi, iyiydi. (K-12, 29, BANKACI, KARABÜK)

Görüşmemizden kısa bir süre önce tekrar başörtüsü giymeye karar verdiğini belirten K-03 her ne kadar baskıcı bir ailede yetişmiş olsa da dinî yönden baskıcı bir tavır görmemiştir. Annesi de başörtülü olmamasına karşın kendi farkındalığı ile örtünmeye karar vermiş ancak daha sonra farklı gerekçelerle açılmak durumunda kalmıştır. Ne başörtüsü giymeye karar vermesinde ne başörtüsü giymeyi bırakma kararında ailesi herhangi bir yönlendirme ve baskıda bulunmamıştır. Katılımcı her ne kadar hayatının her alanına müdahil olmaya çalışan bir ailesi olduğunu belirtse de şu an aldığı yeni kararda ailesi bir yönlendirme yapmamış, katılımcıyı tamamen kendi kararına bırakmıştır. Burada ailenin başörtüsüne bir anlam yüklemediğini, tamamen katılımcının kendi tercihi ve bilinci olduğunu görmekteyiz:

> Buraya işe girdim. Girdiğimin ikinci ayında anneme anne ben kapanmak istiyorum dedim. Kızım dedi bir kendini ispatlasaydın önce dedi. Anne dedim zaten hani ben buraya birinin aracılığıyla girdiğim için kendimizi ispatlayacak bir durumum yok. Buradayım artık yani kapanmak istiyorum. Ondan sonra tamam kızım sen bilirsin dediler. Hani bizimkiler de öyle kapanmış mı, açılmış mı hiç yadırgamazlar, umursamıyorlar da zaten. Yeter ki onların istedikleri olsun yani günün sonunda… Kapalı da olabilirsin, açık da olabilirsin senin tercihin derlerdi. (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

K-11 de kendi ifadesi ile "seküler" bir aileye sahip olmasına rağmen kendi istek ve farkındalığı ile başörtüsü giymeye karar vermiştir. Katılımcının ailesinde günümüzde de sıkça karşımıza çıkan bir tavır sergilenmektedir. Ailede farklı din ve inanışlara sahip bireylere olan hoşgörünün başörtüsüne gösterilmediğini, aksine tepkisel bir tavır takıldığını görmekteyiz. Bu tavır katılımcının duygu dünyasında adaletsizlik ve çifte standart olarak algılanmıştır. O güne kadar ailesini hoşgörülü bir aile olarak tanımlayabilen katılımcı, kendisi başörtüsü giyme kararını aldıktan ve uyguladıktan

sonra kendisine yöneltilen gerek sözler gerek pasif agresif tavırlarla aile içi ilişkilerde bir kırılganlık oluşmuş, esasen hoşgörü konusunda ailesinin seçici olduğunu fark etmiş ve bu kendisi için büyük bir hayal kırıklığı oluşturmuştur. Ailenin dışlayıcı tavrı katılımcı açısından başörtüsünü çatışma ve ayrışma nesnesine dönüştürmüştür. Ailedeki tek başörtülü figür anneannesidir ve kimse ona herhangi bir tepki göstermez ancak onun dışında başörtü kullanan kimse yoktur. Anneannenin başörtüsüne tepki gösterilmeyip katılımcının başörtüsüne laf edilmesi, katılımcının zihninde bir anlam karmaşasına ve hayalkırıklığına sebep olmuştur. Dahası görüştükleri çevrelerde bile başörtülü kadınlar olmadığını ifade etmiştir. Ailenin düşünce dünyasında başörtüsü siyasi bir simgeye karşılık gelmektedir. Bu sebeple annesinin başörtüsü kullanmanın Cumhuriyet değerlerine aykırı olduğu çıkarımını yaptıran "ben Cumhuriyet kadınıyım, asla başımı kapatmam" ifadeleri ise başörtüsü konusunda nasıl tepkisel bir tavır içerisinde olduğunun ve başörtüsünün kendi hayatındaki anlamının net ifadesidir:

> Ama böyle ya benim bütün ailem seküler, ailede böyle bir tane kapalı kadın yok yani. Hani ne dışarıdan gelen hani yengeler ne başka biri. Ailenin konuştuğu kapalı insan yok hani. Öyle bir şey düşünün yani. Direk içimizde hani ateistler var, şeyler onlara çok hoşgörülüyüz bu arada (gülüyor). Yani biz Müslümanız hani Ramazan'da orucumuzu tutarız, hani aramızdan namaz kılanlarımız var, işte gerekli sadakalar, ibadetler hiçbir sorun değil ama başörtüyü böyle siyasi bir simge olarak kabul ettikleri için yani öyle kodladıkları için başörtü bir tabu yani ve asla ve kat'a yani ne tartışmalar, neler… Ben buna, bunu bilmiyordum, ben ailemin böyle bir yapısı olduğumu bilmiyordum. Ben çok hoşgörülü falan zannediyorum. Hani çünkü ailede ateist, var deist var işte agnostik var, her şey var bizim ailede anlatabiliyor muyum? Yani yogaya giden var, şey var buna saygılılar, ben namaz kılıyorum, ondan sonra işte başımı örtmek istiyorum bana yok mu yani? Hayır anneannem başörtülü, anneannemin başörtüsüne saygı var. İşte ne bileyim mesela anneanneme kimse öyle bir şey cesaret edemez. Anneannem kaç yaşında kadın hani başörtüsüne laf söylemek başını örttüğü herhangi bir örtüye laflarını yapar, kimsenin haddine değil, bir de bir şey geri söylerse onlar da savunurlar üstelik anneannemin hani örtüsü falan. Benim örtüme gelince ben dışlanıyorum hani anlatabiliyor muyum yani? …sadece dışlansam yeter bir de zorbalanıyorum yani. Annem bana şey demişti; ben asla başımı kapatmam, ben bir Cumhuriyet kadınıyım. Ne alakası var Cumhuriyetle başını kapatıp kapatmamanın yani hani? Yani, yani ne alakası var ama bunu anlatamazdım. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

Başlarda başörtüsü konusunda geleneksel dinî düşünceye sahip olan K-06 ve K-08'in ailesi daha sonraları kendi çalışmaları ve araştırmaları neticesinde başörtüsünün dinin bir emri olmadığı sonucuna varmışlardır. Başörtüsü bundan sonraki süreçlerde toplumsal olarak süregelen "müslüman kadının sembolü" algısı ve kimlik olarak görülmesiyle hayatlarında ve öğretilerinde yer almıştır. Bu sebeple kızları başörtüsü giymeyi bırakma

kararı aldıklarında da büyük bir tepki göstermemiş olsalar da bu kararlarını hemen kabullenmemişlerdir. Ailenin ticaretle uğraşan ve bulundukları çevrede tanındık bir aile olması da bu "kimliği" bırakma konusunda toplumsal söylemlerden çekindikleri için zorlayıcı olmuştur. Katılımcılar açısından bu durum "bilgisizlik, gerçeği saklama" kodlarıyla eşleştirilmiştir. Bu sebeple katılımcı açısında başörtüsüyle hayatını devam ettirmek anlamsızlaşmıştır. Babanın başörtüsü bırakma isteyen kızına "ben öleyim de ne yaparsanız yapın" ifadeleri başörtüsünün dindeki yerini kabul etmediklerinin en net ifadesidir:

> Ailenin tesettüre bakışı daha çok geleneksel yöndendi, ilk başta şöyle söyleyeyim, ben doğmadan önce ya da işte benim doğduğum dönemlere denk geliyor. O zaman çok sıkı bir ülke genelinde de varmış bir sağ kesim, dindar kesim öyle bir tarikat demeyeyim de bir vakıf aracılığıyla dinî sohbetlere vesaire gidiyorlar. Zaten ailenin asıl hani dinle bu kadar içli dışlı olup, hani bizim ülkemizde din şey şu şekilde, geleneksel şekilde yaşanıyor ya içeriği aslında bilinmiyor ama işte atadan dededen görüldüğü kadarıyla bir kültür olarak yerleşmiş zaten. O kültürden çıkmaları, bunu araştırıp bir şeye bağlanmaları o dönemlere denk geliyor. O dönemler çok katı yaşıyorlar. Katı başlıyorlar işte halamlar falan çarşaf giyermiş, sakal bırakmak, sakal kesmezmiş babamlar falan. Sonrasında bu işte dinin içine girdikçe, araştırdıkça aslında böyle olmadığını, birçok şeyin hurafe ya da işte belli bir kesimin elinde olup insanları yönlendirmek amacıyla yapıldığını falan fark ettikten sonra kendileri araştırıp, kendi büyüklerimden bahsediyorum çünkü ben o zaman çocukluk dönemindeydim. Sonrasında onların da tesettüre bakış açısı, ibadetlere, aslında dinin farklı yansıtıldığı, toplum tarafından farklı algılandığı ve bunu bazı şeyler tarafından kullanılarak insanların bir noktaya getirildiğini anlıyor ailem yani. O şekilde o yüzden tesettüre bakış açıları da şu an benim yorumlayacağım kadarıyla geleneksel olduğunu düşünüyorlar. Hani bir dinî zorunluluk değil Allah'ın emri olarak değil ama bu sonuçta İslamiyet'in bir temsiliyeti, şu an dünyada kabul görmüş, biz de bunu sürdürüyoruz şeklinde bakıyorlar, öyle söyleyebilirim. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ)

> Kesinlikle Allah'ın hükmü olduğunu ve bunun bir emir olduğunu, Nisa suresinde de işte Bakara suresinde de bunun kesinlikle söylendiğini ve emir ayeti olduğunu söylüyorlardı. Fakat hiçbirinin Arapça bilgisi yok, hiçbiri gramer bilmiyordu. …Yani gramer bilgileri olmadığı için bunları bilmedikleri için dinler tarihinden hiçbir haberleri olmadığı için orada o meali kim çevirmiş, işte Profesör Doktor Süleyman Ateş çevirmiş. Süleyman Ateş böyle demiş demiyorlardı, Kuran'da öyle diyor diyorlardı. Yani hiç başka bir meal alalım, Kütüb-ü Sitte'nin içinde başka bir şey de okuyalım demiyorlardı. Öyle cahil bir şekilde. …"Tamam sen böyle inan ne halin varsa gör ama bu şeyden bu çerçeveden de çıkma yani, hani kimliğin var senin." Ya bizde kimlik olmuştu bu. Bizim ailenin kimliği böyle örtüneceksin, dışarıda böyle. İçeride istersen deist ol, ateist ol benim sorunum değil. Ama ben, toplumda beni taşıyorsun, babam öyle derdi. Yani ben öleyim ne yapıyorsanız yapın derdi. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

Ailelerin başörtüsü ile ilgili düşüncelerinde dinî kaygılarından çok toplumsal kaygıların ağırlıklı olduğunu görmekteyiz. Her ne kadar aile dindar olsa da başörtüsü dinî bir emir

olarak görülmekle birlikte daha çok bir kimlik, bir simge olarak algılanmıştır. Bu da başörtünün içselleştirilmemesinde ve kabullenilmemesinde oldukça etkili olmuştur.

3.1.2. Başörtüsü Giymeye Başlama Süreci

Başörtüsü giymeye karar verme ve başlama süreci gerekli sebepleri ve duyguları bünyesinde barındıran kısmen karmaşık bir süreçtir. Ailenin tutumu, başörtüsüne bakışı ve yetiştirme tarzı gibi birçok faktör kişinin başörtü giyme kararı üzerinde etkili olmaktadır. Dindar/muhafazakâr ailelerde kimi zaman serbest bırakma kimi zaman bir yönlendirme kimi zaman zorlama yoluyla böyle bir sürece girildiği gözlenirken kimi ailelerde doğal bir süreç olarak aile bireylerini etkilemektedir.

3.1.2.1. Başörtüsü Giymeye Başlama Nedenleri

Başörtüsü giymeye başlama nedenleri kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Katılımcılardan elde edilen veriler incelendiğinde bu nedenler şu alt kodlardan oluşmaktadır:

Tablo 9: Başörtüsü kullanmaya başlama kodu ve alt kodlar

BAŞÖRTÜSÜ KULLANMAYA BAŞLAMA NEDENLERİ
Kendi İstek ve Tercihi
Aile ve Çevre Yönlendirmesi/Baskısı
Doğal Bir Süreç Olarak Kabullenme
Dinî Bir Sorumluluk Olarak Başlamak

3.1.2.1.1. Kendi İstek ve Tercihi

Katılımcılardan bazıları başörtüsü giymeyi herhangi bir aile ve çevre baskısı olmadan kendileri tercih etmişlerdir. Ailenin herhangi bir yönlendirmesi olmadığı halde kimi etkilendiği bir kişiden kimi etkilendiği bir sözden sonra başörtüsü giymeye karar vermiştir.

Yakın bir zamanda tekrar başörtüsü giyme kararı alan K-03 ailenin herhangi bir yönlendirmesi olmadan, ilerleyen bölümlerde de dile getireceğimiz gibi yaşadığı bir olaydan sonra başörtüsü giymeye karar vermiştir. Hayatının her alanına müdahil olan ailesinin başörtüsü konusunda herhangi bir yönlendirmesi ve zorlaması olmadığı halde örtünmeye karar vermesi üzerine yine ailesi herhangi bir engellemeye de gitmemiş,

katılımcının kendi kararına bırakmıştır. Hatta son olarak tekrar başörtüsü giyme kararına tekrar ters bir tutum sergilememekle birlikte iş hayatında başörtüsü sebebiyle bir sıkıntı yaşamaması için beklemesini tavsiye etmişlerdir. Katılımcının bu konuda istekli ve bilinçli olduğu görülmektedir. Katılımcının dinî konularda ilgilidir ve başörtüsü onun zihin dünyasında tabiri caizse çocuk oyuncağı değildir. Bu açıdan başörtüsü giymeye başlama kararı için en doğru zamanı beklemekte ve geri dönmek istememektedir.

> Dine, yok zaten içimde vardı. Hani hep böyle bir işte tekrar namazlarıma başlayayım, duamı edeyim, kapanayım… Hani hep vardı içimde. Ama cesaret edemiyorum çünkü daha işe girmedim, üniversitem bitmedi, tekrardan böyle bir şey yaşarsam aç kapa aç kapa, hani bu çocuk oyuncağı değil, yapmak istiyorum, yani düzgün yapmak istiyorum diyordum. (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

K-07 ise ailesinin başörtüsü konusunda istekli olmasına rağmen herhangi bir zorlamada bulunmadıklarını ifade etmiştir. Kendisi de içinde hep örtünme isteği olduğunu ancak çevreden çekindiği için bir türlü adım atamadığını belirtmiştir. Evlendikten sonra eşinin de böyle bir isteği olduğunu bilmesi ve memleketinden farklı bir şehre taşınması kendisi için de bir başlangıç gibi olmuş ve bu kararını uygulamak için adım atmıştır. İçinde bu isteğin olması saçını yıkamaya üşenmek gibi basit bir tavırla kendisini göstermiştir. Bu tavır katılımcının başörtüsünü dinî bir emir olarak değil, yorgunluk, mahremiyet arayışı ve konfor ile eşleştirmiştir. Buradan hareketle başörtüsü konfor, mahremiyet alanı ama aynı zamanda dışsal görüntüyü kontrol altına alan, anlık ihtiyaçlara göre esneyebilen bir fenomen olarak değerlendirilmektedir:

> Yok zorlamadılar. O şekilde, yani kapandığım zaman bir şey de demediler. Tabii ki hoşnut oldular onlar da, hoşlarına gitti. Kapalı da ben diyemedim hiç kendime zaten. Hani böyle sizin gibi tam tesettüre giremedim. Böyle arafta bir yerdeydim. Böyle böyle. Yani ne bileyim… Eee tabii ev yerleştir, et falan. Ben de saçlarım normalde dalgalı benim, fönsüz hayatta çıkmazdım dışarı. O gün de dışarı çıkacaktık. Ablam falan buradaydı, gezelim dedik. Tabii yorgunum ev yerleştirmişim, o kadar yol gelmişim, ailemi bırakmışım. Hem ruhsal yorgunluk var hem fiziksel. Dedim, ben banyo yapamayacağım, saçımla da uğraşamayacağım. En iyisi dedim ben bunu kapanıp gideyim. Zaten sadece şey başım açıktı. …Kendime fırsat olarak bildim. O şekilde kapandım ben. Dedim ya, eşimin bile haberi yoktu. O gün çarşıya o şekilde çıktım, iyi de oldu benim için. (K-07, 40, EV HANIMI, BURSA)

K-12 bir hacı uğurlaması sırasında okunan bir ilahiden, duadan ya da ortamın atmosferinden etkilenerek, yani imanî bilgiden ziyade ortamın manevi havasından etkilenerek başörtüsü giyme kararı almıştır. Yaşadığı bu manevi hisler kendisini bu noktaya yönlendirirken aslında maneviyatı güçlü olarak ifade ettiği annesinin içinde

heves kalacağını ve nasılsa açılacağını ifade eden sözleri dikkat çekicidir. Annenin bu duruşu koruyucu, öngörülü ama aynı zamanda engelleyici bir çerçeve çizmektedir. Ancak bu sözler katılımcıyı etkilememiş, mevcut siyasi süreçlerde başörtüsü yasaklarının kaldırılıp okullara başörtülü girilmesinin önünün açılması üzerine başörtüsü giyme kararını uygulamıştır. Bu kararını uygulama noktasında kararlı ve katı bir duruş sergilemiş, bedenin örtünme sınırlarına hassasiyet göstermiştir. Ancak katılımcı geriye dönüp baktığında annesini haklı görmekte ve örtünme konusunda aldığı kararda pişmanlık duygusuna eşlik eden arada kalmışlık hissini yaşamaktadır:

> Maneviyat çok fazla etkili çünkü çok fazla hacı adayı vardı şeye gidecek. Dualar ediliyordu işte. Duayı hatırlamıyorum, hani normal bildiğimiz ilahi gibi bir şeydi ama ortam çok etkiledi. Ama ben 3 sene mücadele verdim kapanabilmek için. Çünkü annem hep şöyle dedi; Asiye dedi yaşın çok küçük, 2 gün sonra açılacağını biliyorum, senin çevren hep böyle. Hani açılmaya çok müsait bir çevrem var çünkü benim ne kuzenlerim kapalı … ablam dışında ne arkadaşlarım kapalı. 2 gün sonra açılacaksın. Annem dedi ki kendini bil önce, hani bir üniversiteye git gel. Ben onu dinlemedim. Keşke dinleseymişim çünkü çok şey içimde kaldı. O yüzden açıldığımın farkına vardım zaten… Tam böyle artık başörtülülere liselere serbest girebilir dediler. Dedim ki tamam, hani artık ben kapanabilirim çünkü dışarıda kapalı, ay içeride açık, dışarıda kapalı olmak zorunda değilsin. Benim 12. sınıfıma denk geliyordu bu. Ondan sonra sınıfta da kapalı olabileceğim diyerek kapandım. İlk kapanmamda benim tuniklerim diye tabir ettiğimiz kıyafetim ayak bileğimin üstüne bile çıkmıyordu, öyle kapalıydım ilk kapandığım zaman. Bütün kıyafetlerimi kendim harçlıklarımla biriktirip alıyordum. Ama şey siyasetten dolayı da uzaklaşma yine biraz beni etkiledi. Başörtülü giriş izni verişiydi. Ak Parti'nin o izni verişiydi. Liselere giriş izniydi. (K-12, 29, BANKACI, KARABÜK)

K-11 ailesinin din ile olan mesafesine rağmen kendisi depresyon olarak adlandırdığı buhranlı bir dönemden zihnine doğan bir ayetle çıkmayı başarmıştır. Bu çıkış aynı zamanda onu dine yönlendiren bir adım da olmuştur. Zihinsel olarak zorlu bir sürecin ardından Rabbine sığınmış, daha sonra örtünmeye karar vermiştir. Bu açıdan başörtüsü katılımcı için sığınma, rahatlama, korunma ifade etmektedir. Ruhsal çöküntünün çıkış kapısı ve manevi bir başlangıç olarak görmektedir. Annesine bu kararını açıkladığında çok sert bir tepkiyle karşılaşmasına rağmen son nokta yine kendi isteğiyle bir Kur'an Kursuna gitmesi olmuştur. Kursa ilk girdiğinde üzerinde oluşturduğu his "ruhani bir ortam" olmasıdır. Bu ortamın maneviyatından da etkilenen katılımcı ailesinin karşı çıkışlarına ve tepkilerine rağmen başörtüsü giyme kararını uygulamıştır. Eğer başörtü giyme kararı almasaydı kurs ortamının maneviyatına zarar vereceği düşüncesinde olmuş, başörtüsü kararını dinî alt yapıya sahip olduktan sonra mekânsal etmenlerle

gerçekleştirmiştir. Bu da din eğitiminin etkinliğinde mekanın etkisini ve önemini göstermektedir:

> Ben kötü bir döneme girdim, depresyona girdim. …Çok hani böyle hayattan artık zevk almadığım bir noktaya geldim. Ondan sonra dedim ki böyle yaşamak çok anlamsız geldi hani böyle şey bir son noktaya geldim yani artık hani. Ondan sonra şey Duha Suresinin o 2 tane ayeti aklıma geldi ki o zamanlar yani hayatım hiç öyle ayetlerle, hadislerle falan geçmiyor. Hani her gün başka bir şeydeyiz, eğlencedeyiz ama öyle bir hayatım var. Ayetler hadisler yok yani zihnimde. İşte Rabbin sana küsmedi ve darılmadı falan deyince ben böyle ağlamaya başladım o ayetler aklıma gelince işte. Sonra gerçekten acaba beni affeder mi gibi bir his gelmişti içime, sonra böyle o gece çok tövbe ettim ama o gece çok böyle yaşamayı da istemediğim bir geceydi artık hani böyle her şeyden sıkıldığım bir geceydi. Sonra, sonra öbür gün ben namaz kılmaya başladım, sonra ama çok da depresyonda yine dışarı çıkmak da istemiyorum yani, tadım yok böyle. …Ve her şeyden ve herkesten çok utandığım, böyle çok kendimi kötü hissettiğim bir dönemdeydim. Sonra çıkmak istemiyorum ve insanlar bana baksın da istemiyorum. …Ondan sonra böyle şey önce küçük böyle bandanalar takmaya başladım. Böyle beni rahat, iyi hissettirmeye başladı falan. Sonra işte anneme söyledim ben kapanmak istiyorum diye. Ama böyle 1-2 ay içinde karar verdim, annem çok, ne kavgalardı amaaannn. Allah'ım çok kötüydü ya. … Sonra bir gün işte Kur'an kursuna başlayacağım... Baktım herkes başörtülü falan böyle içeri gireceğim. Yani o kadar böyle ruhani bir ortamı vardı ki hani oraya başım açık girmek istemedim açıkçası. Sanki başım açık girsem oraya ayıp ediyormuşum gibi falan hissettim. Sonra başımı kapatıp girdim. Sonra ağlamıştım orda çok, ama Allah'ım ne olur nasip olsun falan diye çok istiyorum demiştim yani. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

3.1.2.1.2. Aile ve Çevre Yönlendirmesi/ Baskısı

Başörtüsü giymeye başlama kararında muhakkak ki en büyük etki aileye aittir. Aile çocuğunu eğitirken aynı zamanda kendi kararları ve değer yargıları noktasında yönlendirdiği de bir gerçektir. Ancak başörtüsü giymeye başlama noktasında genel yargı ailenin yönlendirmesinden ziyade baskısı ve zorlaması olarak yorumlanmaktadır. Katılımcıların bir kısmında ailenin gerek dinî gerek toplumsal değer yargılarıyla hareket ederek bazen yönlendirme ile bazen de baskı ve zorlama ile başörtüsü giymeye zorladığını görmekteyiz. Ancak bu durumun tüm katılımcılar için geçerli olmadığı da bir gerçektir. Bu sebeple başörtüsü giymeye başlama kararındaki en önemli etkinin aile baskısı olduğu iddiası isabetli değildir.

Katılımcılardan K-02, K-10 ve K-13 ailelerinin başörtüsünü dinin bir emri olduğu için örtünmesi gerektiği noktasında uyarılarda bulunduklarını belirtmişlerdir. Ancak üç katılımcının da ifadelerinden ailelerin çocuklarıyla pedagojik bir dil kullanmadan başörtüsünü dinî bir emir olarak ifade etmekle yetindikleri, herhangi bir ön hazırlık

aşamasına girmedikleri anlaşılmaktadır. Katılımcıların zihninde başörtüsü zorunluluk, itaat, gereklilik olarak yer edinmiş ve bir baskı unsuruna dönüşmüştür. Özellikle "…oranı buranı göstermeyeceksin" ifadesi ile dinin beden üzerindeki yaptırımı vurgulanmış, dinin kadın bedeni üzerinde kısıtlayıcılığı ön plana çıkarılmıştır. Yalnızca K-10 annesinin alışveriş yaparken tesettürlü kıyafetler aldığını, nasılsa örtüneceğini ifade etmiş olması bir yönlendirme olarak düşünülebilir. Genel olarak ele alındığında başörtüsü konusunda ailelerin sözlü olarak direttiklerini ve ısrarcı olduklarını görüyoruz ancak fiziksel bir zorlamadan bahsetmek mümkün değil.

> Yani gereklilik, işte kapanacaksın, oranı buranı göstermeyeceksin. Tabi ki de Allah'ın emri olduğunu biliyorum, ailem de biliyor. O şekilde. Hani oturup da işte kızım şu şekilde şu şekilde diye bana anlatmadılar, bu hani bu gereklilik, kapanman gerekiyor diye söylediler. O şekilde kapandım yani. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

> Şöyle; benim annem baskı yapmıyordu ama kapanmamı da istiyordu. Benim çevremdeki herkes kapalı olduğu için ben de kapanacağımı düşünüyordum. Özellikle bir şeyler alırken falan kapanırsın zaten diyordu. Gömlek alacağımız zaman falan. Küçük bir yaşta kapandım zaten. (K-10, 19, ÖĞRENCİ, TOKAT)

> Aynen yok bu kadar, yani kapanırsın belli bir yerden sonra. Allah öyle emretmiş. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

K-03 eğitim amacıyla gittiği ve bir süre yaşadığı Kanada'da karşılaştığı bir adam sayesinde örtünme kararı almıştır. Zaten ailesinin geleneksel mahremiyet anlayışlarından kaynaklı çok da açık giyinmeyen katılımcı denize girdikleri bir yerde kendisinin Müslüman olduğunu anlayan muhatabının sorduğu bir soruya cevap verememiş olması kendisini kötü hissetmiş olmasına ve dinini yeterli düzeyde bilmediğini fark etmesine sebep olmuştur. Bu durum Müslüman kimliğini taşıyan ama yaşamayan ve bilmeyen katılımcıyı rahatsız etmiş ve dini sorgulamaya başlamıştır. Çevre yönlendirmesi ile başlayan süreç içsel yolculuk ve sorgulamalarla devam etmiştir. Bu sorgulama katılımcıda sadece ekilen bir tohum olmuş, bu düşünceler üzerine bina edilen araştırmalar başörtüsü kullanmaya ve ibadetleri yapmaya başlamakla sonuçlanan bir süreç olmuştur.

> Şimdi şöyle bir gün, biz arkadaşlarla yüzmeye gittik. Onlarda açık alan yüzme yerleri var Kanada'da. Ben normal hani mayo giyiyorum taytlı maytlı. Adam anladı benim Müslüman olduğumu. Çünkü diğer insanlar gibi açık seçik değilim. Ondan sonra bir de zaten erkeklerin olduğu alanlara, parkurlara da girmiyorum. Ondan sonra bir gün işte böyle tam jakuzinin orda jakuzi benim böyle artık kaslarımı falan gevşetiyor. Adamın biri geldi, adam gelince de ben çıkmaya yeltendim. Adam orada dediki sen Müslüman mısın dedi. Laf atmaya yani konuşmaya çalıştı. Evet dedim. Ondan sonra işte ama dedi sen dedi açıksın dedi. Hani mayon dedi gene de açık dedi. Yani bak bacaklarım da kapalı olması

> gerekiyormuş falan ve ben onu idrak etmemiştim o zamanın şeyiyle. Ondan sonra işte dedim evet dedim, Müslümanım dedim, her Müslüman kapalı olmak zorunda diye bir kayıt yok dedim. Hani ben dedim sonuçta sorumluluklarını yerine getiren bir insanım dedim. Ama dedim şu kapatma tercih meselesi dedim. Ondan sonra bana bir şey söyle Müslüman olayım dedi. O şey aklıma gelmedi. Ve orada kendimi sorgulamaya, yani bildiğin dinî bilgimi sorgulamaya başladım, ne kadar dinimi biliyorum. Ondan sonra işte araştırmaya başladım. (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

K-04 kalabalık bir ailede yetişmesi dolayısıyla birçok kişiden yönlendirme ve baskı gördüğünü ifade etmiştir. Ailesi ortaokul döneminde İmam Hatip'e kaydını yaptırdıktan sonra ilk başörtüsü deneyimini burada yaşamaktadır. Burada başörtüsünü resmî bir üniforma gibi okulda örtmekte, eve geldiğinde ise çıkarmaktadır. Bu duruma ailesinin herhangi bir tepki gösterdiğini belirtmemiştir. Zaten anne babası ne fiziksel olarak ne de sözlü olarak herhangi bir baskı yapmamış ancak dedesi, babaannesi ve amcası gibi geniş aile üyelerinden bazılarının kendisini sürekli uyardığını belirtmiştir. Yurt dışında yaşayan dedesinin her sene katılımcıya bilezik alması ve tatlı tatlı örtünmeyi sorması ve hatırlatması teşvik edici olarak düşünülebilir fakat bu durum yine de katılımcıda olumsuz bir çağrışım yapmış, dedesiyle arasının bozulduğunu belirtmiştir. Ayrıca din eğitiminde ödülün etkinliğini sorgulamak adına önemli bir ayrıntıdır. Amcasının tüm giyim kuşamına karışması da katılımcı nezdinde olumsuz ve rahatsız edici bir etki uyandırmıştır. Babaannesinin hem katılımcıyı hem de babasını korkutma yoluyla uyarması dikkat çekicidir. Daha önce de katılımcı ile ilgili bahsettiğimiz gibi babası bu durumda herhangi bir baskıda bulunmazken babaannesinin bu sert ifadelerinden bazen etkilenerek katılımcıyı uyarmıştır. Bunlar zihninde olumsuz bir yer edinirken annesinin babası olan dedesi ise bu konuya daha ılımlı yaklaşarak "merak etmeyin armut dibine düşer, kapanmazsa da kötü biri değil" ifadeleriyle katılımcının zihninde güzel bir yer edinmiştir. Bu söylemler her ne kadar katılımcının düşünce dünyasında bir baskı oluştursa da bu fikre alışması sebebiyle başörtüsü giyme fikri zihninin bir köşesinde durmaktadır. Ancak ailenin eğitim tarzında başörtüsünün dinin bir emri olmasının ötesinde tüm ibadetlerin üzerinde en önemli farzı olarak anlatması katılımcının çocuk dünyasında korkuyla karışık farklı bir yer edinmiştir. Başörtüsü ile ilgili yaklaşımları bir baskı oluşturmuş, katılımcı istemese de içsel olarak kendisini zorlama gereği duymuştur. Aile tarafından başörtüsünün dinî boyutunun anlatılmamış olmasının yanında oyun oynamayı, eğlenmeyi seven katılımcının başörtüsü kullanmaya başlaması ile bu eğlenceden mahrum kalacağına dair korkuları da anlaşılamamıştır. Katılımcının zihninde

başörtüsü hareketleri kısıtlayan, isteklerden mahrum bırakan bir nesne halini almıştır. Ailenin bu korkuların farkına varması ve bunun üzerine katılımcı ile konuşması, başörtüsünün bunlara bir engel olmadığını/ olamayacağını anlatması katılımcı üzerinde daha olumlu bir etki oluşturabilirdi.

> Benim dedem de çok şeydir, inançlıdır. Ben dördüncü, beşinci sınıfta, işte bana ne zaman kapatacaksın demeye başladılar, ilkokul dörtte beşte iken falan. …Ben de hep erteliyorum işte diyorum ki bir sene sonra kapanacağım, 2 sene sonra. Ben çok çünkü kapanmayı istemiyorum yani o dönem istemiyordum. Ondan sonra ben ilkokulu bitirince beni İmam Hatip'e yazdırdılar ortaokulda. Ama tabii o dönem şimdiki gibi ailelerin çocuklarına ne istediğini sormaları çok öyle olası değil. …Babam beni gitmiş yazdırmış kendi kendine İmam Hatip'e, hiç haberim yok. Bir baktım ki eşarp var, hani böyle İmam Hatip'in kıyafetleri içerisinde eşarp olduğunu görünce anladım ki kapanacağım falan diye düşündüm yani. O şekilde gittim İmam Hatip'e. Ben İmam Hatip'te kapatıyordum, evde açıyordum, tam tersiydi. Yani okulda kapanıyordum, eve gelince açıyordum, sokağa iniyordum, akşama kadar sokakta oynuyordum. …Ya şöyle yani mesela benim dedem işte Almanya'da emekli olup geldikten sonra Türkiye'ye, mesela hep diyordu ki bana mesela hep altın bilezik alıyordu… Daha 5-6. sınıftayım ama her defasında da diyordu ki ne zaman kapanacaksın böyle her defasında ne zaman. Bak mesela ben kapanmaya karşı çıktığımda, reddettiğimde bana hediye almayı da bıraktı. Dedemle aram bozuldu mesela, dedem beni çok seviyordu ama kapanmadı, kapanmadığımı görünce mesela aramız bozuldu bizim onunla. … İşte mesela benim ortanca amcam çok aşırı dindardı, babamdan daha fazla, yani baskıcıydı. Yani dindardıdan ziyade mesela babam da beş vakit kılıyor o da beş vakit kılıyor ama o amcam çok böyle her şeye karışırdı. Onu niye giydin, bunu niye giydin, işte çıkar şunu falan, böyle şeyler çok yapardı amcam. Babaannem zaten hiç susmazdı; cehennemde yanacaksın cehennemde yanacaksın hep böyle cehennemde yanacaksın cehennemde yanacaksın. … Hani kapanmazsan dünyanın en günahkâr insanı gibi hissediyorsun. Yani böyle sanki başka, ya bak mesela bir kere bile bana namaz kıl diye kimse baskı yapmadı biliyor musun? Yani ben çocukluğumdaki dönemleri hatırlıyorum. Hiç kimse bana namaz kıl diye baskı hiçbir zaman yapılmadı. Yapılan tek şey başörtüsü üzerindendi. Ben de hani dinin en önemli şeyinin hep kapanmak olduğunu düşünürdüm. Kapanmadığımda böyle dünyanın hani böyle en günahkâr insanıymışım gibi ve cehenneme gideceksin kesinlikle gibi düşünüyordum. Ama istemiyordum da ben şimdi kapanmak da istemiyordum. …Çünkü kapanınca bu sefer bana diyeceklerdi ki çıkma sokağa diyeceklerdi, hani oynama. Kısıtlanacağımı düşünüyordum, biliyordum yani. Öyle olunca şey yapmıyordum, kapanmak istemiyordum hiç yani. Ama hani hep böyle bunun sıkıntısı oldu. Sadece yani anne tarafım olan dedem, anne tarafından olan dedem hiç karışmıyordu o da annem gibi. Yani hiç karışmıyordu derken mesela annem her halde bir dönem dayanamadı artık ben o dedemi çok sevdiğim için beni ona şikâyet etti, dedi ki ya bu kız hiç kapanmayacak galiba baba işte falan dedem de dedi ki sen merak etme armut dibine düşer dedi hani ne olursa olsun bir gün ona da ya kapanır ya kapanmasa da kötü biri değil falan böyle anne tarafım daha rahattı, hani anlayışlıydı yani rahat derken. Ama baba tarafım parayı elinde tutan taraf daha dişliydi. … Liseye başladım, hazırlığı açık okudum, başım açıktı hazırlıktayken. Lise bir, hazırlıkta açıktı. Lise bir de açıktı lise ikide,10. sınıfta bir gün böyle duruyorum bir kandil günü falandı herhalde. Ya dedim acaba kapansam mı falan böyle? Hani çok baskı yapıyorlar ya artık hani kapansam. Anneme dedim ki anne

> kapansam mı acaba falan? Ben bunu der demez "ooo hadi tamam hadi kapan falan öyle hadi kapatalım seni"… Hemen kapandım kapandım aynen. (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

K-05 ailesinin her ne kadar dinî hassasiyetleri olmasa da başörtü konusunu önemsediklerini bu sebeple örtünmeye zorladıklarını belirtmiştir. Burada da din eğitiminde ailenin dinin emirlerinin hepsini bir bütün olarak önemsemeyip başörtüsünü ön plana çıkaran bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Bu da her ne kadar dinî bir emir olarak anlatılsa da ailenin dinî değerlere karşı tutumundaki tutarsızlık katılımcının da dikkatini çekmiştir. Ayrıca başörtüsünün sınırlarını anlatma konusunda da hassas davranmamışlar, başörtüsü ile ilişkisi ikili mekan düzleminde sürmüş, kursta başörtüsünü örterken mahallede çıkarmıştır. Bu da katılımcı açısından başörtüsü sınırları mekana göre esnetilebilecek bir fenomen olarak değerlendirilmiştir. Ailesini otoriter ancak sevgisini yer yer gösteren ebeveynler olarak aktarmıştır. Katılımcının yetiştiği dönem göz önüne alındığında oldukça yaygın bir durum olduğunu söylemek mümkündür.

> Şöyle bir durum da var, biz ilkokuldan sonra Kur'an Kursuna verildik. Biz aile zoruyla kapatıldık yani babamın zoruyla, hani ailem çok şey değil sofilikten değil. Dinine çok hani dersin çarşaf falan asla öyle bir şey yok. Toplum baskısı diyelim, ilkokuldan çıkınca bizi kapattı, Kur'an Kursuna yolladı. He ben bundan pişman mıyım Kur'an Kursuna gittiğimden. Çok şükür Kuran-ı Kerim'i öğrendim, hala da okurum o farklı bir şey. Ama hani o bir şey kaldı içeride nasıl diyeyim böyle uhde kalıyor ya. Küçücük 11-12 yaşındasın ve kafan kapalı ve çevren açık oluyor falan… Kapatıldı neyse kapandık. Yani böyle ama şeydi böyle mahallede açıktık mesela. Küçüktük çünkü, mahallede açıyorduk, işte bir yere giderken kapatıyordum. İki sene Kur'an Kursuna gittik, yatılı değildi ama okul gibiydi böyle, sonra okutmadılar ya bizi. Ondan sonra neyse biz öğrendik falan biz öyle kapandık. …Şimdi şimdi bakıyorsun. O yüzden hani rahat yetiştik aslında sadece babam hani, tabii kucağına alıp da severdi babam da sevgiyle büyüttü ama onun sözünü hayatta ikiletmezdik. Bir tane vurmamıştır bize. Bir şöyle bakışıyla korkan çocuklardık ama. Ama o bence çevresinden kaynaklanıyor. Neyse biz hep uyum sağladık, şey yaptık. Hani bir şey, sakınca çıkmadı. Biz öyle gördük, tamam dedik kabullendik yani hiç "aaa biz babamıza karşı gelelim de açılalım…". Hiç öyle bir şey gelmedi... (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

K-08 de başörtüsünü en baştan itibaren kabullenememiş olmasına rağmen ailesinin zorlamasıyla örtündüğünü ama örtünmenin gereklerini de yerine getirdiğini ifade etmiş, "örtüye laf gelecek bir şey yapmadım" ifadeleriyle bedenini denetleyen, toplumsal normlara uyum sağladığını gösteren bir profil çizmiştir. Geniş ailede büyümenin de etkisiyle anne babanın yanında amca ve yengelerin de müdahil olduğu bir şekilde yetişmiştir. Aile, başörtüsü yasaklarının olduğu dönemlerde başörtü zincirlerine katılan, dava şuuruyla savunan bir aile olmasına karşın zamanla bireysel araştırmalarında

başörtüsünün dinî bir yükümlülük olmadığı çıkarımı yapmalarına rağmen kızlarının başörtü giymeyi bırakma kararını yine de desteklememişlerdir. Başörtüsü daha önceleri dinî bir emir olarak görülerek zorlanılmış ancak değişen düşünce yapısından sonra bir simge, bir kimlik olarak hayatlarında kalmasını istemişlerdir. Babanın "benim bir kimliğim var sen de bunu korumak zorundasın" ifadeleri bu açıdan konuyu özetlemektedir. Katılımcı açısından başörtüsü dinî bir sembol olarak da kabul edilmemekte, yalnızca ailesini temsil eden bir simgedir.

> Ben mecburiyetten kapandım. Ama şöyle; kapandığımda da örtüyü en iyi taşımayı biliyorum, hani örtüye laf gelecek bir şey yapmadım, onun da bilincindeydim. …amcam ve yengem. Dediğim gibi sağlık mesleği kazandım mesela. Perukla okuyacağım diye, bu kadar davamızı hiçe sayamazsın diye okumama izin vermediler ve annem de bunu destekledi, evet dedi doğru söylüyorlar, biz başörtü zincirleri yaptık, biz çok eylemlere katıldık. Nasıl dedi şimdi perukla mı okuyacaksın diye o baskıdan dolayı sağlık mesleğe gidemedim yani. Sadece benim babamın baskısı dediğim gibi hani benim bir kimliğim var sen de bu kimlikle koruyacaksın, bunun dışına çıkma... (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

Dede, anneanne ve teyze tarafından yetiştirilen K-14 dinî bir sorumluluktan ziyade katılımcının yetişme tarzından ve seçimlerinden tedirgin olarak bir kurum altında daha yönlendirilebilir ve kontrol altına alınabilir düşüncesiyle bir Kur'an Kursuna ve İmam Hatip'e kaydettirilmiştir. Orada başörtüsü giymeye başlayan katılımcı daha sonra kendisinin de bu durumu kabul ettiğini ve sevdiğini ifade etmiştir. Başörtüsünü sevdiğini birkaç kez dile getirmesine rağmen bu kararına devam etmiyor olması aldığı karardan dolayı pişmanlık yaşamasa da duyduğu vicdan azabını ifade etmektedir. Başörtüsü giymeye başlama sürecinde ailenin baskısından ziyade daha çok bir yönlendirme görmekteyiz. Zira ailenin başörtüsü ile ilgili herhangi bir hassasiyeti olmadığından daha önce de bahsetmiştik. Ancak başörtü giymeye başladıktan sonra açılmak istediğinde bu kararı tepkiyle karşılanmıştır:

> Bana dediler ki seni okutmayacağız. Sonra dediler ki ama bir kurs var oradan İmam Hatip'e gidiliyormuş. Yani Kur'an kursuna yazılacak başka yere de gidilmiyor, başka bir liseye gidilmiyor. Mesela ben güzel sanatlar istiyordum, resim yeteneğim var, kulak aşinalığım var, hani müzik notadan da anlıyorum. Sesim de güzelmiş mesela, istiyordum ama kimse bana sormadı. İmam Hatip'e gittim. Çocuğum ya gittim, şimdi başımı orada kapatırım, dışarıda hani eve gittiğimde açarım gibi düşündüm normalde. Ben nerdeee? Sana o söz hakkını tanırlar mı ailen? Kapandım, sonra ben de istedim ama. İstedim yani, hani istemedim tekrar dışarıda açayım. Ben de devam etmek istedim ve devam da ettim, pardösü giydim mesela, çok da severek giydim, çok da severek kapattım başımı. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

K-11 başörtü konusunda ailesinden başörtüsüne dair herhangi bir baskı ya da yönlendirmeye maruz kalmamıştır. Onun başörtüsü giymeye karar vermesi daha çok erkek arkadaşından etkilenmesiyle olmuştur. Dinî hassasiyetleri olan biriyle tanışması ve başörtüsü konusuyla ilgili girdiği tartışmalar erkek arkadaşını bilgide otorite olarak görmesine sebep olmuş, kendisini ise dinî bilgide zayıf olarak kabullenmiştir. Bu durum zaten var olan dinî konulara olan ilgisini daha da artırmış, böylece Kur'an'ı daha çok araştırmaya başlayarak sonunda örtünme kararı almıştır. Erkek arkaşının ailesinin dinî konulardaki hassasiyeti başlarda kendi çevresinde görmediği bir durum olması sebebiyle "sıradışı" görülmüş, erkek arkadaşının "evlenince nasılsa kapanacaksın" sözleri ise başlarda katılımcı zihninde bir karşılık bulamamıştır.

> …biraz da şöyle; benim 17- 18 yaşlarında bir sevgilim oldu. Çok dindardı ve ben öyle bir şey görmedim yani. Anne babası şeydi, böyle din öğretmeniydi. Bütün ailesi zaten çok kapalıydı. Muhafazakâr bir aileydi. Yani benim böyle ömrümde karşılaştığım bir şey değildi yani öyle bir şey o. Tabii insanlar sevgili olunca daha şey oluyor böyle hani konuşuyorsun falan bakıyorum çocuk sürekli namaz kılıyor falan böyle. Hani ailesi namaz kılıyor. Hani onlara göre ben çok açık giyiniyorum falan böyle. Hani evlenince zaten kapanacaksın falan yapıyor. Böyle anlayamıyorum, ben evlenince niye kapanıyorum ki falan böyle. Böyle şey yapamıyorum hani. Bir de şey yapıyoruz, tartışıyoruz hani başörtü konusunda olsun, dinî konularda olsun ve beni sürekli şey yapıyor, böyle susturabiliyordu hani o zaman 17- 18 yaşındayken çünkü ben hiçbir şey bilmiyordum ve o bana sürekli ayetlerle, hadislerle, böyle şeylerle falan cevap veriyor. Ben sürekli böyle hebele hübele kalıyordum böyle. Ondan sonra tabii olmadı çünkü ailelerimiz arasında bir çatışma, hani şeyi olduğu için bizim aramızda da bir çatışma oldu ama onunla başlamıştı ilk. Çünkü aslında ona cevap vermek için araştırmaya başladım. Çünkü böyle bir şey söylüyor, ne alaka Kuran'da geçiyor falan diye bakıyorum, Kur'an'da geçiyor. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

3.1.2.1.3. Doğal Bir Süreç Olarak Kabullenme

Dindar/muhafazakâr aile yapısında yetişen kimseler daha çok çevresindeki kadınların başörtülü olduklarını görmelerinden dolayı başörtü giymeye başlamaları doğal bir süreç olarak işlemektedir. Bu yaşantıya sahip ailelerde yetişen kız çocukları eninde sonunda kendilerinin de örtünecekleri düşüncesiyle yetişirken aksini çoğunlukla düşünmezler. Pedagojik açıdan bakıldığında bu durum çocuğun eğitiminde, söylemekten ziyade gösterip yapmanın, örnek olmanın ne kadar önemli olduğunun en güzel göstergesi olarak ele alınabilir. Bu düşünce tarzına dindar aile yapısında yetişen katılımcılarda şahit olmaktayız.

Katılımcıların ifadelerinde hep ortak bir noktaya değinilmektedir; ailede anne dahil her kadın başörtülü, belirli bir yaşa geldiklerinde örtünmüşler, bu sebeple katılımcılar da kendilerinin belirli bir zaman geldiğinde başörtü giyecekleri düşüncesiyle büyüyorlar ve bu tercihleri kendilerine hiç garip gelmiyor. Başörtüsü muhafazakar ailelerde büyüyen kadınlarda "ergenlik döneminde müslüman bir kadının kullanmaya başlamak zorunda olduğu bir giyim unsuru, kalıp" olarak değerlendirilmiştir. Dahası böyle bir kalıpta yetişen katılımcıların ailelerinin başörtüsü konusunda din eğitimi kapsamında bir eğitim vermedikleri, katılımcıların da böyle bir beklentisi olmadığını ifade etmeleri ve bunu doğal karşıladıkları görülmektedir. Daha önce de çocukların ailede taklit yoluyla öğrendiklerini belirtmiştik. Bu duruma katılımcıların başörtüsü giymeyi bırakma konusundaki tercihleri örnek gösterilebilir. Ancak sonuca bakıldığında taklit yoluyla öğrenmenin tek başına bir durumun kabullenilmesi ve içselleştirilmesi için yeterli olmadığı görülmektedir:

> Onu bana anlatmadılar. Mesela benim ilk kapanışım liseye başlamadan önce ortaokul bittiğinde, o yaz tatilinde ben regl olmuştum. Ondan öncesinde de zaten hep şey var, işte hani genç kız bulüğ çağına girdiği zaman işte kapanılmalı. Şimdi anne kapalı, iki abla kapalı, etraf hep kapalı. Yani öğrendiğimiz bir şey var, bu bilinçaltına zaten yerleşmiş; ben zaten kapanacağım. Hani bunu neden kapanmam gerekiyo, neden bu yaşta kapanmam gerekiyor, kapanmanın sorumlulukları nelerdir, hani bunlar bilinçli bir şekilde zaten kesinlikle yoktu. O dönem işte yaz tatilinde, ortaokulun sonunda regl olunca liseye başlamadan ben böyle bir günde kapandım. Hemen annemin, ablamın eteğini giydim, rastgele bir başörtü aldım kafama ama herkes şaşırmıştı. Babam şey dedi; sen o şortlarından askılılarından vazgeçmezsin falan demişti. Ki çok açık da giyinen biri değildim ama şort dediğimiz o zamanın kaprisi mesela. Hani böyle (kısalığını işaret ederek) hiç şort giyen bir kız hiçbir zaman olmadım. Şimdii… (gülerek). Ondan sonra öyle kapanma serüvenim başladı işte. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

> Evet, yani eğitim yoktu. Hani mesela ben şöyle düşünüyordum hani küçükken; dindarsan kapanırsın. Yani benim için, eee kalıp gibi. Mesela dinin en önemli önceliğinin kapanmak olduğunu düşünürdüm çünkü hep oradan yürüdüler bana. (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

> Ya zaten o ailede büyüdüğün için aslında biraz da rol model oluyorsun. Hani sen ister istemez artık onu kabulleniyorsun, örtmek zorundasın. Çünkü ben, senin yaşında olan herkesi örtünüyor. Mecbursun, başka bir alternatifin yok. Mücadele et edebiliyorsan, edemezsin. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

> …yani farklı bir seçenek yoktu bizim için. Bir baskı olmadı kapan diye çünkü zaten kapanmamak diye bir şey konuşulmadı yani. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

Katılımcılardan K-06 ve K-09 da ailedeki kadınlarda görmüş oldukları durumdan dolayı süreci kabullenerek büyümelerinin yanında İmam Hatip Lisesi'nde kız öğrencilerin başörtülü olmasından da etkilenerek başörtüsünün onlar için doğal bir süreç olduğunu kabul etmişlerdir. K-09 bu sürecin aksini hiç düşünmediğini, şimdiye kadar böyle olduğu için bundan sonra da böyle devam etmesi gerektiğine inanarak büyüdüğünü ve bunu daha sonraları fark ettiğini ifade etmesi de taklit yoluyla öğrenmenin başlarda etkili olduğuna ancak kalıcı bir sonuç vermediğine önemli bir örnektir:

> …hani ablamlar kapalı annemler kapalı girdiğim her ortamda insanlar kapalı o kendini arayış ergenlik döneminde zaten sen de hani bir idol seçiyorsun kendine sen de öyle olmak istiyorsun. O yüzden kendi tercihimdi, hatta çok küçük yaşlarda falan ben ilkokula giderken hafta sonları kapalı gezerdim falan, işte ablamlara özenirdim, onlar gibi başımı kapatırdım. Sonrasında tam kapandım dediğim İmam Hatip'e başladığımda oldu, lisede. …Yani dediğim gibi İmam Hatip'e başladığımda zaten tamamıyla kapandım. Ama öncesi hep bir özentiydi, bir aç kapaydı. Hani bazen bandana takıyordum, bazen başörtüsü takıyordum falan tam anlamıyla kapandığım dönem ama bir baskı vesaire olmadı… Hani zaten İmam Hatip'e gidiyorum, bunun gerektirdiği bu, bunu yapıp gideceğim. O yüzden kimsenin ben öyle baskısı olmadı ya da ben başımı kapatmayacağım ya da hiç kapanmak istemiyorum gibi bir düşünceye ya da şeye girmedim. Doğal bir süreçte ilerledi. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ)

> Hani farklı bir lise olsaydı acaba tercihim ya da ne bileyim orada daha farklı mı olurdum. İmam Hatip oldu. En yakınımızda yani olan İmam Hatipe yazıldım. Zaten biliyordum oradaki herkes başörtülü o zaman demek ki ben de başörtü takacağım. Bir de ablamlar da zaten hani başörtüsüzlerdi, İmam Hatipe başladıkları gibi başörtü taktılar. Hani biz neden takıyoruz diye işte ben açığım şöyleyim falan gibi bir söylemleri onların olmadı, dediğim gibi aile yapımız da zaten öyle olduğu için hani böyle bir şey aklıma gelmedi hiç. O dönemler için söylüyorum, başörtüsü için sadece. Dediğim gibi hani bunu yani işte takıyoruz zaten çevremde, yani şunun gibi yemek yiyoruz, çevremdeki zaten insanlar yemek yiyor. E tamam da hani niye ben ya da et yiyip yememe meselesi gibi hani zaten yiyor insanlar, bunu niye sorgulayalım ki? Ama hani sonrasından başka bir şey öğreniyorsun. Hani et yememek de varmış, veganlık da varmış vejetaryenlik de varmış ama bu bana söylenmedi mesela. Daha sonra fark ediyorsun, zamanla fark ediyorsun. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

3.1.2.1.4. Dinî Bir Sorumluluk Olarak Görmek

Başörtüsü İslam'ın bir simgesi, Müslüman kadının ise kimliği olarak kabul edilir. Dindar ailelerde yetişen kimseler tabi ki bu bilinçle yetişirler ancak katılımcılar arasında da göreceğimiz gibi başörtüsü giymeye başlama kararında dinî bir sorumluluk olarak başladığını ifade edenler iki kişidir. Din bağlayıcıdır, bu nedenle kişi dinin kurallarını kabul edip benimsediğinde uygulama konusunda daha başarılı olmaktadır. Bu açıdan din eğitiminde bu nokta oldukça önem arz etmektedir. Katılımcılardan yalnızca ikisi

başörtüsünü dinin bir emri olduğu için kullanmaya başlamış ve ilerleyen süreçlerde göreceğimiz üzere ikisi de dış etkenlerin baskısı ile bırakmak zorunda kalmış, biri ise yakın bir zamanda tekrar başörtüsü giymeye karar verdiğini belirtmiştir.

Bu katılımcıların ailelerinden öğrenmedikleri, kendi çaba ve istekleriyle öğrendikleri ayetler ışığında başörtüsünün dinin bir emri olduğunu kabul edip iman etmeleri başörtü giymeleri ile sonuçlanmış ve bunu kabullenmişlerdir. Bazı dış faktörler sebebiyle istemeden başörtüsünü bırakmış olsalar da K-03 tekrar örtünmek istediğini ve buna karar verdiğini dile getirmiş, K-11 ise hala istediğini ama belki ileride olabileceğini belirtmiştir. Burada dinî gerekçelerle bilinçli şekilde başörtüsü giymeye başlayan bireylerin ilerleyen süreçlerde tekrar başörtüsüne dönüş için istekli olduğu görülmektedir. Bu gerekçelerle örtünen K-03 ve K-11 tekrar başörtüsü giymeye başlayıp başlamayacağı net olmamakla birlikte şuan bu isteği taşıdıklarını belirtmişlerdir.

> İşin komiği ben tesettüre girmek istiyordum ama tesettürün bu kadar ciddi boyutta dinimizde yer kapladığını bilmiyordum. Onlar da bilmiyordu. Ben bulup da hani Cübbeli Ahmet Hoca'yı dinliyorum dedim ya, Cübbeli Ahmet hocanın anlattığı bir sohbette, bu işte tesettürün ne kadar önemli olduğunu anlatan bir ayetten bahsetmişti. O ayeti araştırıp hani hangi ayetmiş diye bakıp da şey yaptığımda… Hani Rabbimin gerçekten aslında Müslüman bir bayanı bile korumak için böyle bir ayet indirdiğinin bilincine vardım. Yani bunun ben farkına vardım, bunu ailem söylemedi bana. (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

> Tabii daha öncesinden bir araştırmıştım. Hani o eski sevgilim zamanında zaten tartışmalarımız çok olduğu için bizim, ben ister istemez çok şey öğrendim. Hani o zamanlar kabullenmek biraz şey yapıyordu ama bilinçaltımın hepsinde. Yani hani doğruları okumuştum öğrenmiştim yani. Bir de o kendimi eve kapattığım sürede çok şey okudum ve şey hemhal oldum yani onlarla o yüzden altı dolmuştu… (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

3.1.2.2. Başörtüsü Giymeye Başladığında Hissedilenler ve Gelen Tepkiler

Başörtüsü giymeye başlama kararı yalnızca inanç ve dinî bir vecibe ile sınırlı olmayıp bazen aile, sosyal çevre, beklentiler, kültürel kodlar gibi birçok etkeni bünyesinde barındıran çok boyutlu bir süreçtir. Başörtüsü giymek dinî kimliğin bir simgesi, dışavurumu olmakla birlikte çevreden gelen tepkiler kişinin hem kimlik inşasında etkili olmakta, kişinin bulunduğu süreç, örtünme sebepleri gibi faktörler farklı duygular yaşanmasına sebep olmaktadır. Katılımcıların bu süreci nasıl deneyimledikleri, neler hissettikleri ile alakalı bulgular göstermektedir ki başörtü giymek ya da çıkarmak yalnızca fiziksel bir değişim değil, aynı zamanda bir kimlik ve aidiyet değişimidir.

Bazen kişisel olarak yaşadıklarımız bizi rahatsız ettiğinde karşımızdakinin de aynı tepkileri vereceklerini düşünürüz. Ancak aynı durumun farklı kişilere farklı etkiler yaptığı bilinen bir gerçektir. Bizi etkileyen bir durum bir başkasını etkilemeyebilir. Bazen olumsuz bir durum yaşamamış olsak da bilmediğimiz bir durum hakkında da muhatabımız adına peşin hükümlü davranabiliyoruz. Gerek yapılan yorumlar gerek verilen peşin hükümler muhatap üzerinde olumsuz etkilere sebep olabilir. Bu sebeple özellikle kişilerin duygu durumlarını etkileyecek konularda konuşurken daha dikkatli ve yapıcı olmak gerekir. Modern dönemin de bir söylemi olarak çocuğun kendini hazır hissettiği zamanda en doğru tercihi vereceğine ya da istediği şeyi kendisinin deneyimleyerek karar vermesine dair ifadeler dinî konular söz konusu olduğunda anlamını yitirmektedir. K-04 ve K-12 bunun bir örneğidir.

K-04 başörtüsü kullanmaya başladığında lisede edebiyat öğretmeni kendi başörtülü olmasının pişmanlığından yola çıkarak bunu yaptığına pişman olacağından emin bir şekilde katılımcıyı uyarmıştır. Zaten kendisi de ailesinin ısrarı ve yönlendirmesi ile örtünmesinden dolayı başörtüsü katılımcının zihninde "pişmanlık" olarak kodlanmış ve kabul edilmiştir. Dinî anlamda sorumluluklarını yerine getiren bir anneye sahip olan K-12 ise bu kararına annesinin sevindiğini ancak hemen kapanırsa daha sonra açılacağını bildiğini söylemesi de katılımcı üzerinde bir kararsızlık etkisi yapmış, yakın çevresi tarafından da daha çok yaşının küçük olması yüzünden hata yaptığına dair kısmen sert tepkiler almıştır. İlk başörtüsü giymeye başladığı süreçlerdeki duygularını "ilk kapandığımda çok mutluydum" sözleriyle ifade etmiştir. Kendisi gayet isteyerek örtündüğünü belirtmesine rağmen bu tepkileri almak katılımcıda çok derin yaralar açmadığını ifade etmiştir. Ancak ilerleyen süreçte başörtüsü giymeyi bırakma kararını verdiğinde annesinin kendisine içinde heves kalmasından endişe ettiği düşüncelerine hak verdiğini, başörtüsünün bazı heveslerini gerçekleştirmesini engellediğini ifade etmiştir.

> Ters, öğretmenim tepki verdi, arkadaşlarım vermedi. Arkadaşlarım da problem yok ama öğretmenim bana şey demişti orada. Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeniydi. Kadın açıktı sonra kocasının ısrarıyla kapanmıştı o da. Bana dedi ki pişman olacaksın demişti. Böyle yanıma çağırıp ailenin ısrarıyla eğer öyle kapandıysan.. Çünkü o açıldı sonra, o da sonra açıldı çünkü. Muhtemelen kocasının ısrarıyla kapanmıştı ki öyleydi…K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

> Yani ben 3 yıl boyunca dediğim gibi hep hazır olmaya çalışıyordum. Şey işte "ben hazırım anne, hazırım anne, benim yaşım oldu anne" hep böyleydi. Annem hep dediğim gibi sürekli işte daha yaşın küçük yaşın küçük diyordu. Alışma süreci oldu 3 yıl boyunca. Annem dedi ki o zaman önce yarım kapan dedi. Hayatımda

> duyduğum en saçma tabirdi benim için. Dedi ki, sıfır kollu mu giyiyorsun, giyme, dışarıya çıkarken işte kolunun yarısına kadar giyin. Kısa etek mi giyiyorsun giyme. Dizinin altına kadar giy, önce kendini yarım kapat, sonra tam kapat demişti. Dediklerini yaptım. Sonra ilk kapandığımda çok mutluydum. O günü hatırlıyorum, liseye gitmiştim, son sınıftaydım dediğim gibi. Arkadaşlarım görünce çok güzel tepki vermişti. Çünkü çok istediğimi herkes biliyordu. Yani demiştim, tamam hani benim hayatım için olabilecek en güzel şey oldu. Bu kadar istedim ve mutlulukla bu süreci yaşadım. Sadece çevremden biraz tepkiler alıyordum ama onlar hiç umurumda değildi. …"Yaşın küçük, hata yapıyorsun". Bu şekilde tepkiler aldım. Yaşımın küçük olmasından çok fazla söyleniyorlardı. (K-12, 29, BANKACI, KARABÜK)

K-08 başörtüsü kullanmaya başladıktan sonra yaşıtlarıyla eskisi gibi oynayamadığını bu sebeple ilkokulda hiç arkadaşı olmadığını ifade etmektedir. Bu durum kendisinin başörtü giymeyi baştan beri kabul edememesinden mi yoksa dönemin toplumsal yapısının başörtüsüne karşı duruşundan mı kaynaklandığı net olarak anlaşılamamaktadır. Ancak katılımcı nezdinde başörtüsü onu toplumdan soyutlayan bir öğe olarak hayatına sokulmuştur. Katılımcının "seni abla gibi görüyorlar" ifadesi aslında o dönemlerin başörtüsüne karşı yaygın bir ifadesi olmakla birlikte maalesef günümüzde de yer yer dile getirilmektedir.

> Evet, kısıtlandım ve arkadaşlarımdan, okulda mesela arkadaşlarımdan kopuyordum ister istemez. Çünkü seni abla gibi görüyorlar ve hani onlar gibi koşup onlar gibi kakara kikiri yapamıyorsun. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

Verilen sert tepkilerin dozunun artması kişiler üzerinde hem bir hak ihlaline hem de psikolojik olarak ciddi bir baskıya neden olmaktadır. Alınan kararlara verilen tepkiler ve engellemeler kişisel alana saldırı olarak yorumlanırken konu din ve dinin emirleri olduğunda bu durum farklılaşma gösteriyor. K-11 genç ve yetişkin bir birey olmasına rağmen başörtüsü kullanma kararına ailesinin saygılı olmadığı görülmektedir. Katılımcı "zordu, çok zordu hatırladığım kadarıyla" diyerek o süreçte yaşadığı zorlukları anlatmaya çalışmıştır. Ailesinin tepkisel duruşuna karşı yine de örtünme kararı alan katılımcı bir ayet olarak görüp giymeye başladığı başörtüsünü yine bir ayet olarak görüp bilinçli bir şekilde taşımaya çalışmıştır. Başörtüsünü dinin bir emri olarak görüp kabul ettiği için aynı zamanda başörtüsünü ahlakî değer yargılarıyla da bütünleştirmiş, bu durum davranışlarını ve sözlerini dikkatli seçmesini sağlamıştır. Bu süreçte başörtülü kadınların toplum tarafından dışlandığı tepkilerle karşılaştığını belirtmiştir. Bu süreçte örtünme şekli için "çok da modern durmadığım için" sözleriyle ferace ve geniş eşarp modelinin toplumun modern algısına aykırı olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. Ancak bu giyim tarzına tepkiler alsa da kendisinin bu şekilde daha rahat ve tesettüre uygun

olduğunu hissetmektedir. Günümüz dünyasında hala böyle tepkiler olduğunu görmek katılımcı açısından hayal kırıklığı oluşmasına sebep olmuştur. Sosyal medyada paylaştığı başörtülü bir fotoğrafına ilkokul öğretmeninin üzüldüğünü belirten bir yorum yapmasına karşın arkadaşlarından gelen olumlu yorumlar onu daha çok motive etmiştir. Buna karşılık herkese karşı anlayışlı olan ailesinin aslında öyle olmadığını görmek de hayalkırıklığına uğramasına sebep olmuş, aldığı karara saygı duyulması onu mutlu etmiştir.

> Böyle şey oluyordum hani çok modern de durmadığım için karşı taraf da çok şey oluyordu hani illaki bir laf söylüyordu ben de inciniyordum yani. …çok zordu hatırladığım şey kadarıyla. Ya ben akrabalarıma çok kurulduğumu hatırlıyorum yani artık gerçekten. Bir de şöyle bir şey var, başımda hani Allah'ın ayetini taşıdığıma inandığım için ben kimseye şey yapmadım, hani gözünün üstünde kaşın var demedim. Hani karşı taraf direk Allah'ın emanetine sallayamasa bile bana sallıyor. Çünkü burada şey hani İslam'a bir laf söylense savunurum. Hani Allah'ın böyle bir ayeti var diye direnirim. Ama bana hakaret edildiği için yani şey, ben bir şey söylesem işte kapalılar böyle diyecekler. Hani böyle demesinler diye susuyorum. Hani bak ne kadar çirkef, başını kapatmış ama ahlak edinememiş gördün mü diyecekler, biliyorum yani ne diyeceklerini biliyorum, ben o ailenin içindeyim. O yüzden bir şey söylemiyorum işte, hoşgörüydü, cart curttu bir şeyler var ama çok sabrım sınandı yani. O yüzden zorlandım, çok zorlandım, gerçekten. Mesela şeyde, toplu taşımalarda işte dışarıda her yerde bir şeye uğradım yani ben bu kadar böyle başörtülü insanların ne bileyim zorbalandığından falan haberim yoktu benim, hani o 28 şubatlar falan yok bende bilmiyorum yani öyle bir şey. …Aslında evde de çıkarmamam annemi biraz şey yapıyordu, sinirlendiriyordu falan ama umurumda değildi yani, ben öyle daha iyi hissediyordum. Kendimi iyi hissetmiyordum yani hani çıkardığımda. …İşte pandemide paylaştım ama, pandemide kendimi paylaştım. Bir tane ilkokul hocam şey çok üzüldüğünü söyledi başörtü taktığım için. Ondan sonra, ımmm başka bir yorum geldi mi, işte çok yakışmış falan diyen arkadaşlarım oldu. Maşallah diyen, işte hayırlı olsun diyenler oldu falan. Dedim ne kadar medeni insanlar varmış ya falan böyle. Hani çünkü bunlarla karşılaşmadığım için. Ondan sonra garip gelmişti yani. Medeniyetle buluştum falan. Öyle yani hani baktım insanlar da gayret medeni imiş falan, ben de şey oldum, iyi hissettim falan. Yine de bu, öyle hani şey kapandığımda dışarı taraftan bir, hiç tepki görmedim. Ailemden gördüm sadece, o zor geldi. İnsanın ailesi çok zor geliyor, zoruna gidiyor. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

K-13 aileden gördüğü şekilde başörtüsü giymeye kendisini hazırlamış ve zamanı geldiğinde bunu uygulamıştır. Katılımcının kişisel özellikleri ve tenis oynamasından kaynaklı çevresi tarafından sanki hiç başörtüsü kullanmayacakmış gibi bir algı oluşmuş olsa da bu durum kendisini de şaşırtmıştır. Çünkü onun için o süreçte doğal olan örtünmektir. Annenin bir özendirme ve kabullendirme yöntemi olarak kendisine başörtüler aldığı görülmektedir. Ancak ortaokulda İmam Hatip'e giderken başörtüsü giymeye başlamış, bulunduğu yaş dönemi sebebiyle karşı cinsten bir arkadaşının

üzülerek "sen de mi kapandın" demesi üzerine etkilenmesi ve ailesinden gizleyerek okulda başını açmaya başlaması dış görünüşüne önem verdiğini göstermektedir.. Ancak annenin durumun farkına varması, ters bir tepki vermemesi katılımcı açısından olumlu bir etki oluşturmuş olmalı ki ondan sonra hep başörtüsü giymeye başlamıştır. Bu anlamda ailenin tavrının önemi ortaya çıkmaktadır.

> Ay valla şimdi bir kere ben kapandım, şimdi herkes bana şey diyor; biz senden hiç beklemiyorduk, biz senden hiç beklemiyorduk. Şimdi ben böyle tenis oynuyorum, işte bir de böyle çok şey bir kızım yani konuşkan mı denir, ne denir? …böyle çok şey bir kızdım ben, gevşektim yani. İşte biz senden hiç beklemiyorduk falan diyen çok oldu. Ben de Allah Allah ben dışarıdan öyle biri miyim ben hiç aksini düşünmedim ki yani tabii ki de kapanacaktım diye düşünüyorum mesela o zamanlar. …Şey yapıyordum mesela sabah okula geliyordum kapalı, annem de bana ipek başörtüler alıyordu Kozahan'dan. İşte geliyordum, başörtüyü çıkarıyordum sabah. Ha bir kere şöyle oldu, ben okula gittim ilk günü kapalıyım. Benim arkadaşlarım vardı öyle hep açık. İmam Hatip'te de açık arkadaş edinirim yani, hep açıkları bulurum. Sonra işte bir tane erkek vardı, Çağatay mı ne? Çağatay bana dedi ki ya sen de mi kapandın falan yaptı bana, tamam mı? Öyle üzgün bir şekilde. Ben bir üzüldüm. Ben sonraki günler full başımı geliyorum sabah açıyorum, kırışık zaten şey yapıyorum. Annem o zamanlar zaten çalışıyordu. Okuldan çıkarken açık dönüyordum eve, annem evde yok zaten falan böyle bir döngü hani annem de farkında falan. Sonuçta bir gün annem beni kenara çekti dedi kızım sen okulda açıyor musun falan. Zaten ben dedim ki, evet anne açıyorum falan yaptım. İşte bu sefer annem ne dedi artık aç mı, yo aç demedi demek ki artık ondan sonra hep kapattım herhâlde. Vallahi hiç hatırlamıyorum. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

K-14 başörtüsü giymeden önce kendisine bakan ailesi tarafından çok dikkate alınmazken başörtü giymeye ve Kur'an Kursuna gitmeye başladıktan sonra ailesinin sakinleştiğini ve daha çok kendisine sevgisini göstermeye başladıklarını ifade etmiştir. Hayatını başörtüsü giymeye başlamadan önceki ve sonraki dönem olarak ikiye ayırmaktadır. Bu nedenle fenomenolojik olarak katılımcı için başörtüsü dışlanmadan kabul görmeye geçişin ifadesi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca başörtüsü kullandığı ve namaz kıldığı için anneannesi tarafından onaylanmak aynı zamanda bunu sevgiyi kazanmanın bir yolu olarak görmesine sebep olmuştur. Tabi ki çocuğa duyulan sevgi koşulsuz olmalıdır, bir sebebe bağlanmamalıdır. Bir nedene bağladığında kimisinde bu koşul ters teperken kimisinde bağlayıcı olabilmektedir.

> Hayır olmadı. Ya da şöyle, ben katilin çocuğuydum ve o dönemi ikiye ayırıyorum; katilin çocuğu dönemi bir de başörtülü dönem. Çünkü katilin çocuğuyken aşırı dışlanıyordum, aşırı sevilmiyordum. Ama başörtüyü taktığımda, Kur'an Kursuna gitmeye başladığımda evdekilerin birden sakinleşmesi, bana karşı daha şefkatli daha anlayışlı davranması. Ki zaten 15 günde bir gidiyordum, haftada bir gidiyordum. Ben bazen bilerek ayda bir gitmek istiyordum, ben de gitmek

> istemiyordum. Çünkü hep o cümleleri duyamam, duymak istemiyorum diyordum hani şey olarak ama baktım bir ayı geçtikten sonra abla şey oldu. Yok yani hani o katilin çocuğu demeler, ben ne zaman namaz kılsam anneannemin çok hoşuna gidiyordu.(K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

3.1.3. Alınan Din Eğitimi ve Sergilenen Tutumlar

Din eğitimi hayatın tüm dönemini kapsayan, dinî bilgi, inanç ve pratiklerin öğrenilmesi ve hayata geçirilmesini sağlayan önemli bir süreçtir. Bu eğitim başta aile olmak üzere cami, okul, Kur'an Kursları gibi farklı kurumlardan alınabilmektedir. Alınan din eğitimi ve bu eğitimi veren kimselerin tutum ve davranışları ile bireyin inanç ve pratikleri uygulaması ve içselleştirmesi arasında dikkat çekici bir ilişki olduğu tahmin edilmektedir. Alınan din eğitiminin içeriği, sunuluş biçimi ve bireyin bu eğitime yönelik algısı; dinî yaşantının şekillenmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu açıdan bireyin çocukluk ve ergenlik dönemlerinde ailede ve çeşitli kurumlarda aldıkları din eğitiminin niteliği ve özellikle başörtüsü konusundaki anlatım ve tutumları değerlendirilerek, aldıkları karardaki etkinliği ele alınacaktır.

3.1.3.1. Ailede Alınan Din Eğitimi ve Başörtüsü

Toplumsal değerlerin birey üzerindeki ilk etkisi ailede başlamaktadır ve bu etki en güçlü olandır. Çocuğun aldığı din eğitiminin ilk basamağı da ailede şekillenmeye başlar. Ailenin dinî tutum ve pratikleri yaşama ve aktarma şekli bireyin dinî yaşantısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kişinin Allah ve din ile olan bağının düzeyi de ailenin bu tutum ve davranışlarıyla şekillenmektedir. Ailenin dinin emirlerini yaşaması ve hayatına geçirmesi de başlarda taklit yoluyla öğrenen çocuğun hafızasında yer edinmektedir. Ailenin başörtü konusundaki yaklaşımları, rehberliği ve dinî sembollere yükledikleri anlamlar da bireyin başörtüsüne ilişkin tutumunda etkili olmaktadır. Zira başörtüsü bireyin dinî inancının dışavurumu olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple başörtüsüne yönelik kişisel tercihlerin sebeplerini anlamak adına ailede alınan din eğitimi ve sergilenen tutumlar farklı boyutlarda ele alınmalıdır. Ailede çocuk yetiştirme konusunda annenin daha etkin olduğu görülmektedir. Bu durum din eğitimi için de geçerlidir, daha çok anneler çocukların din eğitiminde etkin rol oynamaktadır.

K-01 din eğitiminin insanın hayatında bir değişikliğe sebep olması gerektiğini, ailenin dinî inançları ve hayat tarzının gerektirdiği yönde çocuğu etkilemesi ve yönlendirmesi gerektiğini düşünmektedir. Kendisine verilen eğitimde böyle bir beklentinin karşılık

bulmamasından kaynaklı tatminsizlik duygusu yaşamaktadır. Eğitimde kişide davranış değişikliği oluşturması beklendiğini düşünürsek katılımcı haklı bir düşünce ortaya koymuştur. Ancak katılımcı ailesinde inançları doğrultusunda herhangi bir din eğitimi almadığını ileri sürmüştür.

> Din eğitimini aslında hani bir eğitim almak eğer "senin bunu öğrenmen gerekiyor, bizim inancımız, bizim hayat tarzımız bu" diye sana öğretmek istediklerinde seni bir yerden alıp bir yere yönlendirmeleri gerekiyor diye düşünüyorum, eğitim budur. Ama böyle bir şeyle, eee hiç şey yapmadım. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

Toplumumuzda din eğitimi denildiğinde özellikle ailede daha çok dinî ibadetler konusunda genel bir bilgilendirme ya da öğretim yapılmaktadır. Ancak din tüm emirleriyle bir bütün olmakla birlikte bu emirlerin öğretimi de büyük önem arz etmektedir. Katılımcılardan K-12 annesinin yumuşak bir üslupla kendisine dua ezberi yaptırdığını ve bazı dinî konularda bilgilendirme yaptığını ifade etmiştir. Ancak katılımcının ifadelerinde en dikkat çekici nokta kendisinin "bu da mı haram" dediği noktada annesinin ama bak bu helal diyerek dinin sınırlarını olumlu bir biçimde çizmiştir. Bu durum katılımcı üzerinde de olumlu bir etki oluşturmuş ve kendi isteğiyle örtünmeye karar vermiştir.

K-03, K-04 ve K-10 ise ailelerin dinin temel ibadetleri konusunda bilgi verdiklerini ve bunu sevap günah çerçevesinde yaptıkları görülmektedir. Ayrıca din eğitimi denildiğinde ilk akla dua/sure ezberletmek, Kur'an okutmak, belli başlı ibadetleri yapmak gelirken bunların çocuğa sevdirilmesi kısmında eksiklikler ortaya çıkmaktadır ve birçok ailede de şekle bağlı kalındığı dikkat çekmektedir.

> Hani ben annemden babamdan sadece işte Allah'ın yasaklarını, he annemden daha doğrusu, işte Allah'ın yasaklarını dinimizin belli bazı şartlarını, işte imanın şartlarını, İslam'ın şartlarını, işte Kur'an Kursunda öğrendiklerim namazlar falan. Hep namazın çoğunu bile ben anneme öğrettim şeyini hani işte şöyle şunu yapmamız gerekiyor, bu şekilde durmamız gerekiyormuş, bu şekilde olmuyor. Mesela annem benden sonra öğrendi baktım, ama temel figürü yani alt yapıyı o gösterdi. (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

> Hayır, yani öyle ben babamdan ya da annemden, ha annem bir dua öğretiyordu sadece, hani böyle küçükken olur ya sübhaneke falan. Onun öyle ezberletmişliği var, babaannem mesela özellikle babaannem daha çok ezberletiyordu. Babaannemle anneannem çok dua ezberletirdi bize. Benim babamdan hiç öyle dua ezberlemişliğim ya da dinle alakalı bir kelime duymuşluğum hiç yok. Ama mesela neydi? Yaz tatillerinde Kur'an Kursuna gönderiyorlardı beni, heeeer yaz Kur'an Kursuna gidiyordum. (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

> Tabi annemden alıyordum. Kuran okuma vesaire eğitim alıyordum. Ya tabi ki hoca oldukları için birazcık sertti. (K-10, 19, ÖĞRENCİ, TOKAT)

> Aldım. Çok küçük yaşta annem Kur'an kursuna gönderirdi camilere, yazın o da eğitim alırdım. Bir de annem akşamları geldiğim zaman hep şey yapardı, okul derslerini çalıştırırdı. Ondan sonra bir saat de "Asiye hadi bakalım sen subhanekeyi hatırlıyor musun? Oku bakalım" derdi. Her akşam muhakkak bir duayı tekrarlatırdı. O şekilde hani sürekli aslında hayatımın bir yerinde dinî eğitim vardı. Yani şöyle; yok diyemem çünkü annem dediğim gibi kendimi bildim bileli hep şeydi, dinî değerleri aşılamaya çalışan bir insandı ama bunu hep güzellikle anlatırdı. İşte ben bir olaya "bu da mı günah" dediğim zaman annem derdi ki "bak Asiye ama bu da helal sana, bu da güzel bir şey". Hep iyi yönlerinden anlatmaya çalışıyordu. E anne faktörü çok etkiliydi o süreçte… (K-12, 29, BANKACI, KARABÜK)

Korku temelli bir eğitim o anda bir öğrenme sağlarken kalıcı bir bilgi oluşturmamaktadır. Özellikle dinî konularda korku temelli eğitim bireyin duygu dünyasında olumsuz çağrışımlara sebep olabilmektedir. K-02, K-05, K-07 ve K-14 ailelerinde şekilci bir anlayışın hâkim olduğunu görmekteyiz. Başörtüsünün dindeki yeri ve anlamı kavranarak ve kavratılarak, sevdirerek bir eğitim verilmemiştir. Bu da haliyle bireyin zihin dünyasında anlamlı bir yere oturmamış, zamanla da anlamını yitirmiştir. K-02 ve K-05 ailesi tarafından başörtüsü konusunda bilgilendirme yapılmadığını belirtmekle birlikte ailenin başörtüsünü bir zorunluluk olarak dayatması, başörtüsü olgusunu bir "gereklilik" olarak değerlendirmesine sebep olmuştur. Bu sebeple örtünme kararı bilinçli bir tercih değil bir zorunluluk olarak görülmüştür. Özellikle K-07 ve K-14'ün ailesinde olduğu gibi bazı ailelerdeki korku temelli eğitim de bireyin dine karşı korkulu bir yaklaşım edinmesine sebep olabilmektedir. Bu da zamanla dine ve dolayısıyla Allah'a karşı mesafeli bir duruşa sebep olabilmektedir:

> Yani gereklilik, işte kapanacaksın, oranı buranı göstermeyeceksin. Tabi ki de Allah'ın emri olduğunu biliyorum, ailem de biliyor. O şekilde. Hani oturup da işte kızım şu şekilde şu şekilde diye bana anlatmadılar, bu hani bu gereklilik, kapanman gerekiyor diye söylediler. O şekilde kapandım yani. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

> Şimdi aile içinde eğitim verilmedi. Zaten bence onların da yetersiz şeyi vardı. O yüzden bizi yani yönlenme yönlendirdi. Anlatım yok, anlatım yok. Sadece Kur'an Kursuna gittik ve kapandık yani bu kadar basit. Ama bir şey söyleyeceğim. Şu an aileler çocuklara anlatarak yapıyor ama eskiden öyle anlatarak yoktu ki. Yani kapanacaksın dediler, kapandık anladın mı? Yani böyle işte şudur, hani böyle işte kapanma işte farz kadına falan bir şey söylemediler. Kur'an Kursunun şeyiyle vasıtasıyla kapandım. Yolladılar, orada kapandık, yani öyle. (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

> Ailede işte çocukken öyle yapma, Allah taş atar, böyle yapma Allah kızar o şekilde yetiştik. … *(Başörtüsü ile ilgili)* Ya günah olduğunu söylüyorlar. Yani dinimizin onu gerektirdiğini söylüyorlar bir Müslümanın. (K-07, 40, EV HANIMI, BURSA)

> Mesela hiç unutmuyorum ya ben camiye gitmeyecektim, gitmeyeceğim dedim. Ondan sonra tamam dediler, gitme dediler. Uyku sersemi, annem de mum yakmış, şey niye mum yaktı hatırlamıyorum. Ben mi yaktım onu da hatırlamıyorum. Mumu yakmışım, saçımı tutuşturmuşum. Kafama bir vuruyorlar, kafama bir vuruyorlar ama. Sonra babam başladı işte hocaya gitmedin de ondan oldu da, hocaya söyleyeceğim seni de. Orada bende bir his kaldı. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

Ailedeki kadınların başörtülü olması bireyin başörtüsü giymeye karar vermesi konusunda doğal bir seyir izlemektedir. Bu sebeple aileler bu konuda bilgilendirme yapma gereği duymamaktadırlar. Ancak bu doğal seyri içinde sorgulanmayan bazı değer ve simgeler zamanla sorgulanmaya başlayabilir ve bazı katılımcılarda da durum böyle olmuştur. Ailenin doğal süreci içerisinde sadece örtünmesi noktasındaki gereklilik üzerine bir konuşma yapılmasının dışında ailelerin başörtüsüne yönelik bir eğitimi dile getirilmemiştir. K-06 da ailesinde herhangi bir din eğitimi almadığını söylemesine rağmen ailedeki sohbet ortamlarının din eğitimi için güzel mekanlar olduğu bir gerçektir.

> Aile içinde değil, sohbet dışında öyle bir dinî eğitim olmadı ama dinî eğitim alabileceğimiz yerlere yönlendirildik. İşte İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldum. Farklı bir lise de tercih etsem ona karşı çıkmayacaklardı zaten. Onun dışında hani böyle bir Kur'an Kurslarına, yaz Kur'an Kurslarına hepimiz çocukken gittik. Onun dışında özel olarak hadi otur şey, size Kuran öğreteyim tarzında değil. Daha çok sohbet ortamında geçiyordu. Öyle söyleyeyim. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ, KOCAELİ)

> …Ben de doğal olarak zaten herhangi bir liseye de gitsem İmam Hatip'e gitmesem de ben her türlü kapanacağım. Ama bu dediğim gibi zoraki bir bilinç değil, hani evet durum bu. Hani benim de yaptığım şeyin kötü olduğuna ya da iyi olduğuna dair herhangi bir bilgim yok. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

> Ya valla o zamanları hiç hatırlamıyorum. Bizde şöyleydi; hani bizim zaten ailede açık kimse olmadığı için hani bizim şeydi, belli bir yaşa geldikten sonra kapanırsın. Yani şu yüzden kapanırsın, bu yüzden kapanırsın falan değil. Allah öyle emretti de kapanırsın. Yani altını dolduran bir herhangi bir şey öğretilmedi bize. Annem tarafından da öğretilmedi, okuldan da yani o kadar İmam Hatip'e falan gittim, hiç öyle bir şey sezmedim. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

Seküler ailede yetişen K-11 annesinden dinî konuda herhangi bir eğitim almamasına karşın anneannesi ile yapmış olduğu dinî sohbetler onun duygu dünyasında önemli bir yer edinmiştir. Yaptıkları bu sohbetlerin de etkisiyle dinî konulara olan ilgisi artmış ve içinde sevgi tohumları yeşermiştir. Din eğitiminde muhatabı dikkate alarak konuşmanın ve fikir alışverişinde bulunmanın ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin

zaten içinde var olan dinî konulara karşı merak kırıntıları ile ilahiyata başlayan katılımcı, anneannesinin bu anlamlı sohbetleriyle daha da bilgilenmiştir. Zaten bu şekilde başlayan serüveni çevresinin tüm tepkilerine rağmen başörtü kullanmakla sonuçlanmıştır. Ayrıca anneannesinin memleketinde katıldığı sohbetlerde bu kadar bilgi öğrenmiş olması da katılımcı için hayret verici olmuştur.

> Yani benim anneannem başörtülüydü. Yani namaz kılmayı falan ondan öğrendim, birçok okuduğum ayeti, soruyu ondan öğrendim. Duaları, birçok şeyi ondan öğrendim. Yani ailede gördüm tabi birçok şey ama şey din eğitimi derken daha detaylı din eğitimini Kur'an Kursunda öğrendim. Ama hani bilmem gereken bazı şeyler öğretildi tabii. Yani temel şeyleri öğrendim. Çok detaylı bir din eğitimi almadım. … Anneannem anlatırdı. … anneannem mesela Kuran'dan çoğu ayeti bilirdi. Ondan sonra ayetler, hadisler işte birçok şey. Yani benim kitaplarda okuyup öğrendiğim bilgileri anneannem zaten şey biliyordu hani ve şeyle biliyordu, hani bu sohbetlerde işte Anadolu halkı insanının böyle, toplu, kadınların toplanıp oturup konuştukları şeylerle falan öyle öğrenirdi yani, öyle öğrenmiş hani. Çok şaşırıyordum mesela ben hani ben tırmalayarak öğreniyordum gerçekten hani. Mesela açıktan ben ilahiyat okumaya başlamıştım ama hani bitirme amacıyla değil yani. …İşte sonrasında benim hani kitaplarda okuduğum şeyleri anneannem zaten biliyordu ve çok şaşırıyordum. Çünkü gerçekten hani ben bir çaba sarf ediyordum. Hani bir sürü kitap alıyordum, onları okuyordum, hocaları dinliyordum, not alıyordum falan filan ve sonra anneannemle böyle hani öğrendiğim şeyler üzerine konuşuyorduk ve bakıyorum ki anneannem zaten biliyor ya da anneannemin anlattığı şeyleri okuyorum falan böyle. Şey, değişikti yani hani onların kendi aralarında böyle yani biliyor olması değişik gelmişti bana. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

3.1.3.2. Çeşitli Kurumlarda Alınan Din Eğitimi ve Başörtüsü

Toplumumuzda din eğitimi aileden başlayarak örgün eğitim kurumları, Kur'an Kursları, vakıflar, cemaat yapıları gibi çeşitli mekanlarda verilmektedir. Aileler çoğunlukla çocuklarının din eğitimi alt yapılarını ailede değil bu kurumlarda oluşturmayı tercih etmekte, ailede verilen eğitimi yeterli görmemektedirler. Bu kurumlarda alınan din eğitimi de bireyin dine bakış açısını şekillendiren önemli kaynaklardan biridir. Ayrıca buralarda başörtüsüne nasıl bir anlam yüklendiği ve anlatıldığı da önem arz etmektedir.

K-01 çocukluğundan itibaren bazı sorgulamalar yaşamakla birlikte mevcut durumda doğru ve anlamlı bir din eğitimi almadığını düşünmektedir. Hayatının bir döneminde etkilendiği bazı ablalar olduğunu ve kendileriyle geleneksel öğretisinden ziyade asıl İslam üzerine sohbet ettiği zaman kalbinin ısındığını söylemektedir. Çocukken gittiği bir tarikatın sohbetinde bütün kadınların tesettürlü, hatta çoğunluğunun çarşaflı olduğunu belirttikten sonra sohbet esnasında bir kadının "Allahuekber" nidalarıyla kendisini

yerlere atması çocuk zihin dünyasında bir yabancılaşma olarak karşılık bulmuş, Allah tasavvurunda farklı çağrışımlar yapmıştır. Bununla birlikte bir akrabasının başörtüsü kullanmazsa yanacağına dair ifadelerine "senin eteğin daha çabuk tutuşur" şeklinde verdiği cevap küçük yaşlardan itibaren dayatmacı öğretilere karşı direnç geliştirdiğinin ifadesidir. Başörtüsüne dair korkutucu ifadeler katılımcının dini dahi sorgulamasına ve uzaklaşmasına sebep olmuş, bu durumu "itici" olarak isimlendirmiştir:

> Önce evde sonra yaz kurslarında sonra zaten İmam Hatip'e gidişimiz… Yani şöyle onların dışında herhangi bir kurum ya da kişiyle böyle bir eğitim durumum olmadı. …böyle nasıl diyeyim, sevdiğim değer verdiğim böyle güzel ablalarım vardı, onla böyle güzel sohbetler ederdik. Mesela işte sormak istediğim bir şey olduğu zaman ya da onların böyle aslında dini onların da çocukluğunda onlara öğretilmiş gibi yobazlaşmış değil de aslında güzel olan tarafların sohbetini ettiğim çok güzel ablalarım da oldu. Onlarla birlikte kalbim çok ılınıyordu ama hani böyle şey, yaşananla gördüklerimin tezatlığı mesela beni çok arada bırakıyordu. O da beni ister istemez sendeliyordu tabi ama herhangi bir eğitim falan almadım. … Şöyle hatırlıyorum, yaşımı hatırlamıyorum ama epey küçüktüm. Ablamların kurstan geldikten sonraki döneminde Körfez'de bir camiye, işte İstanbul'un belirli bir tarikatından büyük bir hoca gelirmiş. İşte gelirdi onun sohbetleri genelde işte böyle peygamber, peygamber eşleri, işte nasıl davrandıkları işte sünneti, işte Allah şunu yaparsan şöyle yakar, şunu yaparsan böyle sevabım var, genelde dinlediğim sohbetler buydu. İşte arada bir tane kadın çıkıp Allahu Ekber diye bağırıp kendini böyle yere atardı falan. Ben çocuk aklımla bakıyorum, Allah mı geldi falan, tabii öyleydi. Onun dışında hani o dönemde tesettürü çok konuşma olarak hatırlamıyorum ama çoğu kişi çarşaflı ve tesettürlüydü. Gittiğimiz sohbetlerde herkes çarşaflı. Mesela amcamın baldızı vardı, çocuk yaşımda onunla çata çat kavga ettiğimi falan biliyorum. İşte böyle açığım, çocuğum ama yani daha. Atıyorum 10 yaşındayım, 12 yaşındayım. İşte üstüne bir şey giy falan bak Allah yakacak makacak falan filan. Ben buna şey dediğimi hatırlıyorum, senin eteğin daha çabuk ateş tutuşturur falan dediğimi hatırlıyorum. Çünkü onlar bana çok itici geliyordu, itici, dinden soğutucu… (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

Ülkemizde ailede başlayan din eğitimi küçük yaşlardayken genelde camilerde yazları açılan kısa süreli Kur'an Kurslarıyla devam etmektedir. Zaten katılımcıların ifadelerine bakıldığında da her biri çok kapsamlı bir din eğitimi almamış olsalar bile büyük çoğunluğu bu kurslardan geçmiştir. Bu kurslar dışında da yine yaz dönemlerinde yatılı kalınan kurslara giden ya da birtakım cemaatlerin sohbetlerinde bulunan katılımcılar da vardır. Bunlardan K-02, K-03, K-04, K-10 ve K-12 gitmiş oldukları gerek kısa süreli cami kurslarında gerek kaldıkları yatılı kurslarda yaşadıkları güzel deneyimlerden bahsetmektedirler. Ancak aldıkları eğitimlerde yine dinin temel ibadetleri olarak dile getirdiğimiz namaz, oruç, Kur'an okumak gibi ibadetlere yoğunlaşarak başörtü konusunda bir anlatım yapılmadığını dile getirmişlerdir. İslam dini ve kadın denildiğinde ilk akla gelen başörtüsü iken bunun din eğitiminde yer almıyor olması, yer almışsa da

bunun katılımcılar nezdinde anlamlı olmamış olması dikkat çekicidir. Ancak K-10'un başörtüsü anlatılmamış olsa da Kur'an Kursunda başörtüsü kullanma zorunluluğu olduğu için böyle bir anlatıma dair beklentisi olmadığı görülmektedir. Yine dikkat çekici olan nokta ise din eğitimcilerinin tutumlarıdır. Her ne kadar başörtüsü konusunda bir bilgi ve eğitim verilmesi kısmında bir eksiklik olsa da katılımcılar aldıkları eğitimlerde kendilerine olan tutumları olumlu değerlendirmektedirler. K-02 din eğitimi aldıkları Kur'an Kursundaki eğitimciden bahsederken gözleri ışıldamaktaydı. Dahası kendi ifadesi olarak "*Yani açılmış olmam, o konuları istemediğim ya da sevmediğim anlamına gelmiyor. Çok huzur veren bir şey aslında bu, çok seviyordum Kur'an Kursu ortamını, Kuran okumayı*…" diyerek olumlu düşüncelerini ifade etmesi de din eğitimi açısından önemli bir noktadır.

K-03 cami kurslarına gittiği dönemlerde eğitimcinin kendisiyle ilgilenmesinden ve desteklemesinden etkilenmiş, hocalarının olumlu tavır ve uygulamalarından bahsetmiştir. Ayrıca oruç ibadetini sevdirmek adına din eğitimcisinin tekne orucu uygulaması yapması ve sonrasında çocukların sevebileceği yiyecekler vermesi katılımcının hafızasında olumlu bir yer edinmiştir. Bu kurumda başörtüsüne dair herhangi bir anlatım yapıldığını hatırlamaması, din eğitiminde namaz, oruç gibi ibadetleri ön plana çıkarılması katılımcı açısından başörtüsünün dindeki yerini kavrayamamasına neden olmuştur. Ortaokul döneminde din eğitimine de ağırlık veren bir okulda eğitim görmüş, bu okulda namaz konusunda yapılan yönlendirmeler ve söylemler katılımcı nezdinde bir baskı unsuru olarak yer edinmiş, bu sebeple o süreçte namaz ibadetini isteyerek yerine getirmediğini belirtmiştir. Din eğitiminde sevdirerek ve çocuğu yönlendirerek eğitim vermenin ne kadar değerli olduğunu değerlendirmek adına katılımcının ifadeleri kıymetlidir.

> Yani din eğitimi derken Kur'an Kursuna gidiyordum köydeki, daha küçük yaşlarda köyde açılan kurslara gidiyordum, orada öğrendim Kuran okumayı. Ondan sonra biraz büyüdükten sonra Kur'an Kursuna gittim, yatılı olarak kaldım. Çok keyifliydi benim için, çok seviyordum. Hani güzel bir maneviyatı vardı gerçekten. … Yok belki şöyle yani konuşma tarzını, kapanışını örnek aldığım insanlar var. Az önce hoca diye bahsettiğim. İşte Emine yenge vardı mesela, çok naif onun kızı işte şeyi yeğeni falan onlar. Onlar, onu mesela çok seviyorum. Çok naif, hani tatlı dilli, anlatması, konuşması çok güzel. Hoşuma gidiyor. Ya o güzeldi, haaa bir de Kur'an Kursuna giderken İlknur hocam vardı, kulakları çınlasın onu çok seviyordum. Gerçekten çok güzeldi ya onları seviyordum. Her şey güzeldi, güzel, tatlı dilli. …Şöyle kapalılığa dair gerçekten hiçbir şey hatırlamıyorum, bunun bana anlatılması… Okul yani normal okulda da din eğitimi zaten yok hiç, o sıfır. Kur'an

kursunda kapalılığa dair hiçbir şey hatırlamıyorum. Sadece Kur'an eğitimi, işte dualar ezberleme, namaz, bu şekilde. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

Orta sona kadar zorunlu şey her yaz şey Kur'an Kursuna giderdim. Cami kursu, çok hoşuma da giderdi cami kurslarına gitmek, çünkü eee sağ olsun benim hocam beni çok severdi ve hani benim ağzımı da gördüğü için hep böyle benim üstüme titrerdi. Hani severdim Kur'an Kursuna gitmeyi. Bir, şey ortaokuldayken benim gittiğim ortaokul, Erkul Koleji, o biraz sıkıntılıydı. Bize zorla namaz kıldırırlardı. Ben de zorla namaz kılmayı sevmezdim. Yani zorla yapılan bir işi sevmezdim, yani içimden gelecekti. O biraz beni soğutuyordu. Normal namaz kılmayı zaten seven bir insanım yani ben evde de namaz kılıyordum küçükken. …Biz sadece o ergenlik dönemi namaza artık hani başlamamız gerektiğiyle ilgili sohbetler oluyordu ama çoğunlukla bizim Kur'an'ı düzgün tecvitli okumayı öğretmeye çalışıyorlardı. İşte dua ezberlettiriyorlardı sureleri. İşte böyle namazı sevdirmeye çalışıyorlardı, birlikte hatta oruç tuttuğumuzu hatırlıyorum bir dönem. Çünkü bir sefer yaza denk gelmişti, o benim şeye yaz tatil dönemime. Hani bu kuşluk şey orucu var ya öyle şeyler tutardık, böyle yarım günlük *(tekne orucunu kastediyor).* Zaten bizim sabahtan olurdu Kuran derslerimiz. Sabahtan öğlene kadar onunla oruç tutardık, öğleden sonra bize şey verirlerdi, orucumuzu bozdurmak için ya hurma verirlerdi ya şeker verirlerdi, bozardık işte. Hani öyle öyle şey yaparlardı, sevdirmeye çalışırlardı bizi namaza şeye, ibadete. (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

Yaz tatillerinde Kur'an Kursuna gönderiyorlardı beni, heeeer yaz Kur'an Kursuna gidiyordum. Tam Kuran'a geçiyordum, tatil bitiyordu. Zaten o yüzden İmam Hatip'e gönderdiler de hepimiz rahatladık, ben de öğrendim (gülerek). Öğrenmiş oldum Kur'an'ı. Hani öyle hani onların anlayışı kendileri değil de dışarıdan birisinin öğretmesi. Mesela Kur'an Kursuna gidiyordum. Kışları köydeki camiye gidiyordum. Yarıyıl tatilinde de kışın köydeydim köye gidiyordum, köyü çok sevdiğim için. Oradaki cami imamı mesela ezberletiyordu bize dua falan. Camiye gidiyorduk yani böyle. Yani öyle kendileri bana hiç eğitim vermediler, din eğitimi. Ya Kur'an Kursuna gönderdiler ya İmam Hatip'e, ki din eğitiminin ben tamamını İmam Hatip'te aldım diyebilirim. (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

Sanıyorum tesettürle ilgili bilgi verilmiyordu kursumuzda ama şöyle bir şey var, mesela kızların okula vesaire tesettürsüz gitmesi yasaklardı. Ben o sırada tesettürlüydüm zaten, onu çok yaşamadım ama açık kızlar vesaire vardı. Hani onlara karşı naif davranıyorlardı ama tesettürle alakalı bir şey verildiğini hatırlamıyorum. (K-10, 19, ÖĞRENCİ, TOKAT)

Yani çok net hatırlamıyorum ama çok güler yüzlü bir hocamız vardı, onu hatırlıyorum. Bir de bir kere bir bizim evimizin arka sokağında birisi evinde veriyordu Kur'an kursu, onu hatırlıyorum yarım yamalak, o da çok güler yüzlüydü. Yani olumsuzluk yaşayabildiğim bir hocam olmamıştı. Yok onunla ilgili hiçbir şey anlatıldığını hatırlamıyorum. Şey sürekli cüz, Kur'an, ondan sonra sohbetten çok şey vardı; Kur'an okumayı öğrenme, cüzü öğrenme, ilmihal. Hani başörtüsünün önemini bu dönemde anlatıldığı bir şey olmadı. Ben annemden öğrendim onları hep. (K-12, 29, BANKACI, KARABÜK)

Katılımcılardan K-05, K-06, K-07, K-09 ve K-13 ise eğitimcilerin sert tutumlarından bahsetmişlerdir. Gitmiş oldukları kurslarda ya da okullarda karşılaştıkları sert tutumların zihinlerinde olumsuz bir yerde bulunması ve bir din eğitimcinin bu tavırda olması kötü

bir etki bırakmıştır. Yine katılımcılar aldıkları eğitimlerde başörtüsü konusuna dair herhangi bir anlatım hatırlamamaktadırlar. Yalnızca K-06 gitmiş olduğu din eğitimi kurumlarında başörtüsü konusunun zaten her şekilde tartışmaya kapalı olduğunu düşündüğü için bir anlatım yapılmadığına ve gerek olmadığına dair bir yorumda bulunmuştur. Bu sebeple başörtüsü katılımcının o dönemdeki düşüncesine göre bir tabudur. K-05 de küçük yaşlarda gittiği kursa girip çıkarken başörtülü olduğunu belirtmekle birlikte yaşadığı mahalleye geldiğinde oyun oynarken başörtüsünü çıkarması şu an kendisinin de tuhaf olarak yorumladığı bir durumdur. 12-13 yaşlarında olmasına rağmen kursta başörtülü, mahallede başörtüsüz olması ve bunun aile tarafından herhangi bir şekilde dile getirilmemesi katılımcının başörtüsünü kurumsal simge olarak kodlamasına neden olmuştur. Bu sebeple başörtüsü katılımcının anlam dünyasında herhangi bir şekilde dinî ve manevî karşılık bulamamıştır. Oldukça çekingen bir yapıda olan K-07, din eğitimi aldığı kurumda karşılaştığı sert ve empatiden uzak tavırlar sebebiyle korku duymuş, bu durum daha fazla içine kapanmasına sebep olmuş ve Kuran okumayı ancak 27 yaşında, bir komşusunun ısrarıyla öğrenebilmiştir. Bu durum fenomenolojik olarak katılımcının zihninde din eğitimini "zorlayıcı otorite" olarak gördüğünü ifade etmektedir. Bu sebeple katılımcıda korku, isteksizlik ve uzaklaşma baskın hale gelirken din eğitiminde sevgi temelli bir bağ kurulamadığı görülmektedir. Her tavrın her bireyde aynı etkiyi yapmadığı bir gerçektir. Bu açıdan eğitimcinin öğrencisini tanıması ve ona göre bir eğitim tarzı benimsemesi kıymetlidir. Kendisi de bir eğitimci olan K-09 gittiği bir cemaate ait kurstaki eğitimcilerin başörtüsüne yönelik korkutucu tavır benimsemesini eleştirmektedir. Teşvik amacıyla böyle bir tavır takınmaları katılımcı açısından da olumsuz bir etki oluşturmuştur. Ancak Diyanet'e bağlı gittiği kurslarda böyle bir tavırla karşılaşmamıştır. Katılımcını din eğitiminde gösterilen sert tutumlara karşı somut bir örnek verememekte, hatırlamadığını belirtmektedir. Ancak o dönemlerde aldığı eğitimler zihninde olumsuz bir şekilde yer edinmiştir. K-13 ise ortaokulda gitmiş olduğu İmam Hatip'te din eğitimiyle alakalı herhangi bir yorumda bulunmazken yazları gittiği kurslarında biri hariç herhangi olumsuz bir tutumdan bahsetmemiştir. Bir cemaate bağlı İstanbul'da gitmiş olduğu kursun bazı kuralları katılımcıya anlamsız ve sert gelmiştir. Gitmiş olduğu bu kursta akşam yatarken uzun kollu ve boydan gecelik giyilmesi ve yatarken bile başörtü ile yatılmasının zorunlu tutulması katılımcı zihninde bir baskı unsuru oluşturmuş, bu durum bulunduğu kuruma

bir aidiyet hissetmesine engel olmuştur. Ancak kendisi başörtüsünü bırakma sebebinin bu tavırlar olmayacağını ekleme gereği duymuştur.

> Camiye gittik. …okul gibi 13.00-17.00. Caminin altında öğretmenler vardı, 12 yaşındayım, 12- 13 yaşında gittim. 2 senelik yani bir eğitim gördüm ama çok bir şeye vâkıf mısın de, değilim. Hani devam ettirseydim belki vakıf olabilirdim ama şu an değil. Hiç hatırlamıyorum biliyor musun? Çok küçüktüm ve hiç hatırlamıyorum. Ama gelen herkes kapalıydı yaaa. Oraya girince kapanıyorsun anladın mı? Oraya sanki yani aslında çıkarken de çıkarırsın ama yok. Biz kapalı giriyorduk, kapalı çıkıyorduk. Dediğim gibi ama bak mahallede açıyorduk. O sanki mahalle, evinin köşesi. Mahalle sanki şey sınırlarını şimdi şey evin sınırları içinde öyle şey yapardık yani açılırdık, mahallenin dışına tabii o zaman çok şey yapamazdık. Tülbent de çok kullanırdık. (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

> İşte İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldum. Farklı bir lise de tercih etsem ona karşı çıkmayacaklardı zaten. Eeee onun dışında hani böyle bir Kur'an Kurslarına, yaz Kur'an Kurslarına hepimiz çocukken gittik. Çok spesifik bir örnek hatırlamıyorum ama zaten hani bu tartışmaya kapalı bir konu ya, hani bunu tekrar bir anlatmanın üstünden geçmenin çok bir gereği olmadı herhalde o aldığım din eğitimleri boyunca. Ona bağlıyorum yani. Ama öyle bir örnek hatırlamıyorum, sadece şey çok saçma gelirdi. Hani saçının teli… İşte şey o yurtta (Süleymancılar kursu) kalan arkadaşlar söylerdi işte 80 yıl yanacaksın bir teli görünürse, işte şu olursa şöyle olacak falan diye. Bunlar zaten çok gülünç geliyordu bana o zaman da. Başka öyle tek spesifik hatırladığım örnek o. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ)

> Sonra camilere giderdik biz çocukken Kur'an Kursları yoktu. O zaman bu kadar yaygın değildi. O da yaz tatilinden yaz tatiline. Hiçbir zaman Kuran'a da geçmedik zaten hep okullar açıldı, biz cüzü bitirene kadar. Hiç geçmedik. Yani ben buraya geldikten sonra öğrendim Kuran'ı Kerim'i de (27 yaşında). Komşum vardı Allah razı olsun ondan bin kere, beni eliyle götürdü, yazdırdı falan. … Hani böyle çok kapsamlı… (Düşünüyor) İlkokulda da hatırlamıyorum. Mesela öyle çok şeyi ortaokulda biraz daha böyle haşır neşir olduk din dersiyle. Lisede zaten hiç şey yoktu. … Çok sertlerdi ya. Yani böyle çocuk yaştasın. Hani ne tarafa eğilirsen, çekersen o tarafa gidersin. Ama bize hep Allah'ı böyle işte yok taş atar, hani küçüklükten o şekilde anlattılar, kızar eder. Halbuki böyle yaparsan Allah seni daha çok sever demediler hiçbir zaman. Evet yani ellerinde kızılcık sopaları, okudun okudun, okumadın dayak. O şekilde yani bize severek yaklaşmadılar yani hiçbir zaman. Ya tabi ki gitmek istemiyorsun başta. Yani mecbur hissediyorsun hani severek değil bir mecburiyet gibi gösterdiler bize. Anlatmadılar yani, doğru düzgün. (K-07, 40, EV HANIMI, BURSA)

> Küçüklükte Kur'an Kursları, o şekilde, bir lisede işte bir yatılı iki aylık kursa gitmiştim. Sonrası ilahiyat zaten. Yani zaten dediğim gibi her yani ilkokuldan beri her sene zaten düzenli olarak yazları kursa gittiğin için orada zaten o dinî bilgiyi alıyorsun yani. Yani zihnimde kötü anlamda bir şey yok. Yine aynı şekilde Süleymancılarda yani oradaki anlatımlar daha değişiyor tabii ki birazcık daha, işte kapatmazsan şöyle olur, şu kadar yanarsın işte. Yani aklıma şu an tam gelmiyor ama genelde kötü olarak hani akılda kalabilecek söylemler. Hani teşvik için olabilir ama yine dediğim gibi hani empoze etmek için kötü, ne diyelim, söylemler oluyordu. Ama Diyanet'te yani bilmiyorum belki hatırlamıyorum, belki kötü bir

> şey olarak kalmadı aklımda. O sebeple bir, eee kötü bir düşünce yok aklımda, öyle diyeyim. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

> Ben ortaokulu İmam Hatip'te okudum. İmam Hatip'ten sonra da lise 1'de yine böyle dindar bir özel liseye yolladılar beni ama sonra ikinci şeyde aldılar baktı hani annem şey de eğitime de önem verdiği için baktı, eğitimi kötü dedi. Tamam artık bu kadar din yeter ben normal okula vereyim falan, öyle normal okula gittim. İmam Hatip dışında din eğitimi… Yani böyle yazın Kur'an kursuna falan giderdik. Bir kere aşırı katı bir Kur'an kursuna gitmiştim İstanbul'da, yatılı. Elbiseyle falan uyuyorduk, başörtüyle uyuyorduk. Bayağı şeydir, yani kötü bir travmadır. Öyle başka da din eğitimi öyle… Yazın Kur'an kursuna giderdik ya onun dışında aşırı bir din eğitimim olmadı ortaokuldan sonra. …Hani çok abartıydı işte elbiseyle yatıyorduk uzun kollu uzun, işte başörtülü yatıyorduk falan. Öyle baya kötü bir yerdi ya, ama şey, yani şey diyemem. Hani orada beni çok tetikledi, o yüzden açılma kararı aldım, beni soğuttu falan diyemem yani. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

K-14 çocukluk döneminin bir kısmını geçirdiği Fransa'da aldığı din eğitimini bir miktar sert olarak değerlendiriyor. Ailesi her ne kadar dinî hassasiyetleri olan kimseler olmasalar da orada din eğitimi almasını teşvik etmişlerdir. Ancak burada ailenin kursa gitmek istemeyen çocuklarını korkutarak ikna etmek için seçtikleri yöntem katılımcının zihninde baskı, korku ve kontrol ile özdeşleşmiştir. Türkiye'de yaşamak zorunda kaldıkları süreç sonrasında da lise döneminde hem bir cemaatin kursunda kalmış hem de buradan İmam Hatip Lisesine gidip gelmiştir. Okuldaki eğitimi hakkında çok yorum yapmamakla birlikte kurstaki eğitimi ve tutumları da "çok baskıcı, bahçeye dahi çıkamıyorduk" gibi ifadelerle dile getirmesi din eğitiminde bireysel özgürlüğün baskılanmasının kişide derin izler bıraktığını göstermektedir. Uzun yıllar kendisine bakan akrabaları tarafından baskıya maruz kaldığı için aldığı eğitimlerdeki baskıcı yapı da kendisinde bir isyan duygusuna sebep olmuştur. Kendisini "baskıya gelemeyen bir yapıda" olarak tanımlayan katılımcının kişiliğinde "isyankârlık, otoriteye direnç ve günaha girme (alkol alma)" gibi davranışlarla ortaya çıkmıştır. Bireyin öznel deneyiminde aldığı din eğitimini fenomenolojik açıdan değerlendirdiğimizde, güzel bir din eğitimi olarak nitelendirdiği kurs eğitimi içerik olarak doyurucu olsa da yaşadığı baskı ve zorlamalar bireyin manevi yönüyle çatışma yaşamasına sebep olmuştur. Bununla birlikte katılımcının din eğitiminde hissettiği baskının bu isyanın tek sebebi olmadığını ilerleyen bölümlerde göreceğiz.

> Din eğitimini Fransa'da aldım. Tabi oradaki aldığımız hocalarla buradaki hocalar bir değil. Orada daha katı hocalar vardı. Yani hani şey var, başka bir ülkenin bayrağı altında olmak ve orada din öğretmek çok farklı bir olay, daha baskılı… Mesela hiç unutmuyorum ya ben camiye gitmeyecektim, gitmeyeceğim dedim.

> Ondan sonra tamam dediler, gitme dediler. Uyku sersemi, annem de mum yakmış, şey niye mum yaktı hatırlamıyorum. Ben mi yaktım onu da hatırlamıyorum. Mumu yakmışım, saçımı tutuşturmuşum. Kafama bir vuruyorlar, kafama bir vuruyorlar ama. Sonra babam başladı işte hocaya gitmedin de ondan oldu da, hocaya söyleyeceğim seni de. Orada bende bir his kaldı abla, bir his kaldı böyle hani ondan sonra Türkiye'de de mesela İmam Hatip'e dedem yolladı beni, orada mesela şeydeydim, İmam Hatip gayet güzel, hiçbir sıkıntı yok ama tarikata gittim ya ben, tarikatta yani Süleymancıların kursuna verdiler beni, Süleymancıların kursundan gittim geldim ben. 4 yıl kaldım. İmam Hatip'e oradan gittim geldim. Orda da hani kıyasladığımda zihniyet olarak gerçekten daha katı, gerçekten çok katıydı. Dışarıya çıkamıyorduk, bahçe yani zaten dedim ya az önce baskıya gelemeyen bir yapım varmış benim. Bir de öyle bir baskı. Zaten her türlü baskı gördüm, bir de böyle bir baskı gördüm. Yani güzel din eğitimi öğrendim yalan yok. Çok güzel aktarıldı bir şeyler ama demek ki baskı, baskı, baskı, sonra bende mesela dönem dönem çok isyankâr olan biriyim. Bayağı da isyankârlığım var yani. Dönem dönem isyan ederim yani. Bir yandan alkol alırım. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

K-08 çocukluktan itibaren sorgulayıcı ve araştırıcı zihin yapısına sahip bir kişidir. Küçüklüğünden itibaren birçok konu gibi başörtüsü konusu da zihninde bir soru işareti olarak kalmış ancak en merak ettiği dönemlerde bu sorularına bir muhatap bulmakta güçlük çekmiştir. Aile sohbetlerinde sorduğu sorularla aile bireyleri yorulduklarını ifade ederek bazen susturmuşlardır. Akabinde ortaokulda eğitim aldığı İmam Hatip'te de aynı sorgulamalarına devam etmiş, meslek dersleri öğretmenlerini sorularıyla sıkıştırmış ancak kendilerinden tatmin edici bir cevap alamadığını ifade etmiştir. İstediği cevapları alamadığı gibi öğretmenlerinin *"böyle sorularla bizi şirke sokuyorsun, seni dinden çıkarmış oluyoruz"* sözleriyle sorularından kaçtıklarını ifade etmesi de dikkate değerdir. Merak etmek, araştırmak eğitim açısından aranılan özelliklerdir. Ancak sorgulayan zihinlerin bu sorgulamalarını yönetmek ve uygun çerçevede yönlendirmenin pedagojik olarak ne kadar önemli olduğu katılımcı gözünden bir kere daha ortaya konmaktadır. Öğretmenlerinin kendisinden kaçmaları katılımcı açısından *"zaten verecek bir cevapları yoktu"* ifadeleriyle kendi zihin dünyasında yer etmiş, tatmin edici cevaplar alamadığı hocalarının bilgisine olan güveni zedelenmiştir. Bu durum da öğretmenlerinin bilgilerini yok saymasına kendi bilgisini yüceltmesine yol açmış, öğretmenin öğrencinin gözündeki yerini zedelemesine sebep olmuştur.

> İşte çocukluğum hem okul hem camide… Yengemler hocalık yapıyordu. Orada camide Kuran eğitimi alıyorduk. Sonrasında işte İmam Hatip'e gittim kendi tercihimle. Liseyi de İmam Hatip okumak zorunda kaldım. Ben sağlık meslek lisesi okumak istiyordum. İmam hatip hocalarım daha içler acısıydı. Sorduğum sorulara cevap vermiyorlardı, veremedi, vermiyorlardı çünkü verecek cevapları yoktu, öyle düşünüyorum. Veremedikleri gibi beni dinden çıkardıklarını düşündükleri için benimle tartışmıyorlardı. Ben koridorda hoca kovalıyordum ya. Ya ben diyordum

> ki Yasin suresinde böyle bir kabir azabı ayeti var, sen kabir var diyorsun ama bu ayeti nereye koyacaksın diyordum. … Mezhep şirk, biri helal biri haram diyor, kıstasları Allah belirler. Hep böyle bizi şirke sokuyorsun çünkü biz seni dinden çıkarmış oluyoruz. Vebalime girmemek için benimle tartışmıyorlardı. Tabii ki. Kendileriyle çelişiyorlardı mesela. Ben diyordum ki başörtüsü Allah'ın emri, evet emri. Niçin var? Mahreme göre örtünüyoruz değil mi? Ailemiz içinde rahatız, anne babamız, nikâhı düşmeyen insanların içinde örtünmüyoruz. Evet tamam. Peki bana Kur'an dersinde Kur'an okurken niye başımı örtmek zorundayım diyordum mesela. Haşa Allah'a bir cinsiyet mi giydiriyoruz? Ya da neden biz namaz kılarken başımızı örtüp tesettüre girmek zorundayız? Hani cinsiyet mi giydiriyoruz? Bunların hiçbir şekilde net cevabını alamadım. Bana söylenen, Kuran hocası o zaman kimdi ya hatırlayamıyorum, bu Allah'ın bir emri, Allah'ı sorgulama, emretmiş mi sen bunu yerine getir, böyle örtüneceksin, böyle öğreneceksin, bitti. Benim dersimde de bu şekilde örtüneceksin. Zaten örtülüyüz, İmam Hatip'teyiz. Ve ne oldu? Böyle bu şekilde olmak zorunda oldu. Bunun bir emir olduğunu, emir ayetlerinin olduğunu ve kapanmak zorunda olduğumuzu söyledi. Söylüyorlardı da zaten. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

K-11 aile yaşantısının ve dünya görüşünün tam aksi yönde bazı kişisel buhranlarından çıkarak maneviyata yöneldiği bir dönemde dine olan ilgisinin arttığını ve Kur'an okumayı bilmediği halde hafız olmaya karar verdiğini anlatırken o süreçleri hem büyük bir minnetle hem de kendisinde bıraktığı olumlu duyguların tesirinde mutlulukla dile getirmiştir. Katılımcı kişisel arayışlarının neticesinde din eğitimi almak için başvurduğu Kur'an kursunda hafız olma isteğine fiziksel olarak uygun olmadığını ve konudan tamamen bağımsız/ cahil göründüğünü düşünmektedir. Ancak buna rağmen tamamen cesurca davranarak bir adım atmıştır. Gitmiş olduğu oldukça kapsamlı Kur'an Kursunda karşılaştığı hocaların kendisine ne kadar kibar davrandığını, bilgisizliğini yüzüne vurmadığını, aksine yüreklendirdiğini dile getirmesi zihninde çok önemli bir yere oturmuş ve minnettarlık duymaktadır. Din eğitimi aldığı hocalarının sabırla kendisine eğitim verdiğini dile getirmesi katılımcının geldiği noktayla birlikte değerlendirildiğinde din eğitimcisinin sabırlı olmasının pedagojik olarak ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcı burada Kur'an ve ibadetlerin öğretilmesinin yanında çok yönlü bir eğitime tabi tutulmuştur. Din eğitiminde başörtüsü bir zorunluluktan öte tefsir derslerinde hocasının kullandığı *"siz İslam'ı temsil ediyorsunuz, insanlar sizi gördüklerinde İslam'ı hatırlıyor*" ifadelerinden oldukça etkilenmiş ve başörtüsü katılımcı açısından bir ibadet olmanın yanında kamusal alanda İslam'ın görünür bir sembolü olarak anlam kazanmıştır. Bu açıdan eğitimcinin hem ifade tarzı hem de kelimelerini özenle kullanması verilen eğitimi daha etkili hale getirmekte, öğrencinin zihninde ve

hayatında yer edinebilmektedir. Zaten bu sözlerden etkilenen katılımcının da başörtüsü kullandığı dönemdeki hassasiyetleri bunu göstermektedir.

> Normalde kurslar hani öyle kursa falan verecek çok param yok hatta şey dedim hani ben dedim öyle çok para veremem, ben öğrenciyim dedim. Öyle para da vermeden gittim. Normalde paralı bir kurstu aslında. Hani dindar ailelerin iyi para verdikleri bir kursmuş, hiç haberim yok. Beni öyle şeyden aldılar, yüzüme baktı bir de başım açık falan gittim ben oraya, ben dedim hafız olmak istiyorum. Hadsizliğe bak, ben daha Kur'an okumayı bilmiyorum. Ben dedim hafız olacağım. Hiç yani bilmiyorum, ben buraya geldim, önerdiler dedim. Öyle aldılar beni de beni tamamen böyle baktılar yüzüme şey böyle hani belli ki konuyla hiç alakası yok dediler herhâlde. Hani bir şeyler öğrensin bari, hani böyle konuşabildiğine göre hiçbir şey bilmiyor dediler herhalde. Hani beni de kimse bozmadı ve aldılar oraya hani. Öyle oldu gerçekten, gerçekten. …Ya zaten başörtü şöyle işleniyordu, hani tefsir dersinde işleniyordu ayet olarak, sonra zaten herkes kapalıydı. Hani zaten kapanması gerekiyor, zaten olması gereken bir mevzu şeklinde işleniyordu. Sonra şey şöyle işleniyordu Kur'an Kursunda; o ayetin tefsiri şeklinde, ona bir bakmıştık. Sonra sizler demişti bir tane hocamız, yürüyen bir tebliğ gibisiniz, insanlar sizi gördüğü zaman İslam'ı hatırlıyor. Mesela bir erkek bunu yapamıyor ama siz bir kadın olarak İslam'ı temsil ediyorsunuz ve sokakta öyle yürümeniz lazım demişlerdi. Bu bana çok dokunmuştu mesela… (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

3.1.4. Başörtüsünden Vazgeçiş: Karar Süreci

Dinî bir emir olan başörtüsü aynı zamanda toplumsal ve bireysel bir kimlik olarak Türkiye'de hem bir dinî simge olması hem de sosyopolitik bir tartışma konusu olarak var olagelmiştir. Başörtüsü giymeye karar vermek dinî inanç ile bağlantılı olan bir süreç olarak değerlendirilse de başörtüsü giymeyi bırakma kararı baskılar, sosyal medya, modern yaşam tarzları, özgürlük ve bireysellik anlayışları, değişen dinî algılar gibi birçok neden ortaya konarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak bunlara ek olarak başörtüden vazgeçiş bireysel bir tercihin yanında sosyal çevre, toplumsal baskılar, siyasi söylemler, din eğitimi geçmişi gibi birçok etkeni bünyesinde barındıran karmaşık bir süreçtir. Başörtüsü giymeyi bırakan kadınların bu süreçte neler yaşadıklarından yola çıkarak etkili olan faktörler ele alınacaktır.

3.1.4.1. Sürecin Normalleşmesi / Normalleştirilmesi

Başörtüsü insanların sadece fiziksel görüntüsünde bir değişiklik değil aynı zamanda dinî bir temeli olması sebebiyle manevi dünyasında da yer edinmektedir. Her ne kadar başörtüsü giymeye istemeden karar verilmiş olsa da bırakmaya karar vermek hem zihinsel hem bedensel bir hazırlık gerektirebilmektedir. Başörtüsünü bir süre kullandıktan sonra

bırakmaya karar veren bireylerin bir kısmının bunu birden yapmadıkları öncesinde sanki bir hazırlık süreci gibi aşama aşama kendilerini buna uyarladıkları görülmektedir. Bu sayede hem gelebilecek tepkileri en aza indirmek adına sosyal çevrelerini alıştırmak hem de yeni sürece kendilerini alıştırmak adına başörtüsü örtme şekillerinden başlayarak yavaş yavaş tesettürden uzaklaşmaktadırlar. "Taviz tavizi doğurur" söylemi bu noktada kendisini ispatlamaktadır.

Alışmak/ alıştırılmak din eğitiminde kullanılan önemli bir süreçtir. Özellikle namaz gibi sürekliliği olan ibadetlerin hayata kazandırılması noktasında alışkanlık kazandırmak için bir süre bireyin o ibadeti yapması beklenir. Alıştırma döneminde de birden her şeyi yaparak değil yavaş yavaş kolaydan zora doğru gidilmesi ve süreklilik arz etmesi beklenir. Bunun tam tersi durumlarda da bu durum geçerliliğini korumaktadır. Nasıl ki ibadetleri ya da ahlaki davranışları hayata geçirmek için bir alışma süreci sonrası normalleşme oluyorsa tersi durumlarda da o ibadetlerin, davranışların bırakılması da bir alışma ve normalleşme sürecidir. K-01 ve K-02 bu durumu deneyimlemişler ve başörtüsü bırakma süreçlerinde bu kararlarını normalleştirmişlerdir. Önceleri başörtüsünü arkadan yapmaya başlama, başörtü yerine şapka takma, zamanla saçın görünmeye başlaması süreçleri en sonunda "böyle tesettür olmaz ya tam kapan ya tam açıl" düşüncesiyle zaten artık uzaklaşmaya başladıkları başörtüsünü bırakmayı seçmişlerdir. Başörtüsüne yakışmayacağını düşündüğü şekilde giyim tarzına dönen K-01 bu durumu "Allah beni yamulttu" şeklinde yorumlayarak bu durumu kendince bir ceza gibi görmektedir.

> Aslında buna karar vermenin en büyük sebebi de pandemiden sonra şöyle oldu bak. Buraya, evet aklıma gelmesi iyi oldu. Önceden benim dükkanım hemen yan taraftaydı… Kapalı çalışıyorum sürekli. İşte çok yoğun olduğumuz zamanlar başörtümü geriye atardım işte böyle topuz gibi bağlıyordum. Öyle çalışıyordum. Markete giderken dahi başımı önüme alıp gidiyordum ben. Hani şundan işte 4 sene öncesinden bahsediyorum sana, pandemi zamanı. Sonra pandemi patlayınca maske takıyoruz ya baş geri de zaten şu kısmının (boğaz kısmını işaret ederek) kapalı olması, markete git gel kaldı. Sonra işte taksi durağından zaten hemen şurada taksi şuraya gideceğim, hemen evde ineceğim, kaldı. Öyle öyle kaldı, kaldı kaldı, sonra maske çıktı, kafa kaldı. … normalleşti çünkü. Aynı nasıl dizilerde gördüğümüz hayatlar normalleşiyor. Bir şeyi elli kere görürsün ama zaten ben bunu biliyordum der, bu da benim için çok güzel normalleşti. Ondan sonra öyle böyle. Sonra mesela böyle kapalıydı (boğaz kısmının açık, başörtünün geriden yapıldığı ama saçın hiç görünmediği bir örtünmeden bahsediyor). Hiç saçım falan görünmüyordu o zaman. Sonra çalışıyoruz, yoğunuz ya mesela kafa kayıyor geriye. İşte gene markete gittim geri oraya ve kafa kaymış halbuki mesela hiç farkında değilim. Saç oldu yarıda. Buna da alıştım mı? Sonra çekiyorum önü, Allah'ım diyorum bir tuhaf gelmeye başladım. Sonra kaldı böyle yarıda ve ben pandemiden önce bu kafasını geriden bağlayıp böyle üstüne çok dar pantolon ya da tayt giyip sadece poposu

> kapanacak şekilde olanlara diyordum ki, (dişlerini sıkarak) böyle gidip arkalarından kafasını tutup çekesim geliyor. Ya aç ya kapat. O öyleyken Allah beni güzel yamulttu. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

> İnsan arsızlaşıyor diyeyim. Gerçekten, ama öyle. Hani bir şeyden bir vazgeçiyorsun ya o senin için tamamen yok oluyor gibi bir şey. Yok olmuyor ama hani o şeyi… Mesela siz şu anda açılır mısın? Belki açılırsınız ama ilk açıldığınızda çok değişik derin duygular içerisine girersiniz. Kapanmak da açılmak kadar benim için çok zor oldu. … Şöyle yavaş yavaş açıldım, o zamanlar servis hostesliği yapıyordum. Kışın şapka takıyordum. Sonra havalar ısınmaya başladığında şapka kafadan tamamen çıktı. Ondan sonra açıldım, açılmaya karar verdim. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

3.1.4.2. Karar/ Kararsızlık Aşaması

Her ne kadar bireyler başörtüsünü bırakmaya karar vermiş olsalar da bunu uygulamaya koyma noktasında birtakım kararsızlıklar yaşayabilmektedir. Bu bazen toplumsal baskılardan çekinme sebebiyle bazen de dinî/vicdanî sorumluluk sebebiyle olabilmektedir. Katılımcılardan K-01 bu kararsızlık sürecini uzun süre yaşadığını belirtmiştir. Başörtüsünden kopmak K-01 için hem yetiştiği ailenin değer yargılarından kopmak hem de dinî inancından kopmak anlamına gelmektedir. "Ben saçım başım dağınık da çıkarım, sıkıntım yok" diyerek dış görünüşe önem vermediğini vurgulamaktadır. Hem dindar bir ailede yetişmenin hem de İmam Hatip ya da çeşitli kurumlarda aldığı dinî eğitimlerden edindiği bilgilerin belki de ruhunda bıraktığı etki ile zihinsel olarak ciddi bir bocalama süreci yaşamıştır. Vicdanî olarak dinî yükümlülüklerini ve geçmişini hatırlayarak daha fazla açılmak yerine İslam'a uygun şekilde örtünmenin daha doğru olduğunu düşünmüş olsa da nefsî olarak bu kendisine ağır gelmiştir. Bir süre düşünmenin ardından başörtüsünü bırakma kararı almıştır.

> Ben böyle saçım başım dağınık da çıkarım öyle bir sıkıntım da yok yani benim. Neyse öyle böyle derken bu açılmaya karar verdiğimde hani açılmaya karar böyle daha çok zorladığımda bir hafta 10 gün kadar benim böyle namaz elbiselerim falan var. Şimdi böyle giyiyorum, aynanın karşısına geçiyorum. Diyorum ki sen buydun diyorum. Bak bunu sadece İslami olarak değil. Hani sen bu inanca sığınıp bir yerlere kadar böyle kendini aşmış iken ya da ne bileyim, kendine kalbine bunu kabullendirmişken şimdi sen neden böylesin? Hani bu mu seni mutlu ediyor (başörtüsünü işaret ederek), yoksa bu mu seni mutlu ediyor (başörtüsünün olmadığını kastederek)? Orada mesela çok kendimi sorgulamıştım. Sonra o dönem işte böyle biraz gitti. Dedim ki ben açılacağım dedim ya. Hani açılacağım, yapamıyorum yani. Sonra dedim ki neden tam kapanmayı düşünmüyorsun? Bir hafta 10 gün, böyle benim hâlâ ipek başörtülülerim falan duruyor, şallarım, elbiselerim duruyor, Giyiniyorum böyle başımı kapatıyorum, aynanın karşısına geçiyorum diyorum ki evet diyorum bak, mesela hatta böyle 1-2 fotoğraf çekip böyle babama falan atmayı düşündüm ki o da böyle ağlar yerle bir olurdu yani. Öyle mutlu olurdu. Diyorum ki tamam diyorum bu. Tam böyle kapıya gidiyorum,

> yok nefes alamıyorum, boğuluyorum. Ben, ben böyle çıkamam. Kapıdan defalarca döndüğümü biliyorum. Biliyorum, tekrardan dedim yapamıyorsam onu da denedim, onu da yapmak istedim. Hani diyorum ki yani niye kolayını seçiyorsun? (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

3.1.4.3. Başörtüsü Giymesi Bırakma Nedenleri

Başörtüsü giymeyi bırakma kararı temelinde çok çeşitli etkenler yer almaktadır. Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak başörtüsü giymeyi bırakma alt kodları şu şekilde oluşturulmuştur:

Tablo 10. Başörtüsü Giymeyi Bırakma Nedenleri

BAŞÖRTÜSÜ GİYMEYİ BIRAKMA NEDENLERİ
Eleştiriler/ Baskılar
Başörtüsüne Yüklen(emey)en Anlam
Başörtüsünü Kabullenememek
Sorgulama/Arayış
Güzellik Algısı
Rahatlık/ Özgürlük İsteği
Başörtüsüne Bakış Açısı/ Tarihsel Yorumlama
Başörtüsünün Dindeki Yerini ve Anlamını Sorgulama
Temsil Edememe Düşüncesi
Eşin/Sevgilinin Tutumu
Sosyal Medya ve Kitle İletişim Araçları
Siyasi Söylemlerin Etkisi

3.1.4.3.1. Eleştiriler/ Baskılar

Başörtüsü giyme kararında aile ve çevre baskısı ya da yönlendirmesine sıkça rastlarız. Özellikle katılımcılarımızın neredeyse tamamı gibi dindar ailelerde yetişen bireylerde bu söylemlere rastlamamız mümkündür. Dinî bir sembol olan başörtüsünü bırakmaya yönelik ise ailelerin bir baskı yapmamış olması zaten beklenen bir durumdur. Ancak sosyal bir varlık olan insan sosyal çevresinin de etkisiyle hayatına bir yön çizebilmektedir. Bu açıdan sosyal çevrenin de etkisiyle bazı kararlar alınabilmektedir. Katılımcılarda K-03 eğitim gördüğü üniversitedeki hocalarının baskı ve aşağılamalarından ötürü başörtüsünü bırakmak zorunda kalmıştır. Katılımcının başörtülü olduğu dönemi "ben tam tesettürlüydüm" şeklinde ifade etmesi tesettür sınırlarına dikkat

ettiğini göstermektedir. Buna karşılık yargılamadığını ifade etmiş olsa da daha sonradan kapanan arkadaşlarının tesettür sınırlarına tam riayet etmiyor olması dikkatini çekmiştir. Bununla birlikte başörtüsüne tepkili olan hocalarının diğer başörtülü kızlara değil özellikle kendisine baskı yapmalarını giyim tarzından dolayı bir ötekileştirme ve dışlama olarak yorumlamaktadır. Ayrıca baskılara dayanamayıp başörtüsü giymeyi bırakma kararının ardından hocalarından aldığı "özüne dönmüşsün" şeklindeki yorumlar katılımcının yenilgiye uğramasına ve hayal kırıklığı yaşamasına sebep olmuştur.

> Bir de şöyle bir mevzu var, ben kapandıktan sonra birkaç tane daha kişi kapandı ama onların kapalılığı çok tuhaftı. Ben mesela tam tesettürlü kapandım. Hani ne bir dar ne bir işte kısa hiçbir şey giymedim makyaj dahi yapmadım. Benim eşarbım hani böyle değildi aslında. Şuramı bile kapatırdı, yani şöyle kapatırdım (başörtüsünü büyük şekilde omuzlarını ve göğsünü kapattığı işaret etti)… Ondan sonra üniversitede birkaç kişi kapanmaya başladı benim arkamdan. Ama çok tuhaf kapanmaya başladılar, topuklu ayakkabılar, daracık pantolonlar, kocaman küpeler takıyorlar, küpeler gözüküyor, saç şuradan gözüküyor. Yani yadırgamadım, hani onların tercihi dedim, onları da böyle belki Rabbim ısındıracak gözüyle baktım. Onların hiçbirine laf etmediler ama ha bire gelip gelip beni didiklediler. Uçacaksın(!) Aynen eller de böyle (kanat yapar gibi). Erdin mi? Böyle yapardı (eliyle gökyüzüne yolculuğu işaret ederek) erdin mi oraya? Şimdi eline ne geçti bu kitapları okuyunca, şu zihniyetini niye kapatıyorsun? Ben de derdim ki hocam şu kafamdaki şu örtü sadece bir farklı dedim ben gene aynı karakterim, ben değişmiyorum. …Ben açıldıktan sonra abartısız 3 tane hocam, o beni de yargılayan 3 tane hocam karşıma geçip "özüne dönmüşsün" dedi, aynen böyle (eliyle güzel olduğunu işaret eder şekilde) karşıma geçip "özüne dönmüşsün" yaptı böyle el işaretiyle. Ve şok olmuştum (sesinde büyük bir hayal kırıklığı vardı). Bunu anlattığımda da kimse inanmıyordu. O dönemde Tayyip Erdoğan kapalılığı işte şey yaptı, kanun getirdi falan filan, nasıl bir kanun bu yaaa? Bildiğin çekmediğim eziyet kalmadı benim okulda. (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

K-03'ün görmüş olduğu baskı ve zorlama yakın dönem Türkiye'sinin bir gerçeği olmasına rağmen günümüzde olmasını beklemediğimiz durumlardandır. Ancak katılımcı hocalarının aşağılayıcı ithamlarına maruz kalması ve özel bir üniversitede olmasından kaynaklı derslerden geçmesine de bir şekilde engel olunduğu için baskılara boyun eğmek durumunda kalmıştır. Bu sebeple mevcut şartların değişmesi ve baskıların artık olmadığı bir sürece girdiğinde de yavaş yavaş tekrar başörtü giyme isteği oluşmuştur.

3.1.4.3.2. Başörtüsüne Yüklen(emey)en Anlam

Başörtüsü İslam dininde inancın pratiğe yansıması olarak değerlendirilirken aynı zamanda kadın için kimlik, aidiyet, mahremiyet ve hatta direniş gibi birçok anlamda sembol haline gelmiştir. Türkiye'de modernleşme süreçleri, laiklik tartışmaları ve siyasal çekişmeler ile iç içe geçerek dinî bir sembol olmanın ötesinde toplumsal ve ideolojik bir

mesele haline gelmiş ve tartışmaların odak noktası olmuştur. Özellikle modernleşmenin de etkisiyle zamanla dinî formundan sıyrılarak sokulmak istenilen noktalar başörtüsünün manevi anlamında bozulmalara yol açmakta, anlamını yitiren başörtüsünün artık bireyin yaşantısında bir yeri ve önemi kalmamaktadır. Gelinen noktada kimisi başörtüsüne bir anlam yükleyemezken kimisinin de yüklediği anlamlar onu dinî temelinden uzaklaştırmaktadır.

Katılımcılardan K-01, K-09 ve K-13 başörtüsünün hayatlarında herhangi bir anlamı olmadığını ifade etmişlerdir. Ailelerin yönlendirmeleriyle hayatlarında yer alan başörtüsü ne dinî olarak ne manevi olarak anlamlandırılmadığı için katılımcıların hayatında varlığı ile yokluğu aynı derecede olmuştur. K-01 başörtüsünü mahremiyet ve bedenin korunması temaları çerçevesinde anlamlandırmıştır. Günümüzde kendisinin bedenini bireysel olarak koruyabildiği, bu nedenle başörtüsünün bedeni koruyucu işlevini kaybettiğini düşünmekte, başörtüsünü tarihsel bir olgu olarak değerlendirmektedir. K-09 da ailesinden gördüğü şekliyle başörtüsü kullanmaya başlamış, kendisi de bir ilahiyat mezunu olmasına rağmen başörtüsü zihin dünyasında bir anlam ifade etmemiştir. Başörtüsü taklit yoluyla aileden öğrenilen bir öğreti olarak kalmıştır. Varlığı ya da yokluğu katılımcı için bir anlam ifade etmemektedir. K-13 ise başörtüsünü çok isteyerek kullanmaya başlamadığı ve kendisini iyi bir dindar olarak tanımlamadığı için başörtüsünün kendisi için bir anlamı olmadığı kanaatine varmıştır. Ayrıca katılımcı başörtüsünü "kısıtlayıcı" bir fenomen olarak algıladığı ve dinî bir anlam yüklemediği için kullanmayı anlamsız bulmaktadır.

> Ben bunu örtüyorum ama bunu niye örtüyorum bilmiyorum. Bilmiyorum yani. Bunu bana kapa, kadının kapalı olması gerekiyor, kadının kendini koruması gerekiyor. Niye ben böyle kendini koruyamıyor muyum? Ben şu an şey mi diyorum, 50 tane erkek gel bana mı diyorum mesela? Demiyorum. Ben o haldeyken daha çok dikkat çekiyordum. O zaman ne biliyor musunuz; dönem şartları. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

> Önemi, valla şöyle söyleyeyim, önemi yoktu yani hani şöyle söyleyeyim başında demiştim ya hani zaten bu bir süreç, annem takıyor, ablamlar takıyor falan. Annem iyiliği kötülüğü ya da yararlılığı yararsızlığı ya da bana yakışıyor yakışmıyor ile ilgili herhangi bir zihnimde bir şey canlandığını hatırlamıyorum mesela. Bu zaten takılan bir şey yani takıyorum yani hani. Şey gibi hani, nasıl diyeyim, üzerine bir şey almazsın ya da atıyorum, hani biz bizeyiz, iç çamaşırını giymezsin kendini eksik hissedersin ya onun gibi bir şey. Hani neden varlığıyla ilgili ya da neden yokluğuyla ilgili bir şey olmadı. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

> En son ben dedim ki ya ben bunu takıyorum ama ben ne için takıyorum ki bunu zaten çok istediğimden ve çok dindar olduğumdan mı? Yoooo. Bu zaten benim

> hayatımı da kısıtlıyor. "Ben niye bunu takıyorum yani" olmuştum bir yerden sonra. Yeterince dindar olmamam birinci sebep. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

En baştan itibaren başörtüsü giymeyi zaten istemeyen K-04, İslam dininde başörtü vurgusunun ön planda tutularak, diğer ibadetlere dair bir anlatım yapılmamasından dolayı başörtüsünü "dinî kimliğin merkezi" olarak görmektedir. Başörtü merkezli bir dinî eğitim anlayışı özne üzerindeki kurduğu baskıdan dolayı korkuya eşlik eden bir kimlik tehdidi olarak algılanmıştır. Bu sebeple başörtüsü giymeyi istememesine rağmen bunu bir zorunluluk olarak kabullenmiş, ilerleyen zamanlarda İslam dininde başörtüsü kadar önemli başka ibadetlerin de olduğunu bilmek ve bunların kendisine anlatılmadığını görmek hayal kırıklığına uğramasına neden olmuştur.

> Hani kapanmazsan dünyanın en günahkâr insanı gibi hissediyorsun. Yani böyle sanki başka, ya bak mesela bir kere bile bana namaz kıl diye kimse baskı yapmadı biliyor musun? Yani ben çocukluğumdaki dönemleri hatırlıyorum. Hiç kimse bana namaz kıl diye baskı hiçbir zaman yapılmadı. Yapılan tek şey başörtüsü üzerindendi. Ben de hani dinin en önemli şeyinin hep kapanmak olduğunu düşünürdüm. Kapanmadığımda böyle dünyanın hani böyle en günahkâr insanıymışım gibi ve cehenneme gideceksin kesinlikle gibi düşünüyordum. Ama istemiyordum da ben şimdi kapanmak da istemiyordum yani bir taraftan da istemiyorum, dördüncü sınıftayım. (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

K-06'nın ifadelerinde başörtüsüne geleneksel öğretilerin dışında farklı bir anlam yüklediği görülmektedir. Kur'an'da Nur suresi 30-31. ayetinde yer alan ifadeleri (katılımcı sehven Nisa suresi olarak ifade etmiştir) geleneksel yorumun dışına çıkarak başın örtülmesi şeklinde değil vücut hatlarını belli edecek kıyafetlerden yani teşhircilikten uzak durulması olarak yorumlamaktadır. Bu sebeple katılımcı nezdinde başörtüsü "baştan omuzlara kadar örten örtü" anlamından sıyrılarak kadının bedenini teşhir etmemesi gibi soyut bir anlama bürünmüştür. Tesettürün farz olması ile ilgili ayetlerin doğru açıklanmadığını düşünmesi ve kendi araştırmaları ile getirdiği bireysel yorumlamalar, fenomenolojik açıdan bireyin dinî deneyimin özüne dönme çabasının bir ürünüdür.

> Örtünmenin tarihçesi de, örtmeye de gelirsek, Kuran'da zaten o dönemde Arap kadınları da erkekleri de bir başörtüsü örtüyor. Kur'an ayetinde Nisa suresi hep söylenir ve bunu hadislerle desteklemeye çalışırlar. Ama orada bahsedilen ziynetlerini göstermemeleri yani aslında özetle ayetin genelinde bir kadının teşhircilik yapmaması gerektiği, işte dekoltesini kapatması gerektiği, işte başörtülerini yakalarının üzerine indirsinler, yakalarını kapatsınlar, ziynetlerini görülmeyeceği şekilde diye devam ediyordu yanlış hatırlamıyorsam. İşte burada aslında ondan bahsediyor. Bir kadının kadın olarak sosyal ortamda var olabilmesi için teşhirciliğini kullanmaması gerekiyor. Bu yani yüzyıl sonra da böyle olacak, 500 yıl sonra da böyle olacak. 500 yıl önce de böyleydi. Her zaman böyle olacak.

> Yani bu başörtüsü saçının telini kapatmakla alakalı bir durum değil. O ayette de bu aslında başörtüsü takan saçlarınızı göstermeyin gibi bir yerden değil de asıl teşhirciliğin önüne geçmek için indirilmiş bir yer. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ, KOCAELİ)

K-14 başörtünü toplumsal sınıf ve statü temasında adlandırmaktadır. "Başörtülüler hep böyle temizlikçi olarak algılanırdı" ifadeleriyle de başörtüsünü bir damgalanma aracı olarak görmektedir. Yakın tarih Türkiye'sinde bu durum daha sık yaşanırken hala günümüzde nadiren de olsa maalesef varlığını korumaktadır. Başörtüsü genç kızların değil yaşlı kadınların aksesuarı olarak etiketlenmektedir.

> Ondan sonra bir de o dönemde başörtü de şey diye algılanırdı belki bilirsiniz hani başörtülüler hep böyle temizlikçi. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

3.1.4.3.3. Başörtüsünü Kabullenememek

Başörtüsünün dindeki yeri ve anlamının dışında birey için kimlik, aidiyet gibi anlamlara da gelmektedir. İfade ettiği anlamlar her bireyde aynı şekilde karşılık bulamayabilmektedir. Başörtüsü giymek dinî inanışın bir yansıması olmakla birlikte psikolojik etkileri de bünyesinde barındıran bir süreçtir. Bu süreci kabullenmek de birey için zorlayıcı olabilmektedir. En baştan itibaren başörtüsünü çeşitli sebeplerle kabullenemeyen bireyler bir çıkış kapısı bulmak için gerekçeler aramaktadırlar. Katılımcılarımızdan bazıları da başörtüsünü en başından itibaren hiç benimsemediklerini, kabul etmediklerini ifade etmişlerdir.

K-02 ve K-05 her ne kadar ailelerinin istek ve yönlendirmeleriyle başörtüsü kullanmaya teşvik edilmiş olsalar da en başından beri başörtüsü giymeyi kendilerine kabullendirememişler, bu durumu da "içinde bir uhde kalmak" olarak yorumlamışlardır. Bu düşüncelerle kullanılmaya başlanan başörtüsü hep bir fazlalık olarak görülmüştür. K-05 toplum baskısı olarak gördüğü başörtüsünü mekan- zaman bağlamında değerlendirerek normalde başörtülü olduğu dönemde düğününde başörtüsünü çıkarmıştır.

> Bir kere başlı başına hiç kapanmak istemem bir etkendi. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

> Bir de küçüklükten gelme ya o içinde kalan bir şey var. O biraz daha çok dışarı vurdu yani yapamadım. Yani o zamandan sonra yapamadım işte. Bir evlilik yaşadım, 7 sene sürdü. Hani o da kapalı, sofi şey değildi, yine kapalıydım yani öyleydi sonuçta ama düğünümde yine açıktım düşün. Düğünümde açıktım yani, düğünümde açtım saçımı. Toplum baskısı işte. (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

Annesi de bir cemaate bağlı Kur'an Kursunda eğitimci olan K-10 ailesinin yönlendirmesiyle başörtüsü kullanmaya başlamış, aile çevresinde herkes başörtülü olduğu için bu durum kendisini çok rahatsız etmemiştir. Ancak üniversiteye başladığında çevresinin de değişmesiyle içsel olarak kabullenemediği başörtüsü tekrar kendisini rahatsız etmeye başlamış ve başörtüsünü bırakma isteğini ailesiyle paylaşmıştır. Bu durum başörtüsünü içselleştirememiş olduğunun bir göstergesidir.

> En başından işte çevremden dolayı yadırgamadım. Ondan sonra pişmanlık yaşadım. Hani aileme bunu söyledim, kesinlikle hani izin vermediler. 2-2,5 yıl boyunca ailemle bu konuyla ilgili aramızda konuştuk. Yani o şekilde gelişti. (K-10, 19, ÖĞRENCİ, TOKAT)

K-08 12 yaşlarında başörtüsü kullanmaya başlamasıyla kadın-erkek ayrımcılığı ekseninde "cinsiyet temelli tanrı adaletsizliği" çerçevesinden değerlendirerek içsel sorgulamalara girmiştir. "Dinî pratiklerin eşitsizlik ürettiği" düşüncelerine odaklanarak özellikle "İslam'a göre sanki kadınlar erkekler için yaratılmış" düşüncesi kendisini rahatsız etmiş ancak kendi ifadelerinden anladığımız kadarıyla o dönemlerde ne ailesi tarafından ne İmam Hatip'teki hocaları tarafından bu sorgulamaları ve soruları dikkatli yönetilememiştir. Korkutucu bir Allah figürü aşılanmasından dolayı "Allah duyar, yakar" endişesiyle kafasındaki soruları sesli bir şekilde dile getirmekten de korkmuştur.

> 12 yaşından beri. Çünkü ben dördüncü sınıfta kapandım. Dördüncü sınıfta namaza ve oruca başladım ama her şeyi sorguluyorum. Yani ben bunu örtüyorum ama adaletsiz bir tanrı var diyordum hep kendi kendime. Neden erkekler o kadar rahat? Tatile giderdik mesela, babamlar sahilde tamam şortla duruyordu, kısa kollu tişörtle duruyordu ama biz böyle hep kapalıyız. Bu Tanrı niye böyle hep sorgulardım. Bunu da kimseye söyleyemezdim. Hani söylersem Allah da duyar, işte Allah yakar. O zaman korkutulmuş bir Allah vardı çünkü ama o zamanlar sorguluyordum evet. Bu adalet değil diyordum. Neden bütün özgürlükler erkeklerin. Kadınlar sanki erkekler için yaratılmış gibiydi çünkü. O zaman biz biraz daha koyu muhafazakâr bir aileydik. Ama babam çok öyle değildi. Biraz entelektüeldi ama işte aile kalabalık bir aile olduğu için, amcam da hoca ve hocalar oldukları için biraz onların baskısından dolayı bir şey diyemiyordu. Yoksa babam daha entelektüeldi. Ben o zaman sorgulamaya başladım. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

K-09 ailesinden gördüğü şekilde doğal bir süreçte başörtüsü kullanmaya başlamış ancak bu süreci hiç sorgulamamıştır. Hayatının ilerleyen süreçlerinde aslında başörtü kullanmamanın kendisi için bir tercih olabildiğini ama bunun hiç sunulmadığını fark etmiştir. Zamanla bireysel farkındalığının artmasıyla kişiliği ile inancı arasında bir uyumsuzluk hissetmeye başlamış, başörtüsü kendisine ağır gelmiş, yapısına uyduramadığını belirttiği başörtüsünü bırakma kararı almıştır.

> …kişisel olarak kendi kişiliğime zamanla tam olarak oturtamadım. Hani zamanında dediğim gibi sorgulamadım ama dediğim gibi bunun diğer yönü de bana seçenek olarak sunulmamış. Ben daha sonra benim kendimce fark ettiğim şey bu. Yani bak önünde açılmak da var, kapanmak da var. Böyle bir söylem de gelişmedi. Evet güzel, hani kapanmanın güzel yönlerini anlatmak çok güzel, çok doğru, ama bak önünde açıklık da var. Açıla da bilirsin, açık olarak da devam edebilirsin hayatına, böyle bir seçenek zaten sunulmadı. O yüzden hani onun da daha sonra idrak ediyorsun ya da ben öyle bir şey hissettim öyle diyeyim. Onun dışında kendime kişisel olarak dediğim gibi yapıma uyduramadım. Yani belli bir zamandan sonra artık istemeye istemeye, istemeye istemeye en sonunda zaten hani kafada bitirdikten sonra da açılmıştım. … Olay olarak hiç o şekilde bir şey yaşamadım. Herhangi bir tepki, o da değil. Tamamen kendi kişisel, (düşünüyor) nasıl diyeyim kişiliğim ile alakalı yani bana ağır geliyordu öyle. Senin bir şeyi yapamamak da değil ama bunu her gün devamlı olarak yapmak kişi, kişiliğime ağır geldi öyle diyeyim. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

3.1.4.3.4. Sorgulama/ Arayış

İnsanoğlu hep bir arayış ve sorgulama içerisindedir. Hayatın her alanına dair yapılan sorgulamalar insanı bir yola koymaktadır. Başörtüsü bırakma sürecinde de bazen sorgulama ya da arayış etkili olabilmektedir. Bazen dinî emirlerin ve değerlerin sorgulanması söz konusu iken bazen de bireyin içinde bulunduğu psikolojik süreçlerin etkisinde hayatı ve mevcut durumu sorgulama ve bir arayışa girme durumu söz konusu olabilmektedir. Bu sorgulamalar ve arayışlar neticesinde büyük değişiklikler kendisini gösterebilmektedir. Başörtüsü giymeyi bırakma kararında da bu sorgulamalar ve arayışlar etkili faktörlerdendir.

K-01 hayatının zorlu bir döneminde kendisini ve kararlarını sorguladığı bir noktada varoluşsal bir arayışa girmiştir. Bu arayış döneminde kendi içerisinde sorgulamalar yapmakta, kendisine dışarıdan bakarak sorgulaması kendisine yabancılaştığını göstermektedir. İçindeki büyük boşluğu dolduracak noktayı tam olarak bulamamış ve bir süre devam eden bu arayışının neticesinde bir süredir kullandığı başörtüsünü bırakma kararı almıştır.

> Çok aşırı kötü bir dönemdi. Böyle kendi omuzlarımdan kendimi tutup bu sen değilsin dediğim bir dönemdi. O dönemin çoğu noktasından sıyrılmaya, sıyrıldığımı zannettiğim bir dönemde verdiğim bir karardı. O dönem işte böyle bir erteledim falan, bir şeyler oldu. Ya arayış diyeyim ya, hani böyle çok büyük bir boşluk, çok büyük bir arayış. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

K-09 da içsel olarak başörtüsü kullanmaya başladığı dönemde aslında başörtüsü kullanmama seçeneğinin kendisine sunulmadığını idrak etmeye başlamasıyla içsel bir

sorgulamaya girmiş, bu duygusal sorgulamalardan sonra başörtüsü "özne üzerinde ağırlık" haline gelmiştir.

> Saydığım sebeplerin dışında hani hangisi daha önemli senin için diye sorarsan, kendimle alakalı olarak yani belki nefsine ağır gelmek de olabilir. Hani ama kişisel böyle birebir yaşadığım bir olay, hani anlatabileceğim bir olay yok. Tamamen hani içte yaşanan olaylar öyle diyeyim. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

K-08 uzun yıllar dinin emirleri konusunda sorgulama süreci yaşamıştır. Ailesinin sohbet ortamında çocuklarını yetiştirmeleri ve özellikle sohbet konusunu hazırlamaları noktasında çocuklarına görevler vermiş olmaları pedagojik açıdan oldukça değerlidir. Hem çocuğun bulunduğu ortama aidiyet hissinin artmasını sağlamakta hem de anlatılan konulara olan ilgisini artırmaktadır. Ancak burada çocuğun dinî emirleri uygulama konusunda sevdirmenin ve alıştırma sürecinin önemi görülmektedir. Katılımcı 4.sınıf döneminde namaza ve başörtüsü kullanmaya başlatılmasını sorgulamalarının başlangıcı olarak değerlendirmektedir. Görünen o ki; küçük yaşta dinî emirleri birden uygulamak kendisine ağır gelmiştir. Ayrıca ailenin sohbet ortamlarında çocuğa sorumluluk vermesi ancak sorduğu sorulardan kaçınmaları katılımcıda ikilem yaşamasına ve sorgulamaların artmasına sebep olmuştur. Çocuğun mevcut sorularını susturmak bir çıkış yolu olmadığı gibi daha büyük soru(n)lara kapı aralamaktadır.

> Dördüncü sınıfta kapanıp namaza, oruca başlamam benim hep bir sorgulamama sebep oldu. Ben çok mutluyum öyle olduğuna. Çünkü beni hep sorgulamaya iten şeyler ailemde başladı aslında hani yap yapma kısımlarında. Sorgulamaya başlamam da benim şu anki halime getirdi yani. O yüzden ben çok teşekkür ediyorum, aileme de çok teşekkür ediyorum. İyi ki böyle muhafazakâr bir ailede doğmuşum, iyi ki İmam Hatip'te okumuşum. … Öyle bir araya toplanırdık, konu belirlenirdi, namazdan başlanırdı. Ben hep diktim yaa. Yani hep tartışmanın ortasındaydım. Hep neden neden, neden diye soruyordum, işte bu mantıklı değil, bir de hiç bu açıdan düşündünüz mü? Sen böyle diyorsun ama bunu şöyle için düşünmüyor musun diyorum. Bana hep böyle işte sen sus, sen şey yapma, sen ne bilirsin, sen daha çocuksun diye hep böyle susturuluyordum. … İşte bir tek sen mi biliyorsun? Bir tek senin mi kafan basıyor diye kale almıyorlardı beni. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

Pandemi döneminde toplu kullanım alanlarının sınırlandırılması sebebiyle derslerin evlerde yapılmasına karar verilmiş, Kur'an Kursları da uzaktan eğitime geçilmişti. Bu süreçte kurs eğitimine evden devam etmek zorunda kalan K-11 dinî ibadetlerin cemaatle yapılabildiği, tek başına devam ettirmenin zor olduğunu deneyimlemiştir. Ailesinden gördüğü her türlü olumsuz söz ve eyleme rağmen ibadetlerine bir süre devam etmiş fakat "yalnızlaşma" hissiyle karşı karşıya kalmış, bu da

ibadetlerindeki düzeni etkilemiştir. Bu süreci anlatırken Kur'an Kursu hocasının *"iman bir kastır ve siz o kası eğer kullanmazsanız o güçsüzleşir*" ifadeleriyle örneklendirerek imanının zayıfladığını belirtmiştir. Katılımcı başörtüsü giymeyi bırakma kararını belirgin bir olaya bağlamamakta, bu da kararın fenomenolojik olarak ani bir kopuştan ziyade yavaş yavaş çözülme şeklinde gerçekleştiğini göstermektedir.

> Çok yalnız kaldım pandemide, hani çok zorlandım. Dinî konularda da öyle. Hani bizim bir hocamız şey demişti, iman bir kastır demişti ve siz o kası eğer kullanmazsanız o güçsüzleşir demişti ve ben de iman kasımı çok güçsüzleştirmiştim artık. Başörtü takıyordum ama çok böyle şey dönem, ilk başladığım dönemde zaten böyle bir yandan Kur'an okuyorum, zikir… Ben bir namaz kılıyordum, yani Allah'ım şey böyle riya olmasın, estağfurullah estağfurullah da çok fazla yani. Hani böyle 5 vakti zaten kılıyordum. Böyle şükür namazları, tövbe namazları, kuşluk namazı… Şeylere kalkıyordum, teheccüte kalkıyordum falan böyle. Çok fazla ama hiçbiri bana fazla gelmiyordu, çok keyifli yapıyordum hepsini. İşte gece zikirlerim vardı falan böyle. Böyle bir şeyin olduğundan falan haberim yoktu bu arada, tasavvuftan falan haberim yoktu. Böyle zikirler çekiyoruz, Allahlar diyoruz. Her şey o kadar güzel ki başka uhrevi bir dünyayız yani. Her şey çok güzeldi ama sonra pandemi gelince şey oldu bir anda bu uhrevi dünyadan bir anda çekildim ve evin içine girdim ve o ortamı yakalayamamaya başladım. Kendi başıma zorlanmaya başladım. Ve zaten pandemide uzun sürdü zaten evde çok bunaldım. Dışarı çıkıp çalışmak istedim. Sonra, eee sonra, sonra da böyle hiç aslında spesifik bir sebebi yok mesela açılmamın. Hani şu olay oldu ve açıldım diyemem. Sadece artık hani böyle daha düzenli namaz kılamamaya başladım. İşte, eeee sonra hafifledi yani, o iman gücü kası hafifledi ve artık hani. Ve başörtüyü böyle takabilecek o mentale sahip olamamaya başladım ve öyle çıkarmıştım. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

3.1.4.3.5. Alımlı Görünme Eğilimi ve Dış Görünüş

Güzellik kadını tanımlayan özel bir kavram gibidir. Her kadın var olan güzelliğinin fark edilmesinden hoşlanır, alımlı ve çekici görünmek adına farklı arayışlara girebilir. Kimisi bir adım ötesine geçmek ister ve bu güzelliğini sergilemekten keyif alır. Bu konuda sınırları belirleyen de İslam'dır. İslam'da tesettür kadının güzelliğini saklamak ve engellemek için değil bedenini sergilemekten korumak içindir. Ancak kadının fıtratında olan bu alımlı ve çekici görünme isteği, dış görünüşünü önemsemesi başörtüsü konusunda farklı kararlara itebilmektedir.

K-01 aslında kendisinin alımlı görünmek ve dikkat çekmek için açılmadığını iddia etmekte ancak açıldıktan sonra güzel göründüğüne dair yorumlar tabi ki bir kadın olarak hoşuna gitmektedir. Bu da insanın doğası gereği "alımlı görünme ve beğenilme" isteklerinin dinî gerekçelerle bastırsa bile tamamen ortadan kalmadığını göstermektedir.

> İşte ben giyineyim, süsleneyim insanlar içine çıkayım da, ben en vasat halimle bile biri beni görsün, "ay biri beni böyle gördü" falan yapan… Yapacak bir şey yok şu an öyle gördün ama ben buyum yani mesela. Öyle bir özgüvensizliğim yok ama özgüven patlamam da yok ama tabii ki insan işte "bak çok güzel oldun yaa" falan dediği zaman da teşekkür ederim diyorum ama içten de bir nefsim gıdıklanmıyor değil yani. Bunu da inkâr edemem. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

Hayatında çeşitli zorluklarla sınanmış K-14 için yaşadığı bazı olaylardan sonra çekici ve alımlı olmak hayatının hedefi haline gelmiştir. Başörtülü olduğu dönemlerde kuzeninin nişanı için yaptıkları hazırlıkta tüm kuzenlerinin kuaföre giderek saçını yaptırması ancak kendisi başörtülü olduğu için götürülmemesi "dışlanmışlık" hissini yaşamasına sebep olmuştur. Ayrıca kuzenlerinin "yazık keşke sen de gelseydin" sözleri katılımcının zihninde başörtüsünü "eksiklik ve engelleyici bir unsur" olarak görmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu söylemler katılımcıda alımlı olmadığı hissini uyandırmıştır. Tüm bunların üzerine ilerleyen yıllarda etrafındaki insanların güzel olduğunu söylemesine rağmen eşinin aldatması geçmişte yaşadığı olayla birleşince alımlı olma ve değerlilik denklemiyle hesaplaşma içine girmesine sebep olmuştur. Başörtüsü giymeyi bıraktıktan sonra kendisinin de beğendiği ve çekici bulduğu bir kuzenine benzetilmesi çok hoşuna gitmiş ve kendisini daha alımlı hissetmeye başlamıştır. Ancak içsel bir motivasyondan öte dışsal bir beğendirme amacıyla atılan bu adımlar katılımcıyı tatmin etmemiş, hep bir güzelleşme çabası ve kıyası içine girmiştir. Bu durum kendisini daha da etkilemiştir.

> En can alıcı nokta nişan var. Ben kapalıyım, bana işte elbise getirdiler kuzenimin elbisesini, içine badi giyeceksin dediler. Tamam dedim. Ama ailede kuzenler, kız kardeşim herkes açık olduğu için herkes toplaşıp kuaföre gidecek. Bir özendim, bir istedim yani böyle ben de mi kuaföre gitseydim, kuaförde saçımı yaptırsaydım falan. Çok kötü modum düşmüştü hiç unutmuyorum nişan gününü. Kuzenimin nişanı. Çok modum düşmüştü. Sonra orada herkes kuzenlerim biraz da acımasızlardı. Ay yazık keşke sende gelseydin. E zaten üzgünüm hani. Bir de hani demiş hani ya da hani başörtüyü yapsalardı hani, gerçekten bu başörtü yapsalardı. Hani olur ya bu başörtüye de güzel modeller veriyorlar. Hani başörtüyü yapsalardı belki. Ondan sonra benim en büyük hani belki de orada dönüm noktam oydu. Hani açılacağım demiştim. Ve işte üzerinde de eşimin beni aldatması, sonra işte o geçmiş travma, nişan kuzenimin nişanında işte kuzenlerimin gitmesi kuaföre benim gidememem. Ondan sonra yok bana işte şey acıyarak böyle bir tuhaf tuhaf şey yapmaları… Doğru işte dediğiniz gibi gerçekten sonra güzellik yarışı içinde buldum kendimi. Gerçekten sonra hep bir kıyas; sen beni nasıl kıyaslarsın onlarla. Arkadaşlarımla tekrar sosyal medyadan görüşmeye başladım, İmam Hatip'teki arkadaşlarımla, Kur'an Kursumdaki arkadaşlarımla. Hani soyutlamıştım kendimi, çok içime kapanmıştım ama. Herkes güzelsin diyordu ya, tamam ben güzelsem niye bu adam bunu yaptı? Niye yaptı? Ay hep bunu sorgulayarak geçti hayatım. Sonra da işte güzellik yarışı içinde buldum…Ben bir kere işte öyle açıldım. Sonra da bir tane güzel kuzenim var ve dünyalar güzeli gerçekten, ona çok benzettiler

> beni. Ondan sonra ay dedim ona mı benziyorum, bir hoşuma gitti öyle. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

3.1.4.3.6. Rahatlık/ Özgürlük İsteği

Aydınlanma ile başlayan insanın hayatın merkezinde olması ve insanın özel olması düşüncesi modernizmin yaygınlaşmasıyla özgürleşme ve bireyselleşme düşünceleriyle devam etmiştir. Özgürlük ve bireyselleşme düşüncelerinin yaygınlaşması da kadının toplumdaki yeri ve konumu ile ilgili tartışmaları gündeme taşımıştır. Kadının erkek için yaratıldığına dair düşünceler ve başörtüsünün kadının özgürlüğünü kısıtlayan bir nesne olarak görülmesi gittikçe daha fazla sayıda insanı etkilemiştir. Sahip olunan yanlış bilgiler ve başörtüsünün bireyin hayatındaki konumunun sorgulanması beraberinde gelen rahatlık ve özgürlük isteğiyle birlikte başörtüsünü bırakmaya karar vermeye neden olmaktadır.

K-02, K-07 ve K-10 başörtülüyken fiziksel bir rahatlama yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. K-02 ve K-10 pantolon, tişört gibi kıyafetler giymek istediklerini ancak başörtülü oldukları için giyemediklerini ve bundan rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Başörtüsünü kendilerini kısıtlayan, engelleyen bir şey olarak görmüşlerdir. K-07 ise giydiği kıyafetlerin özellikle boğaz kısmını kapatmasından aşırı daraldığını ve bunaldığını dile getirmiştir. Katılımcı için başörtüsü bedenin sınırlarını zorlayan bir olgu haline gelmiş, zamanla şapka, bandana tarzı kullanarak bir süre idare etmiştir. Ancak bu tam tesettürlü olmama hali kendisini de rahatsız etmiş, tamamen açılmayı tercih etmiştir.

> Sonra çevresel demeyeyim de kendimi öyle daha rahat hissediyordum. Hani zoraki olduğu için işte atıyorum ve pantolon giymek istiyorum, annem giydirmiyor. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

> Ya aslında şöyleydi, hani dedim ya, araftaydım yani. Adım kapalıydı. Hale açık mı, kapalı mı, kapalı. Nasıldı? Yazın mesela benim boğazımdan şeylerim var. (Boğaz kısmını işaret ederek) Mesela şu bile deyiyor ya şu an o bile rahatsız ediyor beni. (Üzerinde şapkalı bir sweet vardı, boğaz kısmının değmesinden rahatsız olduğunu ifade etti). Ben o yüzden de çok çekinmiştim kapanmakta. Rahat edebilir miyim? Ben boğazlı kazak bile giyemiyorum mesela çok fazla, daralıyorum, nefes alamıyorum. Giysem de kazak sürekli buramda durur yani boğazı (boğazına değen kısmını çenesine çekerek o şekilde tuttuğunu ve boğazından uzaklaştırdığını işaret etti) o yönden çok eee düşündüm, hani yapabilir miyim, yapamaz mıyım? Yani biri boğazıma yapışmış gibi oluyordu (Daraldığını ifade eder şekilde derin bir nefes alarak devam etti). O şekilde rahatsızlık veriyordu. Epey bir zaman hani şal eşarp o şekilde götürdüm çok daralsam da. Alışırsın, alışırsın. Daha sonraları ben kışın bere örtmeye başladım. Yine boynumu örtüyordum ama şallarla, atkı tarzı şeylerle. Sonra bu bandanalar çıktı ya yazın da onlara dönmeye başladım. Yetim kol giyiyoruz (El bileğinin bir karış yukarısını işaret ederek). Yani buraya kadar kapalı olması gerekiyor. Kollar burada. Çok uzun değil, ferace yok, hiçbir şey yok yani. Yine pantolon gömlek, o tarz o şekilde. Dedim ya araftaydım ne açığım ne

> kapalıyım. Bir düğün falan olursa işte o zaman eşarp, şal onları yapıyordum. Yani ya o tarafaaaa ya bu tarafa. O özel sebepte bunun tetikleyicisi oldu. (K-07, 40, EV HANIMI, BURSA)

> Kendimi pek rahat hissetmiyordum hani, tişört giyemiyordum. Rahat hissetmiyordum yani. Aradan baya zaman geçti zaten. 2 yıldır bunun üzerine tartışıyorduk zaten. En son hani çok sıkıldığıma karar verdim. Çünkü ben böyle terlemeyi sevmiyordum ve o şekilde açıldım yani. (K-10, 19, ÖĞRENCİ, TOKAT)

K-04 ve K-13 yetiştirilmelerinin aksine başörtüsünü, yaşamak istedikleri hayatı engelleyen, kısıtlayan bir olgu olarak kabul etmişlerdir. K-04 arkadaşlarıyla gezmek, tatile gitmek, denize girmek gibi aktivitelerde bulunmak istemiş ancak bu isteklerine başörtüsünün uymadığını belirtmesi dikkat çekicidir. Katılımcının bu faaliyetleri başörtüsüyle yapamayacak olmasından ziyade bu faaliyetlerde başörtüsü ile rahat hareket edemeyeceğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Ancak hala tam olarak her ortamda başörtüsü kullanmayı bırakmamış, yerine göre başörtülü ya da başörtüsüz olan K-13 ise başörtüsünü insanın düşünce dünyasını da simgeleyen ve dışarı yansıtan bir olgu olarak görmektedir. Yeni tanıştığı insanların başörtüsü sebebiyle kendisini bir kalıba sokmaları düşüncesinden rahatsız olmuş, bu sebeple yeni tanıştığı bir ortamda başörtülü bulunmaktan rahat edemediğini ve özgüvenini kaybettiğini ifade etmiştir. Burada katılımcıyı rahatsız eden nokta başörtüsü İslam'ı temsil ettiği için kendisinin sıkı bir Müslüman olarak algılanmasından korkması ve insanların öyle yaklaşacağını düşünmesidir. Yine katılımcı tenis oynaması sebebiyle başörtüsünü bu aktivitesindeki rahat giyim tercihini de engelleyen bir unsur olarak görmektedir. Son olarak da alkollü ortamlarda bulunmak gibi bir tercihi de olan katılımcı bu ortamlara başörtüsünün yakışmadığını ifade ederek alkol almaya gittiği zamanlarda başörtüsünü çıkarmaktadır. Bu durumları ailesinden saklayan katılımcı onlarla bir mücadeleye girmek istemediği için bu süreci böyle devam ettirmeyi tercih etmektedir.

> O zaman dedim ki ben memnun değilim yani bu yaşadığım hayattan mutlu değilim ben açılacağım, yani kapalılık bana göre değil, yaşamak istediğim hayata uygun değildi. Çünkü şöyle yani, eee hani ben dışarıda ay işte arkadaşlarımla vakit geçiriyorum işte tatile gitmek istiyorum, denize girmek istiyorum falan. Ama seçtiğim yaşamayı seçtiğim hayatta başörtüsü uymuyor. E bir taraftan öbür taraftan da bunu çok zorlayan bir ailem var. (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

> Mesela şey, mesela ben böyle bir ortama girerken daha özgüvensiz oldum. Şimdi mesela kapalıyım. Herkesin benim hakkımda bir fikir oluyor ortama girerken. Ama aslında ben o fikirlerin hiç biriyim. Hiçbiri beni ifade eden fikirler değil. Onun stresi, onun özgüvensizliğini hissediyordum ben. İşte mesela tenis. Atıyorum hiç eskisi gibi rahat bir şekilde tenis oynayamıyorum. Mesela bir kere tenis oynarken bir adam yanıma gelmişti şey demişti, kapalı oynuyordum, işte sen daha rahat

> giyinsene aslında çok güzel oynuyorsun falan demişti mesela. En son ben dedim ki ya ben bunu takıyorum ama ben ne için takıyorum ki bunu zaten çok istediğimden ve çok dindar olduğumdan mı? Yoooo. Bu zaten benim hayatımı da kısıtlıyor. "Ben niye bunu takıyorum yani" olmuştum bir yerden sonra. Yeterince dindar olmamam birinci sebep. İkinci sebep kesinlikle ortamlarda çok özgüvensiz hissettirmesi. Üçüncüsü her ortama giremiyor olmak. Başörtüsüyle mesela alkol kullanıyorum. Başörtülü alkol kullanamazsın yani. Ya bu algıyı da artık değiştiremezsin işte yok başörtüsü günah diye takıyor, alkol günahını işlemek isteyebilir falan çok saçma. Başörtü takıyorsun alkol kullanma bir zahmet yani. Öyle ya. Bir de başörtünün beni koruduğu şeyler açıkçası benim korunmak istediğim şeyler değil. O yüzden aslında yani, benim için bir manası olmuyor. Zaten başörtü nedir? Güzelliği gizlemek değil ki amacı şey yani tabi ki o da bir amaç da hani ne bileyim koruması seni aslında. Ben dedim ki ben korunmak istemiyorum ki yani niye takıyorum? (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

3.1.4.3.7. Başörtüsüne Bakış Açısı/ Tarihsel Yorumlama

Tarih boyunca örtünmenin toplumsal anlamlarının yanında İslamiyet'in gelmesi ve Nur Suresi 30-31. ayetler ile Ahzab Suresi 59. ayetiyle dinî bir forma bürünmüştür. Modernizmin de etkisiyle zamanla dinî formundan çıkarılarak içi boşaltılan başörtüsü dinî ve manevi anlamından uzaklaştırılmıştır. Bu sebeple başörtüsüne bakış açısında değişmeler yaşanmıştır. Ayrıca ayetlere tarihsel okumalar yapılmasıyla başörtüsünün ayetin indirildiği döneme hitap ettiği de ifade edilebilmektedir.

K-01 başörtüsünün "koruyucu" işlevi üzerinde durmuş, ayetler bağlamında bu işlevinin günümüzde etkisini kaybettiğini düşünmektedir. Başörtüsü ile ilgili ayetlere tarihsel bir değerlendirme yaparak ayetin indirildiği döneme hitap ettiğini belirtmiştir. Böylece başörtüsünün simgesel anlamının bireysel olarak anlamsızlaştığı görülmektedir. Katılımcı "Allah'ın bizim başörtümüze ihtiyacı olduğunu düşünmüyorum" diyerek dinî uygulamaları kişisel anlam çerçevesinde yeniden değerlendirmiştir. Bu sebeple katılımcı açısından başörtüsü dinî bir pratik, simge olarak bir anlam ifade etmemekte, psikolojik ve toplumsal bir yük olarak görmektedir.

> …işte tabii ki şimdi mesela o zamanda öğrendiğimiz ve şimdi de bazı noktalarda hak verdiğim oluyor, işte kadını koruma adı altında. Ama bakıyorum şu an hiçbir türban hiçbir kadını korumuyor. Bir çarşaflı da tecavüze uğrayabiliyor, bir çarşaflı da öldürebiliyor, bir tesettürlü de çok farklı bir hayat yaşayabiliyor. O yüzden artık bunun bir İslam simgesi olduğunu düşünmüyorum açıkçası. …Asıl İslam'ı araştırıp baktığım zaman, biraz dönem şartları diye düşünüyorum ya. Şimdi tabii ki bir başörtü kafama takmak bana zarar verir mi? Hayır, bana zarar vermiyor ama bana bir faydası olduğunu da düşünmüyorum. … Tesettür İslam'ın bir seviyesi, bence zamanın şartlarıydı, o zamanın şartlarında tesettür kadını koruyor olabilirdi ama şu anda korumuyor, korumuyor aksine daha çok mesela ayaklar altına alıyor. Önceden yani tesettür yüzünden zulüm gören kızlar, ablalarımız vardı işte başörtü meseleleri vardı. Şimdi kızlar yüzünden başörtü, tesettür yerle bir oldu. Hiçbir

> ehemmiyeti yok, hiçbir değeri yok. Hem bunu insanlar gözünde değeri olmak zorunda mı? Bunu bilmesi gereken Allah değil mi? Ben Allah'ın bizim başörtümüze ihtiyacı olduğunu da düşünmüyorum. Hani benim şu saçımı yaratan Allah'ım bunu neden kapatmam gerektiğinin, bana öğretilenle doğru olduğunu düşünmüyorum. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

3.1.4.3.8. Başörtüsünün Dindeki Yerini ve Anlamını Sorgulama

İslam dininde mahremiyet, iffet, itaat, sorumluluk gibi alt temaları olan başörtüsü tarihsel süreçte hem dinî bir pratik hem de toplumsal bir olgu olarak varlığını devam ettirmiştir. Ancak modernleşmenin de etkisiyle artan özgürleşme ve bireyselleşme düşünceleri, kadının toplumdaki yeri, sosyal medyanın etkisi gibi sayılabilecek birçok sebeple başörtüsünün dindeki yeri ve anlamı da sorgulanmaya başlamıştır. Bu bağlamda başörtüsü giymeyi bırakma kararı alan kadınların büyük bir kısmı başörtüsünün dindeki yerini sorgulayarak, yapılan fıkhi yorumları da referans göstererek tekrar değerlendirmişlerdir.

Abla kardeş olan K-06 ile K-08 tesettür ile ilgili olan Nur Suresi 30-31. ayetlerinde (katılımcılar bu sure ismini Nisa suresi ile karıştırmışlardır) başörtüsü ile ilgili herhangi bir bilgi olmadığı, burada tesettürün bilinenin dışında bir anlama geldiğini ifade ederek başörtüsünün İslam dininin bir emri olmadığını iddia etmektedirler. Bireysel çalışmalarından elde ettikleri bilgiler ışığında ayette belirtilen tesettür sınırlarını baş örtmek değil teşhircilikten kaçınmak, göğüs dekoltesini örtmek olarak yorumlamışlardır. K-08 ayette bulunan kavramların etimolojik kökenlerine inmeye çalışarak Kur'an'da başörtüsünü ifade edecek "baş" kelimesinin geçmediğini belirtmiş bu sebeple ifade edilen tesettür biçiminin başörtüsü olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayette başörtüsü olarak yorumlanan iki kelimeden birinin "humur" olduğunu belirtmiş ancak N ile başladığını iddia ettiği diğer kelime aklına gelmemiştir. Yine ayetten yola çıkarak önemli olan başörtüsünün varlığı değil kişinin edep elbisesini giymesinin önemli olduğunu yani dekolte, bacak gibi bedenin uzuvlarının teşhirciliğinin yapılmaması gerektiğini belirtmiştir. K-06 başörtüsünün dinde yeri olmadığından emin olduğunu, dinin emri olduğuna inanıp açılanları ise eleştirdiğini belirtmiş, bu açıdan kendisinin bu kararı oldukça bilinçli verdiğini ileri sürmüştür.

> Birçok insan benim çevremde de hani tesettürü bırakan, ben biraz daha bilinçli şekilde bıraktığımı düşünüyorum ama bazı arkadaşlarımla oturduğumda falan onların öyle olmadığını hâlâ bunun zaten dinî bir gereklilik olduğunu düşünüp buna rağmen yapıyor olmaları… Hani ben şunu sorguluyorum, ben böyle bir şeyin

> gereklilik olduğuna inansaydım bırakmazdım zaten. … Örtünmenin tarihçesi de, örtmeye de gelirsek, Kuran'da zaten o dönemde Arap kadınları da erkekleri de bir başörtüsü örtüyor. Kuran ayetinde Nisa suresi hep söylenir ve bunu hadislerle desteklemeye çalışırlar. Ama orada bahsedilen ziynetlerini göstermemeleri yani aslında özetle ayetin genelinde bir kadının teşhircilik yapmaması gerektiği, işte dekoltesini kapatması gerektiği, işte başörtülerini yakalarının üzerine indirsinler, yakalarını kapatsınlar, ziynetlerini görülmeyeceği şekilde diye devam ediyordu yanlış hatırlamıyorsam. İşte burada aslında ondan bahsediyor. Bir kadının kadın olarak sosyal ortamda var olabilmesi için teşhirciliğini kullanmaması gerekiyor. Bu yani yüzyıl sonra da böyle olacak, 500 yıl sonra da böyle olacak. 500 yıl önce de böyleydi. Her zaman böyle olacak. Yani bu başörtüsü saçının telini kapatmakla alakalı bir durum değil. O ayette de bu aslında başörtüsü takan saçlarınızı göstermeyin gibi bir yerden değil de asıl teşhirciliğin önüne geçmek için indirilmiş bir yer. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ)

> Çünkü dinen böyle bir şey yok, yok ki. Yok yani Kur'an'ın hiçbir yerinde başörtüsü kelimesini araştırıyorum, başörtüsü diye baş kelimesi geçmiyor ayette. Bilmiyorum siz de Arapça bilirsiniz hiç araştırdınız mı? Yani böyle kelimeye indiğimiz zaman, köküne indiğimiz zaman baş diye bir kelime geçmiyor. Aslında orada Nisa suresindeki ayet de yırtmaç anlamına gelen bir kelime geçiyor. Orada sütyen olmadığı için o zamanlar, kadınlar da bu şekilde dekolte giydikleri için aslında eğildiğinde dışarıda, işte alışverişte ya da bir şeyde eğildiklerinde bütün göğüs hatları, her şeyi ortadaydı. Aslında Arap kültüründe örttükleri, o başlarına aldıkları şeyi yakana vur diyor sana, ziynetini kapat mahremini kapat diyor sana. Başını ört ya da başörtüsü emri getirdi sana, başını ört demiyor ki. …Yani herhangi bir örtü. Bugün şu da bir örtüdür (başındaki şapkayı işaret ediyor), senin dizin üstüne aldın battaniye de bir örtüdür, mendil de bir örtüdür. …Tesettürün sınırları ne biliyor musun? Karşı tarafı tahrik etmeyecek şekilde giyineceksin. Bunu zaten Nisa suresinde kadınlar için söylediği ayetin bir üst 30. ayetinde erkeklerin ne yapması gerektiğini söylüyor. Aslında oradan yola çıkarsak edep örtüsünü ört diyor sana. Tahrik edici unsurlar; işte göğüs, kalça, mini etek, bacak dekoltesi bunları gösterme diyor sana. Yani bir insan aslında dışarı çıkarken ne niyetle giydiğini, aynaya baktığında aslında ne yaptığını bilir. Hani insanın aynası, içi çok güzel aynadır aslında, karşı tarafı tahrik etmeyecek şekilde giyineceksin. Dekolte giymeyeceksin, işte ne bileyim giydiğin o bacak dekoltesi, yırtmaç dekoltesi karşı tarafı rahatsız etmeyecek şekilde giyineceksin. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

K-09 başörtüsü kullandığı dönemlerde, bundan yaklaşık 10 yıl kadar öncesinde başörtüsünün dindeki yerini sorguladığını belirtmiştir. Ancak ilerleyen bölümlerde de belirteceğimiz gibi bu sorgulama neticesinde dinî bir emir olmadığıyla alakalı bir iddiada bulunmamıştır. K-12 de başörtüsünün dinin bir emri ve simgesi olması noktasında bir sorgulamaya girmiş ve bu sorgulamalarını araştırmamış, içinde oluşan hislere göre hareket etmiştir. Katılımcı için başörtüsü anlamını zamanla yitirerek, dışarı çıkarken ayakkabı giymek nasıl bir zorunluluksa başörtüyü de aynı kategoride değerlendirerek başörtüsü salt bir zorunluluğa dönüşmüştür. Bu da fenomenolojik olarak başörtüsünün dinî bir sembolden rutinleşmiş bir zorunluluğa dönüşmüş, başlarda kendi kimliğinin bir

parçası olarak gördüğü başörtüsü zamanla bu kimlikten kopuşun bir parçası haline gelmiştir.

> Kullandığımda başörtüsü yani bu nasıl diyeyim öncesinde dinî yönünü birazcık sorgulama, öyle diyeyim. Belki bundan bir 10 sene öncesi hani önce bir dinî yönünü sorgulama. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

> Yani ilk başta şunu hissettim; artık dediğim gibi benim için başörtüsü ilk başta güçlü bir inancım, tamam …, sen busun dediğim Asiye'den, dışarıya çıkarken nasıl ayakkabı giymek zorundaysan, ayakkabı ne kadar önemliyse dışarıya çıkarken başörtüsü de ona dönüşmüştü. Hani dışarıya çıkıyorum takmam lazım. Yani bir dinî bir şey hissetmiyordum artık ona karşı, bir zorundalık gibiydi. (K-12, 29, BANKACI, KARABÜK)

3.1.4.3.9. Temsil Edememe Düşüncesi

Sebep ne olursa olsun başörtüsü giymeye karar veren kadınlar başörtüsünün İslam'ın bir sembolü olduğunu ve kendilerinin de bu dini temsil ettiklerini bilmektedirler. Bir dini temsil etmek ona göre hayatını yaşamak, şekillendirmek demektir. Fakat bu durum başörtüsünü bırakmaya karar veren ya da İslam'ın çizdiği sınırların dışına çıkmak isteyen kadınlarda bir ağırlık haline gelmektedir. Zamanla başörtüsünden verdikleri tavizlerin başörtülü birinin yaşantısıyla uyuşmadığını düşünerek başörtüsü giymeyi bırakma kararı almaktadırlar.

K-01 eşiyle yaşadığı ayrılıktan sonra psikolojik olarak zorlu bir sürece girmiş, aslında kendi hayat görüşüyle çok da uygun olmayan kişilerle arkadaşlık kurmaya başlamıştır. Bu süreçte yaşadığı hayatı sorgulamış ve katılımcı nezdinde bir "kimlik" olarak yorumladığı başörtüsüne uygun davranmadığını ve giyinmediğini, bu yeni giyim tarzı tercihinin daha dikkat çektiğini düşünmüştür. Katılımcı toplumsal bakışı ve yorumları değerlendirerek bulunduğu durum başkalarının bakışını ve yargısını taşıyan bir yük haline gelmektedir. Ayrıca katılımcının dinî pratiklerde devamlı olmaması, giyim konusundaki arafta oluşu (ya açıl ya kapan) kimlikte ikili bir sorgulamaya girdiğini göstermektedir. Bu sorgulamalar ve içsel arayış neticesinde başörtüsünü giymeyi bırakma kararı almıştır.

> Boşanma evresi, o dönem çok inanılmaz kapandım. Sonra açıldım, açıldım derken böyle şey olarak, çevre olarak açıldım, çok saçma sapan bir hayatım oldu, çok yanlış insanlar aldım hayatıma. Arkadaş olarak hani kadın arkadaş olarak da. Ama bu böyle şey değil hani farklı bir boyutta değil. Hani böyle boş insan yani, makara kikiri ye iç kalk öyle yani. Sonra bu açılma noktasına kadar gelip kendimi sorguluyorum; ya tam kapan, o arada böyle namaz kılıyorum falan böyle yani. Ya kapan diyorum ya açıl çünkü o şeklinde o kadar daha çok dikkat çekiyor ki. Bir

> ortama giriyorum mesela. Böyle ful açık bir insan girse o kadar dikkat çekmez. Ful böyle en jilet gibi, en görselliğiyle kapalı bir insan girse o kadar dikkat çekmez. Bir yere giriyorum. Herkes böyle bakıyor mesela babamla falan yemeğe gidiyoruz. Yanındayken böyle çok şey yapamıyor da. Birilerinin işte bana baktığını görüp babamın yanına bakınca, sakallı hoca adam bir de yanındaki kızına bak falan. Bir adama bak diyorum şimdi bir bana bak. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

K-12 de annesinin ciddi sağlık problemlerinden kaynaklı psikolojik olarak zorlu bir dönem yaşamıştır. Ailesinde bulunan bazı sağlık sorunları ve maddi problemlerden kaynaklı girdiği inançsal sorgulamalar dinî pratiklere de yansıyarak uzaklaşmasına sebep olmuştur. Katılımcı bu durumu "ipin ucunu kaçırmak" olarak yorumlamıştır. Yaşadığı sıkıntıları içinde "Allah'ım neden bize verdin" ifadesi varoluşsal bir kırılmanın ve inançla hesaplaşmanın merkezini oluşturmaktadır. Yüksek lisansa başladıktan sonra kendisindeki değişimin farkına varan K-12, geçmişteki kendisi ve şimdiki arasında bir kıyas yapmaktadır. Zamanla yaşadığı bu farkındalıkla mevcut durumunun tesettüre uygun olmadığı, aykırı olduğu çıkarımına varmış ve başörtüsü giymeyi bırakma kararı almıştır.

> Şöyle başörtüsünü kullanmak ilk başlarda dediğim gibi ben 5 vakit namazı da kılıyordum. Sonra nerede olduğunu bilmiyorum ben ipin ucunu kaçırdım, işte namaz kılmayı bıraktım yavaş yavaş, işte sorgulama sürecine girdim. Üniversiteden mezun olmuştum, eve gittim. Annemin hastalığının ben o derece ileri düzeyde olduğumu bilmiyordum. Bana hep şey diyorlardı, Asiye acile gitti geldi, işte tansiyonu yükselmiş ama kanserinin o derece ileride olduğunu bilmiyordum. Eve bir döndüm annem ileri düzeyde hasta, babam işte, ee şimdi ekonomik olarak çok zor bir şey kanser hastasıyla uğraşmak. Babam aşırı yıpranmış, ben iş bulamıyorum, depresyona girdim. Şey, tabii düşünüyorum; Allah'ım neden bize verdin? Ya insanlar ne dertlerle uğraşıyorlar yani savaşta doğan çocuk var. O ne demek yani? Ya ama o zaman onu idrak edemiyordum. Depresyon sürecine girdim. O süreçte başka ailevi sorularımız da vardı derken tamamen içime çekildim. Sonra yüksek lisansı kazandım buraya geldim. Eee ben kendimin değişmeye başladığını fark ettim ama neyin değiştiğini bilmiyordum. Dediğim gibi ilk kapandığımda bileklerimde tunik giyiyorum. En son açılmadan 2-3 gün önceki kıyafetim aslında beni tamamen açıl artık dedirtti. Çok ince bir tül de değil, bir tunik giymişim ve onu pantolonumun içine sokmuşum mesela. Dedim ki yani ilk kapanan Asiye ile şu anki arasında uçurum var. Bu kapalılık değil, laf edilen kapalılardan oldum. Dedim hayır artık sen açıldın. Bu şekilde de açıldım işte. (K-12, 29, BANKACI, KARABÜK)

K-14 çalışma ortamında başörtüsünü çıkarıp şapka ile çalışmak zorunda kaldığı için bu durumun kendisini rahatsız ettiğini ve zamanla başörtüsünü anlamsızca kullandığını hissetmeye başladığını belirtmiştir. Bu durum kendisine ikiyüzlülük gibi gelmeye başlamıştır. Ayrıca zamanla başörtüsünü dinî gerekçelerle değil toplumsal baskı ile kullandığını fark edip bu durumu şirk koşmak olarak adlandırmıştır. Burada birey, dinî

referanslarla kendi arayışını meşrulaştırma çabasına girmektedir. Zamanla eşinin isteği ile de kullanmaya devam ettiği başörtüsünü, eşinin ihaneti sonucu "ben şirk koşamam" diyerek başörtüsü giymeyi bırakmanın bir gerekçesi haline getirmiştir.

> … hastanesinde çalışıyorum, orda da açtırıyorlar başımı, tamam şapka takıyorum ama hani açıyorum neticede. …He ben teyzeme dedim ki ben açılmak istiyorum dedim. Çünkü ben başörtüsünü öylesine taktığımı hissediyorum hani dışarıdaki hayatta, iş yerinde açıyorum. Başımı yani saçımı gösteriyorum. Hani bu bana ters düşüyor, benim değerime ters düşüyor demiştim. Sonra Kur'an Kursunda da bunu aktardılar hani bize, şirk. Birisi için namaz kılmayın, birisi için başörtüsü takmayın diye. Ondan sonra işte evliliğimin döneminde de gerçi konudan konuya geçiyorum ama evliliğim döneminde de başörtüsünü zamanla eski eski eşim için taktığımı fark ettiğim için ben başörtüsünü açmak istedim. Şirk koşamam dedim. Yani beşer şaşar hani günahkarız hepimiz, şimdi de günahlarımız var ama hani bu başörtüsü o kadar kıymetli bir şey ki. Yani birisi için eşim istiyor diye takmak istemediğim dönem oldu. İşte onu da tam şey üzerine dışarıya dönme üzerine, dışarıya yöneldiğinde ben çıkartmak istemiştim. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

K-05 de benzer sebeplerle başörtüsünü bırakma kararı almıştır. Katılımcı başörtüsünü mekan bağlamında değerlendirmiştir. Yaz tatillerinde başörtüsünü çıkarması, düğününde çıkarması başörtüsüne mekânsal bir anlam atfettiğini göstermektedir. Yine alkollü eğlencelere katılan ve bundan keyif alan katılımcı başörtüsünün bu mekanda da olmaması gerektiğini düşünmektedir. Ancak başörtüsünün mekânsal düzlemde değerlendirilmesinin anlamsız olduğunun kendisi de farkında olduğu için samimiyetten uzak bir tavır olarak değerlendirmiş ve başörtüsünü tamamen bırakmayı tercih etmiştir. Katılımcıların hepsinin görüşlerine bakıldığında tercih yapmaları gerektiğinde bu tercihlerini başörtüyü bırakmaktan yana kullandığı görülmektedir. Çünkü başörtüsünü bırakma fikri zaten kendilerinde var olan bir düşünceydi, bu temele oturtarak vicdanlarını bir nebze de olsun rahatlatmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

> Ya o da şöyle oldu aslında yani girdiğim ortamlarla daha çok etkiledi beni. Çünkü biz çok eğlenceye giderdik ve bir grubumuz vardı. Çok eğlenceye gidiyoruz ve hani girdiğim ortamda alkol çok vardı. Şimdi ben bu olunca dedim ki ya utanıyordum. Hani bunun artık şey değil yani bu kapalı yapıyorsun, bu yaptığın şeyle örtüşmüyor aslında beni çok etkiledi. … Ama şey olarak, hani tam hakkını veremiyorduk. Yani böyle bak altında etek var değil mi mesela? (Başını göstererek) Bu kapalıydı, altımıza pantolon giyiyordum. Hani ben bundan da rahatsız oldum bir zaman sonra. Başlarda rahatsız olmuyordum, o bana normalmiş gibi geliyordu. Sonra yani böyle izledikçe çok rahatsız olmaya başladım ya. …Bir de yazın biz tatillere giderdik, yazın tatilde açıyorduk, anladın mı? Hani böyle bir şey konuşunca da ben hani gizlilik de yok ben yazın açıyorum. Ama şöyle düşünüyorum, hani insanlar da düşünüyor ben de düşünüyorum. Ya Allah ya, yani seni her yerde görüyor zaten. Hani burada kapanıyorsan orada da kapan, anladın mı? Ya bu tezatlar beni çok şey zor durumda şey yaptı. Ondan sonra dedim ki yani çıkaracağım bunu ya ben bunun hakkını veremiyorum ya şey tamamen şey

> yapacaksın kapanacaksın, ya tamamen çıkaracaksın. (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

3.1.4.3.10. Eşin/ Sevgilinin Tutumu

Hayatımıza aldığımız ya da almak istediğimiz kişiler hayatımızın birçok noktasında da etki sahibi olabilmektedirler. Bu açıdan Peygamberimizin kadın ve erkeğin din konusunda da denk olmasını tavsiye etmesi daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle erkek egemen bir toplum olmamız sebebiyle kadının daha çok etkilenmesi söz konusu olabilmektedir. Başörtüsü konusunda da eşlerin düşünceleri etkili olmakla birlikte zaten aklında başörtüsünü bırakma düşüncesi olan kadına da yol göstermektedir.

En başından beri başörtüsü kullanmayı hiç istememiş, benimseyememiş ve bir baskı ve zorlama unsuru olarak görmüş olan K-02 evlendikten sonra eşinin ve ailesinin bu konuda daha ılımlı olduğunu gördüğünde üzerindeki baskı unsurunun kalkmasıyla zaten aklında olan başörtüsü giymeyi bırakma kararını uygulaması kolaylaşmıştır. Eşinin dinî ibadetler konusunda hassas olmadığını belirtmiştir.

> Ya bunda eşimin ailesi de çok etken. Iıı çok dinine düşkün insanlar değiller. Hani annem gibi diyeyim yani işte çok namazımı kılayım, cumaya gidiyim işte. Eşim, eşimde de maalesef o şekilde şeyler yok yani hani cumaya gitmez, namaz kılmaz. Ben de yok ama onda hiç yok yani. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

K-06 başörtüsünün dinî bir vecibe olmadığı düşüncesinde ancak toplumdan gelebilecek tepkilerden çekindiği için başörtüsü kullanmaya devam etmektedir. Evlendikten sonra eşinin başörtüsü konusundaki özgürlükçü düşünceleri kendisine başörtüsü giymeyi bırakmanın yolunu açmıştır. Eşinin "kapalı bir insan aile baskısıyla kapanmıştır" düşüncesi eşinin başörtüsünü bir baskı ve zorlamanın sonucu olarak gördüğünü göstermektedir.

> Eşim zaten benim gibi düşünüyordu, dinî bir gereklilik olmadığını. O bana evleneceğimiz zaman da hani hep şey vardı ya kapalı bir insan aile baskısıyla kapanmıştır. Evleneceğimiz zaman bana dedi ki istersen açılabilirsin. Ben de ne münasebet niye öyle bir şey isteyeyim ki falan dedim. Ondan sonra. Öyle bir konuşma geçmişti ama o çok yüzeysel öyle ben de dalgaya almıştım yani. Ondan sonra onun tek tepkisi desteklemek oldu, öyle bir tepki vermedi. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ)

K-13 ve K-14 farklı olaylar yaşamakla birlikte temelde ikisi de partnerine güzel görünme çabasıyla başörtüsünü bırakma kararı almıştır. K-13 başörtüsüne dinî anlam yüklemediği için varlığı ya da yokluğu bir şey ifade etmemektedir. Ayrıca katılımcının muhatabına göre şekillenen bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Erkek arkadaşının başörtülü olmasını

istese başörtülü olacağını, ancak seküler yapıda olması sebebiyle bunu istemeyeceği düşüncesiyle başörtüsü giymeyi bırakacağını belirtmiştir. Bu durum katılımcının başörtüsünü "ilişkinin engelleyicisi" olarak değerlendirmesine sebep olmuştur. Sevgilisinin de başörtüsünü çıkarması konusunda kendisini yüreklendirmesi dışsal motivasyonun katılımcı için önemli olduğunu göstermektedir. K-14 ise eşi tarafından aldatılmanın acısıyla kendisinin eşi tarafından alımlı görülmediği kanısına vararak başörtüsünü bırakmaya karar vermiştir. Eşinin dış görünüşe önem verdiği ve evliliğini kurtarma düşüncesine kapılarak kendisi de dış görünüşü önemsemeye başlamış, bireysel tercihlerini arka planda bırakmıştır. Başörtüsünü dışsal görüntünün ve alımlı görünmenin önünde bir engel olarak değerlendirmiştir.

> Bir tane sevgilim vardı benim. Çocuk ya annesi açık zaten, sülalesi açıktı. Hiç kapalılıkla alakası olan bir çocuk değil. Ben zaten hani onunla ilk konuşmaya başladığımda falan da, eee hani nasıl diyeyim mesela o bana şey deseydi ya hani böyle kal deseydi ben kalırdım. Aslında biraz kendimi açık kabul edilebilir gördüğüm için açılmak istedim, onun gözünde ben açık kabul edilebilir bir insandım. Hani kapalı biriyle takılmaz o çünkü gibi düşünüyordum. O yüzden yani o çocuk beni bayağı tetiklemiştir bu konuda büyük ihtimal. Ama mesela bende şöyle bir şey de vardı; konuştuğum herkese, böyle mesela tanıştığım erkeklere falan ilk kapandığım andan beri açık fotoğrafımı hep atarım. Hiç benim için yani atılmaz falan gibi bir algım hiç yoktu nedense. Yani hep atardım yani. Ama hani bu arada aslında açık fotoğrafımı atarken hani açılmak istiyorumu da hiç düşünmezdim aslında. Ya ben kapalıyım ama atıyorum. Ama o çocukla birlikte işte şimdi mesela arkadaşlarıyla tanışacağımı düşünüyorum, böyle nasıl tanışacağım, işte çocuğun ortamını belli zaten, işte ben bu ortama girmek istiyorum, böyle olmak istemiyorum falan filan. O beni bayağı bu yola itti yani sağ olsun, çok destekte oldu ama yani… O gazlıyordu yani beni yaparsın edersin falan. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

> Ne zaman almıştım? Aslında evliliğim sürecinde aldım. Eski eşimin sosyal medyasında açık saçık kadınları takip ettiğini, onlarla yazıştığını görmüştüm ve sadece çok masum bir şekilde hani, dedim ki hani evliliği kurtarmak adınaydı aslında. Şimdi düşündüğümde çok saçma geliyor evet. Ama hani açılsam belki beni beğenir. Çocuklardan doğum kilolarım vardı. Kiloluydum bir tık. Yine bir bahane değil aslında yani ama. Hani ben o zaman daha saf, saf pencereden bakıyordum hayata, şimdi biraz gözüm açıldı yalan yok ama. O zaman öyle açılmıştım o da istememişti ondan sonra da sana bir şey demiyorum Allah'la senin aranda demişti, açılmıştım öyle. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

3.1.4.3.11. Sosyal Medya ve Kitle İletişim Araçları

Günümüzde sosyal medya gittikçe artan düzeyde kimlik inşası ve yaşam tarzına dair tercihlerde etkili olmaktadır. İnternet kullanımının artması ve sosyal medyanın hayatımıza girmesiyle birlikte bireylerin dünya görüşleri, yaşam şekilleri, dinî algıları ve hayat tercihleri bu platformlarda gözler önüne serilmektedir. Sosyal medya toplumun her

kesimi tarafından kullanılmakla birlikte yalnızca bir iletişim aracı değil; rol modellerin, popüler kültürün ve fikir insanlarının görünürlüğünün arttığı ve takip edildiği bir alan haline gelmiştir. Farklı yaşamların idealize edildiği suni bir hayatın sunulduğu bir mecra olmuştur. Aynı şekilde toplumsal ve dinî normların dışına çıkılarak modern ve batılı yaşantının idealize edildiği bir dünya yaşantısı da dizi/filmlerle sunulmaktadır. Ahlaki değerlerin hiçe sayıldığı paylaşımların ve dizi/filmlerin bireylerin yaşantısını doğrudan etkilememiş olsa bile normalleştirdiği bir gerçektir. Hem dinî hem de toplumsal yönü olan başörtüsünü bırakma davranışında da sosyal medya ve diğer kitle iletişim araçlarının etkinliğini değerlendirmek gerekmektedir. Sosyal medya ve kitle iletişim araçları başörtüsü giymeyi bırakma kararında doğrudan etkili olmasa da özgürlük ve bireysellik fikrini aşıladığı; bunun da başörtüsü giymeyi bırakma kararı üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Aileler tarafından sunulan yaşantının dışında farklı yaşantıların varlığından haberdar olmak bireylerin içsel olarak arayışta oldukları hayatlara kapı aralamaktadır.

K-04, K-07 ve K-14 başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında sosyal medyanın kendileri açısında etkili olmadığını ancak toplumu, özellikle de gençleri özendirdiğini ifade etmişlerdir. Özellikle de sorgulama süreçlerinde internet ve sosyal medyada dolaşan, başörtüsü bırakanların deneyimlerini paylaştıkları yazı ve videoların yüreklendirici bir etkiye sahip olabileceği düşüncesindedirler. Sosyal medyanın modern yaşam tarzlarını özendirici işlevine dikkat çekmişlerdir. Bu noktada sosyal medya üzerinde ve internette din değiştiren, başörtüsünü bırakmak isteyen ya da cinsiyet değiştirmek isteyen kişilere hem hukuki hem psikolojik destek veren sayfaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bunlardan en kapsamlı olanı da yalnizyurumeyeceksin.com sayfasıdır.

> Eee açılmayı hiç düşünmeyen birisini çok etkilemiyordur ama kafasında soru işaretleri olan ya da hani ne tarafa gideceğini bilmeyen birisini belki etkiliyordur diye düşünüyorum. Etkileyebilir, çünkü şöyle; diyelim ki siz hani giyinmeyi, kuşanmayı, hani etek giymeyi, kısa etek giymeyi ya da işte ne bileyim işte saçınızı yapmayı, işte tatile gitmeyi seven birisiniz. Şimdi internette bir sürü öyle şey var. Şimdi gittikleri tatil yerlerinden tut da hani ne giydiklerine kadar her şeyi gösteriyorlar zaten. Bu insanı özendirebilir bence. Yani özellikle kafasında soru işareti olmayanı zaten hiçbir şey özendirmez o anlamda da. Ama mesela benim o eskiden yaşadığım kafa karışıklığını, tereddütleri yaşayan birini kesinlikle etkiler diye düşünüyorum. Çünkü mesela senin az çok istediğin ya da kafanda soru işareti olan bir şey var ve sen onun, sen onu yaşayan birini görüyorsun orada muhtemelen tabii ki etkileyecektir yani. (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

> Kendi açımdan değil. Ama yani şu anki gençliği söyleyeyim, özenti gençlik diyorum ben onlara. Hani ben kendi açımdan söyleyeyim, ben hiçbir zaman başkasının hayatıyla kendi hayatımı kıyaslamadım, benden üstüne hiç bakmadım. Dedim Hale bu şekilde mutluluğu yakalayamazsın çünkü bunun sınırı yok. Hep böyle kendimden aşağısına baktım, o bana teselli oldu, şükür sebebi oldu. Kendi açımdan düşünmüyorum ama gençlik açısından maalesef var. (K-07, 40, EV HANIMI, BURSA)

> Ya özendiriliyor, çok özendiriliyor bir şeyler, aşılanıyor yani. Diziler olsun filmler olsun. Netflix'i söylememe gerek yok zaten. Özendiriliyor. Ben tamam açığım ama hep içimde ruhumda bir taraf İmam Hatipli. Hani hep şey izlediğimde "a başörtüsüne gönderme var, a ya da işte hani başörtülü kişileri hedef alıyorlar". (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

K-08 ve K-09 da kendilerinin aldıkları kararda sosyal medyanın ve kitle iletişim araçlarının herhangi bir etkisi olmadığını, araştıran, düşünen ve kararını vermiş kimselerin de sosyal medya ve kitle iletişim araçlarından etkilenmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Ancak araştırmayan, kararsız olan bireylerin sosyal medya ve dizi/filmlerden etkilenebileceklerini, kararını vermiş kimseleri de en fazla daha da cesaretlendirici etkisine vurgu yapmışlardır. Sosyal medya ve diğer kitle iletişim araçlarının başlı başına bir zihniyeti inşa edebileceğini kabul etmemektedirler. Fenomenolojik açıdan değerlendirildiğinde katılımcılar açısından sosyal medya kendi ifadeleriyle kafada bitirilmiş ve karara bağlanmış bir düşüncenin görünürlüğüne aracılık eden cesaret kaynağıdır.

> Araştırmayan bir insan belli bir seviyede kalmışsa kesinlikle çok etkili oluyor. Yani kendini daha tanıyamamış, keşfedememiş, niye burada olduğunun farkında olmayan insanlar kesinlikle o diziler ve filmler, sosyal medya inanılmaz etkiliyor, görüyoruz, çevremde de görüyorum. Ama kendini aşmış insanlar için aynı şeyi söyleyemem. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

> Tabii. Ama şöyle açılma konusunda olduğunu düşünmüyorum. Açılmaya zaten karar vermiş insanların cesaretini, yani güçlendirdiğini düşünüyorum. Kesinlikle hani görüyordum. Hatta şöyle söyleyeyim sana, içinde böyle bir niyet yoksa tam tersi olarak tepki veriyorsun. Yani a açılmış falan yani tüh keşke inşallah kapanır ama içinde zaten bu kafada bitirmişse ona sadece ön ayak oluyor. Yani vay be o da açılmış, ben de yapabilirim. İşte ailesine şöyle söylemiş, ailesine şöyle anlatmış derdini ya da ilerde olabilecekleri. …Hani cesaret anlamında şöyle; birine özendirmek bilmiyorum, hani o konuda imanı ya da şeyi işte sağlamsa ben birinin çıkıp da ben açıldım arkadaşlar hadi sizi de arkamdan gelin deyip düşeceğini sanmıyorum. Eğer sağlamsa tabi ki, sağlam bir şekilde araştırdıysa düşeceğini sanmıyorum. Diğer türlü hani iman da o zaman bir tek film izlemekle hop bir anda uçup gidebilir ama gitmiyor demek ki, bazılarınınki gitmiyor. O şekilde. Yani örtünme dediğim gibi sadece cesaret anlamında, yani bu işte yapmış ya da anlatımlar aileme şöyle söyledim, böyle anlattım, şöyle tepki veriyorlar gibi.

> Sadece zaten kafada bitirmiş ben bunu nasıl söyleyeceğim meselesi zaten. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

K-13 ise diğerlerinin aksine sosyal medyanın kendisini etkilediğini ifade etmiştir. Başörtüsüne karşı oluşan yargıların sosyal medya üzerinden anlatım şekillerine dikkat çekerek ortaya konan algı katılımcıyı rahatsız etmekte ve kendisini o kategoride görmek istememektedir. Yine katılımcının ifadelerinden bir durumun normalleştirilmesi de sosyal medya ya da kitle iletişim araçlarıyla mümkün olduğu görülmektedir. Katılımcının çevresel faktörlerden oldukça etkilenen bir yapıda olmasının ve dış görünüşünü önemsemesinin de bundan etkisi olduğu açıktır.

> Olmuştur illaki ya. Yani böyle görüp de heves etmişimdir. Yani kız kapalı açılıyor, daha güzel olmuş falan, ulan bu da açıldı ben de yapabilirim aslında falan illaki olmuştur, illaki etkilenmişimdir ama hani bilmiyorum bizzat etkilendiğim falan… Bir de şöyle yani dediğim gibi siz bir ortama girdiğinizde size direkt olarak yakıştırdıkları bazı şeyler var. Yani benim kişiliğimi ifade etmese de bir özellik yüklüyorlar bana ve ben o değildim yani. O mesela yine mesela atıyorum dizide falan da görüyorsun onu mesela kapalı bir kadın ona yaklaşımlarını görüyorsun diyorsun ki tamam hani gerçekten kapalı olsam böyle yaklaşmaları normal ama ben öyle değilim yani. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

K-05 ve K-06 da sosyal medyanın kendisini hiç etkilemediği belirtirken K-06 bu durumun özenti düzeyinde kalacağını, altının doldurulamayacağını belirtmiştir. Ayrıca K-06'ya göre dinî değerler sosyal medya ya da televizyondan verilebilecek şeyler değildir. Bu değerler ailede öğretilmeli ve altı doldurulması gereklidir. Sosyal medyanın bu kararlarda etkili olması bireyin aldığı din eğitiminin verimliliği ve karakteriyle alakalı olduğunu ifade etmiştir. Sosyal medyada verilen bilgiler katılımcıya göre "yüzeysellik ve taklit" olarak değerlendirilmiş, kalıcı bir etkisi olmadığı belirtilmiştir.

> Ya olabilirdi aslında olabilir ama benim için o şey yok. Ben yine aktifim, yani sosyal medyada Instagram'da habire yine aktiftim, böyle de aktifim. Benim için onlarla hiç şey yapmadım, yani düşünmedim ben onu. Etkilemedi hiç, benim çok çok arkadaşım da var, kapalı da var yine var mesela ailemde de mesela kapalı. (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

> Ben dinî değerlerin sosyal medya ya da televizyondan verilebilecek bir şey olduğuna inanmıyorum. Bu çok suiistimale açık. Örnekleri de var zaten çok fazla ters tepen bir durum oldu. Bunun yerine bu ailede verilebilecek bir şey. Nasıl genel ahlak kuralları ailede veriliyorsa, nasıl görgü ailede veriliyorsa din de aile temelli olması gereken bir şey diye düşünüyorum. Sonrasında okul aracılığıyla vesaire bu yaşantıya yansıtılarak ileriye doğru götürülebilecek bir şey yoksa sosyal medyadan gördüğüyle ya da sadece özenmek ile olabilir o. O da yine dediğim gibi içi boş olur. Hani bir şeye inanıyorsam onu araştırıp sorgulayıp kendi yolculuğunda onu bulursun ama bu şekilde işte televizyonla ya da sosyal medyayla bunu vermeye

> çalışırsan tersini ya da işte dinî eğitimini vermeye çalışırsan bu sadece özenme kısmı olur özendiğini de bunun altı boş olur. Sonrasını başka bir şey çıkar ona kayar. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ)

K-11 ise televizyonda yayınlanan dizileri çok takip etmediğini, ancak başörtüsüne özendirme konusunda herhangi bir dizi ya da film olmadığını ifade etmektedir. Bu anlamda katılımcı açısından dizi ve filmler etkisiz ve sınırlı olarak değerlendirilmiştir. Ancak sosyal medyada kişisel merak ve ilgiye göre çeşitli grupların (Hayalhanem gibi) ya da hocaların sohbetlerinin dinî inanç üzerinde hem güçlendirebilen hem de zayıflatabilen çift yönlü bir etkiye sahip olabileceğini düşünmektedir. Fenomenolojik olarak katılımcıya göre sosyal medya kişisel dinî arayışların beslendiği ve yön değiştirebildiği bir mecradır. Başörtüsü giymeye karar verme ve bırakma üzerindeki etkisi de kişisel arayışlara ve meraklara göre şekillenmektedir.

> Şöyle; ben açıkçası televizyonda başörtüye özendirici bir şey görmüyorum. Yani ben Kızılcık Şerbeti'ydi şuydu buydu izliyorum. Çok yansıttıklarını düşünmüyorum. Şeyi izlemedim, Kızıl Goncalar'ı filan izlemedim ama orada çok güzel sözler geçtiğini falan birinden duymuştum ama onu izlemedim. Televizyonda izleyip de ben başımı kapattım diyecek bir insan olduğunu ben düşünmüyorum. Ama sosyal medyada mesela Hayalhanem falan var, başka hocaların sohbetleri var. Ben çoğu şeyi mesela sosyal medyada hoca sohbetleri falan dinleyerek de bir süre öğrenmiştim. Hani bir insan merak edip giriyorsa mesela öyle ateist olarak gelip çok fazla Müslüman olan insan var. O yönden sosyal medya güzel. Hani Müslüman olup da imanın zayıf olup sonra ateist olan da var. Yani sosyal medyayı nasıl kullandığınıza bağlı biraz da. Bunun öyle olduğunu düşünüyorum. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

3.1.4.3.12. Siyasi Söylemlerin Etkileri

Özellikle yakın dönem Türkiye'sinde başörtüsü dinî varlığından çok siyasi söylemleriyle kendisinden söz ettirmiştir. Bir dönem siyasetin ve siyasi olayların merkezine oturan başörtüsü ülkemizde öyle yankı uyandırmıştır ki günümüz Türkiye'sinde de etkileri kısmen de olsa hala görülebilmektedir. Başörtüsü karşıtlığının hala günümüzde var olması, başörtülü kadınların tabiri caizse ezik görülmesi bu dönemlerin bir yansımasıdır. 1980 darbesiyle ülkemizde yasaklanan başörtüsü 2013 yılında Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara gelmesiyle serbest bırakılmış, tartışmalar son bulmamıştır. Muhafazakâr bir parti sıfatıyla başa gelen Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti başörtüsüne yönelik çalışmalarıyla ve söylemleriyle birçok taraftar toplarken zamanla söylemlerinin ve icraatlarının birbirini tutmadığı durumlarda eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Bu söylem ve icraat tutarsızlığı daha önce Ak Parti'ye gönül vermiş bazı

kimseleri de olumsuz etkilemiştir. Başörtüsünü koruyan bir kale gibi görünen ve neredeyse başörtüsü ile bütünleştirilen partinin söylemleri ve eylemlerindeki bazı tutarsız görünen davranışların acısı yine başörtüsünden çıkarılabilmektedir, toplumda dinî değerler ile siyaset birbirine karıştırılabilmektedir. Katılımcıların bazılarının da ülkedeki siyasi konjonktür ile ilgili oldukça dertli olduğu gözlemlenmiştir.

Katılımcılarımıza "*Ailenizin dinî değerlerinin siyasi görüşünü etkilediğini düşünür müsünüz? Ülkemizde dinî düşüncelerimizle siyasi düşüncelerimizin karıştırıldığını düşünüyor musunuz? Bu durumun aldığınız kararda bir etkisi oldu mu?"* sorularını yönelttik. K-01 Türkiye'de din- devlet ilişkilerinin siyasal düzlemde araçsallaştırıldığını düşünmektedir. Devlet işlerinde yükümlülüklerin yerine getirilmesinin aynı inancı paylaşan taraftarlarınca abartılmasına karşı büyük bir tepki göstermektedir. Bunu da bireyin dinî düşünce ve yaşantısıyla siyasi düşüncesini birbirine karıştırmak olarak yorumlamaktadır. Siyasi yönetimin icraatlarına "Müslümanlık adı altına bunu sığdıramazsın" söylemiyle yapılan görevlerin dindarlık kisvesine sığınılarak yapıldığını düşünmektedir. Burada dikkat çeken nokta katılımcının da yapılan işler ile siyasi liderlerin inancını aynı noktada değerlendirmesidir. AK Parti hükümetinin başa gelmesinden itibaren yaptığı çalışmalardan biri olan İmam Hatip Okullarının arttırılmasını dindar kesime oynamak, göz boyamak için yapılan, içi doldurulamamış çalışmalar olarak yorumlamıştır. Burada katılımcının din eğitimi noktasındaki eleştirileri de dikkate değerdir. Türkiye'de din eğitiminde teknik bilgilerden öteye gidilemediğine, ahlaki değerlerin yüzeysel kaldığına dikkat çekmektedir. Bu üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer mevzudur.

> …Şöyle düşünüyorum, oynandığını düşünüyorum. Karıştırılmıyor. Şimdi mesela Muhsin Yazıcıoğlu'nun çok güzel sözleri var. Dinle devlet işlerini, Erbakan'ın da gene aynı şekilde ayırmak demek tamamen işte belli bir kesime hitap etmek demek ama zaten hani dinin aslı İslam, İslam dininin aslı adalettir. Eşitlik bence başka bir şey adalet başka bir şey. …Şimdi din, ya İslam dini getirdiği kurallar insan haklarını koruyorsa ve bu bütün halka, işte Alevisine, Kürdüne, Çerkezine, Lazına herkese eşitse sıkıntı yok uygula. Ama sen oynuyorsun. Şimdi Türkiye mozaiği çok geniş bir ülke. Yani her türlü milletimiz var, artık her ülkede var. Dünyanın her yerinde tek bir millet yok yani bir ülkede ya da bir şehirde. Ama sen önceden zaten sıkıntı yaşamış bir halkı yemledin. Ondan sonra daha beterini yaptın. …Ya bu bu Müslümanlık adı altında bunu sığındıramazsın yani. Hani geçim zor, zorlaşmaya başladı. …Hani bunu görmezden gelemezsiniz yani. İmam Hatipler serbestleşmiş de işte zamanında çok şey olmuyor (sitemkâr bir ifadeyle). İmam hatipler serbestleşti de ne oldu. …Mesele İmam Hatip açmak değil mesele o İmam Hatip'in içine koyduğun öğretmen. Sen o öğretmeni doyuramıyorsun ki, o

> öğretmene gerekli eğitimi aldıramıyorsun ki. O öğretmen nereden eğitim alacak da o öğrenciye eğitim verecek. Sen orada bana düz düz öğrettiler, Arapça bilmem ne, bir şey bir şey bir şey, bir şey. Ya bana ahlaki değeri öğretsene, bana bir genç kızın nasıl kendini koruması gerektiğini, nasıl gözünü açması gerektiğini, kendini nasıl konumlandırması gerektiğini. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

K-06 Türkiye'de din üzerinden yürütülen siyasi yapının var olduğundan bahsetmektedir. Dinî siyaset yürütüldüğü düşüncesinden yola çıkarak dini temsil ettiği düşünülen liderlerin ve onların siyasi partilerinin yanlış uygulamalarının dine de zarar verdiğini ve dolayısıyla başörtüsü giymeyi bırakma kararı üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Katılımcıyla göre siyaset dini araçsallaştırmakta ve bunun faturası sonunda dine kesilerek özellikle genç kesim arasında başörtüsü giymeyi bırakma ve Deizm gibi farklı inanışlara yönelme eğilimi artmaktadır.

> Düşünüyorum, başörtüsünü bırakmayı etkilediğini düşünüyorum. Deizmi etkilediğini düşünüyorum. … şu anki siyaset, din üzerinden yürütülmeye çalışılan bir siyaset zaten geliş amaçları da o şekildeydi. Hani bu başta desteklendi vesaire ama sonrasında aslında dinle çok fazla, eee kullanıldığı ortaya çıktı. Yani aslında bunu dini kullanılıyor. Sonra bir din savaşına döndü, bir darbe yaşadık. Bunları insanlar görüyor zaten. Sonradan gelen bir nesil var. Çünkü bu iktidar 20 yıldan fazla iktidarda. Sonradan gelen bunları çocukluğundan itibaren yaşayan bir nesil var. Bu deizmin çok büyük kapısını açtığını da düşünüyorum. Çok fazla da insanlar bu şekilde. Bunun da şöyle siyasi sebebi var. Çünkü yine bizim insanımızın hatası yani bir şeyi araştırmak, bir şeyi sorgulayıp ondan emin olup bir şeye inanmak yerine etrafına bakarak bir şeylere inanıyor. Aileden gördüğü kadarıyla bir din. Bakıyor ailede ne bileyim haktan, hukuktan bahsedip başkasının hakkını çok kolay yiyebildiğin gördüğünde bu işin olağan akışıymış gibi algılanıyor. Bir çocuk bu şekilde büyürse büyüdüğünde neyi görecek, bu akışta ilerleyen bu işin normali bu din bunun neresinde kalırdı? Din sadece söylemde kalmış oluyor. Bu şekilde büyüyen bir çocuk sorgulamaya başladığında bu sefer dinin yanlış olduğunu düşünüyor. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ)

K-08 ülkede dinî düşünce ile siyasetin birbirine karıştırıldığını örneklendirmek adına Adalet ve Kalkınma Partisini Türkiye'deki Müslümanların bir temsilcisi gibi gören taraftarlarının parti kurucusu Tayyip Erdoğan'ı aşırı yüceltici ve yanlış ifadeler kullandıklarına şahit olduğunu ifade etmiştir. Ak Parti'nin bu kadar kazanmasının din ile bağdaştırılmasıyla alakalı olduğunu belirtmiştir.

> Çok! Kesinlikle! Bugün Ak Parti'nin bu kadar kazanmasının sebebi adam diyor ki, son peygamber gelse diyor, Tayyip Erdoğan olurdu mesela. Benim çevremde de çok fazla AK Parti hayranları var. Adam Ak Parti kazanamazsa din elden gidecek diye korkuyor. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

Başörtüsü ile ilgili sorgulamalarından sonra başörtüsünün mevcut siyasi düzlemde başörtüsü serbestliği için çalışmalar yapan AK Parti hükümeti ile neredeyse

bütünleşmesi, hatta direk bu siyasi partinin bir simgesi haline gelmesi K-09'u rahatsız etmiş ve kullandığı başörtüsü ile bu partinin taraftarı gibi görünmek istememiştir. Katılımcıya göre başörtülü olmak belli bir siyasi partinin ya da tarikatın taraftarı olarak algılanmış, politik etiketlenmeye sebep olmuştur. Bu etiketlenmeye duyulan tepki, bazı kadınların başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında etkili olduğunu savunmaktadır.

> Hani dinî yönü kafamda netleştikten sonra birazcık siyasi meselelere argüman olması mesela, siyasi konularda kullanılması, bunun meze yapılması falan. Böyle bir partiye, ne diyeyim, bağlılık göstergesi gibi, işareti gibi, sembolü gibi kullanılması. E tabii yani işte başörtü konusu yine konuşulurken işte hani devamlı işte malum hükümet sayesinde işte bu özgürlüğe kavuştuk falan filan gibi söylemlerle tabii ki yani buna dönüşüyor iş. …Başörtüsünün serbestliği demek AK Parti demek. O zaman demek ki başörtünün bundan sonraki serbestliği de Ak Parti'nin devamı demek. Doğal olarak etkiliyor tabii ki. … Ama diğer hani gerçekten kapalı insanların şeyini görüyorum, ne diyelim, bu konudaki mağduriyetini. Ve kapalıysa direkt Ak partilidir kesin falan gibi doğal olarak ya da işte bir tarikata bağlıdır falan gibi ya da atıyorum işte belki sosyal alanlarda yani yaşadığı mağduriyetleri görüyorum öyle diyeyim. Belki, belki demeyeyim çoğunluğunun açılma sebepleri de genelde bu oluyor; tepki. Şimdi kapalıyım ama işte atıyorum Sosyalistim Marksist'im falan, tam olarak o olmuyor. Tamam hani bir yere kadar savunuyorsun ama hani yine de dışarıda hep böyle hani tamam söylüyor ama işte içten Ak Partilidir der gibi etkilediğini düşünüyorum bence. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

K-12 iktidar olan siyasi partinin çalışmalarında yaptıkları hataları kabul etmeyip düzeltmeye çabalamadıklarını düşündüğü için öfkelenmiştir. Katılımcı için kırılma noktası dinin siyasallaştırılmasıyla ortaya çıkan çelişkili pratiklerin ve söylemlerin varlığı olmuştur. Erkekler için herhangi bir şekilde sorun teşkil etmeyen "kahkaha atma"nın kadınlar açısından sorun teşkil etmesi katılımcı açısından saçma bulunurken, bir vakıfta gerçekleştiği iddia edilen taciz vakasında mevcut siyasi iktidarın bir yaptırımda bulunmaması ve bu olayın dinî kimliğe sahip bir kurumda olması katılımcının din- siyaset dengesine olan güvenini kaybetmesine neden olmuştur. Katılımcıya göre başörtüsü giymeye başlama kararında etkili olan da başörtüsü giymeyi bırakmasına sebep olan da aynı siyasi partidir.

> Ya mesela bana çok küçükken bir örnek verilmişti. İşte A partisi, B partisi diye söyleyeceğim. Dedem bana demişti ki; A partisi örnek veriyorum, bak demişti ilerde eğer buna oy verirsen sen önce din, önceliğini Allah'a veriyorsun, ikincisi devletim diyorsun. Buna verirsen de demişti, daha çok küçüktüm, önce devlet sonra Allah diyorsun demişti. İki parti arasında dedemin beni yetiştirme şekli (gülerek), siyasi partilere karşı. Yani böyle bir şey vardı ama tabii onun ne demek istediğini çok büyüyünce anlıyorsun. Siyasi olarak çok fazla bu ülkede kadınların yaşadığı özür diliyorum dinî olarak, çok fazla yaşadıkları zorladıkları da biliyorum. 28 Şubat süreci gibi yaşamanın çok büyük şeyleri de biliyorum. Ama

> dinî olarak, eee ben mesela dinî olarak çok fazla etkilendim siyasi süreçten. Çok çok etkilendim. … Yani mesela bu, bir kahkaha mevzusu vardı. Kadınlar böyle kahkaha atamazlar diye. Ben gülmeyi çok seviyorum ve bir erkeğin yapabildiği şeyi bana yapamazsın demeleri bana çok saçma geliyordu. Ya da bir vakıf, ismini vermeyeceğim, orada bir süreç çok fazla gündeme gelmişti, çocuğa tacizle ilgili. Yani diyorum ki Allah'ın evinde, Allah'ı zikreden bir yerde sen bunu nasıl yaptın, hadi yaptın, nasıl bunu şey yapabiliyorsun. Bu da beni aslında zamanında kapanmaya iten partiyle şu anda iten parti oldu benim için. Mesela bu dinin aslında siyasete etkisiydi benim için. (K-12, 29, BANKACI, KARABÜK)

K-13 AK Parti bünyesinde aktif siyasette rol alan babasının başörtüsünü bırakmak istemesi kararına verdiği *"ben çevreme ne derim"* cevabının, bulunduğu partinin din ile olan yakınlığından kaynaklı olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple ailesinin dinî düşüncesi ile siyaseti bir bütün olarak yaşadığını, eğer bu siyasi oluşumun içinde olmasa bu duruma bu kadar tepki göstermeyeceğini iddia etmiştir. Babasının dinin temsilcisi konumuna sokulan partinin bir üyesi olmasının başörtüsünü bırakma tercihinin engelleyicisi olarak görmekte, bu bağlamda din ile siyasetin birbirine karıştırılmasıyla başörtüsü giymeyi bırakma kararını dolaylı yoldan etkilediğini düşünmektedir. Ancak daha önceki ifadelerine dönecek olursak babasının başörtüsünün yasaklı olduğu dönemlerde başörtüsü mağdurlarına ücretsiz bir şekilde avukatlık yaptığı da bilinmektedir. Bunun yine dönemin siyasi bağlantısıyla mı yoksa ideolojik ve dinî bir düşünceyle mi yapıldığı hakkında net bir bilgi verilmemiştir.

> Yani şimdi şöyle ben dediğim gibi açılacağım dediğimde babam zaten şey dedi: "ya ben çevreye ne derim" dedi yani. O çok önem gösteriyor ya maalesef bu var. Yani diyorum ki ben AK Parti olmasaydı gerçekten şu an ben açıktım yani ona da eminim, %100 eminim. Babam çünkü bunu dert etmezdi yani çünkü dediğim gibi o kadar dindar bir adam değil zaten. …Ve tek açıklaması bunun bence partidir yani diye düşünüyorum. Ama nasıl etkilediğini bilmiyorum vallahi, artık kendi içlerinde ne konuşuyorlar bilmiyorum. Ama hani babamda da şey vardır mesela bir yerde bir kadın bir yere gelecekse, bir üst konuma gelecekse o kapalı olsun. Hani dindarlığı çok önemli değil de kapalılığı önemlidir onun için. Yani arkasının dolu olup olmaması, altının dolu olup olması çok umurunda değildir. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

K-11 ise siyasetle alakalı sorumuza daha genel bir yorum yapmıştır. Belirli bir siyasi parti ismi belirtmeden ya da ima etmeden genel olarak siyasetin belirli bir ideolojiyi savunması ve bunu savunan kimseleri kayırmasının halk arasında kin ve nifak tohumları ektiğini savunmuştur. Ülkemizde de bu durumun yaşandığını en başta kendi ailesi üzerinden örneklendirerek desteklemiştir. Annesi *"ben asla başımı kapatmam, ben bir Cumhuriyet kadınıyım"* ifadesiyle aslında başörtüsünü dinin bir emri ve bireyin bir tercihi olmasının ötesinde siyasi ve laikliğin karşıtı bir simge olarak görmektedir. Zaten

başörtüsü kullandığı dönemlerde gerek ailesinden gerek çevresinden ciddi baskılar görmüş, kişisel tercih ve özgürlüklere değer veren ailesinin başörtüsü söz konusu olduğunda bu özelliklerini kaybettiklerini görmesi katılımcı açısından hayal kırıklığı olmuştur. Yine başörtülü olduğu süreçlerde yaşadığı bölgede solcu zihniyetin yoğun olmasından kaynaklı toplu taşıma araçlarında ya da yolda yürürken hakaretlere ve baskılara maruz kalmış, bu durum katılımcı nezdinde dinî tercihlerinin siyasal sebeplerle toplumsal güvenliğe olan güvenini zedelemiştir. Bunların hepsini bireylerin siyasi düşüncelerinden kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple hangi siyasi parti olursa olsun siyasetin bireylerin dinî düşüncelerinden bağımsız olması gerektiğinin halkın refahı ve mutluluğu için de olmazsa olmaz olduğunu belirtmiştir. Katılımcı başörtüsünü bırakma kararında siyasetin herhangi bir etkisi olduğundan bahsetmemekle birlikte bu durumun kutuplaşmalara sebep olduğunu vurgulamıştır.

> Tabi canım tabii ki düşünüyorum yani. Annem bana şey demişti; ben asla başımı kapatmam, ben bir Cumhuriyet kadınıyım. Ne alakası var Cumhuriyetle başını kapatıp kapatmamanın yani hani? Yani, yani ne alakası var ama bunu anlatamazdım. …Böyle bir yani dinin siyasete böyle alet edilmesi yanlış, siyaset dine izin vermeli. Hani insanların dinî özgürlüklerine, hani bir başörtü takmasına, namaz kılmasına, oruç tutmasına, dinini yaşamasına izin vermeli yani. Yani kuralları varsa, mesela dinin kuralları varsa o ülkenin, siyaset buna izin vermeli ama siyaset aynı zamanda ateistleri de korumalı. Çünkü aynı devletin içinde yaşıyoruz, deistleri de korumalı, Hristiyanları da Yahudileri de korumalı. Siyaset herkesi korumalı yani ve insanları ayrıştırmamalı bence hani, sen şusun sen busun sen şöyle yaptın o böyle yaptı falan böyle olmamalı, böyle insan huzursuzluk çıkar yani. Öyle insanlar birbirine düşer, ya aynı toprağın insanlarıyız. Burada kardeş kardeşe mutlu bir şekilde yaşamak varken neden bizi bir örtü yüzünden ya da bir başka bir şey yüzünden birbirimize düşüyorlar ki, bu çok üzücü bir durum. Ben niye aileme karşı kinliğim, yani neden? Hani bunun sebebinin de bir yandan siyaset olduğunu biliyorum yani. … ben …'da oturuyordum (sol kesimin yoğun olduğu bir bölge) Kocaeli'nde ve seçim zamanıydı. O sokağa çıkmak istemiyordum. Beni dövecekler falan diye düşünüyordum. Hani insanların bazıları çok kötü bakıyordu ama tamam yani. Bir de dedim ya ferace var, feraceler, şallar mallar takıyordum, hani ya beni taşlayacaklar falan diye düşünüyordum. O seçim zamanı herkes o kadar sinirliydi ki zaten ben bütün o toplu taşımadaki olayları seçim zamanı yaşadım. Halk çok gergin, çok aşırı geriliyor. Yani aynı fikirde olmadığımız için çok geriliyorlar mesela. Yani biz aynı partiye oy versek bile benim başımın örtüsü çok büyük mesele oluyor yani, hani istemiyorlar. Hani aynı partiye oy verelim gene istemiyor. Hani istemiyor yani. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

3.1.5. Başörtüsü Giymeyi Bırakma Kararı Sonrası

Başörtüsü giyme kararı bazen zorlayıcı olduğu gibi bırakma kararı da o oranda zorlayıcı olabilmektedir. Bireyin sahip olduğu kimlikten, temsil ettiği dinin sembolünden sıyrılmak gerek kendisi için gerek çevresi için kolay bir süreç olmayacaktır. Özellikle dinî değerleri

önemseyen ailelerde bu durumun tepkiyle karşılanması beklenen bir süreçtir. Bu bölümde bireyin yaşadığı süreçler ve çevrenin tepkilerinin bıraktığı etkiler ele alınacaktır.

3.1.5.1. Duygusal Süreç

Başörtüsünü bırakmak sosyolojik ve psikolojik olarak karmaşık duyguların eşlik ettiği bir dönemin yaşanmasına sebep olmaktadır. Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak yaşanan bu duygular şu alt kodlardan oluşmaktadır:

Tablo 11: Başörtüsü giymeyi bırakma kararı sonrası duygusal sürece ait alt kodlar

DUYGUSAL SÜREÇ
Utanma/ Tedirginlik
Tereddüt Etme/ Vicdani Yük
Rahatlama/ Özgürlük
Kimlik Değişimi Olarak Görmek

3.1.5.1.1. Utanma/ Tedirginlik

Bireyin hayatının bir bölümünde inandığı dinin sembolü, kimlik olarak taşıdıkları başörtüsünü bırakma kararı alması ve bunu uygulaması kolay bir süreç olmamakla birlikte bu karar aşaması öncesinde birçok değerlendirme sürecini de geçirdiği için kişilerin bu durumu kabullenerek uyguladıkları görülmektedir. Bu sebeple katılımcıların başörtüsünü bıraktıkları dönemde tereddüt yaşasalar da bir utanç yaşamadıkları görülmektedir. Ancak K-01 gibi özellikle karşı cinsten birinin güzelliği ve saçları hakkında yorum yapması uzun zaman taşıdığı toplumsal değerlere aykırı olması sebebiyle bir utanç duygusuna sebep olabilmektedir.

K-01 için başörtüsü giymeyi bırakmış olmak ve bunun karşı cins tarafından dikkat çekmesi "kalbin yerinden sökülüp takılması" derecesinde acı hissetmesine ve kendini kötü hissetmesine sebep olmuştur. Başörtüsü giymeyi bırakmış olmak değil, bu durumun bir erkek tarafından dikkat edilmesinden ciddi bir rahatsızlık ve utanç duyması dikkat çekicidir. Bir kadının saçlarına ve görünüşüne yaptığı yorum kendisini rahatsız etmeyip, bunu iltifat olarak alırken bir erkeğin bu yorumlarını sınırlarının ihlali olarak algılamaktadır. Bu da katılımcı gözünde başörtüsü, dinî bir pratik olmanın ötesinde mahremiyetin korunmasına yönelik bir araç olarak görülmektedir. Fenomenolojik açıdan bu deneyim "bedenin açığa çıkması" ve "başkalarının bakışı" kavramlarıyla

ilişkilendirilebilir. Erkek bakışlarına karşı bir koruma olarak gördüğü başörtüsünün gitmesi ve altındaki saçının ortaya çıkması korumanın zayıfladığı ve istenmeyen bir teşhire maruz kaldığı hissini yaşamasına sebep olmuştur.

> İşte "aaa bak senin saçların böyle miydi" hiç mesela işte başörtünün altında ve bunu birkaç tane erkeğin söylemesi beni orada çok üzmüştü, yalan değil, bu biraz da benim kalbimi bir titretti. … Kötü hissettim. Kötü hissettirdi. "Senin saçların ne kadar güzelmiş ya bunları mı saklıyordun sen" dedi. Kalbim böyle herhalde sökülüp geri yerine takıldı gibi bir şey hissettim. Bak mesela ondan rahatsız oldum. Bir kadının bir arkadaşımın iltifatı beni rahatsız etmez ya da böyle gerçekten abi bir samimiyetine inandığım insanın. Onlar da tabii ki belli bir seviyede bana iltifat edebilir. Daha fazlası kimsenin haddi değil ama böyle birkaç kişinin öyle söylemesi beni çok incitmişti. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

3.1.5.1.2. Tereddüt Etme/ Vicdanî Yük

Başörtüsünü giymeyi bırakma kararı farklı sebepleri bünyesinde barındırmış olsa da dinî bir emir olması sebebiyle bu kararın alınması sonra bireylerde tereddüt etme ya da vicdani olarak rahatsız olma durumları görülebilmektedir. K-01 her ne kadar uzun düşüncelerin ve içsel arayışların sonunda bu karara varmış olsa da arayışının hala son bulmadığını ifade etmiştir. Katılımcı açısında başörtüsünü bırakmak, büyük bir boşluğa düşmekle eş değer olmuştur. Yaşamış olduğu süreç kalbinde/ duygularında rahatsızlığa sebep olmaktadır. Bu da maneviyat ile kurulamayan bağ, başörtüsünün kavranamayan anlamı sebebiyledir. Hayatta anlamını bulamayan her şey bir yük olmaya başlar, doldurulamayan manevi boşluklar hayatı sorgulatmaya devam eder.

> Kalbim hala rahat değil, arayışım hâlâ çok büyük, daha çok yaklaşmak istiyor, o tevekkülü tam anlamıyla yaşamak istiyorum. Aradığım şey şu anda tam olarak bu tevekkül. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

K-03 başörtüsü yüzünden üniversite hocalarının baskı ve zorlamasına maruz kalarak başörtüsünü bırakma kararını bir zorunluluk sebebiyle aldığı için vicdani bir yük altında kalması kaçınılmaz olmaktadır. Ancak hissettiği bu yük ve çevresine duyduğu öfke daha fazla dağılmasına sebep olmuştur. Hayatının dümenini eline alması gereken bir noktada kendisini akıntıya bırakmıştır. Zaten hayatında ve alışkanlıklarında da ciddi değişiklikler yaşamış, alkol ve sigaraya başlamıştır. Hissettiği vicdani yük tekrar kendini hatırlatmış olmalı ki yakın bir tarihte tekrar başörtüsü kullanma kararını vermiştir.

> Ama sapıtmadım, içimde hep bir vicdan azabı vardı. Hani kızım yanlış yoldasın, bak yanlış yapıyorsun, bunlar doğru şeyler değil. Ama bilmiyorum belki hani bu kadar kendimi hep bastırdım, bastırdım, bastırdım. Hem aileme karşı hem işte etrafımdaki hocalara karşı hep böyle bir savaş verdim ya. Belki o savaşın etki tepki

> meselesi de olabilir diye düşünüyorum çünkü. Gerçekten her şeyi boş verdim o dönem. Ya inceldiği yerden kopsun dedim ya ben yoruldum dedim. Artık birazda onlar uğraşsın benimle, benim nazımı çeksinler dedim… (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

K-05 her ne kadar yetiştirildiği hayat ile tercih ettiği hayat arasında vicdani olarak sıkışmış gibi görünse de tercih ettiği hayat daha baskın gelmektedir. Başörtüsünün dinin bir emri olduğunun farkında olmasına rağmen tercih ettiği yaşantıdan vazgeçememesi az da olsa bir suçluluk duymasına sebep olmakta, ancak yine kendi deyimiyle yapacağından geri kalmamaktadır.

> Hani yapıyorsun ya bu sonuçta kapanmak farz bize, kapalısın evet ama yapamıyorum yani şu an olmuyor belki ileride olabilir ama onu şeyi falan var yani çok şeyi var aslında biraz hani, içimde hep suçluluk duygusu biraz var ama şey yapmıyor. Hani böyle istiyorum çünkü. Hani Allah'ım affet yine hani utanıyorum bazen ama şey değil. Yapıyorum, yapacağımdan da geri kalmıyorum. Yani yapacağımı yapıyorum yine. (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

K-07 başörtüsünün ve boğazını örtecek kıyafetlerin kendisini rahatsız etmesinden kaynaklı başörtüsünü kullanmakta zorlandığını belirtmişti. Farklı sebeplerle de birleşince başörtüsü giymeyi bırakma kararı almıştır. Ancak almış olduğu bu karara rağmen eskiye dair anılarını değerlendirdiğinde başörtülüyken kendisini daha korunmuş ve güvende hissettiğini farketmiş, bu durumu "açıldıktan sonra kendimi çıplak gibi hissettim" sözleriyle ifade etmiştir. Bunda biraz katılımcının çekingenliğinin etkisi olmakla birlikte bir yandan da açık olmak kendisine manevi olarak da iyi gelmemiş, vicdan azabı duymuştur.

> Daha rahatmışım. Mesela, (örtülüyken) daha böyle kendimi güvende hissediyormuşum yani o anlar farkında değildim. Nasıl bir şey olduğunun ama tekrar açıldıktan sonra… Tuhaf hissettim kendimi yani? Yok, hayır, eee çıplak gibi hissettim açıkçası kendimi. Hani açık yine kıyafetlerimi hani çok özen göstermeye çalışıyorum, tek açık olan saçımdı ama ben kendimi çırılçıplak hissettim. İlk çıktığımda da öyle sanki herkes bana bakıyordu, herkes biliyordu kapalı olduğumu da… Burada mahallede tanıyanlar tanır ya da akrabalar, yakın çevre. Ama dışarıda da sanki herkes biliyormuş gibi geldi. Vicdan azabı duydum. (K-07, 40, EV HANIMI, BURSA)

3.1.5.1.3. Rahatlama/ Özgürlük

Başörtüsü giymeyi bırakma kararı öncesinde büyük bir zihinsel hazırlık sürecini bünyesinde barındırdığı için beklenen duygu rahatlama hissidir. Özgürleşmek düşüncesiyle alınan bu karar neticesinde bu duygunun yaşanması beklenendir. Bu

zihinsel hazırlık süreci sebebiyle katılımcıların çoğunda rahatlama hissi mevcutken her katılımcı için bunu söylemek mümkün değildir.

K-8 ve K-10 en baştan beri kabullenemedikleri için ve K-08 dinen başörtüsünün var olduğuna inanmadığı için başörtüsünü giymeyi bıraktığında hissettikleri derin duygu rahatlama olmuştur. K-08 için başörtüsünden sıyrılmış olmak "büyük bir mücadeleden zaferle çıkmak, özüne dönmek ve kimliğini bulmak" temalarıyla kodlanmıştır. K-10 da başörtüsü giymeyi bırakmayı "özüne dönmek" olarak tarif etmiştir. Kendi benliğini bulmuş ve rahatlama hissini yaşamıştır.

> Nasıl hissettim biliyor musunuz? Evet dedim işte bu benmişim. Benmişim dedim, özüme döndüğümü, kendimi hissettim yani, olmam gerekeni hissettim. O tabuları yıktığımı… Kendimle gurur duydum önce, kendime bir teşekkür ettim. Bu zamana kadar ne kadar baskıladığımı biliyordum çünkü hani. Tamam hadi işe gidiyorsun örtün, tamam mecbursun, işte bak burada çalışıyorsun, onların eline bakıyorsun evet. Ama ondan sonra çok büyük bir rahatlama yaşadım. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

> Ya kendimi daha benmişim gibi hissettim. Hani belki bir yerde aklımın bir ucunda bir rahatsızlık hissediyordum. Ama şu an öyle bir hissim yok yani daha iyi hissediyorum. (K-10, 19, ÖĞRENCİ, TOKAT)

K-09 da kararının öncesinde uzun zaman düşünüp değerlendirdiği için kararını uygulama kısmına geldiğinde büyük bir rahatlama hissetmiştir. Artık o düşünceli dönemden çıkarak konuyu belirli bir kararla sonlandırdığı için yoğun zihinsel süreçlerden arındığı için rahatlamıştır. Öncesinde sonuçlarını kestirememenin verdiği sıkışmışlık hissinin ve yorgunluğun dışavurumudur.

> Böyle zihinde, yani zaten kafada bitiriyorsun, bitirdikten sonra zihin de daha ferahlamış hissediyor öyle diyeyim ya da mesela ben kafamda çok büyütmüştüm bunu, açılırsam şöyle olur böyle olur falan. Onların hepsi sadece kendi kafamdaki bir düşünceymiş. Tam tersi de düşünülebilir tabi, açık olan bir insanın kafasında işte örtünürsem şöyle olacak, böyle olacak falan. Tamamen kendi senaryoları, hiç aslında öyle şeyler olmuyor. Onun dışında iyi hissettim yani. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

K-11 ailesinin ve çevrenin baskılarından yorulduğu ve artık bu baskılara maruz kalmayacağı için rahatlama hissetmiştir. Buradaki rahatlama hem ailesinin baskılarından kurtulmak hem de artık başörtüsünü temsil etme kimliğini yüklendiğinden ötürü susmak zorunda olmamanın verdiği rahatlamadır. Katılımcı için başörtüsünü giymeyi bırakmak bir kimlikten sıyrılmak ve başörtüsünden bağımsız yeni bir kimlik sahibi olmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle geçmişe dönük yaşatılanlara duyduğu öfkenin intikamını alma duygusuyla dolmaktadır.

> Açıkçası beni zorbalamayacağı için ailem bir rahatlama hissettim. Ama şey dedim ki çıkardım ama şeye de çok kinliyim, hani daha önce bana edilmiş bütün laflara kinliyim, ay hiçbirine kötü bir söz söylemedim ama bu örtüyü çıkardım artık Pınar olarak karşılarındayım. Hepsine öyle şeyler söyleyeceğim ki dedim, dere tepe dümdüz yani böyle hiç dur durağım olmayacak artık hani sandığı açacağız yani dedim hani. Bir insan nasıl hani kalp kırılır, sağdan sola insan nasıl vurulur? Artık karşınızda başörtülü bir kadın yok. Hani artık İslam'ı temsil etmiyorum, bitti o defteri kapattık, şimdi geliyorum hadi bakalım İslam'a biri laf etsin. Böyle hazırım ve kinliyim yani çok sinirliyim. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

K-13 girdiği ortamlarda başörtülü olduğunda yeni tanıştığı kişilerin kendisiyle alakalı bir yargıda bulunmasından rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Katılımcı başörtüsünün ifade ettiği kimlikten sıyrılmayla rahatlama hissetmiştir. İnsanların düşüncelerini ve kendisi hakkındaki yargılarını önemseyen bir yapıda olan katılımcı, belirli bir kalıba sokulmayacak olmasından dolayı mutludur.

> Evet şimdi şey özgürlük diyormuşum (gülüyor). Ya özgürlük değil de rahatlık hissettim yani, bir rahatlık. İşte kimse benim hakkımda bir şey düşünmüyor şu an. Bunu hissettim yani. Bu çok güzeldi yani. Kimse seninle tanışmadan seni tanımıyor yani. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

Eşinin kendisini aldatması sebebiyle başörtüsünü bırakma kararı alan K-14, başörtüsünü bıraktığında hissettiği şey "başarma duygusu"dur. Eşinin her ne kadar başörtülü olmasını istese de katılımcıyı aldattığı kadınların tesettürsüz olması katılımcıda bir hırs meydana getirmiş, eşinin artık kendisini beğenmemesi için tüm sebeplerin ortadan kalktığını düşünmüştür. Şimdiye kadar bastırdığı tüm isteklerinden, duygularından sıyrıldığı için de kendisini özgürleşmiş hissetmiştir.

> Tamam oldu dedim. Bir hırs vardı çünkü. Eski eşim yani ben şeyi kaldıramadım hani beni değil de hani ben de eksik olan ne dışarıdakine yöneldin, ne bende eksik? Ve karşı taraf da hep eksikliği bana yıktı. Yani ben de inandım eksiklik bende diye. …Özgür olduğumu hissettim. O hissi hissettim. Çünkü hep bastırmışım o duygumu. Hep böyle saçımı yapamamışım, işte saçımı istediğim gibi toplayamamışım. Ondan sonra öyle bir, çok özgür hissetmiştim. Çok iyi hatırlıyorum o günü. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

3.1.5.1.4. Kimlik Değişimi Olarak Görme

Başörtüsünün kadına toplumda bir kimlik kazandırdığını belirtmiştik. Bu kimlik İslam'ı temsil eden bir kadını simgelemektedir. Bu sebeple kadına toplumda bir duruş kazandırmaktadır. Katılımcılardan bazıları bu kimliği kabul etmedikleri için yaşamış oldukları süreci kimlik değiştirmek olarak değerlendirmişlerdir. K-01 de yeni durumunu ve kararını aslında yıllardır üzerine aldığı kimliğini bırakmak olarak değerlendirmiştir.

Artık kendisine öğretilen ve yetiştirildiği kimliği değil kendi tercih ettiği yeni kimliğine bürünmüştür.

> Kimlik bırakmak gibi bir şey oldu. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

K-08 de yıllarca kendisine öğretilen ve dayatılan kimlikten sıyrılarak asıl sahip olduğunu düşündüğü kimliğine geri döndüğünü ifade etmiştir. Başörtülü olma durumunu hem bireysel olarak hem de dinen kabul edemediği için kendisiyle başörtüsünü yıllarca bütünleştirememiş olan katılımcı tabuları yıkıp, aldığı kararı uyguladığında asıl benliğine, kimliğine döndüğünü belirtmiştir.

> Nasıl hissettim biliyor musunuz? Evet dedim işte bu benmişim. Benmişim dedim, özüme döndüğümü, kendimi hissettim yani, olmam gerekeni hissettim. O tabuları yıktığımı… (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

Başörtüsünün temsil ettiği değerleri kabul etmeyen ve kendisinin de bu şekilde tanımlanmasından hiçbir zaman memnun kalmayan K-13, başörtüsünün kendisi için bir şey ifade etmediğini, bunun yalnızca ailesinin kendisi için seçmiş olduğu bir durum olduğunu ifade etmiş ve bundan sıyrılmak istemiştir. Başörtüsünü giymeyi bırakmak katılımcı için ailesinin baskı ve kendisine kabul ettirmeye çalıştığı kimlikten sıyrılarak kendi seçtiği kimlikle yaşamak demektir. Ancak ailesinin ve tanıdıklarının olduğu ortamlarda onların istediği kimliğe bürünerek bir nevi tartışmalardan kaçınmaya çalışmakta ve ikili bir hayat yaşamayı tercih etmektedir.

> Yani buna yaklaşmayayım gibi değil de işte beni dindar olarak düşünüyor, benim onunla konuşup bu algıyı kırmam lazım, aslında öyle biri olmadığını göstermem lazım. Bir de dediğim gibi hiçbiri benim ifadem benim ben değilim. Yani babamın annemin fikri yani. O ekstradan. Şimdi benim fikrim olsa tamam. Öyle görünmek hoşuna gidebilir yani. Çünkü evet, ben buyum, bu benim kararım, benim düşüncelerimin bir şey şekil bulmuş hali dersin ama öyle bir durum olmadığı için zaten diyordum yani ne alaka ya. Hala daha diyorum ama yapacak bir şey yok. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

3.1.5.2. Gelen Tepkiler

Dinî, toplumsal ve bireysel kimliğin önemli parçası olan başörtüsü, özellikle dinî, kültürel ve siyasal dinamiklerin birbirini etkilediği ülkemizde dinî bir sembol olmanın yanında aynı zamanda sosyal konumu ifade eden bir araçtır. Bu yüzden başörtüsü kullanmaya başlama ya da bırakma kararı da bireyin yalnızca kendisini değil çevresiyle kurduğu ilişkilerini de etkilemektedir. Başörtüsü bırakma kararı çoğunlukla bireysel bir tercih olarak algılanmayıp aile, akrabalar, sosyal çevre tarafından farklı yorumlara maruz

kalmakta, destekleyici, sorgulayıcı ya da dışlayıcı tepkilere sebep olmaktadır. Bu da bireyin çevresiyle olan ilişkilerinde farklı boyutlara geçilmesine sebep olabilmektedir. Bu başlık altında başörtüsü bırakma kararı sonra aile ve sosyal çevrenin verdiği tepkileri ele alacağız:

3.1.5.2.1. Ailenin Tepkisi

Özellikle de dindar ailelerde yetişen kadınların başörtüsü giymeyi bırakma kararları aileleri tarafından tepkiyle karşılanabilmektedir. Ancak burada dikkat çekici olan katılımcılardan bir kısmının ailelerinin dinî emirlere sıkı sıkıya bağlı olmadıkları halde başörtüsü konusunda hassas olmaları ve dinin diğer emirlerinde değil, söz konusu başörtüsü olduğunda tepki göstermeleridir. Buradaki tepki dinî bir kaygı olmaktan öte toplumsal baskıdan kaçınmak adına verilmiştir.

K-01 başörtüsünü bırakma kararı sonrası çok zorlu bir sürece girmiştir. Babası ve annesinden beklediği tepkiyi görmemesini, zamanla tesettürden uzak giyim tarzını benimsediği için bu sonuca hazırlıklı hale gelmeleri olarak yorumlamaktadır. Ancak maalesef ki kardeşlerinden ağır tepkiler görmüş, aile ilişkilerinin bozulmasına varana kadar olay büyümüştür. Bu dönemler aile dinamikleri açısından da oldukça hassas bir sürece sahiptir. Katılımcının ailesinde de olduğu gibi bu kararından vazgeçmesi niyetiyle verilen ancak dozu kaçırılan tepkiler daha büyük kayıplara sebep olmaktadır. Bireyin verdiği kararın anlaşılıp altında yatan sebeplerin irdelenmesi süreç adına daha etkili olabilmektedir. Katılımcı bu süreçlere direnç göstermiş ve fenomenolojik olarak bu süreç katılımcı açısından "özerkleşme, güçlenme, kendine güvenme" kazanımlarıyla sonuçlanmıştır.

> Yani işte ne bileyim ablamların sürekli laf sokması. Hatta ablamın mesajları hâlâ durur. Diyorum ya ben kimseyle tartışmıyorum, kavga etmiyorum, ben kaos sevmiyorum. Yani biri benle kavga edemez yani, kendi kendine çıldırır orada… Şey dedi, normal bir kıyafet vardı üstümde, durum fotoğraf olduğu için fotoğraf açılmıyor. Instagram'da olsaydı gösterirdim hatırlamıyorum ama normal bir kıyafet var üstümde. Şey dedi; Kevser artık kendine gel, yakında mini etek de giyersin yazmıştı. Ben böyle biraz bir durdum durdum buna normalde hep şey ablacığım niye öyle diyorsun falan filan, hep böyle yumuşak cevap veririm. Dedim ki niye artık bunu yapıyorum, dedim ki olabilir bacaklarım güzel dedim ya. Olabilir, mini etek de giyebilirim. …en büyük tepkiyi babamdan bekliyordum. Babam bana hani beklediğim tepkiyi vermedi. Ablam affedersin o***** ilan edildim, ailemin yüzünü yere düşüren ilan edildim. İşte ne b** yediğim belli değil ilan edildim, işte kendi paramı kazanıyormuşum g**** kalkmış da, kimseye hesap vermiyormuşum da, işte çocuğumu da kendine benzetiyormuşum da. Oh dedim ya

> o zaman ben başarmışım çocuğumu kendime benzetiyorsam yani çok bu benim için çok gurur verici bir şey… (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

K-02 babasından herhangi bir tepki görmezken baskıcı olarak anlattığı ve sürekli çatışma halinde oldukları annesinin pasif agresif tepkisine maruz kalmıştır. Annesinin bir süre katılımcı ile konuşmaması aldığı karara bir tepki olmuş ancak katılımcıyı kararından çevirecek bir etkisi olmamıştır. Yine de bu tepki aile ilişkilerini zedeleyecek konuma gelmemiştir. Gelinen süreçte annesi yine bazı sözlerle katılımcıya örtünme konusunda hatırlatmalar yapsa da artık baskı kurabilecek bir durumda değildir. Ancak annesinin bir anne olarak ne olursa olsun kendisi hakkında sorumluluk duyduğunu ifade etmiştir. Fenomenolojik olarak annesinin söylemlerine rağmen katılımcının kararından vazgeçmemesi, bu süreç boyunca aile ile uyum ve bireysel özgürlük arayışındaki dengeyi korumaya çalıştığını göstermektedir.

> Ondan sonra açıldım, açılmaya karar verdim. Sonra annem benle 6 ay, ya 3 ay ya da 6 ay konuşmadı. Yalan olmasın şimdi, uzun bir süre konuşmadı benimle. Ondan sonra tabii konuşmaya başladık. Yani öyle yavaş yavaş, sindire sindire. Hani yavaş yavaş açıldığımı anlıyorlardı. Zaten istekli olmadığımı da biliyorlardı. Ben hiçbir zaman istekli olmadım. Eşim dediğim gibi karışmıyor. Babam da hani kapalı olmamı ister ama konuşmaz, konuşmaz dediğim işte kapanacaksın işte açılma… Mesela annem bana der ki ben senden sorumluyum. Yani evlensen büyüsen de ben her zaman senden mesulüm, senden sorumluyum. Hâlâ bile işte kapanmam için hiç artık hani kızmaz bağırmaz ama hani hep söylenir, şey inşallah kapanır. Artık dua moduna geçti herhâlde, o şekilde yani. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

K-04'ün başörtüsü giymeyi bırakma kararı aile içerisinde gerilimli bir ortam yaşanmasına sebep olmuştur. Ailesine açıkça kararını bildirmiş, özerklik ve ailesine karşı dürüstlük arasında bir denge oluşturmaya çalışmıştır. Annenin "sütümü helal etmem" diyerek gösterdiği tepki katılımcıyı kısmen üzmüş olsa da annesinin yumuşak karakterinden kaynaklı kendisine kıyamayacağını bilmektedir. Ancak babası parasal noktadan bir tehditle başörtüsünü çıkarmasına tepki göstermiştir. Maddi açıdan ailesine bağlı olan katılımcı, babasının bu tehdidine boyun eğmek zorunda hissetmiş, bu durum ikili bir yaşantıyı tercih etmesine sebep olmuştur. Ailesinin baskısıyla memleketinde başörtülü ama eğitim gördüğü şehirde başörtüsüz olarak yaşamıştır. Görev yerine atandığı zaman artık ailesinden maddi bir beklentisi kalmadığında başörtüsünü bırakmıştır. Burada dikkat çeken nokta ise başörtüsü konusunda böylesine yaptırım uygulayan babasının dinin diğer emir ve kuralları konusunda hassas olmaması ve katılımcı başörtüsünü bıraktığında artık tepki vermemesidir. Bir diğer nokta ise babanın bu konuda maddi güçle istediğini yaptırabildiği kızına, atandıktan sonra herhangi bir

yaptırım uygulayamamış olması aile içi ilişkilerdeki güç dengelerinin değiştiğini ifade etmektedir.

> …Babam dedi ki ben dedi istemiyorum açılmanı, niye açılmak istiyorsun dedi bana, niye istiyorsun? Dedim ki ben kapanmak istemiyorum dedim yani, kapalılığı sevmiyorum dedim. Bana dedi ki o zaman sev dedi, böyle o zaman sev. Dedim ki bu nasıl öyle şey mi olur istemiyorum ben. Dedi ki ben anlamam, nasıl gittiysen öyle geleceksin dedi bana babam. Eeee, benim param, bir de para mevzusunu da karıştırdı işin içine. Yani benim paramla okuyorsun, paranı ben veriyorum nasıl gittiysen öyle geleceksin dedi. Ondan sonra annem telefonu aldı. O da dedi ki ben sana sütümü helal etmiyorum dedi eğer dedi açılırsan dedi. Böyle telefonu kapattılar sonra. Ve açtım, hemen ertesi gün açtım. Yani ikisini de dinlemedim çünkü benim amacım orada onlardan gizli saklı iş yapmaktansa haberleri olsun diye söylemekti. Söyledim, onlar da bana hayır dediler ama ben açtım. … Annem biliyor, annem bir gün bana dedi ki; açtığını biliyorum dedi. Orada açıldığını biliyorum dedi bana. Hani Çorum'da kapalıydım halbuki. Dedi ki bana orada açıldığını biliyorum dedi. Ben hiç cevap vermedim. Ama biliyorlardı, bence anlamışlardır yani. Çünkü şöyleydi mesela ben Konya'da açığım, her yerde açığım, Çorum il sınırına girdiğim anda başıma örtü örtüyorum otobüste. …Evet, o yüzden çünkü ben kapatıyordum ama sonra ne oldu, atandığım gün Çorum'a açıldım, gittim yani ben Mardin'e atandım, benim ilk görev yerim Mardin'di. Mardin'e atandım, kasımda atandım, ocakta yarı yıl tatil oldu. Yarıyıl tatilinde Çorum'a açık gittim. Hiçbir şey demedi. Çünkü bana demişti ki benim paramı kullanıyorsun demişti. Ben de atandığım gün zaten açıldım. Hani zaten açıktım dışarıda, Çorum'a da ocakta işte yarıyıl tatilinde 15 tatilde açık gittim direk. Hiçbir şey demedi, ağzını bile açmadı. (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

K-05 başörtüsü giymeyi bırakma kararını aldıktan sonra annesinin sitemkâr bir şekilde başörtüsünü bırakmasının yanlış olduğunu ifade etmesi ve yine dinin cezalandırıcı yönüne vurgu yaparak Allah yakar ifadesiyle uyarması dışında aşırı bir tepkiye maruz kalmamıştır. Babası tarafından herhangi bir tepkiyle karşılaşmamıştır. 38-39 yaşlarında başörtüsünü bıraktığı için yaşı itibariyle ciddi bir baskıya uğramamıştır. Fenomenolojik olarak katılımcı ailesine "çocukken böyle kapatırsanız işte öyle olur" diyerek bu kararının sorumluluğunu bölüşmekte, hatta çoğunlukla ailesine yüklemektedir.

> Ailem öyle çok tepki de göstermedi, annem tepki gösterdi. Küçüklükten beri kapalısın da işte o kadar kapandın da şimdi Allah yakacak… Yani böyle şeyler anladın mı? Böyle şeyler söyledi. Ben de bazen diyorum ki ona çocukken böyle kapatırsanız işte öyle olur. Hemen suçu bize atıyorsun, kendi günahını falan… Sinir oluyor biliyor musun? Ben yüzüne vurunca kendine biraz şey yapıyor, bizim üstümüze atma suçu artık sen kaç yaşında kadınsın günah senin günahın. O zaman dedim ki karışma. Öyle oluyor yani. (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

K-08 yaşadığı boşanma süreci sonrası maddi sıkıntı yaşamamak adına ailesinin iş yerinde çalışmaya başladığı dönemde başörtüsü giymeyi bırakma kararı almıştır. Ancak bu kararı ailesi tarafından kabul görmemiş, annesi "burada çalışacaksan bu iş yerinde başını

örteceksin" ifadeleriyle yaptırım uygulayabilecekleri bir noktada baskı yapmıştır. Bu durum o andan sonra katılımcı tarafından başörtüsünü bir iş üniforması olarak görmüştür. İş yerinde kapalı olması istenen katılımcının kendi evinin bahçesinde başı açık bir şekilde oturmasına ailesinin herhangi bir tepki göstermemesi onların da bir simge olarak gördüklerini ifade etmektedir. İlerleyen süreçlerde işi bıraktığında ise başörtüsünü giymeyi de tamamen bırakmıştır. Katılımcının ailesinin başörtüsünün dinin bir emri olmadığını kabul etmesine rağmen kendilerinin bir simgesi gibi görüp vazgeçmek istememeleri dikkat çekicidir. Dahası katılımcının ifadelerinden yola çıkarak dinin tüm emirlerine bu kadar hassas olmayıp başörtüsünün aile için bir tabu haline geldiğini söylemek mümkündür.

> Ben işe giderken açıldım. Dedim ki ben dedim artık kapanmayacağım, hani açıldığımı aileme söyledim. Evet tepki gösterdiler ama sonra babamın oraya tekrar işe girmek zorunda kaldım o boşanma dönemlerimde. İşte ailemin bana rest çekmesinden dolayı, özel sorunlarımdan dolayı. Tekrar iş için girmek istedim ama o ara açıldım. İşte annem de bana dedi ki burada çalışacaksan dedi bu iş yerinde başını örteceksin dedi. Tamam dedim. Ben başımı geliyordum, iş yerinde kapatıyordum. Bak kaç yaşındayım, onu bir üniforma gibi, iş kıyafeti gibi. Çıkarken de iş yerinin dışından çıktım, başımı açıp evime gidiyordum. Annemler bana oturmaya geliyorlardı. Bahçede başı açık oturuyorum ama işyerinde ııı. …(Bahçede başı açık durmaya)Hayır demiyorlar çünkü orası benim alanım, onların alanı değil. Tamam baba dedim ben bunu örteceğim ama dedim bunu üniforma olarak kabul ediyorum. Nasıl yemekhanede çalışanlar bone takıyorlar, ben burada bunu üniforma olarak kabul ediyorum. O şekilde giydim. O şekilde gittim geldim. Ondan sonra zaten işi bıraktım, işi bıraktıktan sonra tamamen hani öyle bir şey de kalmadı ortada. Yani iki tarafı da üzmemişim evet şimdi onu anlıyorum. …Ne halin varsa gör dediler. Çünkü benden önce kız kardeşimle çok büyük sorunlar yaşamıştı. O da açıldı. Ya bizim ailenin çok komik, ironik bir yapısı var. Her halt yenir ama simgesel şeylere sıra gelince vatan millet Sakarya. Herkes her haltı yer, ona çok bir şey denmez ama bazı simgeleşmiş şeyler vardır, onlardan biri başörtüsüdür. Namaza da o kadar önem vermezler. Mesela ben namazı bırakayım, demez ki annem bana niye namazı bıraktın? Başörtüsüne verdiği tepkiyi namaz için vermez. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

K-13 ailesine başörtüsünü bırakmak istediğini söylediğinde ailesi 28 Şubat dönemlerinde aktif rol alan kimseler oldukları için oradaki dava ruhundan vazgeçmemişler, çocuklarının bu kararını desteklememişler, bu durumu davalarına ihanet olarak algılamışlardır. Aile için başörtüsü 28 Şubat dönemlerinin bir kimliği olarak kabul edilmektedir. Annesi kızının bu isteğini kabul etmeyerek çözüm olarak kırsal kesime yerleşmek, şehirden uzaklaşmak gibi farklı fikirler ortaya atmıştır. Ancak bunların hiçbiri katılımcıyı kararından geri çevirememiştir. Abisinden destek almak istemiş, ondan da aradığı desteği bulamamıştır. Ailesiyle mücadele etmek istemediği için ailesinin

söylemlerini kabul etmiş gibi görünerek geri adım atmış, bunun sadece düşünceden ibaret bir durum olduğunu ileri sürerek ortamı sakinleştirmiştir. Katılımcı ailesinden habersiz öğrenci olduğu şehirde istediği ortamlarda başörtüsünü çıkararak hayatını sürdürmektedir.

> Yani bu konu bizim evde bir kere açıldı. Ben hani bir akşam evde söyledim böyle böyle ben açılmayı düşünüyorum diye zaten, bir daha da açılmadı yani. Şey ya yok. Yani çok yaratıcı fikirler çıktı annemden. Annem işte köye taşınalım, her şeyi bırakalım tarzı. Babam işte ben bunun için mi savaş verdim dedi. Hani o bahsettiğim 28 Şubat'tan dolayı büyük ihtimal. Ben işte çevreye ne derim dedi babam. Babam öyle deyince bu sefer annem sinirlendi, ne ilgisi var dedi falan. Öyle yani, bir daha şey dedim ben zaten direkt R yaptım, hani dedim ben zaten açılacağım demedim ki açılmayı düşünüyorum dedim falan dedim. Sonra da bir daha konusu açılmadı ben dedim hani bu hani böyle kabul ettim onları, onlar da kendilerince doğruyu yaptırmaya çalışıyorlar çünkü. Öyle bir daha da açılmamak üzere bu konu kapandı. Aa bu arada ben burada ilk bu açılma meselesini ilk abime söyledim, abim ama hiç yanımda olmadı. Abimle benim aramda 7 yaş var, yani benden bayağı büyük 96'lı. Hiç destek olmadı. Bana dedi ki Betül dedi ben senin yerinde olsam maddi özgürlüğümü alınca açılırım. Ben dedim ki ya abi ne alakası var annem babam beni anlar yani beni seviyorlar saçmalama hani sıkıntı olmaz falan, abimi dinlemedim. Demek ki bir bildiği varmış çocuğun yani. Neyse sonra abim bu sefer yengeme söyledi, evli o. Bu sefer yengem benimle konuştu. Yengem de kapalı zaten hepsi aynı yapıda. Bu sefer hiçbir işe yaramadı falan. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

K-14 yanında yaşadığı teyzesine başörtüsünü bırakma isteğini söylediğinde "elalem ne der" şeklinde cevap vermesi başörtüsünün dinî yönünün değil toplumsal baskı yönünün ağır bastığını göstermektedir. Teyzesinin bu tepkisi aralarındaki gerilimin artmasına sebep olmuş ve katılımcı nezdinde bir baskı ve zorlama unsuru haline gelmiştir. Bu durum evi terk etmesine ve evlenme kararı almasına neden olmuştur. Evlendikten sonra da bir süre eşinin de isteğiyle başörtülü olmaya devam etmiştir. Ancak son aşamada eşinin kendisini aldatmasıyla bu kararını uygulamıştır. Katılımcı birçok kez başörtüsünü bırakma kararı almış ancak uygulayamamış, ailesinden tepki görmüştür.

> Teyzeme ilk açıkladım. Teyzem elalem ne der dedi. Sonra ben de niye elalem ne der, 21 yaşındayım artık ne önemi var hani niye saygı duyulmuyor kararlarıma diye bir tartışma çıktı. Ondan sonra, sonra da evliliğim öyle oldu zaten. O kavganın üzerine ben bir hafta sonra evden bavulumu topladım gittim o şahısla evlendim. Yani aynen teyzem zaten kapıyı gösterdi bana, ben gitmedim. 1 hafta boyunca anneannemi de ikna etti. İkisi de sen hala niye buradasın, niye gitmedin niye gitmedin. Ben dedim ciddiler bu sefer. Sonra ben bu arkadaşa söyledim. Ondan sonra yok benim askerlik var dedi, ne yapabilirim, sen de benim dershanede elimi tuttun işte dedemin kulağına gitmiş. Hoca arkadaşının oğlu da o dersanedeymiş. Hani onun da şeyi var, sorumluluğu var. Sorumluluğu almak zorundasın dedim ben ona. Vesaire vesaire… Bir hafta böyle bir ikna olma olmama. Sonra tamam

> dedi. Demek ki iki çocuk ondan dünyaya gelecekti. Ondan sonra öyle kaçarak evlendim yani. O konu başörtüsüydü yine. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

K-10 kademeli olarak başörtüsü giymeyi bırakma kararından bahsederek ailesini sürece alıştırmaya çalışmış, araya akrabaları sokarak da destek görmeye çalışmıştır. Başörtüsü giymeyi bırakma kararı aile ilişkilerinde çatışma- direniş- yumuşama- kısmi kabul ekseninde gerçekleşmiştir.

> Aileme sürekli bahsediyordum bundan. Sürekli beni geçiştiriyorlardı. En son ben ziyarete geldiğimde bu kararımı açıkladım hatta araya kuzenimi falan soktum. Hala daha çok ikna değiller. Ara ara babamla tartışıyoruz. Ama hani eskisinden daha yumuşaklar diyebilirim. (K-10, 19, ÖĞRENCİ, TOKAT)

K-07, K-09 ve K-12 ailelerine bu kararlarını açıkladıklarında herhangi büyük bir tepkiyle karşılaşmamışlardır. K-07 ve K-12 zaten kendi istekleriyle başörtüsü kullanmaya başlamış, herhangi bir baskıya maruz kalmamışlar, aynı şekilde de başörtüsü kullanmayı kendi istekleriyle bırakmışlar ve çevreleri tarafından yine bir tepki almamışlardır. Başörtüsü ile ilgili tercihleri tamamen bireysel olmuştur. Tabi ki aileler aldıkları kararlarında üzüldüklerini belirtseler de bununla alakalı bir yaptırım uygulamamışlardır. K-09 ise ailede sadece annesinin kendisiyle bir dönem konuşmadığını, mesafeli davrandığını belirtmiştir. Bu davranışı katılımcı açısından üzüntüye sebep olmuştur. Katılımcının o süreçte ailesinden beklediği tepki iletişimde kalarak ve karşılıklı anlayışla sürecin atlatılmasıdır. Böyle olmaması katılımcı açısından üzüntüye sebep olmuştur. Böylesine büyük kararların alındığı dönemler aile dinamiklerini etkileyen dönemler olabilmektedir. Bu sebeple süreci daha sakin yürütmek aile ilişkileri açısından da iyi olacaktır.

> Hiç kimsenin haberi yoktu, annem yanımdaydı. Anneme sordum. O da tamam dedi. … Eşimin ilk başlarda haberi bile yoktu. Çok şey yapmadı yani hani niye böyle yaptın bile demedi yani. Zaten diyorum ya hani çok da böyle kapalı değildim. (K-07, 40, EV HANIMI, BURSA)

> Öncelikle bir söylemde bulundum. Yani bu şekilde açılacağım diye alıştırma olarak öyle diyeyim. Sonrasında söyledim. Sonrasında işte karşılarına çıktım. Sadece annemden yani diğerlerinden de aynı şekilde ablamlardan, babam o kadar şey değildir o konuda. Hani tamam hani keşke açılmasaydım falan ama öyle bir tepkisi yoktur yani. Annemler ablamlar kadar daha muhafazakâr yönü baskın değildir öyle diyeyim. Annem birazcık böyle bir ilkten bir konuşmamazlık oldu bir ay, böyle bir buçuk ay falan gibi. Sonrasında da yavaş yavaş böyle biz bir ısınmaya başladık derken alıştı, şu an iyiyiz yani hiçbir sıkıntımız yok ama ilk tepkisinde hani sıkıntı oldu. Ablamlar da hani bak ileride şöyle olursun, böyle olursun yani kapanırsın, şey olmaz, bir şey olmaz falan diye. Yani ablamlar da evet yani. Annem sadece işte hani ne bileyim hani daha kabullenebilir ya da

> kabullenmemiş. Ama konuşmasını isterdim mesela o süreci konuşarak geçirmeyi isterdim. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

> Dediğim gibi baskıcı bir ailem yoktu. Zaten, ya ben çevredeki insanların ne dediğini çok fazla umursayan bir insan değilim, hep şeydim. Annem babam üzülmesin, bu kadar benim için her şey. Zaten annemin vefat sürecinden sonra oldu. Bir tek babama söylemem gerekiyor, abimle konuştum abim babamla konuştu. Dinen ben ondan sorumluyum şu an evli olmadığı için, çok üzülürüm açılırsa ama zorla da kapalı tutamam, içinde Allah'a karşı hani bu sorumluluğunu yerine getiremeyecekse benim için zaten getirmesin demiş. Ve hiçbir zorlama olmadı. (K-12, 29, BANKACI, KARABÜK)

K-06 için başörtüsü dinin bir emri değil geleneksel bir simgedir. Ailesi de kendisiyle aynı düşünmesine rağmen bir simge, bir tabu gibi hayatlarında tutmaktadırlar. Ablası olan K-08 kendisinden önce başörtüsünü bırakma kararı aldığı için ailesi yönünden daha sancılı geçirmiş, bu sebeple kendisinden önce iki ablası da başörtüsünü bıraktığı için K-06 bu süreci nispeten daha rahat atlatmıştır. Zaten K-06 sakin ve uyumlu bir karaktere sahip olduğu için ailesinin kararlarına uyacağını belirtmektedir fakat kararını açıkladığı annesi daha önce katılımcının ablalarıyla verdiği mücadeleden bir sonuç alamadığı için bu sefer de sessiz kalmayı tercih etmiştir. Çevrenin tepkilerinden etkilenebilecek bir yapıya sahip olan katılımcı bu kararını da ailesinden farklı bir şehirde yaşadığı dönemde uygulamıştır.

> Şu an zaten ailemin hani bu kadar tesettüre şey yapmalarının sebebi de hani nasıl diyeyim? Tamam, benim açılmama vesaire bir şey demiyorlar ama bu bizim sorumluluğumuz gibi de görüyorlar kendileri için de. Çünkü zamanında bunun mücadelesini çok verdiler. Ben ilk annemi aradım dedim ki anne hani biliyorsun zaten bunun dinî bir gereklilik olmadığını ama işte annem dedi işte "bu bizim bir simgemiz şöyle böyle falan. Dedim hani ben bunu artık bırakacağım. Ama dedim, seninle babanın rızası olmazsa yapmayacağım. Bunu da söyledim. Annem dedi ki, "yani ben diğerlerine karışmadım, sana da karışmam senin kendi tercihin, yapacak bir şey yok" dedi. Öyle yani onların onayını alarak, ilk yaptığım şey annemi aramaktı, arayıp bir onayını alayım dedim. Gerçekten onay vermeseydi de açılmayacaktım. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ)

K-03 üniversitede hocalarının başörtülü olması sebebiyle kendisine yaptığı baskı ve zorlamalara dayanamayarak eğitim hayatını bırakmak istemediği için başörtüsünü açmaya karar vermiştir. Bu kararını annesiyle paylaştığında annesinin dinî gerekçelerden ziyade toplum baskısını önemsediği anlaşılmaktadır. Katılımcı için toplumsal söylemler bir anlam ifade etmemektedir. Yalnızca babaannesi ufak bir tepki göstermiş ancak yaşadığı süreci anlayışla karşılamak durumunda kalmıştır.

> Anne dedim ben dedim açılacağım dedim. Şu şu şu sebepten dedim. Senin kararın senin tercihin kızım dedi ama dedi emin misin dedi. Bak dedi bir daha kapanmak istediğinde çocuk oyuncağı olarak algılarsın dedi, kâle almaz kimse seni dedi. Ya annem etrafı daha çok düşünür, etraf ne der? Ben de milletin ağzı torba değil ki

> büzesin derim, umursamam insanları. Anne milletin ne düşündüğü umurumda değil dedim. Ben dedim mezun olmaya çalışıyorum. Hani bunun içinde ne gerekiyorsa yapıyorum, sen de görüyorsun. Ve hani babamı da zaten şey yapamıyorum. Üstesinden gelemiyorum artık yoruldum. Hani olabildiğince hani çözüm yolları arıyorum kendi çapımda. Ondan sonra işte kızım o zaman o üniversite bittikten sonra hemen kapanma, bir iş bul, işte de aynı vukuatı yaşama dedi. O yüzden de işte iş bulup işe girip işte kendimi ispatlayana kadar orada bir açıklık dönemi gene kaldı. …Ne oldu içine şeytan mı kaçtı senin dedi. Babaanneme dedim, içime şeytan kaçmadı, bizim hocaların içine şeytan kaçtı dedim. Onlar yüzünden dedim, ben dedim sapıttım dedim. Ona öyle takılmıştım, eee iyi kızım sen bilirsin senin kararın dedi sonra. Ama hani öyle takıldı. (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

K-11 ise aile ve çevresinin yoğun baskı, zorlama ve hakaretlerine daha fazla dayanamayarak başörtüsü bırakma kararı almış, bu durum ailesi tarafından öylesine olağan bir şekilde karşılanmıştır ki katılımcı bu tavırları karşısında şaşırmıştır. Daha önce başörtüsü yüzünden söylemediklerini bırakmayan aile katılımcının başörtüsünü bırakmasında herhangi bir olağan dışılık bulmamış, başörtüsü giymeye başlamadan önceki durumlarına geri dönmüşlerdir. Katılımcı yaşadığı sıkıntılarda başörtülü olduğu ve Allah'ın ayetine söz gelmesini istemediği için sesini çıkarmadığını ama artık başörtüsünü çıkardığı için kendisine söylenenlere karşı en ağır şekilde tepki vermeye hazır olduğunu söylemiştir. Ailesinin bu konudaki davranışları katılımcının elini kolunu bağlamış ve hiçbir şekilde katılımcının tepki vermesine fırsat vermemişlerdir. Fenomenolojik olarak katılımcı için başörtüsü giymeyi bırakma kararı almak yalnızca dinî bir kimliği bırakmak ve görünüşünü değiştirmek değil aynı zamanda ailenin tavır değiştirmesi, görmezden gelmesi, birikmiş öfke ve ertelenmiş hesaplar gibi çok katmanlı bir süreci ifade etmektedir. Ailenin aniden değiştirdiği tavır katılımcının yaşadığı duyguların gerçekliğine dair şüphe duymasına sebep olmuştur.

> Hani artık İslam'ı temsil etmiyorum, bitti o defteri kapattık, şimdi geliyorum hadi bakalım İslam'a biri laf etsin. Böyle hazırım ve kinliyim yani çok sinirliyim. Hepsine teker teker ama hiçbir şey demediler. Saçlarımı boyatmıştım, sarıya boyattım. Saçının rengi çok güzel olmuş falan dediler, aaa yeni mi kestirdin saçını falan… Hiç konuşulmadı. Hiç! Hani o dönem sanki hiç yaşanılmamış gibi davranıldı. Sanki ben şizofrendim, hani hepsini kafamda kurdum, hani bunların hiçbiri yaşanmadı, bana hiç hakaret edilmedi, ben hiç zorbalanmadım, hiç sinirlenmedim. Ya sanki benim yanımda bilerek başörtülü kadınlar hakkında konuşurlardı ve hakaret ederlerdi. Bilerek yani beni tahrik etmek için. Sonra hiç ya hiç ya sanki ömrümüzden baş örtülü kadınlar kaldırıldı. Gündemimizde böyle bir şey yok artık. Tamamen sıradan şeyler konuşmaya başladık falan. Hiç mesela benim kapandığım döneme dair bir laf da söylenmedi, sıfır! Çok hoşgörülü olan ailem yeniden çok hoşgörülü oldukları döneme geri döndüler falan. Hiç beni incitecek tek bir söz söylenmedi yani. Hiç yaşanmamış gibi davranıldı, hiç! Öyle yani. Hiç yaşan… Bak ona da kuruldum mesela çok sinirliydim. Ben hani böyle

> bir sinir yok, saldıracaktım yani artık hani dolmuşum taşmışım yani ve hazırım. Bütün silahlarım, toplarım, tüfeklerimle saldıracağım yani. Hiçbir şey ya sıfır, sıfır! Ama şimdi onlar saldırmadan da saldırmayacaktım, onu da biliyorlar. Öyle de edepli olduğumu biliyorlar yani. Hani edepsizleşmek için de karşı tarafı bekleyeceğimi biliyorlar ve yapmadılar. O yüzden de yapamadım. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

3.1.5.2.2. Sosyal Çevrenin Tepkisi

Özellikle Türkiye gibi aile ve akrabalık bağlarının önemli olduğu bir toplumda alınan kararlarda ilk yüz yüze gelinen kişiler çekirdek aile olmakla birlikte akrabalar, sosyal çevre de yaptıkları yorumlarla bireylerin hayatında etkili olabilmektedir. Verilen tepkilerin düzeyi, dozu bu ilişkileri etkilemektedir. Katılımcıların aldıkları kararlarda daha çok aileyle iletişimde olduklarını, sosyal çevrenin her katılımcı için etkili olmadığını söylemek mümkündür. Katılımcıların başörtüsü giymeyi bırakma kararları sonrası sosyal çevrelerinden aldıkları tepkileri ele alacağız.

K-01 başörtüsünü ilk bıraktığı gün sosyal medya hesabında paylaştığı fotoğrafına arkadaşları tarafından yanlışlıkla açık fotoğrafını paylaştığı zannederek uyarılmış ancak onun dışında sosyal çevresinden olumsuz herhangi bir tepkiyle karşılaşmamıştır.

> Oldu, hiç kimseye söylememiştim. Sadece işte direk doğum günümde kızımın fotoğraf paylaştığında hatta çoğu arkadaşım bahçede yaptığım için işte acaba yakın arkadaşlarda falan mı paylaştı şeyine girmişti. Sonra görenler "nasıl yaaa şey kızım story atmışsın, bak yanlışlıkla işletme hesabında atmışsın. Başın açık deli misin" falan filan. Öyle şey olmuştu, sonra devamı geldi… K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ

K-05 başörtüsünü bıraktıktan sonra katıldığı bir nişanda akrabalarından birinin kendisini ilk defa açık görmesi üzerine bazı söylemlerde bulunmasını esprili bir dille bertaraf etmiş, umursamamıştır. Toplumun dayattığı öğretilere inat katılımcı kendi ailesi dışında kimsenin kendisine tepki gösterme hakkı olmadığını düşünmektedir. Bunun dışında da herhangi bir tepkiyle karşılaşmamıştır.

> Bir nişana gittim yani 1-2 sene önce amcamın kızının nişanına, açık giydim. Yengem beni ilk defa görüyor, o da çok sofi. O da sonradan sofi oldu, yani oldular ama yaş ilerleyince sofi oluyorlar. Aldı bana bir vaaz verdi; niye böyle yaptın, açık giyiniyorsun falan filan filan. Ben de hadi yenge oyununu oyna falan yapıyorum yani anladın mı? … Ama bana herhangi bir tepki gelmedi. O konuyu hiçbir şeyim yok. Tepki geldiyse de bana gelmedi. Yani benim annem babam bir numarada hani bana tepki verebilir. Başka kimsenin tepki verecek hakkı yok bize. (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

K-07 için başörtüsü giymeyi bırakmak "sadece başını açmak" olarak ifade edilmiş, bununla tesettürden tamamen çıkmadığını bu sebeple bu kararının kimseyi rahatsız etmediğini ifade etmiştir. Yalnızca komşusu tarafından kararından döndürülmeye çalışılmıştır.

> Yani saçımı açtım sadece o şekilde söyleyeyim yani. O yüzden çok böyle büyük tepkiler almadım. Alt komşum çok üstüme geldi, yapma yapma diye. (K-07, 40, EV HANIMI, BURSA)

K-12 annesinin vefatından sonra girdiği bunalımlı dönemde verdiği başörtüsünü bırakma kararının ardından ailesinden herhangi olumsuz bir tepki görmemesine rağmen bir akrabasının katılımcıya aldığı bu karardan dolayı annesinin kemiklerinin mezarında ters döneceği ile ilgili sözleri çok ağır gelmiştir. Bir konuda tepki gösterirken muhatabın psikolojik durumu ve hassasiyetleri göz ardı edilmesi bazı kalıcı olumsuz hislere sebep olabilmektedir. Katılımcının annesinin acısını hala yaşadığı süreçte böyle bir ifadeye maruz kalması kendisini çok yaralamıştır. Tanıdığının vermiş olduğu tepki katılımcının vicdani olarak rahatsız olmasına ve üzülmesine sebep olmuştur.

> Bir annemin vefatından işte bir yıl sonra bir Kur'an okuyordum evde, orada çok hissettim onu. Çünkü çok yakından bir tanıdığım çok ağır bir cümle kullanmıştı, işte açıldığım için annemin kemiklerinin mezarda ters döneceğini söylediler. Bu çok ağırıma gitmişti. Bir tek orada hissettim hani o şeyi. (K-12, 29, BANKACI, KARABÜK)

Görüldüğü üzere başörtüsü giymeyi bırakma kararı toplum tarafından dikkat çekici bir durum olmakla birlikte sosyal çevrenin yaptığı yorumlar bu kararı alan bireyler üzerinde aile kadar etkili olmamaktadır.

3.1.6. Dinî İnanç ve İbadetlerdeki Değişimler

Başörtüsünü bırakma kararı, bireyin yalnızca fiziksel görünümünde değil, aynı zamanda dinî inancı, ibadetleri, dinî kimlik algısında da değişim ve dönüşüme sebep olabilmektedir. Bu değişimler kişiden kişiye farklılık göstermekle birlikte genellikle kişinin Yaratıcı ile ilişkilerinin, dine ve dinî pratiklere olan yaklaşımının yeniden şekillendiği bir süreci ifade edebilmektedir.

Başörtüsü giymeyi bırakma kararı almış bazı kadınların bu kararlarını uygulamaya başladıktan sonra din ile bağının zayıfladığı ya da dini sorguladığı, dinî pratikleri uygulamada istekli olmadıkları, bazısının ise tam aksine dine, manaya, Yaratıcıya içsel olarak daha yakın hissettikleri gözlenmektedir. Bu bireyler için başörtüsü dinî kimliğinin

bir unsuru olmaktan öte bireysel inanç yolculuğunun bir durağı olarak anlamlandırılmaktadır. Görüşmelerde elde edilen veriler ışığında başörtüsünü bırakma kararı almış kadınlarda dinî pratikler konusunda (namaz kılma, oruç tutma, Kuran okuma) bir uzaklaşma görülmektedir. Ancak bu durum tamamen inançsızlaşmaya doğru bir gidiş olarak yorumlanmamaktadır. Katılımcılardan çoğunluğu almış oldukları kararı sadece fiziksel bir değişim olarak adlandırmakta, inançla alakalı bir sorun yaşamadıkları gibi ibadetler konusunda da zaten daha önce de düzenli olmadıkları görülmektedir. Yaşanan bu değişimlere ait alt kodlar şu şekilde tespit edilmiştir:

Tablo 12: Dinî inanç ve ibadetlerdeki değişimlere ait alt kodlar

DİNİ İNANÇ VE İBADETLERDEKİ DEĞİŞİMLER
Dine Bakış Açısının Değişmesi
Dini İnanç ve Tutumların Zayıflaması/ Değişmesi
Dini İnanç ve Tutumların Güçlenmesi
İnanç ve İbadetlerde Herhangi Bir Değişim Yaşanmaması

3.1.6.1. Dine Bakış Açısının Farklılaşması

Sekülerleşmenin ve modernleşmenin etkisiyle din olgusunun anlamsızlaştırıldığı bir süreç yaşanmaktadır. Dinin bireyin hayatındaki yeri ve anlamının yeniden tanımlanması ve dönüşmesiyle, insanlar giderek dinî pratiklerden uzaklaşarak din yerine ahlakın önemine vurgu yapan bir yaşam anlayışını benimsemeye başlamıştır. Dinî pratiklerden biri olan başörtüsü de dinin anlamını yitirmesiyle birlikte anlamsız hale gelmiştir.

K-01 katılımcılar içerisinde dinin insan hayatındaki yerini ve değerini sorguladığını ifade eden ve dine ihtiyaç olmadığını ifade eden tek kişidir. Katılımcının anlatımında hala içinde imanla alakalı bazı konuların tam oturmadığı görülmektedir. Katılımcı din- ahlak ayrışmasına gitmiş, ahlakın olması için dinin gerekli olmadığını düşünmektedir. Bu ayrışmayla fenomenolojik olarak katılımcının dinî kurum, pratikler ve toplumsal söylemlerle olan bağını yeniden düzenleme ve gözden geçirme anlamına gelmektedir. Dinin yerine ahlakın önemli olduğunu ve evrensel ahlak ilkelerinin ise insan hayatında geçerli olması gerektiğini ifade etmiştir. Allah'ın varlığını inkâr etmemekle birlikte dinin varlığını artık kabul etmediğini ifade etmiş ancak dinin kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i dinlerken de huzur bulduğunu ifade etmiştir. Katılımcının kendisini Deizme yakın

hissettiğini belirtmesi ve bunun sebebi olarak din olarak öğretilenle dindar olduğunu söyleyen kişilerin yanlış tavırlarını ortaya koymuştur. Bu ifadeden özellikle din eğitimcisinin öğrettiklerini yaşantısıyla temsil etmesinin ne kadar önemli olduğu görülmektedir:

> Yani bu konuda biraz daha şeffaf olacağım. Ben bir insanın ahlaki değerlere sahip olması, insan gibi yaşaması, hani insan ve karşısındakini de insan olarak, bilerek yaşaması için bir dine ait olması gerektiğini düşünmüyorum. Artık düşünmüyorum açıkçası. Belirli ahlaki değerler vardır. Bunların üzerinden yürüdüğün zaman, işte tabii ki şimdi mesela o zamanda öğrendiğimiz ve şimdi de bazı noktalarda hak verdiğim oluyor, işte kadını koruma adı altında. … Hani böyle o zaman da şey vardı ya işte, Arapların dayattığı bir şey var, öğrettiği din var. Bir de gerçekten İslam olan İslam var. Mesela ben Arapların hayatını en çok şu bir senede öğrendim. İşte yanımdaki ustam olan (dikim ustası olan bir Suriyeli çalışanı var), aslında Arapların Müslümanlıkla alakası olmadığını bile çok ilginç şeylerle öğrendim yani. Hani bakıyorum aslında onların adetleri bize İslam olmuş. Asıl İslam'ı araştırıp baktığım zaman, biraz dönem şartları diye düşünüyorum ya. …Şimdi benim kendime en fazla savunabildiğim, gerçekten bir insanın ahlaki değerleri yaşaması için, insan olabilmesi için bir dine mensup olması gerekmiyor. … Şu an böyle. Bir Deist şeyindeyim. Bunu da sadece hani başörtüsünden dolayı değil, başörtü taktığım zamanlarda bile yani öğretilenle dediğim gibi yaşanılanın aynı olmaması, şimdi ekstra araştırıyorum. …Ya zaten bu değişimi yaşadığım için bunu, buna karar verdim. Dediğim gibi ben İslam'dan ziyade Allah'a… Ya, yaa kelime doğrusunu nasıl ifade edebilirim bilmiyorum. Şimdi inandığımız, yani hani baktığımız zaman dinî inançlar da Allah'ın bize emrettiği şey. Mesela bak burada kendimde hâlâ tezatlıklarımı… Kuran dinliyorum, işte Kuran'da işte peygamberlerden bahsediyor, dinden bahsediyor, bazı yerlerden bahsediyor, Allah'ın emirlerinden bahsediyor. Ben diyorum ki şimdi dinî inancım yok ama Allah'ın indirdiği o Kuran'ı dinlerken mesela huzur buluyorum. Bu da bir bilinç midir, artık kalbimin eksikliği mi ya da eksik aradığı yer mi? Diyorum ya hep Allah'ın gerçekten böyle. Eee beni çok sınadı, beni çok büyük sınadı. Çok büyük de yaralandım ama yine iyileştiren O oldu. Ve bundan hiç inancımı yitirmedim. Yani en kötü zamanımda bile belki en iyi olmam gereken zamanda en kötü oldum. Ben hiç isyan etmedim. Hiç isyan etmedim, daha çok ona sığındığımda beni o biraz güzel tuttu. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

Katılımcının ahlaki değerlere yönelik düşüncelerini daha iyi anlayabilmek adına "evrensel ahlaki değerler olarak ifade ettiğiniz ahlaki değerlerin kaynağı sizce nedir" şeklinde bir soru yöneltilmiş, ancak soruya tam olarak cevap verememiştir. Bu durum savunduğu görüş ile ilgili hala kafasının karışık olduğunu, düşüncelerini sağlam bir zemine oturtamadığını göstermektedir:

> Ahlakın kaynağı nedir? Ahlakın kaynağı şimdi insan fıtratında aslında Allah bizi bir şeyde yaratıyor. Şimdi nasıl diyeyim size, dinden örnek vereceğim yine. O zamanın dini işte mezheplerden yola çıkıyoruz. Şu işte ayrılmış, bu benim mezhebim, bu benim mezhebim. Dinde de böyle. Ben bir topluluğu ayakta tutabilmek için dönemin Cumhurbaşkanı gibi düşünün açıkçası. İşte ayakta tutabilmek için yönetebilmek için biraz böyle ön plana gelmiş gibi olduğunu

> düşünüyorum. Bakıldığı zaman işte hani Muhammed'in dini, yani Peygamber Efendimizin diniyle bize öğretilen işte İsa, Musa falan bunlara bakıldığında, eee nasıl diyeyim şimdi doğru kelimeleri de bulmaya çalışıyorum, yanlış bir şey de söylemek istemiyorum. Iımmm Mesela İncil'i okumaya başlayacağım şimdi, birkaç böyle bir şeyini özet geçmiştim. Çok böyle yakınlıkları var. Hani değiştirilmiş olması da var işte. Kuran bizim bildiğimize göre işte değiştirilmedi, değiştirilemez vesaire. Yani nasıl toparlayayım? Toparlayamadım yani. Toparlayamadım. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

3.1.6.2. Dinî İnanç ve Pratiklerin Zayıflaması/ Değişmesi

Başörtüsünü bırakma kararı din ile olan bağın zayıflamasının bir sonucu olabileceği gibi başörtüsünü kullanmayı bırakmanın bir sonucu olarak bireylerin dinle ya da dinî pratiklerle bağının zayıfladığı görülebilmektedir. Bu durum bireyin sadece başörtüsünü değil dinî yaşam tarzını sorguladığı anlamına da gelebilmektedir. Bu noktada İslam'ın bir simgesi olduğunu sürekli dile getirdiğimiz başörtüsü, bireye dini hatırlatan bir unsur olarak düşünülebilir. Katılımcıların neredeyse tamamı başörtüsünü bırakma kararından sonra dinî pratikleri düzenli yerine getirmekten tamamen uzaklaştıklarını ifade etmişlerdir. Ancak burada dikkat çeken nokta; dinî pratikleri daha öncesinde de çok düzenli yerine getirmedikleri ya da ailelerin başörtüsü dışındaki dinin pratiklerine aynı hassasiyeti göstermedikleridir. Bu da başörtüsüne karşı zaten dinî bir bağ ile bağlanmadıklarını düşündürmektedir.

K-03 yaşadıklarından da kaynaklı olarak başörtüsünü açmış olmak zorunda kalmanın öfkesiyle Allah ile olan ilişkisinde bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşüm inanmama boyutunda değil ancak bir nevi küslük boyutunda olmuştur. Bunu da çocuğun annesine nazlanmasına benzetmektedir. Ancak bu küslük beraberinde ibadetleri düzenli yapmamaya, alkole başlamaya sebep olmuştur.

> Dinî olarak hiçbir zaman dinime inanmamazlık ya da Allah neden şöyle neden böyle demedim? Yani o, onu kendimde hak görmedim hiçbir zaman ama ben kendimde şunu fark ettim yeni yeni. Ben ne zaman Allah Teâlâ'nın bir kuluna kızsam hep kendimden çıkartıyorum. Aslında kendimden şöyle çıkartıyorum. Bir anneye hani naz yapılır ya hani, sen beni sevmiyorsun ya da işte ne bileyim seninle konuşmayacağım, senin istediğini yapmayacağım, hani biraz yaparsın ya ben bu nazı Rabbime yapıyorum. Ben bunu fark ettim. Ben ne zaman bir kula kızsam ya da bir kula, bir davranışına üzülsem ben Rabbime küsüyorum. Bu da kendime yaptığım bir şeydi çünkü Rabbimin benim duama ihtiyacı yok baktığında ya da benim namazıma niyazıma ihtiyacı yok, benim kendim ihtiyacım var ona ama işte kendime yapıyorum. … Koptum. Alkole başladım, sigaraya başladım. Şey şöyle söyleyeyim, namazımı bir kılıyordum bir kılmıyordum. Adet oluyordum bırakıyordum, 3-5 ay kılmıyordum, sonra tekrar kılıyordum. Ondan sonra işte alkol alıyorum diye kılamıyordum. (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

K-09 başörtüsünü giymeyi bırakmış olmasının dinî duygu ve motivasyonunda herhangi bir değişikliğe sebep olmadığını, ancak biraz gevşekliğe sebep olduğunu belirtmiştir. Bu durumu direk başörtüsünü bırakmış olmakla bağlantılı olmadığını ifade etmiş, ayrıntılı bir bilgi vermemiştir.

> Dinî duygu motivasyonda bir değişiklik tam olmadı. Ama yine bir, ne diyelim, gevşeklik sağlıyor tabii ki, gevşekliğe neden oluyor öyle diyeyim yani. Şöyle, açılmayla birlikte gelen bir şey değil ama hani zamanla belki bu hayat şartları, yaşanılanlar falan olabilir ama hani şey olarak düşünmüyorum hiç. Ya değişiklik oldu ama, işte ben açıldım, açıldıktan sonra böyle oldu gibi diyeceğim bir durum yok kendim için. Başka etkenler var ama dediğim gibi hani başörtüydü, benim hani ben başörtülüydüm o yüzden oruç tutuyordum işte atıyorum mesela, şimdi baş örtümü çıkardım artık oruç tutmuyorum gibi bir durum değil. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

K-11 gayet istekle kullanmaya başladığı başörtüsüyle birlikte dinî pratikleri hayatında hassas bir şekilde uyguladığı bir dönem yaşamıştır. Ancak kendi ifadesiyle başörtüsünü giymeyi bırakmış olmak bu durumu olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Şu an hayatının genel olarak istediği gibi olmasına rağmen içinde bulunduğu durumu "eksiklik" olarak tanımlamıştır. Bunun sebebi olarak da dinî pratiklerin hayatında eksik olmasını göstermiş, bunun da başörtüsünü giymeyi bıraktıktan sonra olduğunu ifade etmiştir. Bu hissettiği manevi eksikliği bazen Kuran okuyarak ve namaz kılarak kısmen giderdiğini de eklemiştir. Aldığı karar kendisini bu dinî pratiklerden uzaklaştırsa da inanç olarak bir uzaklaşma olmamıştır. Ayrıca hissettiği eksikliğin kaynağının farkındadır. Bu açıdan başörtüsü katılımcı için manevi bir alanı ifade etmektedir.

> Etkiledi, olumsuz etkiledi tabii ki. Çünkü hani yani bir yandan biraz şey, huzurlu hissettiriyordu. Mesela hayatımda şu an elhamdülillah hani her şey dört dörtlük, yani şey olarak param var elhamdülillah, güzel bir işteyim, hep hayalini kuruyordum İstanbul'un, hani İstanbul'da yaşamanın. Ama mesela ben de bunu düşünüyorum bir şey eksik hayatımda hissi var yani. Mesela şu an Ramazandayız, daha tamamlanmış hissediyorum. Ama ben de hani böyle şey düşünüyordum şükürsüz müsün sen, her şey istediğim gibi çünkü, her şey istediğim gibi çok istediğim bir yerde, çok güzel bir işte çalışıyorum. Yani bir şey istiyorum, oluyor falan her şey çok güzel ama bir huzur eksikliği hissediyordum. Onu da böyle Kuran okuyunca namaz kılınca daha iyi hissettiğimi fark ettim. O da parayla satın alınamayan bir şey zaten. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

K-13 ise başörtüsü kullandığı dönemlerde de dinî pratiklerini düzenli yapmadığını, şu an da aynı şekilde arada namaz kıldığını, Kuran okuduğunu belirtmiştir. Ancak Allah ile olan ilişkisinin zayıfladığını, uzaklaştığını ifade etmiştir. Burada zihninde kurduğu bir denklem üzerinden Allah ile ilişkisini yeni bir zemine oturtmuştur. Başörtüsü giymeyi seçmenin zor, bırakmanın ise kolay olduğunu, bu sebeple başörtüsü giymeyi tercih eden

kimselerin bu zorluğa göğüs germesinden dolayı güçlü ancak başörtüsü giymeyi bırakanların ise bunu yapamadıkları için güçsüz olduğunu belirtmektedir. Buradan vardığı sonuçla katılımcı Allah'ın güçsüz olanı cezalandırmasını kabul edemediğini belirtip Allah'tan uzaklaştığını hissetmektedir. Fenomenolojik olarak burada tanrı tasavvurunun dönüşümü söz konusudur. Katılımcıya göre tanrı bir yönüyle sığınılan, dua edilen iken; diğer yönüyle zor olanı emredip güçlüleri ödüllendiren, güçsüzleri cezalandırandır. Bu ikili tanrı algısı katılımcının ilişkisini yakınlıktan uzaklığa doğru taşımıştır.

> Valla kötü etkilenmiştir diye düşünüyorum. Çünkü mesela şey ben eskiden daha böyle hevesliydim namaza, ne bileyim Kuran'a falan. Yani başörtüyü bırakmak değil de bence bu baskı beni daha da soğuttu büyük ihtimal. Bunlarla aynı şeye inanmak ne bileyim ufff yani sıkıntı. Ya bir de bu arada ben şey yani mesela kapalı biri de bence yani. Şimdi şöyle, aslında benim açılmayı seçmem kapanmak aslında zor olan ve ben açılmayı seçtiğim için aslında güçsüz güçsüz olarak yani mesela sen daha güçlüsün bana göre bence çünkü zor olanı seçmişsin. Ama ben onu seçemediğim için güçsüzüm ama Allah'ın şey demesi benim zoruma gitti yani. Güçsüzsen yan, bunun cezası var. Aslında güçsüzleri cezalandırıyoruz. Aynen öyle öyle görüyor, görmeye başladığım için açıkçası uzaklaştım. Yani yoksa saçın buna çok etkisi olmadı, açılmanın pek etkisi olmadı. Biraz düşünce tarzım değiştiği için. İşte ben hep düşünmediğim için bu kadar, bence düşünmeyip ilerlesem gayet. Ne güzel yani. … Yok zaten ben namaz kılmıyordum yani. Yine arada namaz kılıyorum. Yine arada Kur'an okuyorum, onda bir sıkıntı olmadı. Sadece Allah'la biraz uzaklaştık. Aynen yani böyle bir hayır mesela eskiden sığınırdım diyeyim kötü hissettiğimde falan ama çok da artık yabancı gibi geliyor biraz yani. Gerçi Allah sevdiğini sınarmış. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

3.1.6.3. Dinî İnanç ve Pratiklerin Güçlenmesi

K-01 dinin insan hayatında bir anlam ifade etmediğini, ahlakın daha önemli olduğunu söylediğini, deizme kayan düşüncelerinin bulunduğunu ve sadece Allah ile olan bağının devam ettiğini belirtmiştir. Allah inancının sonsuz olduğunu ve özellikle aldığı karar sonrası yalnızlaşmasının da etkisiyle Allah'a sığınmasının arttığını dile getirmiştir. Eksikliğini hissettiği manevi boşluğu Kur'an okuyarak doldurmaya çalışmaktadır. Ancak katılımcının dinin gerekli olmadığına ve ahlaki değerlerin yeterli olduğuna dair düşüncelerinin de daha tam oturmadığını yine kendi ifadelerinden yola çıkarak müşahede etmiştik. Katılımcı hala arayıştadır. Yaşadığı duygularda da uzun süre tereddüt ve vicdan azabı yaşadığı hatırlanırsa şu an ki düşüncelerinin bir nevi vicdanı rahatlatma olduğu da düşünülebilir. Katılımcının değişken ve kararsız ifadeleri bunu düşündürmektedir. Katılımcı için inanç, kurumsal bağlardan bağımsız direk Allah ile irtibat halinde olmaktır.

> Mesela ben hep Kuran dinleyerek uyuyorum. Kızım da öyle. Kızıma hamilelikten beri mesela hep Kuran dinlerim. O hâlâ duayla Kuran'la şey yapar, uyur. Kendim de öyle ama mesela Kuran dedim ya, bak, bak şöyleyim. Böyle bir vicdanıma bir yerine bir şey dokunuyor. Kuran beni rahatsız ediyor mu? Tabii ki hayır. Hani orada bana verdiği huzuru hissediyorum ben. Ya inancım Allah'a çok büyük, yani sevgim Allah'a çok büyük. Onun gerçekten o sonsuz merhametine, varlığını bilmeme... Çünkü o kadar böyle ben kırmızı çizgiler ve dönüm noktaları yaşadım ki orada o kadar hissettim ki ben onu. Benim başka bir şeye ihtiyacım yok dedim yani. … Güçlendirdi, Allah'la bağımı güçlendirdi. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

K-08 Kur'an-ı Kerim'in mealini okuyarak anlama üzerine kurulu bir dinî eğitim tarzını benimsemiştir. Bu sebeple "başörtü" kelimesinin Kuran'da bulunmadığı iddiasıyla başörtüsünü dinî bir emir olarak kabul etmemektedir. Bununla birlikte Kur'an çalışmalarına devam etmiş ve başörtüsünü bıraktıktan sonra daha dindar bir insan olduğunu belirtmiştir. Özellikle başörtüsünü bir simge olarak taşımak istemediği, başörtüsünün temsil yükünü almak istemediği için kendisini çok rahat hissettiğini, konuştuğu kimselerin başörtüsüne bakarak bir konuşma ve düşünce tarzı geliştirmediği için mutlu olduğunu dile getirmiştir. Katılımcı başörtüsünün temsil ettiği kimlikten sıyrılmanın rahatlığıyla toplumlara rahat girebildiğini ifade etmekte, ayrıca Kur'an'ın Türkçesini okuyarak anladığını ve özüne indiğini, bu sebeple Allah ile daha yakın bir bağ kurduğunu ifade etmektedir.

> Daha bir dindar bir insan oldum. Neden biliyor musun? Şimdi bu bir simge haline geldi ya, bugün baktığında başörtüsünü takan bir insan tamam evet, bu abla bacı işte dinine düşkün yani o kimlikten, o görüntüden sıyrılıyorsun. Aslında manevi olarak daha da bir yükselişe geçiyorsun. Kimse senin bu simgenle ilgilenmiyor çünkü başörtü takmıyorsun. Simgene bakmıyor, sen başörtülü müsün diye bakmıyor. Seni bir şekilde o kefeye koymuyor ama konuşmaya başladığın zaman içinden bambaşka bir insan çıkıyor, şaşırıyorlar mesela. Sen bu kadar şeyi biliyorsun niye kapanmıyorsun, ne açıldın o zaman falan diye. Yani, bilmiyorum. Olması gereken dini yaşadığımı düşündüğüm için bu şekilde de bu profilde de bir simgeyi simgelemediğim için çok rahatım o yüzden. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

K-12 de başörtüsünü bırakma kararını aldığı dönemde dinden uzaklaştığını hissettiğini belirtmiştir. Ancak sonraki süreçte dini merak edip öğrenmeye başladığını ve şu an eşiyle de Kur'an'ı Türkçe mealinden okuyarak aralarında tartıştıklarını ifade etmiştir. Katılımcı yoğun bir din eğitimi almamış, herhangi bir baskıya maruz kalmamıştır. Ancak geldiği noktada hissettiği manevi boşluğu doldurmak adına yeniden dinî araştırmalar yapmaktadır. Bu açıdan aldığı karar ve yaşadığı bir kopukluk sonrası tekrar dine dönüş

yaşadığını, hatta ara ara namaza döndüğünü ifade etmiştir. Katılımcı açısından yeni bir zeminde dini yeniden anlamak olarak değerlendirilebilir.

> Yani bu çok saçma gelebilir ama ben o son süreçte sanırım hani başörtüsünü, yani şimdi yanlış kelime de kullanmak istemem ama çıkartmaya çok fazla çıkartacağım, çıkartacağım diye değil, iyice dinden uzaklaşmış, hani uzaklaşıyordum. Çıkarttıktan sonra daha çok dini öğrenmeye başladım çok saçma ama bir süreçti benim için. Mesela eşimle biz her cuma günü otururuz, örnek veriyorum Kur'an'dan bir sayfayı açarız. O okur ben Türkçe mealini okurum tartışırız evde. Burada neden bunu demek istemiş sence diye. İkimizin çok bilgisi olduğundan değil de kendi kendimize tartışıyoruz bunları. … Evet, tekrardan yavaş yavaş namaza dönmeye başladım. (K-12, 29, BANKACI, KARABÜK)

3.1.6.4. İnanç ve İbadetlerde Herhangi Bir Değişim Yaşanmaması

Başörtüsü giymeyi bırakan katılımcıların bir kısmı da başörtüsünü bırakmış olmak dinî yaşantısında herhangi bir değişikliğe sebep olmadığını ifade etmiş, başörtüsünü bırakmış olmak zihinsel olarak değil yalnızca fiziksel bir değişime neden olmuştur. Ancak burada din eğitimi açısından dikkat çekici nokta bireylerin dinî hassasiyetlerinin zaten hiç olmamış olmasıdır. Bu bireylerin din eğitimi açısından istendik yönde bir eğitim almadıklarının, dinin emirlerini kabul etmediklerinin ifadesidir. İnanç noktası bireyin kalbinde olan ve Allah ile arasında olan bir his, bir duygu iken ibadetler bu inancın bir göstergesi, ifadesidir. Bu sebeple alınan din eğitiminde sonuç olarak kişinin dinin emirlerini yerine getirmesi ve bunu içselleştirmiş olması beklenir.

K-01 dine bakış açısında bir değişim yaşamış, ancak başörtülü olduğu dönemde de zaten ibadetlerini yerine getirmediği için bir değişiklik yaşamadığını ifade etmiştir. Dinin varlığını sorgulayan düşüncelerinin yanında yalnızca Allah ile olan bağını devam ettirdiğini, bu bağını da Kur'an okuyarak ve dinleyerek devam ettirdiğini belirtmesine rağmen uzun zamandır da Kur'an okumadığını ifade etmiştir.

> İbadetler konusunda olmadı, hiç olmadı. Nasıl olmadı, yok. Daha önceden vardı. Mesela işte hani Kuran okuduğum dönem çok uzun zamandır yok. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

K-02 öncesinde de zaten ibadetlerini yapmadığını, bu sebeple başörtüsünü bırakmış olmanın ibadetler noktasında herhangi bir değişikliğe sebep olmadığını, hala yapmadığını ifade etmiştir. Allah'a inanç noktasında herhangi bir olumsuz değişim yaşamamış, o noktada da daha öncesiyle aynı duygu ve düşüncelere sahiptir. Ancak Allah ile olan iletişimini, ilişkisini dua yoluyla devam ettirmekte, ibadetler noktasında zafiyet

göstermektedir. İbadet etmiyor olmanın kişinin inancı hakkında bir hüküm vermeyeceğini belirtmektedir.

> Şöyle, ben hiçbir zaman ibadet eden bir insan olmadım ama her zaman Allah'la konuşurum, ondan isterim, dua ederim, yalvarırım. Ne bileyim, her zaman o her zaman yani. Annem diyor ki işte hani, hani Allah ile ilgili ne bileyim bir şey söylediğim zaman işte hani ondan istiyorsun diyor ama ne namazını kılıyorsun ne bir şey de yapıyorsun diyor. Yani olabilir ben isteyeyim, verip vermemek ona kalmış. Hani o zaten hani ibadet etmediğim için, kimisi Allah'a karşı geliyor, tövbe estağfurullah, bana kimse şirk koşan insan diyemez, orda bir dur derim yani. O hani atıyorum açılıp kapanmak Allah'la benim aramda, seni ilgilendiren bir durum değil yani ben o şekilde düşünüyorum. Her koyun kendi bacağından asılır. …İşte hiçbir şey yok, aynen eski hani etkilerinden biri de budur. Yapmıyordum hiçbir şey. Yani kapanmak da sadece bana şey gelmiyor. Ya tabii ki de sonuçta saçımızın her bir teli için yanacağız ama yapmıyordum yani. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

K-04 de dinî inanç ve pratiklerinde herhangi bir değişiklik yaşamamış, eskiden de dinî ibadetleri düzenli olarak yapmadığını, yaptığı tek ibadetin oruç olduğunu ifade etmiştir. Katılımcının din ile olan bağı Allah'a iman, oruç ve arada Kur'an okumak olarak devam etmiştir. Bu durum başörtüsünden önce de sonra da aynı olmuştur.

> Hiçbir şeye sebep olmadı. Yani olumlu olumsuz, çünkü ben zaten yaşamak istediğim şeye karar vermiştim. Başımı açmam, dinden uzaklaşmama sebep olmadı. Zaten aynı düşüncedeydim. Ama tam tersi şu an hayatımın en inançlı dönemini yaşıyor olabilirim. Yani başörtüsünün bununla bir alakası olmadığını düşünüyorum zaten. O dönem de öyle düşünüyordum ama o dönem yaşamak istediğim hayat böyle bir hayattı, o yüzden açıldım. Hani din ile bir problemim yoktu zaten, benim ailem beni sıkıştırıyordu. Ha o yüzden dini, mesela dinden uzaklaşmadım ama herhangi bir dinî şeyi de yapmıyordum, ibadeti. Şöyle; oruç tutuyorum, orucu her zaman orucu her zaman tuttum, tek düzgün yaptığım ibadet oruç olabilir benim. Ama mesela namazda o zaman da kılmıyordum, açıldıktan sonra da kılmadım. Namaz zaten hiç kılmadım yani. Ara ara hani heveslenip kılmış olduğum dönemler oldu ama o benim içimden gelen dönemler açıklıkla kapalılık ile alakası olmayan dönemler hani. Mesela onun dışında. Kandillerde falan Kur'an okurdum zaten ya da işte kandillerde dua ederdim, onu yine yapıyorum. Yani aslında bir şey değişmedi hayatımda, başımı açtım sadece. Ama tabi günah anlamında yaptığım bütün günahları kabul ediyorum. Yani o da açılmamla alakalı değil, aslında anlatabiliyor muyum? Evet yani açıklıkla hani inanışımın bir etkisi olmadı. (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

K-06, K-07 ve K-10 da başörtüsünü bırakma kararlarının tamamen fiziksel bir değişim olduğunu, başörtü kullandıkları dönem ile şu anki dönemleri arasında bir fark olmadığını belirtmişlerdir. K-06 ve K-10 öncesinde de ibadetlerde düzenlilik sağlamadıkları ve hala öyle olduklarını belirtmişlerdir. K-06 dindar bir ailede yetiştiğini, dinî bağlarla yetiştiğini belirtmesine rağmen bu bağların bir göstergesi olan ibadetlere hassasiyetin olmadığını görmek düşündürücüdür. Ayrıca aynı ailede yetişen K-08'in de ailesinin namaz kılmasa,

oruç tutmasa bunu sorun etmeyeceğini ancak başörtüsünün bir simge halini almasından dolayı bundan vazgeçemediklerini belirtmesi durumu özetlemektedir. K-07 ise diğer tüm katılımcılardan farklı olarak daha önce de ibadetlerini yaptığını ve hala yapmaya devam ettiğini söyleyen tek kişidir. Onun için tek değişiklik sadece başını açmasıdır.

> Aslında çok fazla etkilemedi. Eee hala orucumu tutuyorum. O zaman da çok böyle 5 vakit namaz kılmıyordum, şimdi de kılmıyorum. Kılmaya çalışıyorum diyelim. Onun dışında yok yani çok fazla etkilemedi. Ramazan'da orucumu tutarım. …Bence zaten şu an değil de hani toplumun genelinde din diye gördüğü şey o bağı koparmak üzerine sanki tasarlanmış gibi yani hani böyle sanki bunu ilmek ilmek dokumuş, bu insanlar nasıl uzaklaştırılır asıl dinden, nasıl ilahi şeyden ve maneviyattan uzaklaştırılır, onun üzerine tasarlanmış bir şey gibi. O yüzden ben hani o şeyi çok yaşamadım. Hani o bağ kopukluğu. Yani en başından beri o bağla büyüdüğüm için o bağ kopukluğu da olmadı hani ya da bağ kopukluğu olduğu için ben açılmadım, öyle. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ)

> Yok, kesinlikle etkilemedi. Yine namazımı da kılıyorum, orucumu da tutacağım Allah nasip ederse (Ramazan ayının yaklaşıyor olması sebebiyle gelecek zaman ifadesi kullandı), Kur'an'ımı aynı şekilde. Yani dedim ya sadece saçımı açtım. (K-07, 40, EV HANIMI, BURSA)

> İbadetlerle alakalı bir değişiklik olmadı ama yani zaten çok hani ibadet eden bir insan değildim. (K-10, 19, ÖĞRENCİ, TOKAT)

K-14 başörtüsünü bırakma kararından sonra inanç ve dinî pratiklere devam konusunda herhangi bir değişiklik yaşamadığını ifade etmiş, öncesinde de düzenli olarak ibadetlerini yapmamış ve öyle de devam etmektedir. Ancak ifadelerinde dinî pratiklere simgesel bir ritüel gibi devam ettiği anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'i okumaya gayret göstermiş ancak bunu düzenli bir ibadet gibi değil de evinde bereket olsun, üzerindeki ağırlık kalksın gibi gerek ihtiyaç halinde gerek bir ritüel düzeninde hayatında tutmuştur.

> Aslında yoo, ilk dönemlerde ilk zamanlarda, bir son bir yıldır psikolojik olarak zarar gördüğüm için çevremden, bir de bir tık rahatsızlıklara sahip olduğum için biraz daha hani dinî değil de şu an önce ben, önce kendim, önce ben nasıl hissediyorum hani bunlara çok yoğunlaştım daha çok. Ama ben bıraktığımda bile, tamam başörtüsünü bırakmış olabilirim ama Kur'an okumayı bırakmadım, Kur'an-ı Kerim okumayı bırakmadım. Hani her Cuma okumadım ama hani üzerimde bir uğursuzluk var, bir nazar var bir okuyayım da evimde bir bereket olsun, üzerimdeki bu ağırlık gitsin diye oturup Yasin Şerif okumuşluğum var yani, asla bırakmadım, hep devam ettim. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

3.1.7. Din Eğitimi ve Önemi

Müslüman kadının dinî sembolü olan başörtüsü, özellikle ülkemizde dinî anlamının yanında sosyokültürel, siyasal, bireysel katmanları olan çok boyutlu bir anlama sahiptir. Başörtüsü bırakma kararı yalnızca bireysel kararlarla açıklanamayacak kadar karmaşık

sosyal dinamikleri içinde barındırmaktadır. Bu noktada din eğitimi, bireyin dinî inancını nasıl yapılandırdığı ve dinî sembolleri ve pratikleri nasıl anlamlandırdığı ve nasıl yürüttüğüyle doğrudan ilgilidir.

Din eğitimi, bireyin dinî bilgiyle tanıştığı, inanç sistemini şekillendirdiği ve dinî değerleri içselleştirdiği bir süreçtir. Bu sürecin niteliği, bireyin dinin temel değerlerine, sembollerine yüklediği anlamla da belirleyici olmaktadır. Başörtüsünü bırakma kararı alan kadınların bir kısmının aldıkları din eğitimlerinin yüzeysel, ezbere dayalı ve sorgulamaya kapalı biçimde verildiğini; bu sebeple başörtüsünü yalnızca bir emir ve zorunluluk ya da gelenek olarak gördüklerini ifade etmektedir. Bu şekilde alınan din eğitimi bireyin dinle ve dinin emirleriyle kurduğu ilişkiyi mekanik bir hale getirebilmekte ve zamanla anlam krizlerine yol açabilmektedir.

Din eğitimi aynı zamanda bireyin içinde bulunduğu aile, sosyal çevre ve kültürel yapı ile de etkileşim halindedir. Geleneksel değerlerle yoğrulmuş bir din eğitimi başörtüsünü dinin ayrılmaz bir parçası ve Müslüman kadının en önemli simgesi olarak sunabilmekte; modern yaklaşımlar ise aksine dindeki yerini sorgulatarak bireysel inanç sistemindeki yerini ön plana çıkarabilmektedir.

Tüm bunlar ele alındığında bireyin aldığı din eğitiminin niteliği, içeriği ve sunuluş tarzı, dinî sembollere ve pratiklere yüklenen anlamı doğrudan etkilemektedir. Başörtüsünü bırakma kararı da bu etkinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan din eğitimi sadece bireyin ahlaki davranışlarını değil inanç temelli pratiklerini de etkileyen önemli bir süreçtir.

Bu bölümde katılımcılarımıza “eğer bir kız çocuğunuz olsa ona nasıl bir din eğitimi vermek isterdiniz? Genelde tesettür özelde ise başörtüsü konusunu ona nasıl aktarırdınız?” şeklinde yönelttiğimiz soruya aldığımız cevaplardan yola çıkarak katılımcıların din eğitiminin önemi konusundaki fikirlerine değinilecektir. Ayrıca yine katılımcıların ailede ve çeşitli kurumlarda verilen din eğitiminin etkinliğine ve önemine dair düşünceleri de ele alınacaktır:

3.1.7.1. Din Eğitiminin Önemi ve Gerekliliği

Din eğitimi dinî değerlerin ve pratiklerin anlaşılması için önemli bir süreçtir. Bu süreçte bireyin hem dinin emirlerini hem de ahlaki değerlerini benimsemesi ve içselleştirmesi

beklenir. Katılımcılara çocuklarına din eğitimi verilmesini gerekli görüp görmediklerine dair fikirleri sorulmuştur. Eğer gerekli görüyorlarsa bunun niteliği ile ilgili fikirleri de alınmıştır.

K-01 din eğitiminden ziyade ahlak eğitimi verilmesinin daha kıymetli olduğunu belirtmiştir. Ancak tasavvur ettiği tanıma bakıldığında aslında kastettiğinin belli bir dinin ilkelerinin öğretilmesi değil de şu an kendisinin yaptığı gibi Yaratıcı ile manevi bir bağ kurmak üzerine kurulu bir eğitim kastetmektedir. Ancak ahlaki değerler de, Yaratıcı ile bağ kurmak da din eğitiminin bir parçasıdır. Katılımcı kızının zihninde korkmadığı, sevdiği bir Allah tasavvuru oluşturmak istemektedir. Çocukların korkuyla Allah'tan uzaklaştırıldığı değil sevgiyle yaklaştırıldığı bir eğitim tarzının öğrendiklerini kabullenmesi ve içselleştirmesi adına önemli olduğunu belirtmiştir. Korkuyla uzaklaştırıldığında ise daha kötü bir yaşantının insanı beklediğini belirtmiştir:

> Kızıma din eğitiminden çok ahlaki değer eğitimi vermek peşindeyim diyebilirim. Onun bana verdiği daha çok ders var. … Biz mesela uyumadan önce bir yarım saat bir saat önce yatağa gireriz ama bütün konularla ilgili bu arkadaş eş, dost, aile işte sevgili, sevgi, işte Allah… Mesela çok sorar. Bir de hani az çok benim manzarayı gördün, işte bu yıldızların sahibi bile Allah falan. Biz mesela şey yapıyoruz ya, Allah'la böyle baya arkadaş gibi sohbet ettiğimiz noktalar falan bile. Bir tane videosu var, Allah'ım bak annemi görüyorsun Allah'ım falan böyle. Açıyor elini, anneme şunu anneme bunu… Ya O'nunla, o O'ndan korksun istemiyorum ya. Bizim gibi olsun, hiç olsun istemiyorum. Mesela şunu söylemiştim, bak senin eline işte atıyorum diken batsa, anne olarak, işte mesela Allah'ın 99 ismini biliyor şu anda. Hani hepsini ezbere olmasa da. Şimdi onların anlamlarına yöneliyoruz. İşte rahim… Rahim; Allah kadında bunda bunu yaratmış işte şefkattir, merhamettir şudur budur, bu kendi biliyor önce, bir kitap deyimi olarak değil de. İşte bak bir anne nasıl evladına kıyamaz, işte çocuğuna kıyamaz, zarar gelsin istem… İşte bir de Allah'ı düşünsene, biz hepimiz onların işte onun kuluyuz falan, Allah'ın merhameti daha büyük. Korksun istemiyorum. Hani şimdi bir şeyi severek yapmak var. Sevdiğin için, inandığın için yapmak var. Bir de korkudan yapmak var. Mesela işte atıyorum benim dersimi çalışmam gerekiyor yoksa babam kızar, öğretmenim kızar. Ama ben bunu bunu benim yapmam gerekiyor. Bunu benim öğrenmem gerekiyor, bu benim iyiliğim için olan bir şey. Bunu o niyetle yaptığın zaman bunu kalbinde kabul eder, ruhunda kabul eder, bedeninde kabul eder. Bunu her şeyinle kabul edersin ama korkudan yaptığın zaman ondan hiçbir şey öğrenemez, hatta ondan uzaklaşırsın. Korkuyorsun çünkü kaçmak istersin, kaçtıkça da uzaklaşırsın. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

K-02 için din eğitimini Allah korkusu ve belli başlı duaları ezbere bilme ekseninde değerlendirmiştir. Milli Eğitime bağlı okullardaki Din Kültürü ve Ahlak bilgisi derslerini beğenmeyip yetersiz bulmaktadır. Buralardaki eğitimcilerin öğrencilerin zihninde yer

etmemiş olmasını eleştirmiş ve dinî pratikler konusunda neyi, neden yaptıklarını anlatmalarının önemli olduğunu belirtmiştir. Bunları anlamanın ve anlamlandırmanın ibadetleri yapma konusunda etkili olacağını belirtmiştir. Ayrıca din eğitiminde Allah korkusunun olması gerektiğini düşünmekte, Allah'ı tanımasını önemli görmektedir.

> Şimdi şöyle, çocuklarımın ikisinin de dinî eğitim almalarını istiyorum. Bilsinler, en azından bir cuma namazına bir cenaze namazına, bir ortama girdikleri zaman bir amin üç kulhü bir elham okumasını bilsinler yani. Allah korkusu olsun, onu bilsinler. Yine bir Kur'an Kursuna göndermeyi isterim. …Okulda din kültürüne dair hiçbir şey aklımda yok mesela benim. Öğretmenlerin neden, nasıl, hani ezbere dayalı olacağına, dinimizi anlamalarını bilmeleri gerektiğini düşünüyorum. Yani anlayıp bilsinler ki sonradan ibadet yapsınlar. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

K-04 din eğitiminin önemli olduğunu düşünmektedir. Bir çocuğu olsa onun kesinlikle din eğitimi alması gerektiğini düşünüyor ancak aldığı bu eğitimin kendi aldığı eğitimler gibi olmasını da istemiyor. Düşünmenin ve anlamanın, anlamlandırmanın ön planda tutulduğu, sorgulamaya, düşüncelerini saygı çerçevesinde net bir şekilde dile getirmeyi teşvik eden bir eğitim tarzını tercih etmektedir. Dinî pratiklerin yanında ahlaki eğitimin ağırlıklı olduğu, doğaya ve hayvanlara karşı hassas ve saygılı bireylerin yetiştirildiği bir yöntemde bireylerin kul hakkına girmeyeceğini, hatalarından pişman olarak geri döneceğini belirtmektedir. Dinî pratikler konusunda başörtüsü konusunda asla zorlamayacağını ama engellemeyeceğini de dile getirmiş, hepsinden de önemlisi namaz alışkanlığı kazandırmak olduğunu belirtmiştir. Katılımcının da ifade ettiği gibi küçük yaşta kazandırılmayan ibadet alışkanlıkları ilerleyen dönemlerde bireyin düzenli devam etmesini zorlaştırmaktadır.

> Şöyle, hani bir dinî eğitim vermeyi isterim açıkçası. Ama bana verilen bir dinî eğitim gibi değil. Yani şunu kastediyorum, bir insan gerçekten zaten bence doğru düşünmeyi biliyorsa hani düşünme yani yetisi olarak düzgün düşünebiliyorsa, bağlantıları düzgün kurabiliyorsa, bir de tefekkür edebiliyorsa bence zaten kendisi de bulur birçok şeyi. O yüzden mesela benim bir çocuğum olsaydı önce bunu yapabilmeyi öğretmek isterdim. …mesela kalp kırmaması gerektiğini, hani kendi düşüncesini söylemeli ama kendi düşüncesini söylerken karşıdakinin rencide olacağı ya da kalbinin kırılacağı şekilde söylememeli. Yani mesela işte yalan söylemek, herkesin bakış açısı farklı, hak yememek mesela, İşte ne bileyim onun dışında mesela hayvanlarla, hayvanlara iyi davranmak. Ya da bitkilere, doğadaki herhangi bir şeye. Yani mesela bu dünyanın güzelliğini görüp de bunu yaratanın kim bilir daha neler yaratabileceğini ya da bunu yaratanın nasıl hani bu kadar böyle bu kadar büyük bir güce sahip olan birisinin neler yapabileceğini ya da işte nasıl muhteşem bir şey olabileceğini görebilmesini isterdim yani. O yüzden o bunları öğrettikten sonra mesela bunları bildikten sonra bir kişi, hakka girmez diye

> düşünüyorum kolay kolay. Girse de farkında, inşallah farkına varmadan da girmek olmasın da öyle olur diye düşünüyorum ya da yanlışı fark ettiğinde geri döner diye düşünüyorum. Yani kapanır mı, kapanmaz mı bilmiyorum inşallah, hani kapanmanın kötü demiyorum bu arada, yani kapanmak güzel bir şey aslında. Ama kapandıktan sonra birçok şeyden tiksinecekse ya da hani hoşlanmadan yapacaksa başka şeylere yansıyacaksa hiç kapanmasın yani. Namaz mesela kapalılıktan daha önemli, namaz kılmasını isterdim kılıyorsa, kapanmaktansa. Mesela bana namaz alışkanlığı hiç verilmedi. Hiçbir zaman hayatım, küçükken de yani hiç namaz alışkanlığım yoktu. Ben üniversitede namaz kılmanın çok önemli olduğunu öğrendim yani. O zaman zaten kıldım da bir dönem ama küçükken ki alışkanlıkların yerini tutmuyor. (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

K-06 din eğitiminde dinin aslında olmayıp sonradan dine sokulan hurafelerden arındırılarak bir eğitim verilmesinin önemi üzerinde durmuştur. Geleneksellikten gelen bazı değerlerin mezheplerin de etkisiyle dine sokulmasının dinde hurafelerin artmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Dinin aslında olmayan bu hurafelerin, dinin en temel emri olarak anlatılmasının bireyleri bocalama ve ikileme soktuğu için hata olduğunu ifade etmektedir. Fenomenolojik olarak katılımcı din eğitiminde kültürel kalıntılar ile asıl dinin ayrıştırılması gerekliliğini vurgulamaktadır. Din eğitiminde verilen "hurafeler"in çelişki ve ikilem oluşturduğunu düşünmektedir.

> Ha evet o kurumlarda daha çok bu değil de bunun tam tersi olan daha sonradan dine giren işte sonradan ortaya çıkan mezhepler. Burada mezheplerin ortaya çıkmasının amacının şeyini falan, eee sorgulamıyorum. Çünkü o dönemin coğrafi şartları, o dönemin işte gelişmeye başlayan genişlemeye başlayan bir siyasi politika izlemeleri lazım ve herkesin kültürü farklı. Herkes kültüründen bir şey katması lazım. Mezhepler bu şekilde ortaya çıkıyor zaten. Hani bunu mezhepleri tamamen karşıyım, şey değilim, o anlamda söylemiyorum ama onlarla birlikte çok fazla işin içine gelenekselcilik kendi, nasıl diyeyim, adetlerini, ananelerini de din olarak içine sokmuşlar. Bunlar bize okulda da dinmiş gibi öğretildi. Mesela sahih olmayan hadisler hadis olarak öğretildi vesaire işte. Fıkıh ilmi diye bir ilim var. Bu gerçekten çok değerli ama bu da sonrasında çok fazla suiistimale uğramış, herkes kendince bir şeyler ortaya atmış. Hani bunlardan arındırmak gerekiyor zaten. Hani bu bocalamanın içinde okulda tek eleştirebileceğim o olabilir. Hani bunları bize ayıklayarak değil de ya da dinî bir eğitim bu şekilde olmalıyken bunlarla birlikte bu sanki dinî eğitimin olmazsa olmazıymış gibi öncelikle onların verilmesi bence hataydı. Birçok insanın bocalamaya ve ikileme düşmesinin sebebi de bence bu. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ, KOCAELİ)

Kendisi de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi alanında bir din eğitimcisi olan K-09 kendisi küçük yaşta din eğitimi almış ve bundan herhangi bir rahatsızlık duymamış olmasına rağmen din eğitiminin küçük yaşlarda verilmesinin yerine ileri yaşlarda, mesela lise döneminde verilmesinin daha doğru olacağını ifade etmiştir. En erken ortaokul

döneminde din eğitimi verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca din eğitiminin cemaatler aracılığıyla verilmesinin uygun olmadığını düşünmektedir.

> Yani ne bileyim, küçük yaşta rahatsız eden yok ama şimdi hani okumalarımla falan en azından hani küçük yaşlarda verilmeyebilirdi. Hani lisede bunun eğitimi daha iyi yani verilseydi benim için daha iyi olurdu diye düşünüyorum şimdiki aklımla. Ama rahatsız eden bir uygulamayla karşılaşmadım birebir. Lisede sadece tabii diyanetin olmadığı için kendi cemaatlerine uygun ya da işte kendi işte şeyleri neyse, onlar da öyle çok mantıklı gelmedi, uygun gelmedi. Yani şahit olduğum şeyler falan, hani birebir herhangi bir şey yaşamadım ama gördüklerim hani bana mantıklı gelmedi yani. … Küçük yaşlarda kesinlikle vermek istemezdim. Yani özellikle, olabildiğince bilmiyorum. Yani kendi zümrelerimde bildiğim için özel okullarda bilmiyorum din eğitimi nasıl oluyor. Kendim vermeyi ya da az çok ucundan kıyısından vermeyi, belki hani ortaokul gibi. İlkokulda vermezdim öyle söyleyeyim. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

K-09'un aksine üniversite döneminde kendi isteğiyle Kur'an Kursunda din eğitimi almış olan K-11 ise din eğitiminin kesinlikle olması gerektiğini ve bunun kesinlikle daha küçük yaşlarda olması gerektiğini söylemiştir. Ailesi dinî konulara mesafeli bir tavır takındıkları için eğer bir çocuğu olsa ona din eğitimi verirken ailesinin bundan haberdar olmasını da istememektedir.

> Eğer bir kız çocuğum olursa ona kesinlikle bir din eğitimi veririm ve bunu daha küçük yaşlarda başlatırım, yani çok daha küçük yaşlarda. Aileme söylemem din eğitimine başladığımı falan. Kendi kendime götürürüm ama kimseye söylemem. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

K-13 çok temel düzeyde din eğitiminin verilmesinin yeterli olduğunu düşünmektedir. Bunu da cahil kalmayacak düzeyde olmasını kıstas olarak belirlemiştir. Ahlak eğitiminin önemli olduğunu, ahlak eğitiminin verilmesi gerektiğini belirtirken bunun din eğitimi ile bağlantılı olup olmadığı ile ilgili net bir bilgi sahibi değildir. Kendisi din eğitimini ailede ve bazı çeşitli kurumlarda almış olmasına rağmen bu ayrımı yapabilecek düzeye ulaşamadığı görülmektedir.

> Eee tabii yani temel düzeyde evet. Okul düzeyinde mesela. … Neden vallahi ne diyeyim cahil yetişmesin diye. Yani ne bileyim hani böyle ahlaklı olması dinden geçiyor mu orasını çok bilmiyorum tabi, o kadar bilgim yok öyle şeylerde ama herhalde daha ahlaklı olması için herhalde Allah korkusu olsun isterdim yani. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

K-14 kendisi hem İmam Hatip Lisesine giderken bir yandan da bir cemaat kursunda eğitim almıştır. Bu eğitimin doğru olmadığını savunmuş, kızının böyle bir eğitime tabi tutulmasını desteklemediğini belirtmiştir. Din eğitiminin de önemli olduğunu düşündüğü

için bu duruma alternatif olarak yazları açılan sübyan okullarına göndermenin daha doğru olacağını ifade etmiştir. Tabi gidilen eğitim kurumunda eğitimcinin de önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Kendisi din eğitimi için gittiği camide hocanın fiziksel görüntüsünden ve üslubundan çok etkilenmiş, korkmuştur. Korktuğu o dönemi "travma" olarak nitelendirmiştir. Bu durum din eğitimi veren kimselerin gerek dış görünüşüne gerek davranışlarına ve iletişimine önem vermesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

> Son olarak o kızımın Kur'an Kursuna vermek istemem ama işte atıyorum İmam Hatip'e git oradan 4 yıl benim yaşadığım gibi yaşasın istemem. Nasıl isterim ben onu? Hani yazın sübyan okuluna yollarız ya, camiye değil de hani camide çok aktarılamıyor. Hani hocadan hocaya değişiyor tabii ki de, hani bazı hocalar var çok güzel aktarıyor hani çocuğun içine işliyor bazı şeyler. Benim o dönemde yani ortaokul döneminde gittiğim bir hoca var, ben de travmadır adam. Çünkü korkmuştum o adamdan. Sakalı upuzundu, değişik bakıyordu. Çok değişik konuşuyordu. Bende travmadır yani. Hatırlamıyorum ama bakışından çok korkmuştum yani. Camide bir hocaydı. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

K-03 de Türkiye'de din eğitimi veren kurumları eleştirmiş, siyasetin çok fazla kurumlara girdiğini düşünerek Türkiye'de din eğitimini tercih etmediğini belirtmiştir. Din eğitimcilerinin ve dinî söylemlerde bulunan hocaların üslubunun da önemli olduğunu ifade etmiş, yanlış söylemde bulunan bir örnekten yola çıkarak hocaların bazı ifadelerinin bireyi dinden soğuttuğunu belirtmiştir. Özetle katılımcı Türkiye'de din eğitiminin hem içerik hem de uygulama noktasında ciddi eksiklikler ve yanlışlıklar barındırdığını düşünmektedir.

> Yanlış anlamayın da Türkiye'deki din eğitimlerini ben tercih etmiyorum. Çünkü baktığımda yani gözlemlediğim kadarıyla siyaseti çok fazla sürtüştürüyorlar, dini kullanıyorlar ve bu da insanlarda soğumaya sebep oluyor. Ve hani bazı hocalara bakıyorum, hani bu bütün hepsini aynı kefeye koyduğum anlamına gelmiyor bak sakın yanlış anlamayın. Gerçekten cahil hocalarımız var. Geçen mesela bir tane video izledim, ya hoca bu ya hoca zor durumda kalırsan karını yiyebilirsin diyor. Bana bunun ayetini göstersene? Nerde yazıyor bu? Sen nasıl, neyin kafasını yaşıyorsun? Yani böyle hocalarımız yüzünden dinimiz çok yanlış anlaşılıyor ve ben mesela etrafımdaki sosyal çevrede bunun çok şeyini yaşıyorum, zararını yaşıyorum. (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

K-10 mevcut din eğitimlerini beğenmediğini, verilen eğitimlerin din temelli olmadığını, insanların ellerinde olduğunu yani subjektif olduğunu ifade etmiştir. Bunlara dikkat edilerek din eğitiminin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak eleştirdiği duruma yönelik açık bir tavsiyede bulunmamıştır.

> Ben şu an verilen din eğitimini pek beğenmiyorum. … Dinin tamamen insanların elinde olduğunu düşünüyorum şu an. Daha doğru bir eğitim verilmeli. (K-10, 19, ÖĞRENCİ, TOKAT)

K-08 ise din eğitimine karşı bir tavır sergilemiştir. Dinin emirlerini ve dinde olan uygulamaların herhangi bir şekilde anlatılmasının anlamsızlığı üzerinde durmuştur. Bir çocuğa dini öğretmede en temel ve doğru yaklaşımın ailenin dinî değerleri yaşaması ve çocuğun bunu görerek öğrenmesi olduğunu belirtmiştir. Katılımcıya göre çocuğun taklit yoluyla öğrenmesi din eğitimi açısından yeterlidir. Ancak katılımcının kendisi de ailesinde namaz kılan ebeveynleri olduğunu ve kadınların başörtülü olduğunu söylemesine rağmen kendisinde bu dinî pratikler başta uygulanmış ancak kalıcı hale gelmemiştir. Diğer katılımcılarda da birkaçı hariç ailelerinde başörtüsü kullanan kadınların olması sebebiyle doğal olarak başörtüsü giymeye başladıklarını ifade etmişlerdir ancak onlar için de bu dinî pratik kalıcı olmamıştır. Bu da taklit yoluyla öğrenmenin tek başına yeterli olmadığını göstermektedir.

> Ben din eğitimi vermem çünkü çocuk ailede senin yaşamında gittiğin yoldan gider, seni örnek alır. Zaten ben dediğimi tam anlamıyla yaşayabiliyorsam güzel bir örnek olacaktır onun için. Kesinlikle bak dinde şu duayı oku Fatiha var, şu var namaz var, oruç var bu şekilde anlatmam, o zaten benim yaşantımı görür, görüyorlar da zaten. Biz de şey var ama baba tam muhafazakâr, ben tam seküler. Örnek alıyorlar. (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

Katılımcılar içerisinde iki katılımcı Türkiye'deki din eğitimini eleştirmiş ancak din eğitiminin önemli olmadığıma dair net bir düşünce ortaya koymamıştır. Yalnızca bir katılımcı din eğitiminin gereksiz olduğuna dair bir görüş ileri sürmüş, çocuğun öğrenmesi gerekenleri ailesinden görerek öğrenmesinin yeterli olduğunu belirtmiştir.

3.1.7.2. Eğitimcinin Önemi

Din eğitiminde eğitimcinin tutumu, eğitim tarzı, anlatımı, kişilik özellikleri gibi birçok etken dinî tutum ve davranışların hayata geçirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Din eğitiminde eğitimci yalnızca bilgi aktaran bir figür değil aynı zamanda dinî yaşantısıyla örnek olan bir rol modeldir.

Öncelikle eğitimcinin mesleki yeterliliği ve dinî bilgiyi doğru kaynaktan yorumlayabilme becerisi, bireyin dini sağlıklı bir şekilde hayatına geçirmesinde önemlidir. Bununla birlikte alan bilgisi kadar pedagojik formasyon da oldukça önemli bir yere sahiptir. Eğitimcinin konuşma tarzı, kelimelerini özenle seçerek aktarması, muhatabının yaş ve

bilgi seviyesine göre yöntem ve teknikler seçmesi bilginin kalıcı ve etkili olmasını sağlamaktadır.

Aynı zamanda eğitimcinin kişiliği, tutumu ve iletişim biçimi, öğrencinin dine ve dinî değerlere olan yaklaşımını doğrudan etkilemektedir. Eğitimcinin empatik, sabırlı, anlayışlı ve iletişime açık olması öğrencinin tutumunu olumlu yönde etkilerken ve dinî konulara ilgisini artırırken, katı ve yargılayıcı tutum ise ters etki yapabilir. Özellikle dinin değerler eğitimi ile ilgili kısmında eğitimci, anlatımdan çok davranışlarıyla hoşgörü, adalet, samimiyet gibi kavramları verebilmektedir.

Katılımcıların aldıkları din eğitimlerinde karşılaştıkları eğitimcilerin tavır ve tutumları, kendilerinde bıraktığı etkiler ele alınmıştır. Eğitimcinin din eğitimindeki yerini anlamak ve aldıkları karardaki etkinliği anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu bölümde katılımcıların Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olduğu bilgisine ulaştıkları araştırmacıya da bazı tavsiye niteliğinde ifade ettikleri kişisel düşüncelerine yer verilmiştir.

K-11 eğitimcinin olumlu davranışlarının eğitimdeki yerini göstermesi adına en güzel örnek olarak değerlendirilebilir. Katılımcı herhangi bir dinî bilgisi olmadan, büyük bir istekle yoğun bir din eğitimi veren Kur'an Kursuna gitmiştir. Kendisinin birçok noktada esprili bir dille ele aldığı konular din eğitimi açısından oldukça kıymetlidir. Kur'an Kursuna başvurduğu andan itibaren eğitimcilerin yaklaşımı, hoşgörülü ve saygılı tavırları katılımcıyı oldukça etkilemiş, herhangi bir şekilde korku ya da endişe duymasının önüne geçmiştir. Bu tavırlarda katılımcı kabullenildiğini hissetmiş, bu sayede din eğitimine daha istekli bir şekilde sarılmış, motivasyonu artmıştır. Bu kısımda katılımcının gitmiş olduğu kursu tasvir etmek yerinde olacaktır. Diyanet'e bağlı, ihtisas düzeyinde dinî eğitim veren, hafız yetiştiren, sıkı kuralları olan bir kurumdur. Türkiye'de hafızlık yetiştiren kursların disiplini malumdur. Daha önce de ifadelerine yer verdiğimiz katılımcı, bir istek ve hevesle hafız olmak için bu hafızlık kursuna başvurduğunu, Kur'an okumak bir yana harfleri bile bilmediği anlaşılmasına rağmen herhangi bir şekilde bu isteğinden dolayı küçümsenmediğini belirtmiş ve bu katılımcı nezdinde değerlilik hissini yaşatmıştır. Bu kurstaki eğitimciler hem bulundukları kurumun işleyişini bozmamak adına katılımcının uyumunu sağlamak için üst düzeyde bir ilgi göstermişler hem de katılımcının ilgi ve alakasını kaybetmemek adına hoşgörülü bir şekilde gerekli bilgileri öğretmişlerdir. Katılımcı şimdi düşündüğünde çok saçma gelen bazı sorular sorduğunu ancak bunlara

sabırla, ilgiyle cevap bulduğunu dile getirmiştir. Ancak kendisi de sorularını sorarken saygı sınırlarını aşmamaya dikkat ettiğini belirtmiştir. Bu noktada aynı zamanda bir tavsiye niteliğinde kendisi gibi hiçbir şey bilmeyen, kendi tabiriyle "zır cahil" biriyle karşılaştığımızda kendi hocaları gibi anlayışlı yaklaşmanın önemli olduğunu vurgulamıştır. Katılımcının almış olduğu din eğitimi hem bilişsel hem de duygusal yönden kendisini sarmıştır.

> Ya bana karşı çok hoşgörülülerdi. Hani yani ben kendime bakıyorum o dönem, hani şey bu konularda zır cahildim yani, hiçbir şey bilmiyorum. Çünkü hani böyle her şeye o kadar onlar için çok normalleşmiş şeyler benim için o kadar vooov bir olaydı ki hani ya isteseler beni çok iyi zorbalarlar, yerden yere vururlardı yani. Bir yandan ailemden bir yandan onlardan yiyebilirdim yani. Ama öyle bir şey hiç olmadı, bana karşı çok kibar ve hoşgörülülerdi, çok sabırlılardı. Bir şey söyleyeyim mi gerçekten çok sabırlılardı. Hani benim yaşıma gelmiş ve hiçbir şey bilmeyen bir insana çok sabırlılardı. Hani ben darlamıyordum mesela sorularımla darlamazdım. Hani o tipler de vardı ama ben şey vardır yani biliyorum. Ben öyle yapmazdım saygılıydım zaten galiba saygılı olmam hani onların da hoşuna gitmişti. Eeee şeydi ya düşünüyorum, hepsi çok iyi davrandı yani hepsi yardım etmeye çalıştı bana gerçekten Allah razı olsun. Her anlamda iyi hissettiriyorlardı. Gördüğümde de hep şey derler Kocaeli'ne geldiğinde mutlaka gel falan derler sağ olsunlar. …Hani hoşgörülü olmak önemli, hani benim gibi zır cahil gibi biri gelirse, bilmeyen biri gelirse ona karşı hani hoşgörülü olmak önemli. Başka ne şey yapabilirim benim hocalarım bana karşı çok hoşgörülüydü, Allah razı olsun hepsinden, yani aklıma geldikçe dua ediyorum sağ olsunlar. Hani ben ne öğrendiysem onlar sayesinde. Hani bırakıp gidebilirdim, her şey olabilirdi yani onlar beni motive ettiler. Bana çok destek oldular. O yüzden öğretmen çok önemli, çok kutsal bir meslek yani. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

K-01 eğitimcinin kucaklayıcı olmasının önemi üzerinde durmuştur. Kendisi olumsuz bir örnekle karşılaşmamasına rağmen gerek çevresinde gördüğü eğitimcilerden gerek insan ilişkilerinde yaptığı çıkarımlardan yola çıkarak öğrencinin başını okşamanın, ona yakın olmanın önemli olduğunu belirtmiştir. Özellikle davranış bozukluğu gösteren bireyleri anlamaya çalışmanın, onlara yakın davranmanın ve kazanmaya çalışmanın eğitimdeki önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca eğitimde tüm öğrencilere faydalı olunmasa da bir öğrencide bile farkındalık oluşturulmasının hem birey hem toplum açısından faydalı olacağını ifade etmiştir.

> Yani o kadar öğrenci yetiştiriyorsunuz, hepsi sizin elinizden geçiyor. 30 tane varsa 30'u olmasa da bir tanesi başka birininkinin de hayatını değiştir. Ben mesela birkaç tane öğretmen arkadaşım var. Yani ilkokuldan, bildiğin liseden olsun ya da işte diğer okullardan falan. Görüyorum ya böyle o kadar mutlu oluyorum ki ya diyorum bak bu benim sıra arkadaşım bak şimdi çocuk yetiştiriyor, öğrenci yetiştiriyor. Mesela bazıları daha farklı samimi sohbetim var. Ya o baş okşama… Bak dışlanan

> çocukların neden dışlandığını o kadar iyi anlıyorum ki. Hani kendini dışlattıracak seviyeye neden getirdiğini anlıyorum. Ben mesela en çok öyle insanlara yaklaşmaya çalışıyorum. Çünkü onda bir şey var yani. O boşuna o noktaya gelmedi. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

K-04 ise üniversitede karşılaştığı İngiliz Dili ve Edebiyatı alanındaki bir hocasının eğitim tarzından çok etkilenmiş, eğitimcinin böyle olması gerektiğini ifade etmiştir. Hocası Amerikan edebiyatına ait şiirlerden birini okuyup, değerlendirdikten sonra onun içeriğindeki anlamlara değinip hayatla ilişkilendirerek dersini işlemektedir. Hayata dair varoluşsal anlamlar üzerine konuşarak öğrencilerine hayata geliş amaçlarını, hayatın anlamını sorgulamalarını sağlamak istemiştir. Katılımcı açısından bu konuda hedefine ulaşmıştır. Ancak hayattaki amaçlarından biri gezmek, eğlenmek ve özgürce yaşamak olan katılımcı bu amaçlarına dair sorgulamalara girmiş, bunun neticesinde de bu aşamalarda kendisini engellediğini ve kısıtladığını hissettiği başörtüsünü bırakmak istemiştir. Sonuç dinî açıdan olumsuz neticelenmiş olsa da eğitimci açısından bakıldığında hocanın hedefine ulaştığı görülmüştür. Katılımcıya göre eğitimde verilen bilgilerin hayatla ilişkilendirilmesi kalıcılığını sağladığı gibi bilginin amacına ulaşmasını da kolaylaştırmaktadır.

> Edebiyat okuduğum zaman bizim orada da işte mesela, İngiliz edebiyatı, Amerikan edebiyatına ait işte roman dersi vardı, şiir, tiyatro dersi vardı. Bir tane bir öğretmenimiz vardı, şiir dersine giriyordu, bizim Amerikan şiiri dersine giriyordu o kadın. Şimdi mesela bize şiiri okutuyordu, ondan sonra şiiri oku, işte kendisi de okuyordu. İşte ne demek istemiş burada şair falan derken hani şiirin ne demek istediğinden tutup satır aralarında ne demek istedi. Hani bir görünen anlamı bir alttan asıl başka bir amacı varmış şairinin bir mesela siyasi bir dönemde mi yazmış falan bunlara iniyordu anlam olarak. Sonra da kadın tarz olarak onu hayata bağlıyordu, tamam mı? Mesela işte o dönemki şiirlerden şairlerin kitaplarının hatta aldım duruyor evde. İşte şey bir sürü mesela işte bir şiir okuyorsun işte hayata bağlıyor diyor ki arkadaşlar niye geldiniz bu hayata diyor mesela. Sürekli böyle. Ders şiir tahlilinden sonra o şiiri neyle alakalıysa hayata bağlı, indirgiyordu kadın aslında. İşte niye geldiniz hayata, işte ne için yaşıyorsunuz, işte atıyorum sevgi nedir, işte aşk nedir, işte. İnançla ilgili hiç oldu mu? İnançla ilgili pek bir şeyimiz olmadı ama hep böyle hayata dair. Ben hep ağlıyordum o derste. Sürekli ağlıyordum böyle, dersin sonunda ben ağlıyordum. Çünkü ben yaşadığım hayattan memnun değildim. Yani memnun olmadığım için o dersin sonunda sürekli kadın sorgulatıyor ya ben de her ders alıyordum. Sürekli, herkes gidiyor, ben ağlıyordum orada. O zaman dedim ki ben memnun değilim yani bu yaşadığım hayattan mutlu değilim ben açılacağım, yani kapalılık bana göre değil, yaşamak istediğim hayata uygun değildi. Çünkü şöyle yani, eee hani ben dışarıda ay işte arkadaşlarımla vakit geçiriyorum işte tatile gitmek istiyorum, denize girmek istiyorum falan. Ama seçtiğim yaşamayı seçtiğim hayatta başörtüsü uymuyor. (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

K-02 lise döneminde açık lise eğitimi aldığı için okulda Din Kültürü dersleri almamış ancak ortaokulda aldığı derslerden de herhangi bir şey hatırlamamaktadır. Kendi deneyiminden de yola çıkarak ezbere dayalı eğitimden ziyade neyi, nasıl ve neden yaptığını anlayarak öğrenmelerinin eğitimde kalıcı olacağını ve bu sayede ibadetlerini yapabileceklerini içsel bir motivasyonla yapabileceklerini ifade etmiştir.

> İlk önce siz de yani naçizane tavsiyem okulda, bunu anlatın. Ben mesela, yani liseyi dışardan bitirdim, o zaman din eğitimi yani Din Kültürü dersi almadım ama okulda Din Kültürüne dahil hiçbir şey aklımda yok mesela benim. Öğretmenlerin neden, nasıl, hani ezbere dayalı olacağına, dinimizi anlamalarını bilmeleri gerektiğini düşünüyorum. Yani anlayıp bilsinler ki sonradan ibadet yapsınlar. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

K-05 sevgi temelli bir din eğitimini savunmaktadır. İnsanın sevdiğinde her şeyi yapabileceğine olan inancıyla eğitimcinin öğrettiklerini çocuğa benimsetebilmesi için öncelikle kendisini sevdirmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Öğrencilerin sevmediği dersler hakkında konuşulduğunda genelde öğretmeni ile bağ kuramadı görülür, bu açıdan öğretmenin tutumu ve öğrencinin öğretmenini sevmesi önemlidir.

> Çocuklarınıza siz böyle güzel eğitim verebilirsiniz veya söyleşi yapabilirsiniz bilmiyorum hani ama önce tabii ki kendinizi sevdirmeniz çok önemli çocuklara. Yoksa biz bile öyle, sevmediğiniz bir şeyi yapmak istemiyoruz. Çocuklar sevdiği şeyleri yapıyorlar mesela. Ne bileyim önce kendinizi sevdirdikten sonra güzel eğitimlerimiz devam etsin yani. (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

K-05'in düşüncelerini destekleyici nitelikte sözler söyleyen K-14 de zıt bir örnek vererek durumu özetlemiştir. Bakışı, sözleri, konuşmasıyla korkutucu olarak nitelendirdiği eğitimci, katılımcı üzerinde olumsuz bir etki bırakmıştır. Katılımcıya eğitimi hakkında sorduğumuzda ise bir şey hatırlamadığını belirtmiştir. Eğitim konusunda kalıcı bir etki bırakmamıştır. Katılımcıya göre eğitim öyle verilmelidir ki çocuğun içine işlemelidir.

> …hani bazı hocalar var çok güzel aktarıyor hani çocuğun içine işliyor bazı şeyler. Benim o dönemde yani ortaokul döneminde gittiğim bir hoca var, ben de travmadır adam. Çünkü korkmuştum o adamdan. Sakalı upuzundu, değişik bakıyordu. Çok değişik konuşuyordu. Bende travmadır yani. Hatırlamıyorum ama bakışından çok korkmuştum yani. Camide bir hocaydı. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

K-06 lise döneminde aklına takılanları yalnızca bir hocasıyla paylaştığını ve onunla iletişime geçtiğini belirtmiştir. Bunun sebebi ise hocanın ılımlı olması ve sorularına cevap vermesidir. Bu açıdan eğitimcinin ılımlı bir tavır sergilemesi öğrencinin açık iletişimine kapı aralamış ve her ne kadar aradığı cevapları bulamamış olsa da kafasındaki

soruları rahatlıkla sorma fırsatı yakalamıştır. Bunun yanında katılımcı tavsiye olarak din eğitiminde Kur'an temelli bir eğitim verilmesini, aranan soruların cevaplarının Kur'an'da bulunacağını öğretmelerinin daha önemli olduğunu belirtmektedir.

> Hoca çok ılımlıydı diğer hocalarla çok fazla böyle muhabbetlere girmiyordum ama … hocayla giriyordum niye bilmiyorum ama, çok o daha ılımlı yaklaşıyordu. Ama bana somut olarak sunduğu şeyler yine aynı benim aslında eleştirildiğim noktadan gelen cevaplar olduğu için çok beni tatmin etmiyordu zaten, onunla konuştuğumuzda da. …Yani tavsiyelerim başında da söylediğim gibi hani bize yapıldığı gibi hani ilahi şeyle aramızda olan bağı koparacak değil de daha çok güçlendirecek, daha çok Kur'an meali okunmasına yönlendirebilecek bir yöntem izlerseniz daha iyi olur gibi. Çünkü yani Kuran'da bir soruyu sorup da cevabını bulamayacağınız gerçekten hiçbir şey yok. O yüzden bunun Arapçasını çok fazla okunmasından ziyade mealinin çok fazla okunması gerekiyor ve bu hayat durumunda bir kitap yani yol gösteriyor ve bu kitap zaten sosyal düzeni sağlamak üzerine gönderilmiş. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ)

K-08 İmam Hatip'teki eğitim hayatında sorduğu sorulara cevap verecek herhangi bir din eğitimcisine denk gelmediğini belirtmiştir. Sorduğu sorulara tatmin edici cevaplar alamadığı gibi sorularının geçiştirildiğine dair ifadelerine daha önce de yer vermiştik. Sorularını muhatap alacak ve karşı sorularla kendisini yönlendirecek bir eğitimcinin eksikliğini hissetmiştir. Bu duruma isyan eder nitelikte "keşke biri de çıkıp kafamı karıştırsaydı" şeklinde ifade etmiş, kendisini çıkmazda hissetmiştir. Girdiği bu çıkmazdan da kendi çabalarıyla çıkmaya çalışmıştır. Bu açıdan eğitimcinin öğrencilerinin sorularını dinlemesi, cevapsız bırakmaması ve mümkünse öğrencisini uygun şekilde yönlendirmesi önemlidir. Katılımcı ayrıca Kur'an temelli bir din eğitiminin önemine vurgu yapmaktadır. Din eğitiminde fıkıh, hadis, siyer gibi derslerden sıyrılarak tamamen Kur'an meali temelli bir eğitimin daha doğru bir eğitim olduğunu iddia etmektedir. Bu açıdan tavsiye olarak öğrencilerin Kur'an'a yönlendirildiği bir eğitim tarzını tasvir etmektedir.

> Kesinlikle öyleydi. Keşke bir tanesi de çıkıp kafamı karıştırsaydı yani. Yani bir şey deseydi. Ben çok sonra buldum cevaplarını. Yani kaç yaşındaydım? 35 yaşlarımda buldum cevapları. Hep dua ederdim, Rabbim yani benim karşıma doğru insanlar çıkar, sorularımın cevaplarını bulayım. Tatmin olamıyordum. Sonra sonra işte, Kur'an çalışmaları yapa yapa gerçekten karşınızda çok güzel insanlar çıkıyor. Böyle hop diye hiç alakası olmayan bir konuda cevabı söylüyor sana işte. Söyleyene değil söylettirene şükürler olsun. …Siz de bir din öğretmeniymişsiniz madem öyle; yani lütfen sizden tek ricam çocukların ya da yetiştirdiğiniz ders verdiğiniz öğrencilerin şu fıkıh hadis siyerden sıyrılıp sadece Kuran'ın kendisine, mealin kendisine, Arapça sözlerin kendisine dönüp kendi akıllarındaki soruları korkmadan, Allah'tan korkmadan, yanlış olacağından korkmadan kendini sadece

> Kur'an'a yönlendirmenizi isterim. Bir okusunlar bir görsünler. Ha tabii ki indiriliş sırasına göre. Bakara'dan başlayıp Fatiha'da biten Kur'an meali değil, ilk indiriliş sırasına göre çok güzel birbirini check ediyor. Onu tavsiye etmenizi istiyorum bir öğretmen olarak. Çünkü siz de risk altındasınız, bir şeyi bu var ya da yok demek gerçekten çok ciddi bir risk (K-08, 40, SİGORTACI, KOCAELİ)

K-09 ise kendisine başörtüsünün tek seçenek olarak sunulmasının yanlış bir uygulama olduğunu ifade ederek eğitimcinin özellikle başörtüsü konusunda başörtüsü kullanmama gibi bir seçeneğinin de olabileceğinin anlatıldığı bir eğitimi uygun görmektedir. Eğitimin zıtlıklarla verilmesi gerektiğini, aksi halde bireyin mevcut durumunda, "diğer türlü nasıl olurdu" düşüncesiyle meraklanmasının olası olduğunu ve oraya doğru bir istek uyandırabileceğini ifade etmiştir.

> Yani o benim için mesela ben o, onunla ilgili çok düşünmüştüm. O bahsetmiştim ya hani kapanırken güzel ama hani bir tercih olarak diğerini de göstermek çünkü sonrasında çocuk anladığı zaman yani tamam bana bunu gösterdin ama diğer kısmı da sunmadın. Sunmadığı için bu sonrasında belki içinde merak istek uyandırabilir yani. Öyle olsaydı nasıl olurdu gibi bir istek uyandırır. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

3.1.7.3. Ailede Verilen Din Eğitiminin Önemi

Bireyin eğitimini aldığı ve kişilik temellerinin atıldığı ilk ve en önemli kurum ailedir. Çocuk dinî değerlerle ilk olarak ailede tanışır, doğru ile yanlışı da ilk burada öğrenir. Bu sebeple ailede verilen din eğitimi, bireyin manevi gelişimi ve topluma uyumu açısından en önemli kurumdur.

Çocuklar rol-model alarak öğrenirler. Ailenin dine bakış açıları, ibadetlerini yerine getirmeleri, güzel ahlakı yaşamaları ve dinî değerleri hayatlarına yansıtmaları çocuk üzerinde kalıcı bir etkiye sahiptir. Ailenin çocuğa yaklaşımı, sevgi temelli, anlayışlı ve yaşantıya dayalı bir din eğitimi çocuğun dinî değer ve tutumları korkuyla değil, bilinçli bir şekilde içselleştirmesini sağlar. Çocuğun ailede aldığı sağlıklı bir din eğitimi, kimlik gelişimine ve ahlaki gelişimine katkıda bulunarak adaletli, sorumluluk sahibi bireyler yetişmesini sağlar.

K-01 lise döneminde bir cemaate ait öğrenci evlerinden birine bir arkadaşı vasıtasıyla sohbete gittiği bir anısından bahsediyor. Bulunduğu ortamda hoparlörlerden gelen sohbet sesleri kendisine o kadar itici gelmiştir ki kızını da kursa göndermek istememiştir. Kendisi evde verdiği din eğitimini yeterli bulmaktadır. Ancak katılımcı dua ve sure ezberi çerçevesinde bir din eğitimi tasvir etmektedir. Vermiş olduğu bu eğitim

katılımcının ailesini şaşırtmış, onların şaşırmasına katılımcı "ben gavur falan mıyım, imansız mıyım" şeklinde tepki göstermiştir. Daha önce yer yer kızıyla Allah sevgisi üzerine de yaptığı konuşmalardan bahsettiğini belirtmiştik. Tüm bunlar değerlendirildiğinde çok kapsamlı bir din eğitimi veremediği, sevgi temelli bir din eğitimi vermeyi yeterli gördüğü anlaşılmaktadır.

> Böyle çok çok iğretiydi yani mesela ben ondan sonra tamamen öyle kursmuş oymuş buymuş falan çok mesela babam söylüyor kızı diyor, kursa götür. İstemiyorum, ben öğretiyorum, işte Ayet-el Kürsi'yi de biliyor, Fatiha'yı da biliyor. Benim şu an dinî inancım onlara göre biraz sıkıntı da olabilir. Ama mesela ben kızıma olabildiğince doğru aktarmaya çalışıyorum. 9 yaşında kızım, şu anda nereden baksan bütün duaları biliyor. Mesela babam şaşırıyor, kim öğretti sana diyor, annem diyor. Annen mi, annen biliyor mu dua diyor. Diyorum ben neyim diyorum ya bak gavur falan mıyım yani hani imansız mıyım ben. Mesela yaklaşımları bile böyle. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

K-08 ailenin dinî emirleri anlatırken zıtlıklarıyla verilmesinin daha doğru olduğunu belirtmektedir. Başörtüsü üzerinden örneklendirerek yapılması gerekenleri söylemesi ve bu durumda neler kazanacağını, eğer bunları yapmazsa da neler olabileceğinin söylenmesi daha bilinçli hareket eden bireylerin yetişmesini sağlayacağı düşüncesindedir. Böylece ailede bu şekilde yetiştirilen çocuğun kendisine sunulan iki seçenekten birini daha bilinçli seçeceğini belirtmiştir. Katılımcıya göre yasaklılık temasıyla verilen din eğitiminde kabullenme zor olmaktadır.

> Evet, benim bak biz ailen atıyorum işte ablan ailen hepimiz kapalıyız, görüyorsun zaten durumu. Hani bu şekilde açık olma durumu da var ama senin tercihin. İster şimdi bu şekilde devam edersin, hani sen bilirsin, belli bir döneminde belki kafana yatmaz açılabilirsin. Hani bunları böyle vermek, sunmak. Ya bu kötü bir şey değil. Zaten çocuk kafasında şöyle düşünecek büyük ihtimal; hani benim önüm açık, her türlü benim ailem de arkamda ben şu an kapalıyım ve zararını görmüyorum, biri bana baskı da yapmıyor, ikinci seçeneği vermemezlik de yapmıyor. Bu yüzden mesela yasaklı gelmeyecek diye düşünüyorum. Diğer türlü, çünkü hani şey gibi, parmak sallayan taraf var ya hani oraya geçemez, orası yasak olmaz. Şöyle çarpılırsın, bir daha dönersen şöyle olur falan. Ama açılıp kapananlar var yani. Hani zaten kafasında tam oturmamışsa bir yerde patlayacak o zaten yani. … Dinî tercih olarak değil yani böyle. Geleneksel, gelerek söyleyeyim, o kadar ilerisini düşünmüyorum yani, şimdi ilerde ne olur bilmiyorum. Hani gerçeklerden bahsedersek dini seçenek olarak şu anlamda mı söylüyorsun. Hani inanmak ya da inanmamakta. Yok o anlamda değil yani, o da keşke sunulsa ama o anlamda, hani gerçekliği konuşursak öyle bir şey mümkün değil. Kendi ailemden yola çıkarak söylüyorum, öyle bir şey kesinlikle mümkün değil. Sadece, hani bak böyle bir durum var, kapalılık güzel bizi görüyorsun. Hani başka bir seçenek daha var açıklık meselesi. Bu şekilde, hani gidersen şöyle şeylerle karşılaşırsın ya da açık olursan böyle şeylerle karşılaşırsın gibi. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

Çoğu katılımcı ailede verilen din eğitimini yeterli görmemekte din eğitimi veren kurumlarla destekleme düşüncesinde olmuşlardır. Ailede verilen din eğitimi konusunda düşüncesini belirten katılımcıların ifadeleri de bu şekilde olmuştur.

3.1.7.4. Din Eğitimi Kurumlarına Duyulan İhtiyaç

İnsanın anlam arayışı onu ahlak, inanç, değer gibi birtakım sorunlarla baş başa bırakır. İnsanın bu soru ve sorunlarında din eğitimi kurumları devreye girer ve rehberlik yapar. Tarihin birçok döneminde toplumsal yapının şekillenmesinde önemli rol oynayan din eğitimi kurumları, günümüzde de önemini korumakta, hatta bazı yönlerden kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelmektedir.

Kadınların iş hayatına dahil olmasıyla ebeveynlerin ikisinin de çalıştığı bir aile ortamında yetişen çocuklar ailede verilen din eğitiminden büyük oranda mahrum kalmaktadır. Nasıl ki çalışan ebeveynler yeterince ilgilenme fırsatı bulamadıkları için erken dönemde çocuklarını bir eğitim kurumuna vermek durumunda kalıyorlarsa aynı şekilde manevi ve ahlaki gelişimleriyle de yeterince ilgilenemedikleri için din eğitimi kurumlarına da ihtiyaç duymaktadırlar. Özellikle internet ve sosyal medya kullanımının da artmasıyla ailenin denetiminden uzak kalan çocukların tüm bilgilere kolayca ulaşmaları mümkün olmaktadır. Bu bilgilerden doğru ve yanlış bilginin ayırt edilebilmesi için bir denetime ve yönlendirmeye ihtiyaçları vardır. Ayrıca insanın fıtratından gelen manevi ihtiyaçlarının da karşılanması gerekmekte, aksi takdirde birey yaşamış olduğu boşluğu yanlış şeylerle doldurabilmektedir. Bu noktalarda din eğitimi kurumları devreye girerek bireye rehberlik yapmaktadır.

Din eğitimi kurumları yalnızca dinî bilginin verildiği yerler değil, bireylerin değerlerle yoğrularak sorumluluk bilinci kazanmasını ve topluma faydalı bireyler olmasını da sağlayan kurumlardır. Bu kurumlar aracılığıyla bireyler ibadetlerin nasıl yapılacağını öğrenmenin yanında, neden yapılması gerektiğini de öğrenmektedir. Bu sayede anlatılanların bilinçli bir tercihle hayata geçirildiği bir din eğitimi sağlanmış olur.

Katılımcılara çocuklarına verdikleri/verecekleri din eğitimi için tercihleri sorulduğunda alınan cevaplardan din eğitimi kurumlarının da bir ihtiyaç olduğu ancak niteliğinin de önemli olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak dikkat edileceği gibi çoğunlukla farklı kurumlarda iyi bir din eğitimi alan bireyler bu duruma daha sıcak bakarlarken, din eğitimi

aldıkları kurumlarda sıkıntı yaşayanlar ailede alınan din eğitimini yeterli görmektedir. Katılımcılardan bazıları bu soru karşısında şaşırdıklarını ve hiç düşünmediklerini ifade etmişler, soruyu cevapladıktan sonra da böyle bir soru aracılığıyla kendileri bu konuda düşünmeye sevk edildiği için teşekkür etmişlerdir. Bu durum din eğitimi konusunda kayıtsız kalındığının da bir ifadesidir.

K-02 çocuğunun zamanı geldiğinde kesinlikle bir kurumda din eğitimi almasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Özellikle son zamanlarda gençlerin geldiği noktada mahremiyete dikkat edilmeyen giyim tarzlarından rahatsız olduğunu ifade etmiş, kendi kızının bu şekilde olmasını istemediği için de din eğitimi almasının şart olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte din eğitimi alacağı kurumun herhangi bir cemaat ya da tarikata bağlı olmamasını tercih ettiğini belirtmiştir. Ülkemizde son zamanlarda yaşanan devlet-cemaat anlaşmazlıklarının bu düşüncede bir payı olduğu da bir gerçektir.

> Yine bir Kur'an Kursuna göndermeyi isterim. Tarikat olmasa da yine bu Kur'an Kursuna gitmesini isterim, o eğitimi almalarını kesinlikle isterim. Zamanı geldiğinde, ben şu anda da söylüyorum. Yani işte şimdiki gençler diyeyim hani biraz daha işte krop giyiyorlar, sırt açık bilmem ne. Hani kızımın o şekilde gezmesini istemem. Bunları anlatırım, devamı ona kalmış bir şey. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

K-04 din eğitiminin kesinlikle devlet eliyle olması gerektiğini ve din eğitimi alınabilecek en iyi kurumların İmam Hatipler olduğunu belirtmiştir. Kendisi de küçük yaştan itibaren yaz aylarında büyüdüğü köydeki cami hocasından din eğitimi almış, ortaokulda da İmam Hatip'te devam etmiştir. Aldığı din eğitiminin temellerini burada sağlamlaştırmıştır. Özellikle ibadetlerle alakalı bilgiler, Kur'an okumak gibi en temel bilgileri burada öğrenmiş ancak daha sonrasında başörtüsü konusunda farklı fikirlerin ve uygulamaların da olduğunu üniversite döneminde gerek arkadaş çevresinde gerek kaldığı cemaat evindeki sohbetlerde öğrenmiştir. Buralarda öğrendikleriyle ailesinde dinin temel şartı gibi öğretilen başörtüsünün değil de namazın daha önemli olduğunun farkına varmıştır. İmam Hatip'te almış olduğu eğitimden mutlu olduğunu dile getirmiştir.

> Ama din eğitimi alınacaksa bence İmam Hatip en iyi yer alınması gereken. Şu anlamda diyorum yani mesela ben İmam Hatip'e gitmeseydim Kuran'ı Kerim'i gerçekten hiçbir zaman akıcı okuyamayacaktım büyük bir ihtimal. Çünkü o kadar saat Kuranı Kerim dersi, işte yok tecvit dersi, bütün sureleri ezberle… Hani kendim düşünce olarak da İmam Hatip'e gittiğim için pişman değilim. Çünkü Kur'an Kerim'i düzgün bir şekilde öğrendim en azından. Yani en azından İmam Hatip'e gitmiş birisi olarak İmam Hatipler hakkında bir fikrim var yani, o da var. İyi tarafları da var, kötü tarafları da var o ayrı ama İmam Hatip benim yani

> gerçekten düzgün din eğitimi aldığım, temel olarak aldığım bir yer İmam Hatip oldu. … Peygamberin hayatı, namaz kılmak falan her şey orada öğretiyorlar. O anlamda benim temelim orası aslında. Onun diğer geri kalanları üstüne ekleme oluyor. Yani bir daha Kur'an-ı Kerim öğrenmeye ihtiyacım kalmadı zaten. Yani temelim orada atıldı. Onun dışında hani aldığım din eğitimi şey oldu biraz daha, mesela atıyorum anlayış üzerine oldu işte başörtüsü, oruç tutmak falan oruç tutmanın önemi falan gibi. Hani böyle bu tarz şeyler oldu ama mesela o zaman hani başörtüsünün dinde temel şart olmadığını anladım. Yavaş yavaş hani algılamaya başlıyor başlıyorsun. Yani mesela ilk defa hayatımda başı açık olup da namaz kılan arkadaşım oldu. Yani hani bunları görmek farklıydı çünkü benim çevremde herkes başı kapalı ve namaz kılıyordu. Ama üniversite okumaya başladıktan sonra hatta çalışmaya başladıktan sonra ilk senemde, ilk kez böyle başı açık olup da namaz kılan birisini gördüm. (K-04, 38, ÖĞRETMEN, İSTANBUL)

K-05 çalışan ve çocuğunu yalnız yetiştiren bir anne olarak hem zaman hem de bilgi birikimi olarak da kendisini eksik hissettiği için din eğitimi konusunda tek başına yeterli olamadığını ifade ederek kızını küçükken yazları cami kurslarına göndermiştir. Ancak donanımlı bir din eğitimi alamadığının farkında olan katılımcı kızının en azından dinî içerikli videolar izlemesi tavsiyesinde bulunmuştur. Dinî konularda bilgi sahibi olmasını istemekte ancak nasıl rehberlik etmesi gerektiğini bilmemektedir. Bu noktada da din eğitimi veren kurumlara olan ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Başörtüsü konusunda kızının tercihine bırakmış ancak herhangi bir şekilde alt yapıyı oluşturacak bir anlatım yapmamıştır.

> Yani şöyle bir şey, ben çocuğum küçükken yolladım Kur'an Kursuna. Yeterince bilgiyi ben de veremedim çocuğuma diye düşündüm yani onun şeyi var. Hani kapanması zaten ben yaşadığım için ona kesinlikle kapanmalı falan kapanmalısın falan hayır kesinlikle demedim. O canı nasıl istiyorsa belki. Bilmiyorum evlendikten sonra kapanır belki kapanmaz, nasıl istiyorsa? Hiç şey yapmadım. Ama yani böyle bazen diyorum ki … aç biraz video izle. Hani böyle şeyle ilgili hem şey olarak hani böyle özel gecelerde de istiyorum ki beraber namaz kılalım falan ama ben onu şey yapamıyorum, fazla şey yok hevesi hiç yok bilmiyorum yeterince yani ben de bu yönde şey değilim yani eksiğim. Hani nasıl yapacağımı ben de bilmiyorum. (K-05, 42, SATIŞ ELEMANI, KOCAELİ)

K-07 de okullarda verilen din derslerinin yeterli olmadığından yola çıkarak din eğitimi kurumlarına ihtiyaç olduğunu ifade etmiş, kendisi de kızını yazları Kur'an Kurslarına göndermektedir. Ancak bu kursları da zaman sınırlılığından kaynaklı yeterli görmemekte, çözüm olarak okullarda verilen din derslerinin çoğaltılması gerektiğini ifade etmektedir.

> Evet, yine Kur'an Kurslarına gönderiyoruz çocuğumu, yani başka gönderebilecek bir yer yok. Şimdi şöyle bir şey dediğim gibi, hani Müslüman bir ülkeyiz ama şöyle çocukların okulda en azından, hani her şeyi orada öğreniyorlar şimdi çocuklar. 2 saatlik bir din dersleri var yanlış hatırlamıyorsam. Yani bunu çoğaltabilirler ders

> saatini çünkü yeterli geleceğini zannetmiyorum. Yazın tamam bir şekilde tamamlamaya çalışıyoruz, gönderiyoruz ama o da bir yere kadar oluyor. Zaman kısıtlı, çoğunluk oluyor. Olmuyor yani ne bileyim bence çoğaltılmalı ders saati. (K-07, 40, EV HANIMI, BURSA)

Din eğitimi konusunda hayatında büyük bir eksiklik olduğunu hisseden K-11, küçük yaşlardan itibaren çocuğuna din eğitimi verilmesini istemektedir. Bir çocuğu olursa ona kesinlikle bir din eğitimi vermeyi istediğini ve bunu yaşadığı baskılardan çekindiği için ailesinden gizli yapacağını ifade eden sözlerine yer vermiştik. Ailede verilen bu din eğitiminin yanında daha donanımlı bilgi sahibi de olması için 5-6 yaşlarından itibaren, din eğitimi veren kurumlarda eğitim almasını istemektedir. Bununla birlikte yaz dönemlerinde din eğitimi alması adına kurslara göndermek istediğini de eklemiştir.

> …yani muhtemelen bir hani ana sınıflarına yapıyorlar ya 5-6 yaşlar falan, hani böyle bildiğim güvendiğim bir yere öyle götürebilirim. En azından kulağa işte şey ayet duysun, hadis duysun, öğrensin falan. Yazları kesinlikle gönderirim. Hani öyle bir ortamı da görsün diye. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

Görüşme yaptığımız sırada yakın bir tarihte hamile olduğunu öğrenen K-12 görüşmemizden birkaç gün önce bu soru üzerine eşiyle istişare yaptıklarını belirtmiştir. Ancak kendisi din eğitimi kurumlarına güvenmediğini, eğer bu kurumlar olmazsa nasıl bir yol izleyeceğini bilmediğini de ifade etmiştir. Din eğitimi ve bu konuda çocuğunun nasıl yetiştirilmesi gerektiği konusundaki bilgisizliğini "aslında içimdeki bir yara şuanda" ifadeleriyle dile getirmiştir. Bu noktada din eğitimi kurumları bir ihtiyaç olmaktadır. Ancak din eğitimi kurumlarıyla ilgili çıkan olumsuz haberler, sosyal medyadaki kirli bilgiler katılımcıyı etkilemiş, din eğitimi kurumlarına ve eğitimcilere karşı bir güven problemi oluşmasına sebep olmuştur.

> Dedim ki ben çocuğa şu süreçte nasıl bir dinî eğitim verebileceğimi bilmiyorum, ben şu anda ne cami hocalarına ne işte diğer hocaların hiçbirine güvencemiz kalmalı ki kayınpederim de bu arada cami hocası yanlış anlaşılmasın, onu söylüyorum. Hani benim bu konuda kimseye dinî olarak anlatacak kimseye güvencim kalmadı haberlerden izlediğimden. Sosyal medya belki beni burada etkilemiş olabilir, haberlerden izlediğim şeylerden kaynaklı. Ama kız çocuğunu demiştik, inan bilmiyorum bu sorunun cevabını. Nasıl anlatabilirim, dinî olarak nasıl yetiştirebileceğimi bilmiyorum. Aslında içimdeki bir yara şu anda çünkü bunu geçen dediğim gibi eşimle konuştuk, bilmiyorum. (K-12, 29, BANKACI, KARABÜK)

K-14 de kızının din eğitimi almasını istemekte ve bunu yine yaz dönemlerinde çocuklara verilen din eğitimleriyle sağlanmasını uygun görmektedir. Kendisi bir kursta karşılaştığı

eğitimcinin sert bakışları ve tavırlarından çok etkilenmiş ve korkmuş olduğu için göndereceği kurumdaki eğitimcilerin bu konuda hassas kişiler olmasını önemsemektedir.

> Yok dövmüyordu ama bakışları, böyle sert bakışları vardı. Ben çok korkmuştum. Öyle bir yerden öğrenmesin, öyle bir kişiden öğrenmesin de. Yazın hani çocuklarımızı yollarız ya 2 ay hani okul tatilken, hani sübyan okuluna. Öyle öğrensin isterim. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

3.1.7.5. Din Eğitiminde Başörtüsünün Yeri

Din eğitimi, bireyin inanç dünyasını şekillendirdiği gibi, dinî değerleri ve sembolleri anlamasına ve anlamlandırmasına yardımcı olan çok boyutlu bir süreçtir. Bu süreçte dinî pratiklerden biri olan başörtüsü, sadece bir kıyafet değil; aynı zamanda bir kimlik, aidiyet ve inanç göstergesi olarak önemli bir yere sahiptir. İslam dininde kadının bir sorumluluk alanı olan başörtüsü, din eğitiminde hem teoride hem pratikte önemli bir yere sahiptir. Başörtüsünün dinî, ahlaki ve toplumsal anlamlarının öğrencilere aktarılması, onların bu dinî sembolleri bilinçli bir şekilde anlamalarını ve içselleştirmelerini sağlar.

İslami olarak ergenlik dönemiyle birlikte bireyin sorumlulukları başlamakta, Müslüman bir kadın da bu dönemden itibaren başörtüsü kullanmaya başlamak durumundadır. Ancak ergenlik döneminin getirdiği kimlik gelişimi sürecinde dinî sembollerle kurulan bağ önemlidir. Kimlik ifadesi olan başörtüsü de bu noktada bireysel ve toplumsal düzeyde anlam kazanmaktadır. Bu açıdan din eğitimi başörtüsünün bir zorunluluk ya da baskı unsuru olarak ifade edilmesinden çıkarılarak, bireyin inancı doğrultusunda bilinçli bir tercih olarak anlaşılmasının yolunu açmalıdır. Daha erken dönemlerden itibaren sevdirerek, yavaş yavaş sorumluluk bilinci aşılayarak din eğitiminde başörtüsünün yer alması ve bireyin hayatındaki anlamına da yer verilerek anlatılması kıymetlidir.

Katılımcılara din eğitiminde başörtüsünün nasıl anlatılması gerektiğine dair fikirleri sorulmuştur. Bu konuda kendi çocukları üzerinde düşünmeleri ve konuyu somutlaştırmaları istenmiştir. Bu bölümde katılımcıların verdikleri cevaplar üzerinden din eğitiminde başörtüsü konusunun nasıl ele alınması gerektiğine dair çıkarımlara yer verilecektir.

K-02 ve K-13 başörtüsünün din eğitiminde anlatılması konusunda dinin bir emri olmasından daha çok anlama odaklanılmasını doğru bulmaktadırlar. Dinî pratiklerin nasıl yapıldığının yanında neden yapıldığının anlatılmasının bireyin bilinçli bir şekilde

uygulamasını kolaylaştıracağını ifade etmişlerdir. K-13 başörtüsü giymeye karar verme ya da bırakma konusunda kesinlikle serbest bırakacağını belirtmiş, hatta çocuğu din değiştirse bile aşırı bir tepki vereceğini zannetmediğini ifade etmiştir. Ayrıca çocuğunun aşırı dindar bir kişi olmasını istemediğini söylemiş, okulda verilen din derslerinin kendisi için yeterli görmüştür.

> Bunu hiç düşünmedim ama bunun bir kere Allah'ın emri olduğunu, Kuranı Kerim ben mesela hiç Türkçe mealini okumadım ama onun okumasını isterim. …tabi ki de neden yapmamız gerektiğini anlatırım ilk önce, direkt ibadete odaklı yapmam, tamam sonuçta tamam namaz ama anne neden namaz kılıyoruz, neden kafamızı kapatıyoruz, neden hani işte cumaya gidiyoruz, atıyorum. Hani bunları bindiklerinde belki o huzuru, belki o imanı daha iyi alırlar diye düşünüyorum. (K-02, 31, EV HANIMI, KOCAELİ)

> Zor soruymuş bu, biraz düşüneyim. Ya açıkçası şimdi ben ben de bu konuda çok zayıf olduğum için benim dediğim, ben de din konusunda çok zayıf olduğum için şu an kızıma ne anlatırdım bilmiyorum ama yani her şeyi en temelinden anlatırdım büyük ihtimalle. Yani kızım kapanman gerekiyor değil de hani daha çok nedenleriyle, bunu niçin yaptığını daha çok onun içine verirdim diye düşünüyorum. Eee şey kesinlikle zorlamazdım yani açıladabilir kapanadabilir, dünyanın sonu değil. Ben anlatırdım. Mesela atıyorum başka bir dini seçseydi de çok böyle saygı duyardım gibime geliyor. Yani zıvanadan çıkmazdım asla diye düşünüyorum. Vallahi bilmiyorum ekstra bir mesela Kur'an kursuna falan yollamazdım büyük ihtimal. Okulda artık din kültüründen ne öğreniyorsa gibi yapardım diye düşünüyorum. Ekstra bir dindar yetişsin gibi bir hevesim olmazdı büyük ihtimal. (K-13, 21, ÖĞRENCİ, ANKARA)

K-01 de başörtüsü kullanma konusunda kızını serbest bırakacağını, hatta şu an da herhangi bir yönlendirme yapmadığını ifade etmiştir. Kızının ileride örtünmek istediğini söylemesine de şort giymek istediğini söylemesine de aynı tepkiyi vermiştir. Zaten katılımcı başörtüsünün dinin bir emri değil de zamanın şartları olduğunu düşünmesinden dolayı iki seçenek de kendisi için bir anlam ifade etmemektedir. Ancak her şeye rağmen ne olursa olsun din eğitiminde başörtüsü konusunda serbest bırakılmasını savunmaktadır.

> …Mesela bu benim eski, çok uzun senedir kullandığım telefonum, iş hattı olarak kullanıyorum şu anda. Bunda çok eski fotoğraflar da var. Mesela o fotoğraf bakmayı falan seviyor. Baktığı zaman "bak ben bu annemi istiyorum böyle çok daha güzelsin, böyle kokanalara benziyorsun" falan. Tabii bunu çok yapıyordu. Mesela açıldığımda ilk böyle bir sevdi mevdi. Sonra diyor ki "cık ben eski halini istiyorum, kapan". İşte diyor ki ben büyüdüğüm zaman diyor, kapanacağım diyor. İşte şöyle etek giyeceğim ama gömlek giyeceğim ama güzel giyeceğim, topuklu ayakkabı arada giyebilirim falan. Mesela şu an kendime diyorum ki olabilir diyorum. Bazen diyor ki işte şöyle şort giyeceğim böyle, "olabilir annecim". Diyor ki sen de öyle mi böyle mi? Onu da öğren onu da öğren ama kalbin hangisini doğru buluyorsa ya da gerçekten şimdi şurada da nefsi bir cevap vermiş oluruz. Hani tesettür açısından diyorum ya zamanın şartları olmuş diye, şunda da öyle; mesela burada da zamanın şartı ve çevre faktöründe şöyle (kısacık olduğunu göstererek)

> bir mini etek giyersen çıkarsan dönüp bana kimse bakmasın diyemezsin orada. (K-01, 33, KUAFÖR, KOCAELİ)

K-14 başörtüsünü giymeye başlamanın bir farkındalıkla olmasının önemi üzerinde durmuştur. Kızının farkındalığının arttığı bir dönemde başörtüsünü giymeye başlamasının doğru olduğunu, kendisi bu şekilde başlamadığı için sıkıntı yaşadığını ifade etmiştir. Katılımcının ifadelerinden hazır bulunuşluk düzeyine vurgu yaptığı anlaşılmaktadır.

> Mesela baktığımızda da şu an başörtü işte şimdiki gençler hani onlarda farkında değil niye taktıklarının. O şekilde olsun istemiyorum, farkına vararak taksın. Hani ben de çünkü farkına varmayarak taktım. Ben sonra çok sevdim, yalan yok. Hani idrak ede ede, farkındalık yüksele yüksele anladım. O da hani o farkındalığı eriştiği dönemde öğrensin istiyorum. (K-14, 33, KASİYER, KOCAELİ)

K-10 da tam bir yaş sınırı belirtmemiş olsa da belirli bir yaşa geldiğinde başörtüsü konusunu anlatacağını ve dinî bir emir olduğu için yapması gerektiği söyleyeceğini belirtmiş ancak hangi yönde karar alırsa alsın karşı çıkmayacağını, destekleyeceğini ifade etmiştir.

> Tesettür konusunu anlatırım, belli bir yaşa geldikten sonra anlatırım ama. Yapması gerektiğini anlatırım. Yapıp yapmamak kendisine kalmış onu desteklerim. Yani yapmak isterse de desteklerim, istemezse de. (K-10, 19, ÖĞRENCİ, TOKAT)

K-03 izlediği bir videodaki tesettürle ilgili ifadelerden çok etkilenmiş ve eğer bir kızı olursa ve ona tesettürü anlatması gerekse bu videodaki gibi başörtüsünün korucu ve özel alana çeken taraflarından, güzelliklerinden bahsederek anlatmayı tercih edeceğini belirtmiştir. Katılımcı sevdirerek ve özendirerek öğretmenin doğru olduğunu savunmaktadır. Yüzeysel anlatımlardan ziyade daha içerik olarak dolu, hayatın anlamına yönelik bilgilerle verilmesi insanın kalbine daha çok tesir etmektedir.

> Bir tane video izlemiştim, çok hoşuma gitmişti. Bir bayana soruyorlar diyorlar ki neden kapalısın? O da diyor ki ben diyor kapalıyım çünkü Allahu Teâlâ beni böyle koruyor. Herkes diyor orasını burasını gösteriyor diyor, orasını burasını gösterdiği için diyor artık bir değeri kalmıyor diyor. Ama diyor, ben kapalıyım diyor ve diyor Allahu Teâlâ diyor benim değerimi gösteriyor diyor. Çok hoşuma gitmişti yani. O videoda daha güzel anlatıyor bu olayı. Ve o yani o videonun şeyini eğer hani bulabilirsem, hani transkript edip çıkartıp onu çocuğuma anlatmayı çok isterim. Çünkü gerçekten böyle hani tesettürü tesettür anlamında yaşamanın ne kadar güzel bir şey olduğunu anlatıyordu. (K-03, 32, TERCÜMAN, KOCAELİ)

K-11 başörtü giyme kararında herhangi bir şekilde ailesinden destek görmeyip aksine büyük baskılara maruz kaldığı için eğer bir kızı olsa onun böyle bir karar alması

durumunda arkasında duracağını ve kendisinin yaşadığı zorbalıkları yaşamasına izin vermemek için çabalayacağını belirtmiştir. Başörtüsü konusunu ise ayet ve hadisler çerçevesinde anlatılmasını doğru bulmakta, alacağı karar hangisi olursa olsun desteleyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca başörtüsü giymeye karar verirse çevreden gelebilecek tepkilere karşı kendisini savunacağı şekilde yetiştirmeyi, nasıl cevap vermesi gerektiğini öğretmeyi planlamaktadır. Kendi yaşadığı zorluklardan kazandığı deneyimi çocuğuna aktarmak istemekte, kendi kırıldığı noktalardan kırılmaması için uğraşacağını belirtmektedir. Ayrıca başörtüsü giyme kararı alırsa da mutlu olacağını ifade etmiştir.

> Eğer bir gün kapanmak isterse tabii ki onu desteklerim. Ben, benim arkamda bir destek yoktu ama onun arkasında annesi olacak yani, kesinlikle çocuğuma laf söyletmem, paçavra ederim gerçekten. Canı istiyorsa kapanabilir. Ve nasıl anlatırım? Ay önce hadis, ya ben açıkçası şey Allah'ın ayetine laf gelsin istemem. O yüzden önce tefsirlerle, ayetlerle, hadislerle durumu açıklarım, ona neler söyleyebileceklerini de söylerim. Çünkü ben diğer tarafı da biliyorum. Hani oryantalistleri de biliyorum. Nasıl savunacaklarını da biliyorum. Hepsini biliyorum yani ona derim ki sana böyle diyecekler diyeceğim, sen bunu söyleyeceksin diyeceğim, sana böyle diyecekler diyeceğim, sen böyle söyleyeceksin diyeceksin diyeceğim ekstra yani. Karşıdan ne geleceğini ama böyle görünce şok olmasın çok çünkü. Dış dünyayı da anlatacağım yani. Çünkü bir fanusun içinde yetiştiremeyeceğimi biliyorum yani, ben yetişemedim. Benim çevrem böyle ve o da yetişemeyecek diye düşünüyorum. O dışarı çıktığı zaman buna en azından bir gardı olsun, hazırlansın diye. Hani benim gibi böyle şok içinde kalmaması insanlara diye anlatacağım yani, onu daha şey büyüteceğim diye düşünüyorum. Ama özgür bırakırım hani her anlamda yani ona gösteririm böyle böyle olanlar da var, nasıl hissediyorsan hani yapabiliyorsan eğer diye. Ve yapabiliyorsa da yaparsa mutlu olurum yani tabii ki de evladım için. (K-11, 28, EMLAKÇI, İSTANBUL)

K-06 başörtüsünü başkalarında görüp merak ettiği süreçte, biraz hayatın kendi akışı içerisinde sorduğu sorular çerçevesinde cevap vermenin doğru olduğunu iddia etmektedir. Bu durum çocuğun hazır bulunuşluk seviyesinin de dikkate alınması demektir. Bu noktada merak eden çocuk ilgiyle dinleyecek ve söylenenleri daha iyi anlayacaktır. Başörtüsünün tarihi seyrini, dinde böyle bir şey olmadığını, bireylerin bir tercihi olduğunu anlatmayı planlamaktadır. Ayrıca aldığı karar hangi yönde olursa olsun saygı duyacağını belirtmiştir.

> Tarihi sürecini anlatırım. Yani zaten bu böyle hani bir çocuğum olduğunda. Bilmiyorum, sen de anne misin hiç sormadım ama. Bi anda oturup bak şimdi bu böyledir şu şöyledir diye değil de, zaten onun yaşantısı içinde o sohbetler yapılarak yani şimdi kız çocuğum yok ama muhtemelen olsaydı onunla da aynı şekilde olurdu. Çünkü fark edecek, kapalı insanı görecek, anne bu niye bunu takıyor diyecek. Kızım o bir hani dinî inancından dolayı takıyor. Ama bu bir zorunluluk

> değil, takmak istemeye de bilir, taka da bilir. Bu kimsenin sorgulayabileceği bir şey değil. Bu şekilde yönlendirme yapardım herhalde. Oğlum da şu an zaten 5-6 yaş döneminde zaten Allah'ı çok fazla sorgulama oluyor işte melek, şeytan, cennet, cehennem… Ona da daha çok böyle somut yani soyut kavramları çok oturmadığı için. Daha çok sonsuzluk kavramına çok meraklı. Allah'ın sonsuz bir varlık olduğundan. "Allah çok güçlü anne değil mi, vursa burayı kırar" falan diyor. Yok annecim Allah'ın eli kolu yok ama sonsuz bir güce sahip olduğu için istese tabi ki yapar. Bu şekilde anlatmaya çalışıyorum. Muhtemelen kızım da olsaydı yani tesettür sürecinde yine bu şekilde anlatmaya çalışırdım. Bir anda karşıma alıp değil de hani böyle hayatın içerisinde. (K-06, 35, RESTORASYON TEKNİKERİ)

K-09 başörtüsünü din eğitiminde ayetler üzerinden anlatarak ve ayetlerin yorumlarını da kendisine söyleyerek istediğini seçebilmesini doğru bulmaktadır. Bu durumu da hem çevresinde başörtülü kişileri gördükçe merak edip sorduğunda açıklamayı yani hazır bulunuşluk seviyesini beklemeyi ve mümkünse lise başlarında yani 14-15 yaşlarında anlatmayı tercih etmektedir.

> Tesettür konusunu şöyle muhtemelen soracak, yani illaki sorar, bu kız olsun ya da erkek olsun, bazı insanlar başörtülü, bazı insanlar başörtüsüz neden diye. Hani bir şekilde anlatırdım güzel bir dille. Ama bunu hani sen de büyünce kapanacaksın çünkü hani gelenek bu şekilde geliyor gibisinden değil, sadece durumu söylerdim. Ve yine dediğim gibi ortaokul kısmında değil ama belki hani ortaokulun sonlarında lisede artık hani bunun dinî boyutuyla Kuran-ı Kerim'de böyle durum var. Yorumlara gelince de işte şöyle şöyle yorumlar var, böyle uygulamalar var, tercih senin gibi. (K-09, 34, ÖĞRETMEN, EDİRNE)

3.2. Nicel Veriler İle İlgili Bulgular

Bu başlık altında, anket sorularına verilen cevapların analiz edilmesiyle elde edilen sonuçlara alt başlıklar halinde yer verilecektir.

3.2.1. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Etkili Olan Faktörler

Araştırmaya katılanların anket sorularına verdikleri cevaplardan elde edilen veriler değerlendirildiğinde, başörtüsü giymeyi bırakma kararında etkili olan hususları tespit etmek amacıyla oluşturulan maddelerin ortalama ve standart sapmalarını gösteren tablo aşağıda verilmiştir:

Tablo 13: Başörtüsünü bırakma kararıyla ilgili maddelere verilen cevaplarla ilgili betimsel istatistikler

Madde İstatistikleri	Sayı	Ortalama	Standart Sapma
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî inancımdaki değişim etkili oldu	223	2.20	1.338
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu	223	3.52	1.417
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda, başörtüsünün dinî bir gereklilik (farz) olmadığını düşünmem etkili oldu	223	2.35	1.389
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda eğitim veya iş hayatım etkili oldu	223	2.26	1.371
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda ailemle yaşadığım çatışmalar etkili oldu	223	2.19	1.393
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda yakın arkadaş çevrem etkili oldu	223	1.84	1.091
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda sosya medya etkili oldu	223	1.80	1.060
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda politik olayların etkisi oldu	223	2.14	1.327
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda politik liderlerin söylemleri etkili oldu	223	2.05	1.290
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda politik partilerin politikaları etkili oldu	223	2.09	1.334
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda siyasi partilerin dini değerleri temsil etme biçimi etkili oldu	223	2.40	1.488

Bu tablodaki değerler incelendiğinde "başörtüsünü giymeyi bırakma kararında en etkili olan üç hususun, sırayla, "özgürlük arayışı" (ort: 3,52), "siyasi partilerin dinî değerleri temsil etme biçimi" (ort: 2,40) ve "başörtüsünün dinî bir gereklilik olmadığını düşünme"nin (ort: 2,35) etkili olduğu görülmektedir. En az etkili olduğu belirtilen üç husus ise, sırayla, "sosyal medya" (ort: 1,80), "yakın arkadaş çevresi" (ort: 1,84) ve "politik liderlerin söylemleri" (2,05)'tir.

Başörtüsünü bırakmada etkili olan faktörlerin herbirini ayrıca ele alarak incelediğimizde ortaya çıkan sonuçlar tablolar halinde aşağıda verilmiştir:

Tablo 14: Başörtüsü giymeyi bırakmada dinî inançtaki değişimin etkisi

		Frekans	%	Geçerli %	Kümülatif %
Valid	Katılmıyorum	155	69.5	69.5	69.5
	Kararsızım	15	6.7	6.7	76.2
	Katılıyorum	53	23.8	23.8	100.0
	Total	223	100.0	100.0	

Yukarıdaki tabloya göre; araştırmaya katılanların %69,5'i (n=155) *"başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî inancımdaki değişim etkili oldu"* ifadesine katılmadıklarını, %23,8'i (n=53) katıldıklarını belirtmiş, %6,7'lik bir kesimi (n=15) ise kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuçlara göre, başörtüsünü giymeyi bırakmada inançlarındaki değişimden kaynaklandığını söyleyenlerin oranı 1/4'ten daha azdır.

Tablo 15: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında kişisel özgürlük arayışının etkisi

		Frekans	%	Geçerli %	Kümülatif %
Valid	Katılmıyorum	63	28.3	28.3	28.3
	Kararsızım	21	9.4	9.4	37.7
	Katılıyorum	139	62.3	62.3	100.0
	Total	223	100.0	100.0	

Tabloya göre; araştırmaya katılanların %28,3'ü (n=63) *"başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu"* ifadesine katılmadığını belirtirken, %9,4'ü (n=21) kararsızım, %62,3'ü (n=139) katılıyorum cevabını vermişlerdir. Bu sonuçlara göre; başörtüsü giymeyi bırakma kararına kişisel özgürlük arayışının etkili olduğunu ifade edenler 3/5'in biraz üstündedir.

T**ablo 16:** Başörtüsü giymeyi bırakma kararında başörtüsünün dinî bir emir olmadığını düşünmenin etkisi

		Frekans	%	Geçerli %	Kümülatif %
Valid	Katılmıyorum	142	63.7	63.7	63.7
	Kararsızım	29	13.0	13.0	76.7
	Katılıyorum	52	23.3	23.3	100.0
	Total	223	100.0	100.0	

Yukarıdaki tabloya göre araştırmaya katılanların %63,7'si (n=142) *"başörtüsü giymeyi bırakma kararımda başörtüsünün dinî bir gereklilik (farz) olmadığını düşünmem etkili oldu"* ifadesine katılmadıklarını, %13'ü (n=29) kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Bu ifadeye katıldığını belirtenler ise %23,3 (n=52)'tür. Bu sonuçlara göre; başörtüsü giymeyi bırakma kararında başörtüsünün farz olmadığını ifade edenlerin oranı ¼'ten azdır.

Tablo 17: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında eğitim veya iş hayatının etkisi

		Frekans	%	Geçerli %	Kümülatif %
Valid	Katılmıyorum	150	67.3	67.3	67.3
	Kararsızım	21	9.4	9.4	76.7
	Katılıyorum	52	23.3	23.3	100.0
	Total	223	100.0	100.0	

Tabloya göre; araştırmaya katılanların %67,3'ü (n=150) *"başörtüsü giymeyi bırakma kararımda eğitim veya iş hayatım etkili oldu"* ifadesine katılmadığını belirtirken, %9,4'ü (n=21) kararsızım, %23,3'ü (n=52) katılıyorum cevabını vermişlerdir. Buna göre; başörtüsü giymeyi bırakma kararına eğitim veya iş hayatının etkisi olduğunu ifade edenlerin oranı 1/5'ten biraz fazladır.

Tablo 18: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında aileyle yaşanan çatışmaların etkisi

Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda ailemle yaşadığım çatışmalar etkili oldu

		Frekans	%	Geçerli %	Kümülatif %
Valid	Katılmıyorum	153	68.6	68.6	68.6
	Kararsızım	19	8.5	8.5	77.1
	Katılıyorum	51	22.9	22.9	100.0
	Total	223	100.0	100.0	

Yukarıdaki tabloya göre; araştırmaya katılanların %68.6'sı (n=153) "başörtüsü giymeyi bırakma kararımda ailemle yaşadığım çatışmalar etkili oldu" ifadesine katılmadıklarını, %8,5'i (n=19) kararsız olduklarını, %22,9'u (n=51) ise katıldıklarını belirtmişlerdir. bu sonuçlara göre; aileyle yaşanan çatışmaların başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında etkisi olduğunu ifade edenlerin oranı ¼'ten azdır.

Tablo 19: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında sosyal medyanın etkisi

Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda sosyal medya etkili oldu

		Frekans	%	Geçerli %	Kümülatif %
Valid	Katılmıyorum	176	78.9	78.9	78.9
	Kararsızım	26	11.7	11.7	90.6
	Katılıyorum	21	9.4	9.4	100.0
	Total	223	100.0	100.0	

Yukarıdaki tabloya göre; araştırmaya katılanların %78,9'u (n=176) *"başörtüsü giymeyi bırakma kararımda sosyal medya etkili oldu"* ifadesine katılmadıklarını, %11,7'si (n=26) kararsız olduklarını, %9,4'ü (n=21) katıldıklarını belirtmişlerdir. Başörtüsü giymeyi bırakma kararında sosyal medyanın etkili olduğunu ifade edenlerin oranı 1/10'dan biraz daha azdır.

Tablo 20: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında yakın arkadaş çevresinin etkisi

Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda yakın arkadaş çevrem etkili oldu

		Frekans	%	Geçerli %	Kümülatif %
Valid	Katılmıyorum	178	79.8	79.8	79.8
	Kararsızım	21	9.4	9.4	89.2
	Katılıyorum	24	10.8	10.8	100.0
	Total	223	100.0	100.0	

Tabloya göre araştırmaya katılanların %79,8'i (n=178) *"başörtüsü giymeyi bırakma kararımda yakın arkadaş çevrem etkili oldu"* ifadesine katılmadığını belirtirken, %9,4'ü (n=21) kararsız olduğunu, %10,8'i (n=24) bu ifadeye katıldığını belirtmiştir. Buna göre; başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında arkadaş çevresinin etkili olduğunu ifade edenlerin oranı 1/10'dan biraz fazladır.

Tablo 21: Başörtüsü giymeyi bırakma kararına politik olayların etkisi

		Frekans	%	Geçerli %	Kümülatif %
Valid	Katılmıyorum	159	71.3	71.3	71.3
	Kararsızım	21	9.4	9.4	80.7
	Katılıyorum	43	19.3	19.3	100.0
	Total	223	100.0	100.0	

Yukarıdaki tabloya göre; araştırmaya katılanların %71,3'ü (n=159) "başörtüsü giymeyi bırakma kararımda politik olayların etkisi oldu" ifadesine katılmadıklarını belirtirken, %9,4'ü (n=21) kararsızım, %19,3'ü (n=43) katılıyorum cevabını vermişlerdir. Buna göre; başörtüsü giymeyi bırakma kararına politik olayların etkisi olduğunu ifade edenler yaklaşık olarak 1/5 oranındadır.

Tablo 22: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında politik liderlerin söylemlerinin etkisi

		Frekans	%	Geçerli %	Kümülatif %
Valid	Katılmıyorum	170	76.2	76.2	76.2
	Kararsızım	14	6.3	6.3	82.5
	Katılıyorum	39	17.5	17.5	100.0
	Total	223	100.0	100.0	

Tabloya göre; katılımcıların %76,2'si (n=170) *"başörtüsü giymeyi bırakma kararımda politik liderlerin söylemleri etkili oldu"* ifadesine katılmadıklarını, %6,3'ü (n=14) kararsız olduklarını, %17,5'i (n=39) ise katıldıklarını belirtmişlerdir. Tablodan elde edilen sonuçlara göre; başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında politik liderlerin söylemlerinin etkili olduğunu belirtenlerin oranı 1/5'ten daha azdır.

Tablo 23: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında politik partilerin politikalarının etkisi

		Frekans	%	Geçerli %	Kümülatif %
Valid	Katılmıyorum	169	75.8	75.8	75.8
	Kararsızım	11	4.9	4.9	80.7
	Katılıyorum	43	19.3	19.3	100.0
	Total	223	100.0	100.0	

Tabloya göre; araştırmaya katılanların %75,8'i (n=169) *"başörtüsü giymeyi bırakma kararımda politik partilerin politikaları etkili oldu"* ifadesine katılmadıklarını belirtirken, %4,9'u (n=11) kararsız olduklarını, %19,3'ü (n=43) katıldıklarını ifade etmişlerdir. buna göre; başörtüsü giymeyi bırakma kararında politik partilerin politikalarının etkili olduğunu ifade edenlerin oranı yaklaşık 1/5'tir.

Tablo 24: Başörtüsü giymeyi bırakma kararına siyasi partilerin dinî değerleri temsil etme biçiminin etkisi

		Frekans	%	Geçerli %	Kümülatif %
Valid	Katılmıyorum	142	63.7	63.7	63.7
	Kararsızım	17	7.6	7.6	71.3
	Katılıyorum	64	28.7	28.7	100.0
	Total	223	100.0	100.0	

Tabloya göre; araştırmaya katılanların %63,7'si (n=142) "başörtüsü giymeyi bırakma kararımda siyasi partilerin dinî değerleri temsil etme biçimi etkili oldu" ifadesine katılmadıklarını, %7,6'sı (n=17) kararsız olduklarını, %28,7'si (n=64) ise katıldıklarını belirtmişlerdir. Buna göre; başörtüsü giymeyi bırakma kararında siyasi partilerin dinî değerleri temsil etme biçiminin etkili olduğunu savunanların oranı %30'a yakındır. Bunun azımsanamayacak büyüklükte bir oran olduğunu söylemek mümkündür.

3.2.2. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Aile Faktörü Etkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

Araştırmaya katılanların yaşlarının "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu" ve "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda ailemle yaşadığım çatışmalar etkili oldu" ifadelerine verilen cevaplara göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Yapılan Kruskal-Wallis H testi neticesinde elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 25: Başörtüsü giymeyi bırakma yaşı ile aile tutumu arasındaki ilişki

Bağımsız Değişken	Toplam N	Test İstatistiği (Kruskal-Wallis)	Sd	p-Değeri	Grup Karşılaştırmaları	Düzeltilmiş p-Değeri (Bonferroni)
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu	223	10,614	2	0,005	Katılıyorum – Katılmıyorum	0,005
					Katılıyorum – Kararsızım	1,000
					Kararsızım – Katılmıyorum	0,646
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda ailemle yaşadığım çatışmalar etkili oldu	223	17,147	2	<0,001	Katılıyorum – Katılmıyorum	,001
					Kararsızım – Katılmıyorum	0,042
					Katılıyorum – Kararsızım	1,000

Araştırmaya katılanların yaşları "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu" ifadesine katılma durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir. Yapılan ikili karşılaştırmalarda, bu ifadeye "katılıyorum" diyenlerle "katılmıyorum" diyenlerin yaş ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir

(p<0,05) Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu" ifadesine "katılmıyorum" diyenlerin yaş değişkenine ait sıra ortalaması (123,74) "katılıyorum" diyenlere (83,77) göre daha büyüktür. Yani başörtüsünü giymeyi bırakma kararlarında aile baskısının olduğunu ifade edenlerin yaşları diğerlerinden istatistiksel olarak anlamlı düzeyde düşüktür.

Katılımcılara, aile ile yaşadıkları çatışmaların başörtüsü giymeyi bırakma kararı üzerindeki etkisi olup olmadığı sorulmuş. Alınan cevaplara göre katılımcıların yaşlarında anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Yapılan ikili karşılaştırmalarda "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda ailemle yaşadığım çatışma etkili oldu" ifadesine "katılıyorum" diyenler ile "katılmıyorum" diyenlerin yaş ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (p< 0,05). Bu bulgu, başörtüsünü bırakma kararında aile baskısı ve aileyle yaşanan çatışmaların etkisini kabul eden ve etmeyen bireylerin yaş ortalamalarının birbirinden anlamlı düzeyde farklı olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılanların "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu" ifadesine katılım durumları ile "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu" ifadesine katılım durumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen veriler çapraz tablo ve Ki-kare testi ile analiz edilmiş, elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Tablo 26: Kişisel özgürlük arayışı ile aile tutumu arasındaki ilişkisi

Kişisel Özgürlük Arayışı	**Aile Baskısı**			**Aileyle Çatışma**		
	Katılmıyorum	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**
Katılmıyorum	54 (%85,7)	1 (%1,6)	8 (%12,7)	51 (%81,0)	6 (%9,5)	6 (%9,5)
Kararsızım	19 (%90,9)	1 (%4,8)	1 (%3,7)	16 (%76,2)	2 (%9,5)	3 (%14,3)
Katılıyorum	99 (%71,2)	10 (%7,2)	30 (%21,6)	86 (%61,9)	11 (%7,9)	42 (%30,2)
Toplam	**172 (%77,1)**	**12 (%5,4)**	**39 (%17,5)**	**153 (%68,6)**	**19 (%8,5)**	**51 (%22,9)**

Pearson ki-kare testinde elde edilen p değeri 0,079 olup, 0,05 anlamlılık düzeyinin üzerinde kalmaktadır. Bu nedenle, ilişki istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmemektedir. Diğer yandan, Likelihood Ratio testi ve doğrusal ilişki testi anlamlı sonuçlar vermiştir.

Bu durum, iki değişken arasında doğrusal bir eğilim veya bazı alt gruplarda belirgin ilişkilerin bulunabileceğini düşündürmektedir.[64]

Çapraz tabloda elde edilen sonuçlar incelendiğinde; "başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu" ifadesine "katılıyorum" diyen katılımcıların büyük kısmı (%71,2), "başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu" ifadesine "katılmıyorum" yanıtını vermiştir. Bu durum kişisel özgürlük motivasyonu ile aile baskısı arasında doğrudan bir örtüşme olmadığını göstermektedir. Diğer yandan hem kişisel özgürlük hem de aile baskısını etkili bulan katılımcılar da mevcuttur (%21,6). Ancak analizde kullanılan çapraz tabloda hücrelerin %33,3'ünde beklenen frekansın 5'in altında olması (minimum beklenen değer=1,13) testin güvenilirliğini kısmen azaltmaktadır. Kısacası, başörtüsü giymeyi bırakma kararında kişisel özgürlük arayışı ile aile baskısı arasında zayıf düzeyde ve sınırlı istatistiksel anlamlılığa sahip bir ilişki olduğu söylenebilir.

Katılımcıların "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu" ifadesine katılım durumu ile "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda ailemle yaşadığım çatışmalar etkili oldu" ifadesine katılım durumu arasındaki ilişkiyi incelemek için elde edilen verilerle çapraz tablo oluşturulmuş ve Ki-kare testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; katılımcıların başörtüsünü giymeyi bırakma kararlarında kişisel özgürlük arayışlarının etkisi ile aileyle yaşanan çatışmalar arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Bu sonuç kişisel özgürlük arayışı düzeyinin değişmesi ile aileyle yaşanan çatışmaların etkisinin de anlamlı bir biçimde farklılaştığını göstermektedir. Ayrıca Linear-by-Linear Assosciation testi sonucunda elde edilen $p=0,001$ değeri, değişkenler arasında doğrusal bir ilişki olduğunu da göstermektedir.[65]

Çapraz tablo incelendiğinde; "Kişisel özgürlük arayışı" ifadesine "katılmıyorum" cevabını veren katılımcıların büyük çoğunluğu (%81,0), aileyle yaşanan çatışmaların da bu kararda etkili olmadığını belirtmişlerdir. "Katılıyorum" ifadesinde bulunan

---

64 Pearson Ki-kare = 8,369, sd = 4, p = 0,079 (anlamlı değil),
Likelihood Ratio p = 0,046 (anlamlı),
Linear-by-Linear Association p = 0,029 (anlamlı)

65 Pearson Ki-kare = 11,517, sd = 4, p = 0,021 (anlamlı),
Likelihood Ratio p = 0,013 (anlamlı),
Linear-by-Linear Association p= 0,001 (anlamlı)

katılımcılarda, aile çatışmasının etkili olduğunu belirtenlerin oranı (%30,2), diğer gruplara oranla daha yüksektir.

Kişisel özgürlük arayışının arttığı bireylerde aileyle yaşanan çatışmaların da daha belirgin olduğunu göstermektedir. Kişisel özgürlük arayışı sebebiyle başörtüsü giymeyi bırakmaya karar veren bireyler buna aileleriyle yaşadıkları çatışmanın da etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Aile baskısının doğrudan kişisel özgürlük arayışıyla ilişkisi tespit edilememiş olsa da zayıf da olsa bir ilişkisi söz konusudur.

"Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu" ifadesi ile yetiştikleri aile ortamlarının ilişkisi incelenmiştir:

Tablo 27: Kişisel özgürlük arayışı ile bireyin yetiştiği aile ortamındaki tutumların ilişkisi

Bağımsız Değişken	Pearson χ^2 (df)	p Değeri	Cramer's V	İlişki Düzeyi	Öne Çıkan Bulgular
Otoriter bir ailede büyüdüm	**28,145 (4)**	**<,001**	**0,251**	**Orta**	"Özgürlük arayışım etkili oldu" diyenlerin %49,6'sı otoriter ailede büyüdüğünü belirtmiş. "Katılmıyorum" diyenlerin %74,6'sı otoriter ailede büyümediğini söylemiş.
Demokratik bir ailede büyüdüm	**6,400 (4)**	**0,171**	**0,120**	**-**	Değişkenler arasında anlamlı bir ilişki yoktur; ilişki düzeyi çok zayıftır.
Mutlu bir çocukluk dönemi geçirdim	**11,877 (4)**	**,018**	**0,163**	**Zayıf**	**"Özgürlük arayışım etkili oldu" diyenlerin %42,4'ü mutlu çocukluk geçirdiğini ifade etmiş. Kararsız kalanların %47,6'sı mutlu çocukluk geçirdiğini belirtmiş.**
Ailemle güçlü bir iletişimim vardı, düşüncelerim önemsenirdi	**13,516 (4)**	**,009**	**0,174**	**Zayıf**	**"Özgürlük arayışım etkili oldu" diyenlerin %35,3'ü aileyle iletişiminin zayıf olduğunu belirtmiş. "Katılmıyorum" diyenlerde bu oran daha yüksek (%55,6). Kararsızların %47,6'sı da aileyle iletişim konusunda kararsız.**

Araştırmaya katılanların "Başörtüsünü bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu" ifadesine katılım durumu ile "Otoriter bir ailede büyüdüm" ifadesine katılım durumu arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen verilere Ki-kare test uygulanarak yapılan analiz sonucuna göre iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu bulgu otoriter bir aile ortamında yetişen bireylerin, başörtüsünü bırakma kararlarında kişisel özgürlük arayışının daha etkili olabileceğini göstermektedir. Etki büyüklüğünün hesaplandığı Phi (0,246), Cramer's V (0,174) ve Contingency

Coefficient (0,223) değerleri de değişkenler arasında orta düzeyde bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Çapraz tabloya bakıldığında; kişisel özgürlük arayışını başörtüsü giymeyi bırakma kararında etkili olduğunu belirten bireylerin önemli bir kısmı (%49,6) otoriter bir ailede büyüdüklerini ifade etmişlerdir. Bu ifadeye "katılmıyorum" cevabını veren bireylerin çoğunluğu (%74,6) otoriter bir ailede büyümediği belirtmiştir.

"Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu" ifadesine katılım durumu ile "demokratik bir ailede büyüdüm" ifadesine katılım durumu arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan Ki-kare testine göre iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tesğit edilmiştir. Çapraz tablo incelendiğinde, başörtüsünü bırakma kararında kişisel özgürlük arayışının etkisi açısından, demokratik bir aile ortamında büyüyen ve büyümeyen katılımcılar arasında kayda değer bir farklılık gözlenmemiştir. Tüm gruplarda, demokratik aile ortamında büyüdüğünü belirtenlerin oranı benzer düzeyde kalmıştır. Özellikle "katılıyorum" ve "katılmıyorum" seçeneklerinde demokratik ailede büyümüş olanların oranının anlamlı düzeyde değişmemesi, bu değişkenler arasında güçlü veya anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, ki-kare analizi ile elde edilen istatistiksel bulgularla da örtüşmektedir.

Araştırmaya katılanların "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu" ifadesine katılım durumu ile "mutlu bir çocukluk dönemi geçirdim" ifadesine katılım durumu arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen verilere uygulanan Ki-kare testine göre; bu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu sonuç, başörtüsü giymeyi bırakma kararında kişisel özgürlük arayışının etkileyip etkilemediğinin, bireylerin çocukluk dönemlerine dair mutluluk algılarıyla anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu göstermektedir. Ancak etki büyüklüğünü değerlendiren Cramer's V değeri 0,163 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, ilişkinin zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Çapraz tablo incelendiğinde, başörtüsü bırakma kararında kişisel özgürlük arayışının etkisi olduğunu ifade edenlerin %42,4'ü mutlu bir çocukluk dönemi geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Diğer yandan bu kararlarında özgürlük arayışlarının etkili olmadığını ifade eden katılımcıların %33,3'ü de mutlu bir çocukluk geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Başörtüsü giymeyi bırakma kararında özgürlük arayışının etkili olup olmadığı konusunda

kararsız olduklarını belirtenlerin %47,6'sı mutlu bir çocukluk geçirdiklerini belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılanların "Başörtüsünü bırakma kararında özgürlük arayışım etkili oldu" ifadesine katılım durumu ile "Ailemle güçlü bir iletişimim vardı, düşüncelerim önemsenirdi" ifadesine katılım durumu arasındaki ilişkiyi incelemek için elde edilen verilere Ki-kare testi uygulanmış ve çapraz tablo oluşturularak karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan Ki-kare testi sonucuna göre; bu iki ifade arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ancak etki büyüklüğü değerlendirildiğinde (Cramer's V=0,174) değişkenler arasında düşük düzeyde ancak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, aile ile kurulan sağlıklı iletişimin bireyin karar süreçlerinde önemli olabileceğini düşündürmektedir.

Çapraz tablodaki veriler incelendiğinde; başörtüsünü bırakma kararını özgürlük arayışıyla ilişkilendiren (katılıyorum cevabı veren) katılımcıların %46,8'i aileleriyle iletişimlerinin zayıf olduğunu (katılmıyorum) belirtmişler, yalnızca %35,3'ü ailesiyle güçlü bir iletişim kurduklarını ifade etmişlerdir. Özgürlük arayışının etkili olmadığını ifade eden katılımcılarda ise %55,6'sı aileyle iletişimin zayıf olduğunu dile getirmişlerdir. Kararsız olduklarını belirten katılımcıların %47,6'sı aileyle iletişim konusunda da kararsız olduklarını belirtmişler, bu oran beklenen değerin (4,0) çok üzerindedir (gözlenen 10).

Sonuç olarak; mutlu ve iletişimin güçlü olduğu aile ortamlarında yetişen bireyler kişisel özgürlük arayışına girmekte, ancak bu değişkenler arasında zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Demokratik aile ortamında büyüdüğünü ifade eden katılımcılar ise aldıkları kararda kişisel özgürlük arayışına girmemişlerdir. Baskıcı aile ortamlarında yetişen bireyler daha fazla kişisel özgürlük arayışına girmektedir. Ailelerin baskıcı uygulamaları bireylerde kişisel özgürlük fikrini tetiklemektedir.

"Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu" ifadesine verilen cevaplar ile yetiştiği aile ortamı arasındaki ilişki aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo 28: Başörtüsünü bırakma kararı ile aile ortamı arasındaki ilişki

Başörtüsü giymeyi Bırakmada Aile Baskısının Etkili Olması	*Pearson Ki-Kare*	*Anlamlılık (p)*	*(Cramer's V)*	*Sonuç*
Otoriter bir ailede büyüdüm	29,641 (4)	<0,001	0,258	Anlamlı, orta-güçte ilişki
Demokratik bir ailede büyüdüm	19,073 (4)	<0,001	0,207	Anlamlı, orta güçte ilişki
Gençlik döneminde aileyle ilişkim iyiydi	13,806 (4)	0,008	0,176	Anlamlı, zayıf-orta ilişki
Ailemle güçlü bir iletişimim vardı, düşüncelerim önemsenirdi	17,799	0,001	0,200	Anlamlı, orta güçte ilişki

"Başörtüsünü bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu" ifadesi ile "otoriter bir ailede büyüdüm" ifadesi arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Bu bulgu, otoriter bir aile ortamında büyüyen bireylerin, başörtüsünü bırakma kararlarında aile baskısını daha fazla hissettiklerini göstermektedir. Ayrıca, elde edilen Cramer's V değeri (,258), değişkenler arasındaki ilişkinin orta düzeyde güçlü olduğunu göstermektedir. Çapraz tabloya göre; başörtüsünü bırakma kararında aile baskısının etkili olduğunu belirten katılımcıların önemli bir kısmının (%71,8; 28 kişi) aynı zamanda otoriter bir ailede büyüdüğünü ifade ettikleri görülmektedir. Buna karşılık, aile baskısının etkili olmadığını belirtenler arasında otoriter ailede büyüdüğünü ifade edenlerin oranı daha düşüktür (%33,1; 57 kişi).

"Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu" ifadesi ile "Demokratik bir ailede büyüdüm" ifadesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (p<0,01). Aile baskısı sebebiyle başörtüsü giymeyi bırakma kararı alan katılımcıların önemli bir bölümü (%64,1) demokratik bir ailede büyümediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca Cramer's V değerine göre (,207) değişkenler arasında orta düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir.

"Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu" ifadesi ile "gençlik döneminde ailemle ilişkim iyiydi" ve "ailemle güçlü bir iletişimim vardı, düşüncelerim önemsenirdi" ifadeleri arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Çapraz tabloya göre, başörtüsünü bırakma kararında aile baskısının etkili olduğunu belirten katılımcıların önemli bir kısmı gençlik döneminde ailesiyle iyi ilişkisi olmadığını ifade etmektedir. Özellikle "Katılıyorum" diyenlerin %66,7'si (26 kişi) gençlikte ailesiyle iyi ilişki kuramadığını belirtmiştir. Başörtüsünü bırakma kararında aile baskısının etkili olduğunu belirten katılımcıların ise büyük bir kısmı, aileleriyle güçlü bir iletişimlerinin olmadığını ve düşüncelerinin aileleri tarafından yeterince önemsenmediğini ifade etmiştir. Özellikle "Aile baskısı etkili oldu" diyenlerin %69,2'si (27 kişi), aileyle güçlü bir iletişim

kuramadığını belirtmiştir. Buna karşılık, aile baskısının etkili olmadığını belirtenler arasında aileyle güçlü iletişim ve düşüncelerin önemsenmesi oranı daha yüksektir. Bu durum aile ile kurulan sağlıklı ve güzel iletişimin başörtüsü giymeyi bırakma kararında aile baskısını daha az hissettiklerini göstermektedir.

3.2.3. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Eğitim veya İş Hayatının Etkisinin Yaş Değişkenine Göre İncelenmesi

Katılımcıların başörtü giymeyi bırakma yaşı ile "başörtüsü giymeyi bırakma kararımda eğitim veya iş hayatım etkili oldu" ifadesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen verilere Kruskal- Wallis testi uygulanmıştır. Yapılan testin sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 29: Başörtü giymeyi bırakma yaşı ile eğitim veya iş durumu ilişkisi

Hipotez Test Özeti

Hipotez No	Test	p Değeri	Karar
1	Kruskal-Wallis H Testi (Bağımsız Gruplar)	0,959	Sıfır hipotezi reddedilmedi

Kruskal-Wallis Test İstatistikleri

Değişken	N	Serbestlik Derecesi (df)	Anlamlılık (p)
Yaş	223	2	0,083

Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre, araştırmaya katılanların yaşları ile "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda eğitim veya iş hayatım etkili oldu" ifadesine katılma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu sonuç katılımcıların bu ifadeye katılma düzeylerine göre yaşlarının anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermektedir.

3.2.4. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Eğitim Durumunun Etkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

Başörtüsü giymeyi bırakma yaşı ile eğitim durumu arasındaki ilişki ele alınmıştır. Elde edilen verilere Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Sonuçlar şu şekildedir:

Tablo 30: Başörtüsü giymeyi bırakma yaşı ile eğitim durumu arasındaki ilişki

Test	Toplam N	Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi (df)	Anlamlılık (p)	Karar
Kruskal-Wallis Testi	233	31,624	2	<0,001	H0 reddedildi

Karşılaştırma	Test İstatistiği	Standart Hata	Anlamlılık (p)	Düzeltilmiş p (Bonferroni)	Yorum
İlk ve Ortaöğretim – Üniversite	-33,643	9,615	<0,001	<0,001	Anlamlı fark var
İlk ve Ortaöğretim – Lisansüstü	-76,920	14,027	<0,001	<0,001	Anlamlı fark var
Üniversite – Lisansüstü	-43,277	13,127	0,004	<0,001	Anlamlı fark var

Kruskal- Wallis testi ile başörtüsü giymeyi bırakma yaşı ile eğitim durumuna göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini incelemek için yapılan analiz sonucunda, bu iki değişken arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, bireylerin eğitim düzeyleri ile başörtüsü giymeyi bırakma kararını verdikleri yaşın değiştiğini göstermekte, eğitim düzeyi yükseldikçe başörtüsünü bırakma kararının verildiği yaşta da anlamlı bir değişim olduğunu göstermektedir. Özellikle lisansüstü eğitime sahip bireylerin, diğer gruplara kıyasla bu kararı daha ileri yaşlarda verdikleri söylenebilir. Bu durum, eğitim sürecinin ve yüksek öğrenim deneyiminin bireyin karar verme süreçleri üzerinde belirleyici bir rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır.

Katılımcıların başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında dinî inançlarındaki değişimin etkili olduğunu kabul etmesi durumu ile eğitim durumları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 31: "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî inancımdaki değişim etkili oldu" ifadesi ile katılımcıların eğitim durumu arasındaki ilişki

Analiz Edilen Değişkenler	Test Türü	Test İstatistiği	sd	p	Anlamlılık Durumu
Başörtüsü bırakma kararında dinî inanç değişiminin eğitim durumuna göre farklılaşması	Ki-Kare	1,590	4	0,811	Anlamlı ilişki yok

"Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî inancımdaki değişim etkili oldu" ifadesine katılma durumu ile katılımcıların eğitim durumu arasında yapılan ki-kare testi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($x^2_{(4sd)}$=1,590, p>0,05). Bu bulgu, katılımcıların eğitim durumlarının, başörtüsünü bırakma kararında dinî inançlarındaki

değişimin etkili olup olmadığına dair görüşlerinde belirleyici bir rol oynamadığını göstermektedir.

3.2.5. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Sosyal Medya Etkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

Sosyal medyanın ve kitle iletişim araçlarının hayatın birçok noktasında etki sahibi olduğu yadsınamaz. Başörtüsü bırakma kararında da sosyal medyanın etkili olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu" ifadesine katılım durumu ile "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda sosyal medya etkili oldu" ifadesine katılım durumu arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen verilere Ki-kare testi uygulanmış ve çapraz tablo oluşturulmuş. Sonuçlar şu şekildedir:

Tablo 32: Başörtüsü giymeyi bırakma kararında sosyal medyanın etkisi

Kişisel Özgürlük Arayışı	Sosyal Medya Etkisi						
	Katılmıyorum	Beklenen Değer	Kararsızım	Beklenen Değer	Katılıyorum	Beklenen Değer	Toplam
Katılmıyorum	57 (%90,5)	59,7	4 (%6,3)	7,3	2 (%3,2)	5,9	63
Kararsızım	19 (%90,5)	17,5	1 (%4,8)	2,4	1 (%4,8)	2,0	21
Katılıyorum	100 (%71,9)	109,7	21 (%15,1)	16,2	18 (%12,9)	13,1	139
Toplam	**176 (%78,9)**	-	**26 (%11,7)**	-	**21 (%9,4)**	-	**223**

Test	Değer	Serbestlik Derecesi (df)	Anlamlılık Değeri (p)
Pearson Ki-Kare	11,009	4	0,026
Likelihood Ratio	12,225	4	0,016
Linear-by-Linear Assocation	9,419	1	0,002
Geçerli Gözlem Sayısı (N)	223	-	-

Yapılan Ki-kare testi sonucuna göre; iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$). Bu sonuç, bireylerin kişisel özgürlük arayışının, sosyal medyanın başörtüsünü bırakma kararında etkili olup olmadığına dair algılarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca doğrusal ilişkiyi test eden Linear-by-Linear Assocation (Doğrusal İlişki) değeri de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). Bu da iki değişken arasında artan ya da azalan yönlü bir ilişki olabileceğini ifade etmektedir.

Çapraz tabloda gözlenen ve beklenen değerler incelendiğinde; "kişisel özgürlük arayışı" ifadesine "katılıyorum" cevabını veren bireylerin %12,9'u sosyal medyanın bu kararlarında etkili olduğunu belirtmiştir. Bu oran, beklenen değerin (%9,4) üzerindedir. Benzer şekilde, bu grupta sosyal medyanın etkili olmadığını belirten bireylerin oranı

(%71,9), beklenen değerin (%78,9) altındadır. Bu durum, kişisel özgürlük arayışıyla hareket eden bireylerde sosyal medya etkisinin daha yüksek olabileceğine işaret etmektedir. Kişisel özgürlük arayışına "katılmıyorum" cevabını veren bireylerin %90,5'i sosyal medyanın etkili olmadığını belirtmiştir. Bu oran beklenen değerin (%78,9) oldukça üzerindedir. Bu bulgu, kişisel özgürlük arayışıyla başörtüsü giymeyi bırakma kararı vermeyen bireylerin sosyal medyanın etkisini daha az hissettiklerini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, sosyal medyanın başörtüsünü bırakma kararındaki etkisinin, bireyin kişisel özgürlük arayışında olup olmamasına göre değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak sosyal medya özellikle kişisel özgürlük arayışı içinde olan bireylerin başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında etkili olmaktadır.

3.2.6. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Dinî İnançtaki Değişiminin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

Araştırmaya katılanların başörtüsü giymeyi bırakma kararını verdikleri yaşların "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî inancımdaki değişim etkili oldu" ifadesine katılma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Yapılan Kruskal-Wallis test sonuçları aşağıda ayrıntılı olarak belirtilmiştir:

Tablo 33: Başörtüsünü giymeyi bırakma yaşı ile dinî inanç değişimi arasındaki ilişki

Analiz Konusu	Test Türü	Test İstatistiği / χ^2	Sd (df)	p Değeri (Asymptotic Sig.)
Başörtüsü giymeyi bırakma kararının verildiği yaş ile "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî inancımdaki değişim etkili oldu" ifadesi arasındaki ilişki	Kruskal-Wallis Test	10,737	2	0,005

Kruskal-Wallis testi sonucunda, katılımcıların yaşları ile *"Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dini inancımdaki değişim etkili oldu"* ifadesine katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$). İkili karşılaştırmalar incelendiğinde, "Kararsızım" yanıtını veren katılımcıların yaş ortalamalarının "Katılmıyorum" diyenlere göre anlamlı biçimde daha yüksek olduğu belirlenmiştir (p-adj.=0,015). "Katılıyorum" grubu ise diğer iki gruptan anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Bu sonuç, özellikle kararsız kalan katılımcıların yaşça daha ileri olabileceğini göstermektedir.

Katılımcıların "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî inancımdaki değişim etkili oldu" ifadesine katılma durumu ile "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî bir

gereklilik (farz) olmadığını düşünmem etkili oldu" ifadesine katılma durumunun ilişkisi ele alınmıştır. Elde edilen verilere Ki-kare test uygulanmış ve sonuçlar şu şekilde tespit edilmiştir:

Tablo 34: Dinî inanç değişimi ile başörtüsünün dinî gereklilik olmadığını düşünme durumu arasındaki ilişki

	Dinî Gereklilik Olmadığını Düşünme			
Dinî İnanç Değişimi	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Toplam**
Katılmıyorum	111 (98,7)	22 (20,2)	22 (36,1)	155
Kararsızım	7 (9,6)	2 (2,0)	6 (3,5)	15
Katılıyorum	24 (33,7)	5 (6,9)	24 (12,4)	53
Toplam	142	29	52	233

- Parantez içindekiler beklenen (expected) değerlerdir.
- **Pearson Ki-Kare (χ^2)** = 24,010, sd=4, p<,001
- **Cramer's V** = 0,232 → Orta düzey ilişki

Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî inancımdaki değişim etkili oldu." ifadesine verilen cevaplar ile "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda, başörtüsünün dinî bir gereklilik (farz) olmadığını düşünmem etkili oldu" ifadesine katılma durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$). Bu iki ifadeye katılma durumu arasında orta seviyede güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Cramer's V= 0,232).

Çapraz tablo incelendiğinde; beklenenden daha fazla kişi dinî inançlarında bir değişim olmadığını ve başörtüsünün bir dinî gereklilik olarak gördüğünü ifade etmiştir. Dinî inancında değişim olduğunu ve başörtüsünün farz olmadığını düşündüğünü belirten katılımcı sayısı beklenenden (12,4) neredeyse iki kat fazladır (24). Dinî inancında değişiklik olduğunu söyleyip buna rağmen başörtüsünü dinî bir gereklilik olarak görenlerin sayısı ise beklenenden (33,7) belirgin şekilde azdır (24).

Bu bulgu, dini inançlardaki değişim ile başörtüsünün zorunluluğu hakkındaki inanç değişimi arasında önemli bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Yani, dini inançlarında değişim yaşayan kadınların, başörtüsünü dini bir gereklilik olarak görmemeye başladıklarında bu durumun başörtüsünü bırakma kararlarında etkili olduğu söylenebilir.

3.2.7. Başörtüsü Giymeyi Bırakmada Din Eğitiminin Etkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

3.2.8.1. Ailede Alınan Din Eğitimi

İlk eğitim yuvası olan ailede alınan din eğitimi bireyin hayatında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu sebeple ilerleyen yaşlarda dinî yönde alınan kararları anlayabilmek için bireyin ailede din eğitimi alıp almadıkları, aldıysa ailenin din eğitimindeki tutumları önemli bir yer tutmaktadır. Öncelikle kişisel özgürlük arayışı ile ailenin din eğitimindeki tutumları arasındaki ilişki ele alınacaktır:

Tablo 35: Kişisel özgürlük arayışı ile ailenin din eğitimi tutumu arasındaki ilişki

	Ailem Dinî Uygulamalar Konusunda Baskıcıydı			**Ailede Baskıcı Bir Din Eğitimi Aldım**		
Kişisel Özgürlük Arayışı	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**
Katılmıyorum	48 (76,2%)	4 (6,3%)	11 (17,5%)	52 (82,5%)	5 (7,9%)	6 (9,5%)
Kararsızım	13 (61,9%)	1 (4,8%)	7 (33,3%)	15 (71,4%)	1 (4,8%)	5 (23,8%)
Katılıyorum	50 (36,0%)	15 (10,8%)	74 (53,2%)	63 (45,3%)	20 (14,4%)	56 (40,3%)
Toplam	111 (49,8%)	20 (9,0%)	92 (41,3%)	130 (58,3%)	26 (11,7%)	67 (30,0%)

	Ailem, dinî uygulamalar konusunda baskıcıydı	**Ailede baskıcı bir din eğitimi aldım**
N	223	223
Pearson Ki-Kare	29,988 (p<0,001)	27,435 (p<0,001)
Serbestlik Derecesi	4	4
Phi	0,367 (p<0,001)	0,351 (p<0,001)
Cramer's V	0,259 (p<0,001)	0,248 (p<0,001)
Contingency Coefficient	0,344 (p<0,001)	0,331 (p<0,001)

Katılımcıların "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu" ifadesine katılım durumu ile "Ailem dinî uygulamalar (ibadetler, tesettür vs.) konusunda baskıcıydı" ifadesine katılım durumu arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen verilere Ki-kare testi uygulanarak çapraz tablo ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Yapılan analizlere göre; "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım

etkili oldu" değişkeni ile "Ailem dinî uygulamalar konusunda baskıcıydı" ifadesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$).

Katılımcıların %53,2'si başörtüsünü bırakma kararında kişisel özgürlük arayışının etkili olduğunu belirtmiş ve aynı zamanda ailelerinin dinî uygulamalar konusunda baskıcı olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan, bu kararda özgürlük arayışının etkili olmadığını belirten katılımcıların yalnızca %17,5'i ailelerinin baskıcı olduğunu dile getirmiştir. Bu bulgu, kişisel özgürlük arayışının ailenin dinî uygulamalardaki baskıcı oluşuyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Cramer's V değeri (0,259) ilişkinin orta düzeyde güçlü olduğunu göstermekte, bu ilişkinin tesadüften uzak olduğunu ifade etmektedir.

Araştırmaya katılanların "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu" ifadesine katılım durumu ile "Ailede baskıcı bir din eğitimi aldım" ifadesine katılım durumu ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan Ki-kare testi sonucunda iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sonuca göre; bireylerin kişisel özgürlük arayışı ile ailedeki din eğitimi tarzı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Cramer's V değeri 0,248 olup bu ilişki düzeyinin orta düzeyde güçlü olduğunu göstermektedir. Bu da bireylerin başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında kişisel özgürlük arayışlarının, ailedeki din eğitimi biçimiyle anlamlı bir şekilde bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çapraz tablodaki değerler incelendiğinde; "başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu" diyen katılımcılar arasında, "Ailede baskıcı bir din eğitimi aldım" ifadesine "katılıyorum" yanıtı verenlerin oranı (%40,3), "katılmıyorum" diyenlere göre (%45,3) düşük olsa da beklenen değere göre belirgin şekilde yüksektir (gözlenen:56; beklenen: 41,8). Aynı şekilde iki ifadeye de "katılmıyorum" cevabını veren katılımcıların büyük çoğunluğu (%82,5) ailede baskıcı bir din eğitimi almadıklarını belirtmişlerdir. Bu dağılım, yoğun bir şekilde özgürlük arayışında olan bireylerin, geçmişte daha baskıcı bir din eğitimi aldıklarını düşündüklerini göstermektedir.

"Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu" ifadesi ile "Ailede baskıcı bir din eğitimi aldım" ve "Ailem dinî uygulamalarda baskıcıydı" ifadeleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıda tablo halinde sunulmuştur:

Tablo 36: "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu" ifadesi ile ailenin din eğitimi tutumları arasındaki ilişki

	Ailede baskıcı bir din eğitimi aldım			Ailem dinî uygulamalarda baskıcıydı			
Başörtüsünü Bırakmada Aile Baskısı Etkili Oldu	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Toplam**
Katılmıyorum	117 (%68,0)	18 (%10,5)	37 (%21,5)	105 (%61,0)	13 (%7,6)	54 (%31,4)	172
Kararsızım	6 (%50,0)	2 (%16,7)	4 (%33,3)	2 (%16,7)	4 (%33,3)	6 (%50,0)	12
Katılıyorum	7 (%17,9)	6 (%15,4)	26 (%66,7)	4 (%10,3)	3 (%7,7)	32 (%82,1)	39
Toplam	130	26	67	111	20	92	223

Test / Ölçüt	Ailede Baskıcı Din Eğitimi	Dini Uygulamalarda Baskı
Pearson Ki-kare	36,377 (p<,001)	47,673 (p<,001)
Likelihood Ratio	36,195(p<,001)	47,795 (p<,001)
Linear-by-Linear Association	35,498 (p<,001)	38,335 (p<,001)
Cramer's V	0,413 (p<,001)	0,414 (p<,001)
Geçerli Vaka Sayısı	223	

Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu ifadesi ile "ailede baskıcı bir din eğitimi aldım" ve "ailem dinî uygulamalarda baskıcıydı" ifadeleri arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan Ki-kare test sonucuna göre başörtüsü giymeyi bırakma kararında aile baskısının etkisi ile "ailede baskıcı bir din eğitimi aldım" ve "ailem dinî uygulamalar konusunda baskıcıydı" ifadeleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Çapraz tablo verilerine göre; başörtüsü bırakma kararında aile baskısının etkisinin olduğunu söyleyen katılımcıların %66,7'si ailelerinde baskıcı bir din eğitimi aldıklarını ifade etmişlerdir. Aynı şekilde aile baskısının etkili olduğunu ifade eden katılımcıların %82,1'i de ailelerinin dinî uygulamalar konusunda baskıcı olduklarını ifade etmişlerdir. Cramer's V değeri (0,413 / 0,414) iki durum için de orta düzeyde güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu verilere göre ailenin din eğitimi ve dinî uygulamalar konusundaki baskıcı ve sert tutumları bireyler üzerinde bir aile baskısı oluşmasına sebep olmakta ve bu da başörtüsü giymeyi bırakma kararlarını etkilemektedir.

"Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda ailemle yaşadığım çatışmalar etkili oldu" ifadesi ile "Ailede baskıcı bir din eğitimi aldım" ve "Ailem dinî uygulamalarda baskıcıydı" ifadeleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıda tablo halinde sunulmuştur:

Tablo 37: Aileyle yaşanan çatışmaların başörtüsü giymeyi bırakma kararına etkisi ile ailenin din eğitimindeki tutumlarının ilişkisi

	Ailede baskıcı din eğitimi aldım			Ailem dinî uygulamalarda (ibadet, tesettür) baskıcıydı		
Ailemle Yaşadığım Çatışmalar Etkili Oldu	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**
Katılmıyorum	%74,5 (114)	%8,5 (13)	%17,0 (26)	%63,4 (97)	%7,8 (12)	%28,8 (44)
Kararsızım	%42,1 (8)	%26,3 (5)	%31,6 (6)	%36,8 (7)	0	%63,2 (12)
Katılıyorum	%15,7 (8)	%15,7 (8)	%68,6 (35)	13,7 (7)	%15,7 (8)	%70,6 (36)

Elde edilen verilere uygulanan Ki-kare testi sonuçlarına göre değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$). Değişkenler arası Cramer's V ilişki düzeyinin orta-yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir (0,376 ve 0,310). Çapraz tablodaki bilgiler incelendiğinde ailede baskıcı bir din eğitimi aldığını belirten katılımcıların yarısından fazlası (%68,6) başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında aile ile yaşadıkları çatışmanın etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda ailesinin dinî uygulamalarda baskıcı olduğunu belirten katılımcıların %70,6'i başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında aile ile yaşadığı çatışmaların etkilediğini belirtmiştir. Buna karşın ailesinde ailelerinin din eğitimi ve dinî uygulamalar konusunda baskıcı olmadığını belirten katılımcıların çok büyük bir bölümü ailelerinde çatışma yaşamadıklarını da belirtmişlerdir (%63,4). Bu veriler başörtüsü giymeyi bırakma kararında ailenin din eğitimi ve dinî uygulamalardaki tutumlarının doğacak çatışmalara zemin hazırladığını, sonuç olarak bireyin başörtüsünü bırakma kararında etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

"Ailede sevgiye dayalı bir din eğitimi aldım" ifadesi ile "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aileyle yaşadığım çatışmalar etkili oldu" ifadesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıda tablo halinde sunulmuştur:

Tablo 38: Ailede sevgi temelli din eğitimi alma durumu ile aileyle yaşayan çatışma ilişkisi

	Ailede sevgiye dayalı bir din eğitimi aldım			
Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda ailemle yaşadığım çatışmalar etkili oldu	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	Toplam
Katılmıyorum	%35,9 (55)	%14,4 (22)	%49,7 (76)	153
Kararsızım	%42,1 (8)	%26,3 (5)	%31,6 (6)	19
Katılıyorum	%52,9 (27)	%29,4 (15)	%17,6 (9)	51
Toplam	90	42	91	233

Pearson Ki-kare değeri: 18,007; Serbestlik derecesi (df): 4; Anlamlılık düzeyi (p): <0,001
Etki büyüklüğü (Cramer's V): 0,201 (p =0,001); Phi katsayısı: 0,284 (p=0,001)

İki değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla uygulanan ki-kare testine göre ailede sevgiye dayalı bir din eğitimi alma durumu ile başörtüsü giymeyi bırakma kararında aileyle yaşanan çatışmaların etkili olması arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$). Başörtüsü giymeyi bırakma kararında aileyle yaşanan çatışmanın etkisi olmadığını belirtenlerin büyük kısmı (%49,7) ailede sevgiye dayalı bir din eğitimi aldıklarını belirtmişlerdir. Buna karşılık, ailesiyle yaşadıkları çatışmalardan kaynaklı böyle bir karar aldığını savunanların büyük bir kısmı (%52,9) ailede sevgiye dayalı bir din eğitimi almadıklarını belirtmişlerdir. Elde edilen bulgular, ailede sevgi temelli bir din eğitimi almanın, başörtüsünü bırakma sürecinde aileyle yaşanabilecek çatışmaların etkisini azaltabileceğini göstermektedir. Etki büyüklüğü incelendiğinde ise, ilişkinin zayıf-orta düzeyde olduğu görülmüştür (Cramer's V=0,201).

3.2.8.2. Okulda Alınan Din Eğitimi

Araştırmaya katılanların "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî inancımdaki değişim etkili oldu" ifadesine katılım durumları ile "Okulda aldığım din dersleri dinî inancımı sorgulamama neden oldu" ifadesine katılım durumları arasındaki ilişki incelenmiştir:

Tablo 39: Okulda din eğitimi alma durumuna dair betimsel istatistikler

	Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî inancımdaki değişim etkili oldu			**Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda farz olmadığını düşünmem etkili oldu**		
Okulda Aldığım Din Dersleri Dinî İnançlarımı Sorgulamama Neden Oldu	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**
Katılmıyorum	111 (%73,5)	7 (%4,6)	33 (%21,9)	104 (%68,9)	13 (%8,6)	34 (%22,5)
Kararsızım	20 (%76,9)	3 (%11,5)	3 (%11,5)	17 (%65,4)	7 (%26,9)	2 (%7,7)
Katılıyorum	24 (%52,2)	5 (%10,9)	17 (%37,0)	21 (%45,7)	9 (%19,6)	16 (%34,8)

Katılımcıların bu ifadelere verdikleri cevaplardan elde edilen verilere Ki-kare test uygulanmıştır. Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî inancımdaki değişim etkili oldu" ifadesine katılma durumu ile "Okulda aldığım din dersleri dinî inançlarımı sorgulamama neden oldu" ifadesine katılma durumu arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$)[66]. Çapraz tablo incelendiğinde beklenen değerler ile gözlenen değerler arasında bazı sapmalar söz konusudur. "Katılıyorum" diyen bireyler arasında, din dersleri nedeniyle inancını sorguladığını belirtenlerin sayısı (n=17), beklenen sayıdan (10,8) belirgin şekilde fazladır. Bu durum, din derslerinin bazı bireyler üzerinde düşündürücü ve sorgulatıcı bir etki yarattığını ve bunun da zamanla dinî inançlarında bir dönüşüme yol açabileceğini düşündürmektedir. Cramer's V katsayısı 0,166 olarak hesaplanmış, bu da ilişki düzeyinin zayıf ile orta arasında olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, elde edilen veriler okulda alınan din derslerinin bireylerin dinî inançlarını sorgulamalarına, dolaylı olarak başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında etkili olabilecek dinî değişimlere katkı sağlayabileceğine işaret etmektedir. Aynı şekilde "katılmıyorum" grubunda inancını sorgulamadığını söyleyenlerin sayısı (115), beklenen sayıdan (108,5) daha yüksektir. Gözlenen değerin beklenen değerden yüksek olması, bu bireylerin din derslerinin inançlarını sorgulamalarına neden olmadığını ve dolayısıyla başörtüsü bırakma kararlarında dinî bir dönüşüm yaşamadıklarını ifade ettiklerini göstermektedir. Bu durum,

[66] Pearson Ki-Kare= 10,828, df=4, p=0,029
Likelihood Ratio p = 0,030
Linear-by-Linear Assocation p=0,027
Cramer's V= 0,156

din derslerinin herkes üzerinde aynı etkiyi bırakmadığını, bazı bireyler için inanç değişimine yol açmayıp kendi inançlarını sürdürmelerine katkı sağladıklarını ifade etmektedir.

Katılımcıların "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda, başörtüsünün dinî bir gereklilik (farz) olmadığını düşünmem etkili oldu" ifadesine katılım durumu ile "Okulda aldığım din dersleri dinî inançlarımı sorgulamama neden oldu" ifadesine katılım durumu arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testine göre; başörtüsünün dinî bir gereklilik olmadığını düşünme durumu ile okulda alınan din derslerinin dinî inancı sorgulatma durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$)[67]. Bu sonuç okullarda alınan din derslerinin bireylerin başörtüsünün dinî konumunu sorgulama eğilimleri üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir. Etki büyüklüğü değerlendirildiğinde; Phi (0,268) ve Cramer's V (0,189) değerleri ilişkinin düzeyinin zayıf ile orta arasında olduğunu göstermektedir

"Okulda aldığım din dersleri dinî inançlarımı sorgulamama neden oldu" ifadesine katılmayanların büyük çoğunluğu (%68,9) başörtüsünün dini bir gereklilik olmadığı düşüncesinin başörtüsü bırakma kararında etkili olmadığını belirtmiştir. Bu ifadeye katılanlar arasında ise, başörtüsünün dini bir gereklilik olmadığı düşüncesinin etkili olduğunu söyleyenlerin oranı %34,8'dir. Bu grup, diğer iki gruba kıyasla daha yüksek bir orana sahiptir. Kararsız olanların büyük çoğunluğu (%65,4) başörtüsünün dini bir gereklilik olmadığı düşüncesinin kararlarında etkili olmadığını ifade etmiştir. Bu bulgular, okulda alınan din derslerinin bireylerin dini inançlarını sorgulamalarına katkı sunmasının, başörtüsünün dini gereklilik olup olmadığına dair algıları ve buna bağlı olarak başörtüsü bırakma kararını etkileyebileceğini düşündürmektedir. Ancak bu etki, tüm katılımcılarda aynı düzeyde değildir; daha çok din derslerinin sorgulama sürecine katkı sağladığını düşünenlerde belirgindir.

Katılımcıların "Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda, başörtüsünün dinî bir gereklilik (farz) olmadığını düşünmem etkili oldu" ifadesine katılım durumu ile "Okulda aldığım

[67] Pearson Ki-Kare = 15,998, df = 4, p = 0,003
Likelihood Ratio p = 0,003
Linear-by-Linear Assocation p=0,027
Cramer's V= 0,189

din dersleri dinimi öğrenmeme katkı sağladı" ifadesine katılım durumu arasındaki ilişki incelenmiştir:

Tablo 40: Başörtüsünün farz olmadığını düşünme durumu ile okulda alınan din derslerinin dini öğrenmeye katkı sağlaması arasındaki ilişki

Başörtüsünün dini bir gereklilik (farz) olmadığını düşünmem etkili oldu	**Okulda aldığım din dersleri dinimi öğrenmeme katkı sağladı**			
	Katılmıyorum	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Toplam**
Katılmıyorum	63 (%44,4)	31 (%21,8)	48 (%33,8)	142
Kararsızım	4 (%12,9)	10 (%34,5)	15 (%51,7)	29
Katılıyorum	32 (%61,5)	9 (%17,3)	11 (%21,2)	52
Toplam	99	50	74	233

Yapılan Ki-kare ilişki testinin sonucuna göre; bu iki ifade arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$)[68]. İki değer arasındaki ilişkinin gücünü gösteren Cramer's V değeri (0,197) zayıf düzeyde ama anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

"Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda, başörtüsünün dinî bir gereklilik (farz) olmadığını düşünmem etkili oldu" ifadesine "katılıyorum" yanıtını veren bireylerin %61,5'i okulda aldıkları din derslerinin dini öğrenmeye katkı sağlamadığını belirtmiştir. Bu durum gruptaki bireylerin okulda verilen din eğitiminden yeterince fayda görmediklerini düşündüklerini ve bu durumun başörtüsünü bir farz olarak görmemelerine zemin hazırlamış olabileceğini göstermektedir. Öte yandan, başörtüsünün dinî bir gereklilik olmadığı düşüncesine "katılmıyorum" yanıtını veren bireylerin %33,8'i okulda alınan din derslerinin dini öğrenmeye katkı sağladığını düşünmektedir.

[68] **Pearson Ki-Kare:** $\chi^2(4) = 17,358$, $p = 0,002$; **Cramer's V:** 0,197 (ilişki düzeyi: zayıf-orta)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE YORUM

Araştırma kapsamında nitel ve nicel verilere dair elde bulgular önceki bölümde analizleriyle birlikte verilmiştir. Bu kısımda araştırma soruları temel alınarak nitel ve nicel verilerden ilgili olanlara yer verilerek yorum ve değerlendirmeler yapılacaktır.

4.1. Katılımcıların Yaş ve Eğitim Durumu Değişkenleri

Araştırmaya katılan bireylerin önemli bir kısmının 25-35 yaş aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yaş grubu, bireyin hem kimlik hem de inanç sistemine dair sorgulamalarını yoğun biçimde gerçekleştirdiği bir dönem olarak dikkat çeker. Aynı zamanda bu yaş aralığı, üniversite eğitimi ve iş yaşamına geçiş süreçleriyle de örtüşmektedir. Bu durum, başörtüsünü bırakma kararının sadece dinî gerekçelerle değil, toplumsal roller, mesleki kimlik ve bireysel özgürlük arayışıyla da ilişkili olduğunu göstermektedir.

Eğitim durumları değerlendirildiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun üniversite mezunu ya da lisansüstü eğitim almış bireyler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, eğitim seviyesi arttıkça bireylerin dinî meseleleri daha fazla sorguladığını, otoriteye karşı daha eleştirel bakış geliştirdiğini ve başörtüsü gibi sembollere dair tutumlarında değişiklik yaşadıklarını göstermektedir.

Nitel görüşmelerde de bu durum desteklenmektedir. Özellikle yüksek eğitim almış kadınlar, dinî kuralların bağlamını sorguladıklarını, başörtüsünü sadece bir ibadet ya da dinin bir cüzü olarak görmeyip, aynı zamanda toplumsal baskı aracı olarak da değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar hayatlarının ilk dönemlerinde başörtüsünü “aidiyet” veya “iman göstergesi” olarak görürken; eğitim süreci ilerledikçe bu anlamı değiştiğini, daha bireysel, sorgulayıcı ve özgürlük temelli bir yaklaşım geliştirdiklerini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak hem yaş hem de eğitim durumu, başörtüsünü giymeyi bırakma kararının arka planında yer alan önemli bir demografik etken olarak öne çıkmaktadır. Özellikle

yüksek öğrenim gören ve genç yetişkin yaş grubundaki bireylerde, dinî sembollere yönelik tutumların daha değişken ve sorgulayıcı olduğu söylenebilir.

4.2. Başörtü Giymeye Başlama ve Bırakma Yaşı

Katılımcıların başörtüsü giymeye başlama yaşlarının çoğunlukla ergenlik dönemine, özellikle lise yıllarına (13-18 yaş aralığı) denk geldiğini göstermektedir. Nicel verilerde bu eğilim net bir şekilde ortaya çıkarken, nitel görüşmeler bu dönemin aile ve sosyal çevrenin dinî değerleri aktarmada en yoğun olduğu, aynı zamanda ergen kimliğinin şekillendiği bir süreç olarak önem kazandığını göstermektedir. Katılımcılar genellikle bu dönemde başörtüsü kararının kendi bireysel inançlarından ziyade aile beklentileri, toplumsal normlar ve dinî geleneklerin etkisiyle alındığını belirtmişlerdir. Bu dönemde katılımcılarda başörtüsüne yönelik dinî bir bilinç gelişmemiş olması dikkat çekmektedir.

Başörtüsü giymeyi bırakma yaşı ise yaklaşık 22-30 yaş aralığına denk gelmektedir. Bu yaş dönemi, bireylerin üniversite hayatına geçişi, farklı sosyal çevrelerle etkileşim kurma ve eleştirel düşünme becerisinin gelişmesi gibi etkenlerle karakterizedir. Nitel verilerde katılımcılar, üniversiteye başladıklarında veya iş hayatına atıldıklarında kendi dinî bilgilerini sorgulamaya başladıklarını ve başörtüsünü artık bir zorunluluk olarak değil, tartışmaya açık bir uygulama olarak gördüklerini ifade etmişlerdir.

Özellikle aileden uzakta geçirilen eğitim sürecinin, farklı inanç ve yaşam tarzlarıyla kurulan arkadaşlıkların, başörtüsü kullanımına dair önceki kabullerin sorgulanmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Bazı katılımcılar bu sorgulama sürecini içsel bir çatışma ve vicdan muhasebesi olarak tarif ederken bazıları ise oldukça sancılı ama özgürleştirici bir deneyim olarak vurgulamıştır.

Sonuç olarak başörtüsünü giymeye başlama ve bırakma yaşları değerlendirildiğinde ergenlik döneminde daha çok dışsal motivasyonlarla verilen başörtüsü giyme kararı, genç yetişkinlikte bireysel değerler, dinî algılar, özgürlük arayışı temelinde gözden geçirilmekte ve bazı kadınlarda bu durum başörtüsünü bırakma kararıyla sonuçlanmaktadır.

4.3. Aile ve Yetişilen Çevrenin Tutumları

Araştırma bulguları, aile ve sosyal çevrenin başörtüsü kullanımını güçlü biçimde destekleyen ve zaman zaman zorunlu kılan bir tutuma sahip olduğunu göstermektedir. Nicel veriler, aile baskısının başörtüsü giymeyi bırakma kararı üzerinde önemli bir etkisini ortaya koyarken, nitel görüşmeler bu baskının içeriğini ve katılımcıların deneyimlerini detaylı bir şekilde açığa çıkarmaktadır.

Katılımcılar başörtüsünü kullanmaya genellikle ergenlik dönemiyle birlikte ve çoğunlukla kendi içsel motivasyonlarından çok aile ve sosyal çevrelerinin beklentileriyle şekillendiğini belirtmişlerdir. Birçok katılımcı başörtüsünü "dindar bir aile kızı" olmanın göstergesi olarak görmeye yönlendirildiklerini, ailelerinin bu sembol üzerinden toplumsal onay ve saygınlık arayışında olduklarını ifade etmişlerdir.

Geniş aile kavramının yaygın olduğu ve sosyal çevrenin de kişinin üzerinde etkili olduğu Türkiye'de bir gerçektir. Mahalle, akraba çevresi gibi sosyal ağlar, başörtü kullanmayı bir norm haline getirmiş ve bu normdan sapmayı olumsuz yargılayan tutumlar geliştirmiştir. Bu sebeple katılımcılar gençlik dönemlerinde bu tepkilere ve dışlanmalara maruz kalmaktan korkarak başörtüsünü çıkarmayı akıllarından geçirmediklerini dile getirmişlerdir.

Başörtüsü giymeyi bırakma kararında ise aile ve sosyal çevreyle yaşanan çatışmalar belirginleşmiştir. Katılımcılar başörtüsü giymeyi bırakma kararını açıkladıklarında ailelerinden hayal kırıklığı, öfke, üzüntü, utanç ve dışlama gibi tepkiler aldıklarını belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar ise aldıkları bu karar sebebiyle aileleriyle ilişkilerinde kopukluk yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Sosyal çevrede de olumsuz bakışlar, etiketleme, dışlama ve eleştiri gibi tutum ve tavırlar gözlemlenmiştir. Ancak iş hayatına atılan ya da genç yetişkinlik döneminde bu kararı alanların daha net bir tavır sergileyerek çevreden gelecek tepkileri umursamadıkları da dikkat çekmektedir. Bu da sahip olunan özgüvenle alakalı bir durum olarak kendisini göstermektedir.

Aile içindeki iletişim dili ve duyguların paylaşılma biçimi, ailenin benimsediği değerlerin bireyler tarafından kabul edilmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Araştırma bulguları, baskıcı ve sert bir iletişim ortamına sahip ailelerde yetişen bireylerin, iletişimin güçlü ve

sevgi temelli olduğu aile ortamlarında yetişenlere kıyasla başörtüsünü bırakma kararı verme oranlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Ailenin dinî inancı, bu inancın gereklerini hayatına titizlikle geçirmesi dinî pratiklerin birey tarafından içselleştirilmesinde etkili olmaktadır. Ailenin dinin tüm emir ve tavsiyelerine karşı hassasiyetle yaklaşması, söz ve eylemlerinin tutarlı olması birey açısından oldukça önemlidir. Bu durum ailenin söylemlerinin çocuk üzerindeki etkinliğini artırmakta ve çocuğun ailenin fikirlerine olan güvenini sarsmamaktadır. Ailenin dinin emirlerini bir bütün olarak kabul etmeyip yalnızca başörtüsü çerçevesinde bir dinî argümanı hayatına geçirmeye çalışması ve birey üzerine bu konuda baskı yapması ilerleyen süreçlerde ailenin dine karşı duruşunun sorgulanmasına ve aileden öğrenilen bilgilere de şüphe duyulmasına sebep olmaktadır. Bununla birlikte ebeveynlerin de dinî değerleri yaşama konusunda ortak bir tutum sergilemesi de oldukça elzemdir. Ebeveynlerden birinin dinin emirleri konusunda hassasiyet gösterip diğerinin önemsememesi, dinin emirlerine yaklaşım noktasında bireyi ikilemde bırakmaktadır. Kara'nın yapmış olduğu çalışmada da katılımcıların ailelerinin dindarlıkları ile ilgili yer verdiği ifadelerinde anne babanın ortak bir tutum sergilemedikleri, anne babadan birinin dini gereği gibi yaşamaya çalıştığını ifade etmeleri bu noktada görüşlerimizi destekler niteliktedir[69] Aynı şekilde başörtüsü giymeyi bırakan 102 kadınla yaptığı görüşmelerden oluşturduğu nitel çalışmasında Horozcu da bu konu üzerine önemle eğilmiş, ailenin dindarlığını ele alarak ebeveynlerden en az birisinin dindarlık noktasında sıkıntılı olduğunu tespit etmiştir. Başörtüsünü bırakan kadınların ebevenlerinin dinî açıdan sorunlu olduğunu da ifade etmekle çalışmamızı desteklemektedir.[70]

Sonuç olarak, aile ve sosyal çevre başörtüsünü yalnızca inanç göstergesi olarak değil, ahlaki değerler, aile onuru ve toplumsal statü ile iç içe geçmiş bir kimlik işareti olarak konumlandırmıştır. Ailenin ve sosyal çevrenin bu tutumu başörtüsünün anlamını ve dindeki yerini içselleştirmekten çok toplumsal bir öge, dinî bir gösterge olarak hayatlarında yer almasına sebep olmuş, bireylerin hayatlarında kalıcı olmaktan uzaklaşmıştır.

---

69 Kara, *Başörtüsü Çıkarma Deneyimi: Nitel Bir Çalışma*, 31-32.
70 Horozcu, *Kayıp Giden Başörtüsü*, 309.

4.4. Başörtüsü Giymeyi Bırakma Kararına Etki Eden Sebepler

Nicel ve nitel verilerden elde edilen bulgulara göre başörtüsü giymeyi bırakma kararında katılımcıların en çok vurguladığı sebep "kişisel özgürlük arayışı" olmuştur. Özellikle eğitim seviyesinin artması ve genç yetişkinlik çağında katılımcıların başörtüsünün yaşamak istedikleri özgür hayatı kısıtladığı ya da ailesinin isteği ve zoruyla kullanmaya başladığı için kişisel özgürlük alanının ihlal edildiği düşüncesiyle başörtüsü giymeyi bırakma kararı almışlardır. Burada başörtüsünün kısıtlayıcı bir etken olarak algı oluşturulmasının ve toplumsal olarak başörtülü kadınların kendilerini toplumdan büyük oranda tecrit etmesi düşüncesinin yaygın olmasının etkisi gözlenmektedir.

Bazı katılımcılar başörtüsünü gereği gibi taşıyamadıkları veya başörtüsüne uygun bir yaşam tarzı sürdüremedikleri düşüncesiyle de başörtüsünü bırakma kararı aldıklarını ifade etmişlerdir. Bunu "başörtüsünü temsil ağırlığı" olarak nitelendiren Sağırlı, çalışmasında başörtüsü giymeyi bırakma sebeplerinin en başında dile getirmiştir.[71] Her ne kadar başörtüsü bırakma sebebi olarak ilk sırada zikretmesek de en önemli nedenlerinden biri olarak çalışmamızda elde ettiğimiz verileri desteklemektedir.

Katılımcıların başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında dile getirilen önemli sebeplerden biri de ailelerin kuralcı, baskıcı ve tutarsız tutumlarıdır. Katılımcılar ailelerinin başörtüsünü tartışılmaz bir norm olarak ve kendi kararlarına saygı duyulmadan zorlandığını vurgulamışlardır. Ailede bireyin kendisinden büyük kadınların başörtülü olması bu durumu kabullenmesini kolaylaştırmış ancak taklit yoluyla öğrenilen bu tutum bir aidiyet bilinciyle içselleştirilemediği için ilerleyen yaşlarda sorgulanarak vazgeçilmesi kolay bir obje halini almıştır. Ailenin baskıcı tutum ve davranışları bireyi daha fazla sorgulamaya ve inatlaşmaya götürdüğü belirlenmiştir. Ayrıca ailelerin başörtüsünü dinî bir simge olarak kabul etmesi ve bunu dayatmasına karşın diğer dinî ibadet ve tutumlarda aynı hassasiyeti göstermemiş olması da katılımcıların büyük çoğunluğunun dikkat ettiği ve sorguladığı bir nokta olmuştur. Bu da aileye ve kararlarına olan güveni zedeleyen bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Çalışmasında başörtü giymeye başlama davranışının nedenleri arasında aile ve çevre baskısı üzerinde ısrarla duran Olgun, bırakma kararında da en büyük etkenin yine aile ve çevre baskısı olduğunu dile getirmiştir.[72] Başörtüsü

[71] Sağırlı, *Başörtüsü Giymeyi Bırakan Üniversite Mezun Ve Çalışan Kadınlar Üzerine Nitel Bir Araştırma*, 169.

[72] Olgun, *Bireysel Bir Tercih Olarak Örtünme ve Açılma*, 80.

giymeyi bırakma kararının öncesinde ve karar verildikten sonra aile baskısının olması tüm katılımcılar için geçerli bir durum değildir. Kişisel özgürlük arayışı düşüncesiyle başörtü giymeyi bırakma kararı sonrası aile ve çevrelerinden çok ciddi tepki alanların sayısı çok değildir. Bu nedenle aile Olgun'un iddia ettiğinin aksine aile baskısından ziyade kişisel özgürlük arayışı başörtüsü giymeyi bırakma kararının altındaki en önemli etkendir.

Katılımcıların başörtüsüne yüklenen anlamı sorgulamaları ve dinî algıda yaşadıkları değişim de başörtüsünü bırakma kararındaki etkenlerden biridir. Başörtüsünün dindeki yerini sorgulayarak ve ilgili ayetleri farklı yorumlayarak başörtüsünü farklı şekilde konumlandırıldığı tespit edilmiştir. Katılımcıların bir kısmı başörtüsünü tarihsel bir yoruma tâbi tutarak, ilgili ayetin indirildiği döneme hitap ettiğini ve cahiliye toplumunda zaten olan bir uygulamanın düzenlemesi olduğunu, o dönemdeki kadınları korumak için gönderilmiş bir ayet olduğunu ifade etmişlerdir. Az sayıda katılımcı ise başörtüsü ile ilgili ayette örtünmenin sınırlarını "teşhircilikten kaçınmak" olarak yorumlamış ve bunun başörtüsü ile bir ilgisi olmadığını ileri sürmüştür.

Sosyal medya da direk olmasa da dolaylı olarak başörtüsü bırakma kararını destekleyici nitelikte etkisini göstermektedir. Özellikle genç katılımcılarda sosyal medyayla farklı bakış açılarına ulaşmalarının ve farklı yaşantıların da mümkün olduğunu fark etmelerinin bu süreci hızlandırdığı tespit edilmiştir. Sosyal medyada yayınlanan başörtüsü bırakan kişilerin deneyimlerini paylaştıkları yazılar ve görseller katılımcıları aldıkları kararda cesaretlendirmiştir. Sosyal medya, kapalı çevrelerde tabu olan konuları görünür kılmakta, alternatif anlatılar sunmakta ve bireysel sorgulamayı desteklemektedir. Sosyal medya ve kitle iletişim araçları bireysellik ve kişisel özgürlük düşünceleri üzerinde etkili olmaktadır. Sosyal medyanın özgürlük arayışında olan bireyler üzerinde etkili olduğu nicel verilerle de desteklenmektedir. Özgürlük arayışında olma ile sosyal medyanın başörtüsü giymeyi bırakma kararına etkisi arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur.

Katılımcıların bir kısmı, başörtüsünün siyasallaşarak belirli bir siyasi ideolojinin simgesi hâline gelmesinden rahatsızlık duyduklarını ifade etmiştir. Özellikle başörtüsünün belli bir siyasi parti ile özdeşleştirilmesi, bu partiye karşı mesafeli olan bazı katılımcıların başörtüsünü bir tepkisellik aracı olarak terk etmelerine neden olmuştur. Bunun yanı sıra, söz konusu partinin temsilcisi konumundaki bazı siyasetçilerin tutarsız tutum ve

söylemleri, katılımcılarda dindarlık ile siyasal temsil arasındaki mesafeyi sorgulamalarına yol açmış; bu da başörtüsünü, bu temsilden uzaklaşmanın bir yolu olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Türkiye'de başörtüsü serbestliği gelmesini kadınların özgürce giyim kuşam tercihinin önünde bir engel olarak yorumlayan Özcanlı, siyasi uygulamaları eleştirerek bu konuda sert bir tutum sergilemiştir. Başörtüsü serbestliği ve cemaatlere/vakıflara verilen izinlerle kadınların özgürleşmek yerine daha çok hayattan tecrit edildiğini iddia etmektedir.[73] Ancak elde ettiğimiz verilerden çıkan sonuç bunun aksini söylemektedir. Başörtüsünün serbestliği, başörtüsü giyme kararını destekleyip kadınların giyim konusunda özgürce tercihte bulunmalarının önünü açarken, bilakis İslamî camiayla dolayısıyla başörtüsüyle özdeşleştirilen siyasi partilerin yanlış uygulamaları ve kararları bireyleri, söz konusu partinin yandaşı gibi görünmeme konusunda etkilemiş ve bu kararı almalarının yolunu açmıştır.

4.5. Din Eğitimi ve Başörtüsü Bırakma Kararına Etkisi

Araştırma bulguları, katılımcıların aldıkları din eğitiminin niteliği ile başörtüsünü bırakma kararları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılar, ailelerinin dinî konuları çoğu zaman tartışmaya kapalı, sorgulamayı reddeden ve otoriter biçimde aktardığını belirtmişlerdir. Dinî pratiklerin ve başörtüsünün anlamı üzerine açıklamalar yapmak yerine, itaat ve geleneksel normlara uygunluk vurgusu öne çıkmıştır.

Birçok katılımcı ergenlik döneminde ailesinin beklentileri ve istekleri doğrultusunda başörtüsü kullanmaya başladığını ifade etmişlerdir. Ailede kendilerinden yaşça büyük kadınların başörtülü olmaları bu durumu doğal bir süreç olarak görüp kabullenmelerini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda ailenin dinî değerleri yaşamasının, bireyin bu değerleri hayatlarına geçirmeleri noktasındaki etkisini göstermektedir. Ancak bu tutum ve davranışın doğru bir şekilde anlatılarak benimsetilmemesi süreç içerisinde sorgulanmasına ve kabullenilmesinin de zorlaşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca ailelerin başörtüsü konusunda gösterdikleri hassasiyeti dinin diğer emirleri konusunda göstermemiş olması katılımcılarda güven kaybına sebep olmuştur. Aile içinde sevgi dilinin eksikliği ve iletişim kanallarının zayıf olması, başörtüsünün bireysel bir inanç göstergesi olmaktan ziyade aile onuru veya toplumsal saygınlık sembolü haline gelmesine

[73] Özcanlı, *Türkiye'de Başörtüsünü Çıkaran Kadınların Direniş Motivasyonları Üzerine Bir İnceleme*, 166,167.

yol açmıştır. Bu baskıcı ve açıklayıcı olmayan yaklaşım, genç yetişkinlik döneminde bireylerin aileden alınan dinî bilgileri yeniden sorgulamalarına ve başörtüsü giymeyi bırakma kararına zemin hazırlamıştır.

Okullarda ya da çeşitli kurumlarda alınan din eğitimi de katılımcıların başörtüsüne bakışını şekillendiren önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. Araştırma bulguları, okul ortamındaki din eğitiminin genellikle yüzeysel, bilgi aktarımına dayalı, ezberci ve eleştirel düşünceyi teşvik etmeyen bir yapıda olduğunu göstermektedir. Katılımcılar okulda başörtüsünün dinî dayanaklarının yeterince anlatılıp tartışılmadığını ve din eğitimcilerinin çoğu zaman geleneksel ve toplumsal kabulleri devam ettirdiğini belirtmişlerdir.

Bazı katılımcılar okulda din eğitimi veren öğretmenlerin tutumlarındaki tutarsızlıkları, katılımcılıktan uzak ve yargılayıcı yaklaşımları sebebiyle başörtüsüne dair sorularına yanıt bulamadıklarını ifade etmişlerdir. Din öğretmenlerinin ya da kurs hocalarının başörtüsünü "farz" olarak aktarmalarına rağmen bu görüşü temellendirmede yetersiz kaldıkları ve sorulara açıklayıcı yanıt vermedikleri bazı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bu durum başörtüsünü bilinçli ve içselleştirilmiş bir ibadet olarak değil, toplumsal bir zorunluluk veya gösteriş unsuru olarak algılanmalarına neden olmuştur. Genç yetişkinlik döneminde farklı kaynaklardan bilgi edinmeye başladıklarında ise okulda aldıkları eğitimin eksik ve yetersiz olduğunu fark ederek başörtüsünün dindeki yerini sorgulamaya başlamışlardır. Yine bazı katılımcılar din eğitimcilerinin tutarsız davranışlarından etkilenmiş; örneğin başörtüsünü savunan bir eğitimcinin kendi aile üyelerinde bu uygulamayı önemsememesi veya özel yaşamında çelişkili davranması, bazı katılımcıların bu konudaki inancını sarsmıştır.

Katılımcıların din eğitimi aldıkları kurumlarda karşılaştıkları sert ve empatiden uzak tavırlar, her birey üzerinde farklı etkilere sebep olmuştur. Eğitim sürecinde öğrencilerin karakter özelliklerinin dikkate alınması ve bu doğrultuda değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Zira farklı kişiliklerin bir arada bulunduğu ortamlarda eğitim faaliyetlerini yürütmek, özel bir hassasiyet ve incelik gerektirmektedir. Bulgulara göre, bazı katılımcılar din eğitimi aldıkları kimselerin sert tavırlarını üzücü bulmuş, çekingen karakterde olması sebebiyle daha da içine kapanmış ve bu nedenle din eğitiminden ve dinî kurumlardan uzaklaşma eğilimi göstermiştir. Din eğitimcisinin dilinin yargılayıcı,

suçlayıcı veya mesafeli olması, katılımcıların dinî konulardan uzaklaşmasına veya başörtüsüne karşı duygusal bir kopuş yaşamasına neden olmuştur Buna karşın bazı katılımcılar ise söz konusu tavırların başörtüsü giymeyi bırakma kararları üzerinde doğrudan etkili olmadığını ifade etmiştir. Bu durum, din eğitimcilerinin öğrencilerin bireysel özelliklerini ve mevcut durumlarını dikkate alarak onları yakından tanımalarının, iletişimlerini bu temelde kurmalarının ve böylece muhtemel olumsuz sonuçların önünde geçmelerinin önemine işaret etmektedir. Aksi takdirde öğrencilerde dinî konulara yönelik yabancılaşma ve olumsuz tutum geliştirme riski artabilmektedir. Dolayısıyla din eğitiminde pedagojik duyarlılık sadece bilgi aktarımının değil, öğrencinin dinî gelişiminin de sağlıklı biçimde ilerleyebilmesi için kritik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Ancak az sayıda dile getirilmiş olsa da aldıkları din eğitiminde daha samimi, kucaklayıcı, yargılamadan uzak ve anlayışlı bir din eğitimi tarzı benimseyen eğitimcilerin olumlu bir etki bıraktıkları tespit edilmiştir. Kendileri üzerinde olumlu etki bırakan eğitimcilerle karşılaşan katılımcıların başörtüsüne karşı aşırı sert bir tavır takınmadıkları, farklı gerekçe ya da beklentilerle başörtüsü giymeyi bıraktıkları anlaşılmaktadır.

Katılımcıların büyük çoğunluğu din eğitimini gerekli görürken az bir kısmı din eğitiminin bir ihtiyaç olmadığı kanaatindedir. Yaygın bir düşünce olarak çocuklarına verilecek din eğitiminde dinî ibadetler temelli bir eğitim değil ahlak temelli bir eğitimi uygun ve doğru görmektedirler. Din eğitiminde sevgi temelli ve sorgulamaya açık bir eğitim tarzının benimsendiği anlaşılmaktadır. Başörtüsü konusunda ise beklendiği üzere katılımcıların kendi çocuklarına başörtüsü konusunda herhangi bir dayatmada bulunmayacaklarını, bu kararı kendi isteklerine bırakacaklarını belirtmişlerdir. Başörtüsünü anlatmaları gerektiğinde ise bunu dinî bir amaca ve anlama oturtarak vermeyi uygun bulmaktadırlar.

Sonuç olarak hem ailede hem örgün ve yaygın eğitim kurumlarında alınan din eğitiminin içeriği ve yöntemi, katılımcıların başörtüsü giymeyi bırakma kararlarında belirleyici rol oynamaktadır. Baskıcı, sorgulamaya kapalı ve yüzeysel bir din eğitimi, başörtüsünün anlamını içselleştirmeyi güçleştirirken; genç yetişkinlikte artan sorgulama ve özgürleşme eğilimleri bu uygulamanın terk edilmesine zemin hazırlamaktadır. Alınan din eğitiminin derinliği ile eğitimcinin rolü de oldukça önemlidir. Din eğitimcisinin bilgi aktarım tarzı, pedagojik yaklaşımı ve kişisel tutumları, başörtüsünün birey tarafından nasıl algılandığını ve içselleştirildiğini doğrudan etkilemektedir. Katılımcıların deneyimleri, din

eğitimcilerinin dinî sembolleri temsil etme ve aktarma biçimlerinin, genç bireylerin bu sembollerle kurduğu ilişki üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu tezin konusu, çeşitli sebeplerle başörtüsü giymeyi bırakan 18-40 yaş arası kadınların din eğitimi durumlarını araştırmak olup, aynı zamanda bu kadınların başörtüsü giymeyi bırakma kararlarının altında yatan sebepleri sosyolojik ve psikolojik boyutta anlamaya çalışmaktır. Bu kadınların yaşantılarından yola çıkılarak bu kararlarından öncesi, karar aşaması ve sonrasını kapsayacak şekilde anlamak ve analiz etmektir. Çalışmamız karma yöntem çalışması olarak tasarlanmıştır. Bu sayede nicel ve nitel yöntem birleştirilerek iki yöntemin de güçlü yönlerinden yararlanılmış, bu sayede karmaşık bir yapıya sahip olan insanın daha iyi anlaşılması sağlanarak kapsamlı bir çalışma elde edilmesi amaçlanmıştır.

Tez için kullanılan yöntem ve teknikler karma yöntem araştırma tekniklerine dayanarak belirlenmiştir. Bu amaçla araştırmada nicel veriler anket aracılığıyla toplanmış, nitel veriler ise derinlemesine mülakat yapılarak katılımcılarla yapılan görüşmelerden toplanmıştır.

Çalışmamızda öncelikle katılımcıların aileleri ve yetiştikleri çevre ele alınmıştır. Elde edilen verilerle yapılan nitel ve nicel analizlerde katılımcıların neredeyse tamamı kendilerini dindar olarak tanımlayan ailelere sahip oldukları tespit edilmiştir. Ailelerin dinî yaşantıları birbirlerinden farklılık göstermekle birlikte ailelerin çoğunluğunda dinî ibadetler konusunda tam bir hassasiyetin ve düzenin olmadığı anlaşılmaktadır. Katılımcılar kendilerini dindar olarak adlandıran ve çoğunluğu oluşturan bu ailelerinin dindarlık göstergesini daha çok başörtüsü üzerinden oluşturmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Bazı ailelerde anne bazısında ise babanın dinî konularda hassasiyeti göze çarparken anne ve babanın ortak bir duruş sergilememiş olması da din eğitimi açısından dikkat çekici bir noktadır. Katılımcıların yetiştikleri sosyal çevre de genel olarak aileleriyle paralellik gösteren bir yapıya sahiptir. Din eğitiminde ebeveynlerin ortak bir duruş sergilemesi ve dini temsil biçimleri oldukça önemlidir.

Araştırmada kadınların başörtüsü giymeye nasıl başladıkları sorusuna cevap aranmış ve nihai kararlarının altındaki sebepler bu sayede daha iyi anlaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda katılımcıların başörtüsü giymeye başlama sebepleri ardında farklı etkenler olmakla birlikte çoğunlukla "ergenlik dönemine girdiğinde kızlar başörtüsü takar" anlayışıyla bir rutin olarak bu tutumu gösterdikleri anlaşılmaktadır. Ailenin bu doğrultudaki kabulü/anlayışı ve yönlendirmesi, ailedeki diğer kadınların başörtülü oluşu

gibi sebeplerle katılımcının kendi düşüncesi ve rızasıyla değil çevrenin etkisiyle başörtü giymeye başladığı tespit edilmiştir. Ancak bu durum başörtüsünün yerini ve anlamını katılımcının zihninde ve kalbinde doldurmamış, kendisi için bir simge ve ailesinin isteklerini yerine getiren bir objeden öteye gidememiştir. Bununla birlikte çok az sayıda da olsa kendi isteğiyle başörtüsü giymeye başlayan katılımcılar da mevcuttur.

Din eğitiminin başörtüsü konusundaki etkisini görmek adına katılımcıların din eğitimi durumları incelenmiştir. Katılımcıların hepsinin belirli düzeyde din eğitimi aldıkları söylenebilir. İlk olarak din eğitimlerini ailelerinde alan katılımcıların hepsi en azından okulda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleriyle aile dışında da din eğitimi almışlardır. Bunun yanında katılımcıların büyük çoğunluğu yaz döneminde gidilen günübirlik Kuran kursları, yaz dönemi ya da uzun dönemli yatılı Kur'an kursları ya da İmam Hatip lisesine giderek örgün ya da yaygın eğitim kurumlarında din eğitimi almışlardır. Aldıkları din eğitimlerinin niteliği ve eğitimcinin tutumunun birey ve aldığı karar üzerindeki etkisi incelendiğinde bireyin dinî yaşantısı üzerinde özellikle ailenin dinî tutum ve davranışlarının etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ailenin dinî tutum ve davranışlarında baskıcı ve zorlayıcı bir tavır sergilemesi ya da din eğitiminde oldukça önemli bir öğretim şekli olan örnek olma davranışının ailelerde etkili olmaması bireyin dinî yaşantıya olan tavrında etkili olmaktadır. Özellikle örneklik noktasında ailenin söylemleriyle eylemlerinin uyuşmaması bireyin ailesinin dinî düşünceleri konusunda güvensizlik yaşamasına sebep olmuştur. Yine din eğitimi kurumlarındaki din eğitimcinin tutum ve davranışları da bireyin dine ve dinî pratiklere olan ilgisini etkilemektedir. Başörtüsü özelinde elde edilen veriler incelendiğinde katılımcılara ailelerinde aldıkları dinî eğitimde başörtüsü ile ilgili bir anlatım yapılmadığı, yalnızca bir kural olarak dayatıldığı tespit edilmiştir. Aile dışında, okul ve Kuran Kursu gibi kurumlarda aldıkları eğitimlerde de katılımcıların büyük çoğunluğunun başörtüsüne dair bir eğitim almadıklarını, aldıkları din eğitimlerinde daha çok namaz, oruç gibi temel görülen ibadetler üzerine bir eğitim verildiğini ifade etmişlerdir. Din eğitiminde önemsenmeyen başörtüsü konusu, ilerleyen zamanlarda da etkisini kaybetmiştir. Ayrıca katılımcıların çoğunluğu ailelerinde başörtüsü konusunda kendisine baskı yapıldığını ancak ailelerinin özellikle namaz gibi önemli bir ibadeti yapma konusunda gevşeklik göstermeleri başörtüsünün dindeki yeri konusunda sorgulamaya itmiştir. Başörtüsü giymeyi bırakan kadınların ailelerinde

ebeveynlerden en az birinin dinin emirlerini hassasiyetle yerine getirme konusunda sıkıntılı olması da dikkat çekicidir.

Başörtüsünü bırakma sebepleri incelendiğinde, en önemli etkenin kişisel özgürlük arayışı olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar, başörtüsünün kendilerini sosyal hayattan uzaklaştırdığını, belirli istek ve faaliyetlerine engel olduğunu ve genel olarak özgürlüklerini kısıtladığını ifade ederek, başörtüsünü bırakmayı bir özgürleşme aracı olarak görmüşlerdir. Girdikleri ortamlarda özgürce davranmak isteyen bireyler, başörtüsünün bu istekleri karşısında bir engel olarak görmüş, bu isteklerini gerçekleştirdiklerinde de başörtüsünü temsil edemedikleri düşüncesine girerek ikilem yaşamışlardır. Bu ikilemde tercihin başörtüsünü bırakmaktan yana kullanılması ise dikkat çekicidir.

Bir diğer önemli etken ise aile baskısı ve aile içi iletişim eksikliği olarak ortaya çıkmaktadır. Katılımcılar, ailelerinde başörtüsü konusundaki baskıcı tutumların ve yetersiz iletişimin, ilerleyen süreçte bu kararı sorgulamalarına ve kimi durumlarda tepkisel biçimde başörtüsünü bırakmalarına yol açtığını belirtmişlerdir. Nitel görüşmelerde katılımcılar ailelerinin baskısından bahsetmekte, ancak bu durum ana sebep olarak sunulmamakla birlikte tüm katılımcıların dile getirdiği bir durum olmamıştır. Nicel araştırmada da aile baskısının en önemli sebeplerden sayılmaması dikkat çekicidir. Başörtüsünün dindeki yerini sorgulama da başörtüsünü bırakma kararını etkileyen bir diğer önemli faktördür. Katılımcılar, ailelerin ve din eğitimi veren kişilerin dinî tutum ve davranışlarındaki tutarsızlıkların, bu sorgulamayı tetiklediğini dile getirmişlerdir. Ayrıca bazı katılımcıların Kur'an ayetlerini tarihselci bir bakış açısıyla yorumlamaları, başörtüsünün dinî bağlamdaki konumunu yeniden değerlendirmelerine sebep olmuştur. Ancak bu geneli yansıtan bir durum değildir.

Bunlara ek olarak, sosyal medya ve kitle iletişim araçlarında başörtüsünü bırakma deneyimlerini paylaşan kadınların görünürlüğü, doğrudan olmasa da dolaylı olarak katılımcıların karar süreçlerini etkilemiştir. Sosyal medyanın başörtüsünü bırakma kararındaki etkisinin oldukça az olduğu, kişisel özgürlük arayışında olan bireyleri daha çok etkilediği tespit edilmiştir.

Özellikle son yıllarda başörtüsünün siyasi bir simge olarak görülmesi, belirli bir siyasi partiyle özdeşleştirilmesi ve bu partinin liderlerinin dinî değerlerle bağdaşmadığı iddia

edilen tutum ve söylemleri, bazı katılımcılarda başörtüsünü bırakma yönünde bir tepki geliştirilmesine neden olmuştur. Ülkemizde siyasi olarak başörtüsünün serbestliği başörtüsü giyme kararını destekleyip kadınların giyim konusunda özgürce tercihte bulunmalarının önünü açmıştır. Ancak İslamî camiayı temsil ettiği düşünülen siyasi liderlerin dine uygun olmayan davranışlarda bulunduğu iddia edilerek, bu siyasi liderlere taraf görünmemek adına başörtüsü giymeyi bırakma kararı almış olmaları dikkat çekicidir.

Katılımcıların başörtüsü giymeyi bırakma kararları aile ve sosyal çevreleri tarafından tamamen olumlu tepkilerle karşılanmamıştır. Ailelerin bir kısmı başörtüsü bırakma kararlarında baskıcı ve olumsuz bir tavır sergilerken bir kısmı yalnızca uyarmayı ve zorlamayı yeterli görmüş, bir kısmı da tepkisiz kalmayı tercih etmiştir. Bu baskı ve zorlama katılımcıların zorlanmasına sebep olmuştur.

Katılımcıların başörtüsünü bırakma kararını izleyen ilk günlerde kendi içlerinde yaşadıkları duygusal süreçler de araştırmada ele alınmıştır. Kararın ardından en yoğun hissedilen duygunun rahatlama ve özgürleşme olduğu belirlenmiştir. Bu duygu özellikle aile ve çevre baskısıyla başörtüsü giymeye başlamış kadınlar arasında daha belirgin şekilde ifade edilmiştir. Bununla birlikte, başörtüsünü bırakma kararını takip eden ilk günlerde katılımcıların dinî açıdan vicdani bir yük ve suçluluk duygusu yaşadıkları da tespit edilmiştir. Bu suçluluk hissinin, başörtüsünü daha çok inanç temelli bir motivasyonla takan veya dindar bir çevrede yetişen bireylerde daha yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca bazı katılımcılar bu süreci kendi kimliğini bulma veya kimlik değişimi olarak tanımlayarak, başörtüsünü bırakmayı kişisel bir dönüşüm deneyimi olarak değerlendirmiştir.

Katılımcıların büyük çoğunluğunun başörtüsünü bırakma kararlarının ardından dinî inanç ve ibadet pratiklerinde yaşadıkları değişimler incelendiğinde, dikkat çekici bir çeşitlilik gözlemlenmiştir. Bazı katılımcılar, başörtüsünü bırakmalarının ardından Allah inançlarının manevi olarak daha da güçlendiğini ifade etmiş; bununla birlikte ibadet pratiklerinde belirgin bir değişiklik olmadığını belirtmişlerdir. Bu durum, katılımcıların önemli bir kısmının başörtüsü taktıkları dönemde de namaz ibadetini ya hiç kılmadıkları ya da düzensiz bir şekilde yerine getirdikleri yönündeki ifadeleriyle desteklenmektedir. Bu durum da dinin pratikleri konusunda katılımcıların zaten hassas olmadıkları ve bu

ibadetleri içselleştirmemiş oldukları görülmektedir. Ayrıca bazı katılımcılar, oruç gibi diğer ibadetleri de başörtüsünü bıraktıktan sonra düzenli olarak yerine getirmediklerini dile getirmişlerdir. Katılımcılardan daha küçük bir grup ise Allah'ın varlığına dair herhangi bir şüphe taşımadıklarını, ancak dinlerin hakikati ve gerekliliği konusunda şüpheye düştüklerini ifade etmiştir. Bir katılımcı ise Allah inancının çok güçlü olduğunu vurgulamakla birlikte dinî inancının deizme yakınlaştığını belirtmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, katılımcıların dinî inançlarında keskin bir kopuş yaşanmamış olmakla birlikte, bireysel ve anlam merkezli bir dönüşüm ve yeniden konumlandırma sürecinin yaşandığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, başörtüsünü bırakma kararının yalnızca görünür bir pratik değişimi değil, aynı zamanda dinî inancın niteliğinde daha kişisel, özerk ve eleştirel bir dönüşümü de yansıttığını göstermektedir.

Son olarak katılımcıların kendi tecrübelerinden de yola çıkarak din eğitimini gerekli görüp görmedikleri konusundaki görüşleri alınmıştır. Katılımcıların neredeyse tamamına yakını din eğitimini önemsemektedirler; ancak bir kısmı farklı kurumlarda din eğitiminin bir ihtiyaç olduğunu ifade etmekle birlikte az bir kısmı ailede verilecek din eğitimini yeterli görmekte, çok az bir kısmı da din eğitimini ihtiyaç olarak görmemektedirler. Araştırma bulguları, başörtüsü giymeyi bırakma kararı alan katılımcıların, çocuklarına yönelik din eğitimi konusundaki tutumlarında daha açıklayıcı, özgürlükçü ve sorgulamaya açık bir yaklaşımı benimsediklerini ortaya koymaktadır. Nitel görüşmelerde katılımcılar, kendilerinin geçmişte maruz kaldığı baskıcı, dayatmacı ve sorgulamayı dışlayan din eğitimi yöntemlerinin olumsuz etkilerini vurgulamış, çocuklarının benzeri bir baskı yaşamadan inançlarını anlamalarını ve içselleştirmelerini önemsediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca çocuklarına başörtüsünü öğretirken bunun yalnızca bir zorunluluk veya toplumsal norm olarak aktarılmasına karşı çıkmakta; bunun yerine başörtüsünün dinî bağlamını, anlamını ve gerekçelerini açık ve sade bir dille anlatmayı savunmaktadır. Birçok katılımcı, kendi çocuklarının başörtüsü takıp takmama kararına saygı göstereceklerini ve bu kararı onların vicdanına bırakacaklarını belirtmiştir. Özellikle aile içi iletişimde sevgi dilini kullanmanın, duyguların paylaşılmasına olanak sağlamasının ve inanç konularında çocukların sorularına açık yanıtlar verebilmenin önemine dikkat çekilmiştir. Katılımcılar çocukların dinî uygulamaları korku ve utandırılma endişesiyle değil, anlamlı ve içsel bir motivasyonla benimsemelerini hedeflemesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bulgular, katılımcıların kendi deneyimlerinden yola çıkarak din

eğitiminde otoriter ve baskıcı modeller yerine, açık iletişim, empati, açıklayıcılık ve bireysel seçime saygıyı önceleyen bir yaklaşımı benimsediklerini göstermektedir. Başörtüsünün de bu çerçevede, bir ibadet olarak anlamı ve dinî bağlamı doğru ve ikna edici şekilde anlatılarak; bireylerin bu uygulamayı bilinçli, gönüllü ve anlamlı bir tercih olarak benimsemelerine fırsat tanınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak; dinin bütün pratiklerinde olduğu gibi başörtüsü de din eğitiminin bir parçası olmaktadır. Başörtüsü giymeyi bırakan kadınların aldıkları din eğitiminin niteliği de bu konudaki hassasiyetlerini pekiştirecektir. Bu konuda ailelere ve din eğitimi kurumlarına büyük sorumluluklar düşmektedir. Ailelerde aile içi iletişimin artırılması, sevgi temelli bir anlayışın geliştirilmesi, dayatmacı ve yargılayıcı tutumdan kaçınması ve din eğitiminde de bu kıstaslara dikkat edilmesi bireyin inanç ve pratikleri kabullenmesi noktasında etkili olacaktır.

Öneriler:

Okullarda ve çeşitli kurumlarda verilen din eğitimi programları, ezberci ve otoriter yaklaşımlardan uzaklaşarak araştırmaya ve eleştirel düşünmeye açık bir içerik sunmalıdır.

Öğretmenlerin öğrencinin merakını ve ilgisini artıracak pedagojik formasyona sahip olması ve sözleriyle davranışlarının tutarlılığıyla örnek olması oldukça önemlidir. Ayrıca dinin diğer pratiklerine din eğitiminde yer verdikleri gibi başörtüsü konusuna da yer açılmalı, başörtüsü konusunu anlatırken anlamını ve gerekçesini açıklamada tutarlı ve ikna edici bir dil kullanılmalıdır.

Din eğitimi veren kimselerin öğrenciye yaklaşımı da oldukça önemlidir. Eğitimcinin hoşgörülü ve kucaklayıcı olması, sorulan sorulara sabırla cevap vermesi, kendisini sevdirmesi bilginin aktarımı ve içselleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca eğitimcinin anlattığı dinî konuları kurallar silsilesi gibi görmeyip hayatla bütünleştirmesi ve hayatın anlamına yönelik bir noktaya dokundurması çok kıymetlidir. Sosyal medya ortamlarında dinî içerikler üreten kişi ve kurumlar, çok yönlü ve kaynaklara dayalı açıklamalar yaparak başörtüsü konusunda bilgilendirmeler yapmalıdır.

Toplumsal düzeyde başörtüsünün bireysel inanç ve tercih alanı olduğu vurgulanarak siyasi olarak sembolleştirilmesinin önüne geçilmelidir. Başörtüsü İslam dışında kişi veya kurumlarla bütünleştirilerek dinin bir parçası olmanın dışına çıkarılması önlenmelidir.

Başörtüsü bırakma kararı öncesi ve sonrası aile, din eğitimciler ya da manevi danışmanlar gibi kanallar aracılığıyla psikolojik destek hizmeti yaygınlaştırılmalıdır.

Gittikçe artan düzeyde başörtüsü giymeyi bırakma durumları ve daha da ötesi dinî anlayışların değişmesi konusu en güncel haliyle büyük bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Türkiye'de din eğitimi meselesinin başörtüsü giymeyi bırakma davranışı üzerinden yeniden ele alınması ve eğitim boyutundan yeniden tartışılması bu araştırmanın önemli hedefi ve teklifidir.

KAYNAKÇA

Akkent, Meral - Franger, Gaby. *Das Kopftuch: ein Stückchen Stoff in Geschichte und Gegenwart = Başörtü: Geçmişte ve Günümüzde Bir Parça Kumaş*. Frankfurt am Main : Dağyeli Verlag, 1987.

Aksaray, Teşrife Ümmühan. *Başörtüsü Kullanmayı Bırakan Kadınlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Aktaş, Cihan. *Bacıdan Bayana*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Aktaş, Cihan. "Bir İktidar Alanı Aracı ve Bir Özgürlük Sembolü Olarak Başörtüsü". *Dünü, Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü*. İstanbul, 2004.

Apaydın, Yunus. "Tesettür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Haziran 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/tesettur#1

Aslan, Cahit. "Religiousness in Turkey: A Research on Covering Styles of Women". *Sosyoloji Dergisi* 40 (29 Kasım 2019), 151-178.

Ay, Eyüp. "Örtünmenin Tarihsel Görünümleri ve Sembolik Anlam(lar)ı". *İslamiyât: Üç Aylık Araştırma Dergisi* 4/2 (2001), 11-18.

Ay, Mehmet Emin. *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 4. bsk., 2005.

Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*. Timaş Yayınları, 2019.

Ay, Mehmet Emin. *Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza*. Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 5. baskı: Ağustos 2021., 2021.

Aydin, Mustafa. "Mahremiyet ve Örtünmenin Dönüşümü". *Eskiyeni* 12 (30 Mart 2009), 61-67.

Barbarosoğlu, Fatma. *Modernleşme Sürecinde Moda Ve Zihniyet*. İstanbul: Profil Kitap, 1. baskı: Ocak 2023., 2023.

Barbarosoğlu, Fatma. *Şov ve Mahrem*. Cağaloğlu, İstanbul: Profil Yayıncılık, 7. Baskı., 2023.

Boldağ, İpek. *Taking Off Headscarves: Religion and Diverse Subjectivities in Turkey*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Büyüköztürk, Şener vd. *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem A Akademi, 33. Basım, 2022.

Can, Abdullah. *SPSS İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi, 11.Baskı., 2023.

Canan, Sinan. *İFA - İnsanın Fabrika Ayarları (Genişletilmiş Yeni Baskı)*. Tuti Kitap, 2022.

Creswell, John W. *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. çev. Mustafa Sözbilir. Ankara: Pegem Akademi, 3. bsk., 2021.

Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 35.bsk., 2017.

Dağ, Mehmet. "İslam'da Örtünme Üzerine". *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 5 (1982), 187-191.

Dumanlı, Duygu. "Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Kadın İmgesinin Kullanımı; Bir İçerik Analizi". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (27 Aralık 2013), 132-149.

Göle, Nilüfer (ed.). *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması*. İstanbul: Metis Yayınları, 5. bs., 2017.

Görmez, Mehmet. "İlahi Dinlere Göre Başörtüsü". *İslamiyât* IV/2 (2001), 19-33.

Güçlü, İdris. *Sosyal Bilimlerde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.

Güçlü, İdris. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nika Yayınevi, 2. baskı., 2021.

Gündüz, Turgay. *Kur'an'da Korku Motifi İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*. Bursa: Düşünce Kitabevi, 2004.

Gürbüz, Sait - Şahin, Faruk. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Çankaya, Ankara: Seçkin, 5. baskı., 2018.

Horozcu, Ümit. *Kayıp Giden Başörtüsü*. Eskiyeni Yayınları, 2023.

İslamoğlu, Ahmet Hamdi - Alnıaçık, Ümit. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*. Cağaloğlu, İstanbul: Beta Kitap, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Altıncı Baskı: Ekim 2019, İstanbul., 2019.

Kara, Hatice Kübra. *Başörtüsü Çıkarma Deneyimi: Nitel Bir Çalışma*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Karakaya Elmalı, Ayşe. "The Practice of Headscarf Among Veiled University Students in the United States: Why They Wear The Headscarf? And What Does The

Headscarf Mean to Them?" *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (15 Ocak 2022), 1-29.

Kardaş Yalçın, Rukiye. *Başörtüsünden Vazgeçme Deneyimi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.

Kaya, Ceren İrem. "Türkiye'de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikleri". *International Journal of Social And Humanities Sciences* 3/2 (30 Eylül 2019), 61-84.

Khan, Aatika vd. "Effect of Donning Headscarf on Dynamic Balance in Young Females". *Annals of International Medical and Dental Research* 9/1 (Şubat 2023), 11-18. https://doi.org/10.53339/aimdr.2023.9.1.2

Kimter, Nurten. "İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine". *Dini Araştırmalar* 18/46 (15-06-2015) (15 Haziran 2015), 9-44. https://doi.org/10.15745/da.69845

Koca, Sümeyye. *The Changing Dynamics of the Headscarf Question in Turkey: The Women's Struggle to Take Off the Headscarf*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Konda Barometresi. *Temalar: Başını Örtme ve Türban Araştırması* (Kasım 2010). https://konda.com.tr/uploads/konda-1011-basini-ortme-ve-turban-2f7d477897ad4fd2399dedc893a3ab03f738c288ce1f060e22abfa678a5f9032.pdf

Li, Shuaizhen. "Analysis of the Wearing or Revealing of the Hijab". *BCP Education & Psychology* 9 (2023), 187-191. https://doi.org/10.54691/bcpep.v9i.4682

Nas, Alparslan. "'You Won't Walk Alone': Online Feminist Testimony and Transforming Subjectivities of Veiling". *Fe Dergi* 15/1 (27 Haziran 2023), 185-209. https://doi.org/10.46655/federgi.1175902

Okumuş, Beyza. "Bilişsel Çelişki Teorisi Bağlamında Başörtüsünü Çıkarma Davranışının İncelenmesi". *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (30 Haziran 2022), 281-308. https://doi.org/10.14395/hid.1057989

Okumuş, Beyza. *Kadınların Başörtüsüne Yönelik Tutumlarının Değişmesinde Psikososyal Süreçler: Başörtüsünü Çıkarma Tecrübesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.

Olgun, Gökçe Mine. *Bireysel Bir Tercih Olarak Örtünme ve Açılma*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Özbolat, Abdullah - Evyapar, M.Ertuğrul. "Sekülerleşerek Özneleşen Başörtülü Kadınlar: Yalnız Yürümeyeceksin Platformu Örneği". 324-343. Mersin, 2019.

Özcanlı, Sena. *Türkiye'de Başörtüsünü Çıkaran Kadınların Direniş Motivasyonları Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Özüdoğru, Büşra. "Tesettür Algısının Değişimi: Üç Nesil İncelemesi" 13 (2019), 109-131.

Parla, Zeynep Gül. *2015 Sonrası Kadınların Başörtüsünü Çıkarma Pratikleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Saçlı Uzunöz, Fatma. "Karma Desen". *Bilimsel Araştırma Becerileri Ve Araştırmada Güncel Desenler*. ed. Abdülkadir Uzunöz. 293-314. Ankara: Pegem Akademi, 1. baskı: Eylül, 2021, Ankara., 2021.

Sağırlı, M. Numan. *Başörtüsü Giymeyi Bırakan Üniversite Mezun Ve Çalışan Kadınlar Üzerine Nitel Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Selçuk, Muallâ. *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. baskı., 1990.

Subaşı, Necdet. "80'li Yıllarda Örtünmenin Anlamı". *İslamiyât III* 2 (2000), 61-70.

Şişman, Nazife. *Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü*. İnsan Yayınları, 2019.

Tok, Fatih - Müftüoğlu, Merve. "Nur Suresi 31. Ayetin Tesettür Bağlamında İncelenmesi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (30 Aralık 2018), 79-107.

Tosun, Burcu Sena. *Başörtüsü Yasağı ve Serbestleştirme Dönemlerinde Örtünmeden Çıkma Deneyimi: Fenomenolojik Bir Araştırma*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Türkan, Edanur. *Öznelik Kapasitesinin Oluşumunda Çevresel Faktörler ve Tesettür İlişkisi: Kadınların "Örtünme" ve "Açılma" Deneyimi*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). "Ulusal Eğitim İstatistikleri 2024". 2024. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ulusal-Egitim-Istatistikleri-2024-53937

Yalçi, Abdurrahman. *Gündelik Hayat, Bireysel-Kimlik Ve Din: Türkiye'de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar Örneği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

Yeter, Elife. “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Özneliği ve Din”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 15/2 (30 Aralık 2015), 189-210.

Yılmaz, Bedriye. *Tarihten Günümüze Örtünmenin Anlamları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. bsk., 2011.

EKLER

EK-1: Etik Kurul Onayı:

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULLARI
(Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu)
TOPLANTI TUTANAĞI

OTURUM TARİHİ	OTURUM SAYISI
27 ARALIK 2024	2024-12

KARAR NO 76: Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'nden alınan Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ'ün danışmanlığında yüksek lisans öğrencisi 702221007 numaralı Selma ÜNAL BULUT'un "Başörtüsü Giymeyi Bırakan 18-40 Yaş Arası Kadınların din Eğitimi Durumlarının İncelenmesi: Karma Yöntem Araştırması" başlıklı tez çalışması kapsamında uygulanacak anket ve yarı yapılandırılmış görüşme sorularının değerlendirilmesine geçildi.

Yapılan görüşmeler sonunda; Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ'ün danışmanlığında yüksek lisans öğrencisi 702221007 numaralı Selma ÜNAL BULUT'un "Başörtüsü Giymeyi Bırakan 18-40 Yaş Arası Kadınların din Eğitimi Durumlarının İncelenmesi: Karma Yöntem Araştırması" başlıklı tez çalışması kapsamında uygulanacak anket ve yarı yapılandırılmış görüşme sorularının fikri, hukuki cezai ve idari bakımından metot ve ölçeğine ilişkin sorumluluğu başvurucuya ait olmak üzere uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi. Sorulara verilecek cevaplar ceza kanunları bakımından suç teşkil etmesi durumunda ilgili makamlara bildirme yükümlülüğü ilgili araştırmacılara (sorumlu, yardımcı, danışman ve diğerleri) aittir.

EK-2: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu:

YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

Kişisel Bilgiler

1. Yaşınız: …….

2. Medeni Durumunuz: 1) Bekâr 2) Evli ve birlikte yaşıyor 2) Evli, ancak ayrı yaşıyor
3) Dul (boşanmış) 4) Eşi vefat etmiş

3. Mesleğiniz: ……

4. Eğitim Durumunuz: ( ) İlkokul ( ) Ortaokul ( ) Lise ( ) Üniversite ( ) Lisansüstü

5. Gelir düzeyinizi olarak nasıl nitelendirirsiniz? ( ) Üst ( ) Orta ( ) Alt

6. Ailenizin gelir düzeyini nasıl nitelendirirsiniz? ( ) Üst ( ) Orta ( ) Alt

7. Başörtüsü giymeyi bırakma kararını ne zaman (ne kadar süre önce) verdiniz? ……..

Mülakat Soruları

1. Sizi tanıyabilir miyiz? Aileniz ve yetiştiğiniz çevreden bahsedebilir misiniz?
    a. Anne- babanızla ve diğer aile bireyleriyle olan ilişkileriniz nasıldı?
    b. Yetiştiğiniz sosyal çevreniz hakkında kısa bir bilgi verir misiniz?
    c. Ailede din eğitimi aldınız mı? Nasıl bir din eğitimi aldınız?

2. Ailenizin dinî değerlere karşı tutumları nasıldı? Dindar insanlar mıydı? Tesettüre, özellikle başörtüsüne yaklaşımları nasıldı?
    a. Tesettür/başörtüsü konusunu size nasıl anlattılar?
    b. Başörtüsü konusunda kendinize örnek aldığınız/ sizi etkileyen biri var mıydı? Anlatırken tutumları nasıldı ve beklentileri nelerdi?

3. Aileniz dışında din eğitimi aldığınız farklı kurumlar var mıdır? Buralarda aldığınız din eğitimini ve yansıtılan tutumları nasıl değerlendirirsiniz?
    a. Bu kurumların tesettür/ başörtüsü konusu size nasıl anlatıldı?
    b. Din eğitimi alırken başörtüsünün ne kadar önemli olduğunu düşünüyor ya da hissediyordunuz? Bu eğitimde başörtüsüne nasıl bir anlam yükleniyordu?

4. Başörtüsünü ilk nasıl kullanmaya başladınız ve ilk kullanmaya başladığınız süreçte neler hissettiniz?
    a. Başörtüsü kullanmaya başlama konusunda bir baskı hissettiniz mi?
    b. (cevap evet ise) Kimlerden, nasıl baskı gördünüz?

5. Daha öncesinde bir süre başörtüsü kullanırken, başörtüsünü bırakmanıza sebep olan etkenler nelerdir? Bu durum sizin için ne anlam ifade ediyor? Bu süreci paylaşır mısınız?
    a. Tam olarak başörtüsünü bırakma kararı almanıza sebep olan son olay nedir?
6. Başörtüsünü bırakma kararınızı ailenize ve sosyal çevrenize nasıl açıkladınız?
    a. Başörtüsünü bırakma kararınızı sosyal mecralarda paylaştınız mı?
    b. Yanıtınız "Evet" ise bunun sebebi nedir?
7. Ailenizin dinî değerlerinin siyasi görüşünü etkilediğini düşünür müsünüz? Ülkemizde dinî düşüncelerimizle siyasi düşüncelerimizin karıştırıldığını düşünüyor musunuz? Bu durumun aldığınız kararda bir etkisi oldu mu?
8. Sosyal medya kullanımının ve TV dizi/filmlerinin başörtüsü kullanmayı bırakma davranışı üzerinde etkili olduğunu düşünüyor musunuz?
9. Başörtüsü giymeyi bırakma kararınızı uyguladıktan sonra neler hissettiniz?
    a. Başörtüsünü bırakmış olmanız din ile aranızdaki ilişkiyi nasıl etkiledi? Dinî duygu ve motivasyonunuzda bir değişiklik oldu mu?
    b. Dinî hayatınızda (inanç ve ibadetlerinizde) bir değişim oldu mu? Olduysa nasıl bir değişim yaşandı, anlatabilir misiniz?
10. Son olarak; eğer bir kız çocuğunuz varsa veya olsaydı, ona nasıl bir din eğitimi vermek isterdiniz? Genelde tesettür, özelde ise başörtüsü ile ilgili olarak ona ne tür tavsiyelerde bulunurdunuz?

Sizin eklemek istediğiniz bir şey var mıdır?

……
……..……...……
……..……...
……..……
……...……..……

EK-3: Anket Formu:

KİŞİSEL BİLGİLER

Değerli Katılımcı,

Bu araştırmanın amacı başörtüsü giymeyi bırakan 18-40 yaş kadınların bu kararlarında etkili olan faktörleri ortaya çıkarmaktır. Araştırmada yer alan sorulara ve ölçek ifadelerine vereceğiniz cevaplar yalnızca araştırma kapsamında bilimsel gaye için kullanılacak olup kesinlikle üçüncü kişilerle paylaşılmayacaktır. İçtenlikle vereceğiniz cevaplar araştırmanın hedefine ulaşabilmesi ve hakikati ortaya koyabilmesi adına çok önemlidir.
Araştırmamıza zaman ayırarak katkıda bulunduğunuz için teşekkür ederim.

Selma Ünal Bulut
Yüksek Lisans Öğrencisi
Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

1) Yaşınız: ……
2) Eğitim Durumunuz
   ☐ İlkokul mezunu
   ☐ Ortaokul mezuna
   ☐ Lise mezunu
   ☐ Üniversite mezunu
   ☐ Yüksek lisans / doktora
3) Düzenli olarak başörtüsü giymeye başladığınızda kaç yaşındaydınız? ……..
4) Başörtüsü giymeyi bırakma kararı verdiğinizde kaç yaşındaydınız? ……
5) Başörtüsü giymeyi bırakma kararını kaç yıl önce verdiniz? …….
6) Kendinizi hangi gelir grubu içerisinde görüyorsunuz?
   ☐ Alt
   ☐ Orta
   ☐ Üst
7) İçinde doğup büyüdüğünüz ailenizi dinî bakımdan nasıl tanımlarsınız?
   ☐ Çok dindar (günlük ibadetlerini düzenli olarak yerine getiren)
   ☐ Orta düzeyde dindar (günlük ibadetlerini ara sıra yerine getiren)
   ☐ Az dindar (günlük ibadetlerini nadiren yerine getiren)
   ☐ Dindar değil

ANKET SORULARI

	İfadeler	**Kesinlikle katılmıyoru**	**Katılmıyoru**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Kesinlikle katılıyorum**
1	Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda dinî inancımdaki değişim etkili oldu					
2	Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda başörtüsü giymeye layık bir insan olmadığımı düşünmem etkili oldu					
3	Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda kişisel özgürlük arayışım etkili oldu					
4	Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda, başörtüsünün dinî bir gereklilik (farz) olmadığını düşünmem etkili oldu					
5	Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda eğitim veya iş hayatım etkili oldu					
6	Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda aile baskısı etkili oldu					
7	Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda ailemle yaşadığım çatışmalar etkili oldu					
8	Başörtüsü giymeyi bırakmamda yakın arkadaş çevrem etkili oldu					
9	Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda sosyal medya etkili oldu					
10	Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda politik olayların etkisi oldu					
11	Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda politik liderlerin söylemleri etkili oldu					
12	Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda politik partilerin politikaları etkili oldu					
13	Başörtüsü giymeyi bırakma kararımda siyasi partilerin dinî değerleri temsil etme biçimi etkili oldu					
14	Sahip olduğum dinî bilgilerin çoğunu ailemden aldım					
15	Sahip olduğum dinî bilgilerin çoğunu okuldan aldım					
16	Sahip olduğum dinî bilgilerin çoğunu Kur'an kursundan aldım					

	İfadeler	Kesinlikle katılmıyoru	Katılmıyoru	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
17	Sahip olduğum dinî bilgilerin çoğunu diğer (aile, okul ve Kur'an kursu dışındaki) kaynaklardan aldım					
18	Ailede sevgiye dayalı bir din eğitimi aldım					
19	Ailem, dinî bakımdan örnek bir ortamdı					
20	Ailede baskıcı bir din eğitimi aldım					
21	Ailem, dinî uygulamalar (ibadetler, tesettür vs.) konusunda baskıcıydı					
22	Otoriter bir ailede büyüdüm					
23	Demokratik bir ailede büyüdüm					
24	Mutlu bir çocukluk dönemi geçirdim					
25	Çocukluk dönemimde aile bireyleri arasında sağlıklı bir iletişim vardı					
26	Gençlik dönemimde ailemle ilişkim iyiydi					
27	Ailemle güçlü bir iletişimim vardı, düşüncelerim önemsenirdi					
28	Okulda aldığım din eğitiminin niteliği yüksekti					
29	Okulda aldığım din eğitimi hayat görüşümde etkili oldu					
30	Okulda aldığım din dersleri dinî inançlarımı sorgulamama neden oldu					
31	Okulda aldığım din dersleri dinimi öğrenmeme katkı sağladı					